

เทศาภิบาล

พระนิพนธ์

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

17/09/2566

Library

เทศาภิบาล

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ

TULIB

3 1379 01596697 2

หอสมุดแห่งชาติ

๑๑ ถนนเชียงใหม่ ลี้ก๊กเส้าชิงฮ้า พระนคร

หนังสือพิเศษ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ดวงวิद्या
พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ

๑. นิทานโบราณคดี	ราคา ๓๕ บาท
๒. ขมหมุมพระนิพนธ์ ภาค ๑	.. ๒๘ ..
๓. ขมหมุมพระนิพนธ์ ภาค ๒	.. ๓๐ ..
๔. ไทยรบพม่า ภาค ๑	.. ๓๐ ..
๕. ไทยรบพม่า ภาค ๒	.. ๓๐ ..
๖. นวัตกรรมวัด	.. ๒๕ ..
๗. เทศาภิบาล	.. ๓๐ ..
๘. บันทึกความทรงจำ	.. ๒๕ ..

๑ ๓ ๑

พระนิพนธ์

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

๑. นิทานของ น.ม.ส.	ราคา ๓๕ บาท
๒. นางพญาของไทเฮา	.. ๒๕ ..
๓. สืบราชสมบัติ	.. ๒๕ ..

๑ ๓ ๑

๑. วรรณกรรมของเสวีศรีอโศกเสศ	.. ๓๐ ..
๒. ตำราชุดเริ่มหมยงกฤษด้วยตนเอง	.. ๕๐ ..

๑ ๓ ๑

พิมพ์ที่ ร.พ. เจริญธรรม ๑๒๐ เสาชิงช้า พระนคร
นายรวล รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๔๕๕

สารบัญ

๔ เรื่อง	๖ หน้า
คำนำ	ก
เทศาภิบาล	๑
ตำแหน่งเสนาบดีมหาดไทยแต่ก่อน	๒
โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ	๓
๕ ตงกระทรวงธรรมการ	๖
แก้ไขคณะเสนาบดีเมื่อ ๑๒ กระทรวง	๗
ประกาศตั้งเสนาบดี ๑๒ ตำแหน่ง	๑๐
๑๗/๐๑/๒๕๕๖ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย	๑๓
ภาวะของกระทรวงมหาดไทย	๑๔

(๗)

เรื่อง	หน้า
คำดาตุกขุน	๑๕
ดูกขุน ณ คำตหวอง	๑๕
ดูกขุน ณ คำตา	๑๕
“คำดาตุกขุนนอก” และ “คำดาตุกขุนใน”	๑๕
หน้าที่กระทรวงมหาดไทยและกตาทิม	๑๖
การพระคลังและการต่างประเทศ	๑๗
คำดาตุกขุนใหม่	๒๐
ผลประโยชน์ของข้าราชการ	๒๑
พนักงานประจำการในคำดาตุกขุน	๒๒
ตำแหน่งนายเวร	๒๒
ตำแหน่งหัวพัน	๒๓
บุคคลที่มาเป็นข้าราชการในคำดาตุกขุน	๒๔
กระบวนทำงานในกระทรวงมหาดไทย	
ตามแบบเก่า	๒๖

(ค)

เรื่อง	หน้า
“ไบบอก”	๒๗
วิวัฒนาการบังคับหมู่ไบบอกรัฐราชการ	๒๗
จัดระเบียบงานในกระทรวงมหาดไทย	๓๕
การกรวยบังคับหมู่ขอเรียนพระราชบัญญัติ	๓๗
เด็กประเพณีเสนาบดีเขาคราตำแหน่งไปไว้บ้าน	๓๗
ตรวจราชการหัวเมือง	๔๐
ประเพณีปกครองหัวเมืองอย่างโบราณ	๔๓
การปกครองแบบ “กินเมือง”	๔๒
“จวน” เจ้าเมือง	๔๕
กรมการนักตงโต	๔๗
กรมการจีน	๕๓
นโยบายที่จะให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข	๕๓
เปลี่ยนแปลงการงานในกระทรวงมหาดไทย	๕๔
จัดระเบียบงานตำรวจ	๕๔

(๑)

เรื่อง	หน้า
จัดระเบียบกรมชน	๕๗
กรมตำรวจ ฯ	๖๐
กรมป่าไม้	๖๔
กรมราชโองการฎีกาหรือกรมแร่	๖๗
รวมการบังคับบัญชาหัวเมืองชนในกระทรวง มหาดไทย	๗๓
การรวมหัวเมืองเข้าเป็นมณฑล	
เจรจาเรื่องการเงินกับกระทรวงพระคลัง ฯ	๗๕
ถวายตักเตือนแด่สมเด็จพระบิรมหาราชเจ้า	๗๖
ลักษณะการเทศาภิบาล	๓๓๓
ตั้งมณฑลเทศาภิบาล	๓๒๗
ตั้งมณฑลภาค	๓๔๗
การเปลี่ยนแปลงสถานะของมณฑล	๓๖๓

(ง)

เรื่อง	หน้า
ลำดับพระนามและนามผู้บัญชาการมณฑล	
เทศาภิบาล	๒๓๕
เริ่มจัดการปกครอง	๒๓๗
จัดระเบียบฐานันดรข้าราชการประจำภูมิภาค	๒๔๗
กรมการมณฑล	๒๕๐
กรมการนครและเมือง	๒๕๔
กรมการแขวง (อำเภอ)	๒๕๖
อุปราชประจำมณฑลภาค	๒๕๗
คุณสมบัติของกรมการพิเศษ	๒๕๘
การเปลี่ยนแปลงนามตำแหน่งราชการ	๒๕๘
ตำแหน่งผู้บัญชาการมณฑล	๒๕๘
ตำแหน่งเจ้าเมือง	๓๐๒
เรื่องตำแหน่งหน้าที่อำเภอ	๓๐๘
เลขาธิการราชการเข้าประจำหน้าที่	๓๒๕

(จ)

เรื่อง	หน้า
เรื่องรับคนเข้ารับราชการ	๓๓๕
เรื่องจัดคนเข้ารับราชการของอำเภอ กองเมือง และมณฑล	๓๓๘
เรื่องรับบุคคลเข้าเป็นเลขานุการมณฑลและ อักษรเลข	๓๔๖
การตั้งและย้ายตำแหน่งข้าราชการสังกัด มหาดไทย	๓๔๗
เพาะวิชาสำหรับผู้ที่จะเป็นข้าราชการสังกัด กระทรวงมหาดไทย	๓๕๐
ต้นกำเนิดของคณะรัฐประศาสน์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย	๓๖๖
การขอพระราชทานสัญญาบัตร	๓๘๖
คำแนะนำเรื่องขอบำเหน็จรางวัลให้ข้าราชการ	๔๐๓

(ณ)

เรื่อง	หน้า
เรื่องขอบำเหน็จความชอบให้ข้าราชการที่ตั้งกต ต่างกระทรวง	๔๒๕
ฝึกสอนอบรมข้าราชการสำหรับเลื่อนวิทยฐานะ	๔๒๗
พระเกียรติคุณของสมเด็จพระองค์ผู้ทรงประดาท วิชา	๔๓๑

คำนำ

เรื่อง "เทศาภิบาล" ที่ตีพิมพ์ในเล่มนี้
เป็นหนังสือบรรยายลักษณะการปกครอง
หัวเมืองในประเทศไทยในสมัยเมื่อใช้ระบอบ
ปกครองแบบเทศาภิบาล อันได้ริเริ่มจัดดำ-
เนินการขึ้นโดยกระทรวงมหาดไทย ในสมัย
เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา

ดำรงราชานุภาพ แรกทรงดำรงตำแหน่งเสนา
บดีในกระทรวงนั้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็น
ต้นมา จนถึงได้ขยับเติบโตโดยรัฐบาลประ
ทาศิใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการ
บริหารแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๗๖
เป็นที่สุด

เรื่องเทศาภิบาลนั้น สมเด็จพระยาดำรง
ราชานุภาพได้ทรงเรียบเรียงตอนต้น และทรง
วางโครงที่จะเรียบเรียงไว้เป็น ๒ ภาค ภาคต้น
ว่าด้วยเหตุที่จัดการปกครองหัวเมืองอย่างเทศา
ภิบาล และภาคสองว่าด้วยกระบวนการ
ปกครองหัวเมืองอย่างเทศาภิบาล อันพระ
องค์ท่านได้ทรงเกี่ยวข้องชองมามาก แต่เป็นที่น่า
เสียดายว่า^{๕๖} พระองค์ท่านหาหนังสือที่ทรงเรียบ
เรียงให้สำเร็จบริบูรณ์ทั้งสองภาคไม่ ทรง

เรียบเรียงได้เพียงจบภาคต้นกมา ต้นพระชนม์
 ดงโดยพระชนมายุชย เรืองจงคางอยู่เพียงหน
 ครนต่อมา หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ติศักถ
 ทรงปรารภจะหาตัวผู้ซึ่งเคยกับงานในกระ-
 ทรวงมหาดไทย ในสมัยเมื่อ จัตถการ ปกครอง
 หอเมของอย่างเทศาภิบาล เพื่อจะให้เรียบเรียง
 เรืองนตจจากที่ ส้มเต้จกรมพระยาดำรงราชา
 นภาพทรงนิพนธ์คางไว้ให้ได้เรื่องราวบริบูรณ์
 ตามสมควร ทรงนำเรื่องนมาหาวิธกักรมคิด
 ปากกร ในที่สุดเห็นร่วมกันว่าควรมอบให้พระ
 ยาราชเสนา ผู้ซึ่งเคยอยู่ในกระทรวงมหาด-
 ไทยมานาน แต่มีความสนใจในวิชาโบราณ
 ศคคามากผู้หนึ่ง เป็นผู้เรียบเรียงต่อ ซึ่งเมื่อ
 ได้ทราบตามแล้ว พระยาราชเสนาที่มีความ
 ยินดีรับเขียนต่อให้เท่าที่สามารภจะทำได้ แล้ว

ท่านก็ ดงมือ รวบรวม และ เรียบเรียง มา โดย
 ลำดับ แต่เรื่องราวที่จะนำมาเรียบเรียงคือ
 ในภาคของหนังสือ ความ ตะเยียด พิศดาร ยิ่ง
 กว่าภาคอื่นหลายเท่า เพียงที่พระยาราชเสนา
 ได้รวบรวมและเรียบเรียงมาแล้ว ก็เป็นหนังสือ
 ดีมากพอที่จะจัดพิมพ์ได้เล่ม ๓ กรมคิดป่า
 กรเห็นว่า ถ้าจัดพิมพ์ชนกคงจะเป็นประโยชน์
 แก่ผู้สนใจเป็นอันมาก จึงได้คิดขอให้
 สำนักพิมพ์คลังวิทยา รับไป จัดการพิมพ์ดัง
 ปรากฏในสมุดนี้

กรมคิดป่ากรขอ ขอบพระคุณ อย่างสูง
 แต่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ที่ประ
 ทานต้นฉบับพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยา
 ดำรงราชานุภาพ ให้กรมคิดป่ากร ดำเนินการ
 จัดพิมพ์ และขอขอบคุณอย่างยิ่งแก่พระยา

ราชเสนาที่ได้อุทิศท่าเรือให้เรือ
 หนังสือที่คัดลอกจากที่สมเด็จพระเจ้าตาก
 ราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ค้างไว้ ให้ได้เรื่อง
 ราวบริบูรณ์เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น กรมศิลป
 ากรจึงเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือนี้จะอำนวย
 ประโยชน์ในด้านส่งเสริมความรู้วิชาโบราณ
 ศาสตร์ของไทยเราได้เป็นอย่างดีเรื่องหนึ่ง

กรมศิลปากร

๓๕ มกราคม ๒๕๑๕

เรื่องเทศบาล

(๑)

นิทาน เรื่อง น. ชย. ข้างจะ ยาวจง แบ่งเป็น ๒ ภาค
ภาคต้นว่าด้วยเหตุที่จัดการปกครองหัวเมืองอย่างเทศา
ภิบาล ภาคที่ ๒ ว่าด้วยกระบวนการปกครองหัว
เมืองแบบอย่างเทศาภิบาล อันคือข้าพเจ้าได้เคยชั่ง
17/09/2566
มานาน

ข้าพเจ้า เป็น เสนาบดี กระทรวงมหาดไทย เมื่อ

พ.ศ. ๒๔๓๕ เหตุที่ข้าพเจ้าได้เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มีเรื่องชอบกต ควรเล่าไว้ในโบราณคดีได้ เพราะเวตงาดังกล่าวถึง ๕๐ ปีแล้ว

อันตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้น แต่ก่อนมาเป็นนครมหาเสนาบดีที่สมุหนายก หัวหน้าราชการฝ่ายพลเรือน และบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง คู่กับเสนาบดีกระทรวงกลาโหม อันเป็นสมุหพระกลาโหม หัวหน้าข้าราชการฝ่ายทหาร และบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งปวงเช่นเดียวกัน ผู้ที่เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมาแต่ก่อน ล้วนเคยรับราชการพลเรือนมาช้านาน จนได้เป็นเสนาบดีชั้นจตุสดมภ์ เมือง วัง คตง นา ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งก่อน แล้วจึงได้เลื่อนขึ้นเป็นนครมหาเสนาบดีเมื่อตั้งอายุ ยกตัวอย่างดังเช่นเจ้าพระยารัตนบดินทร์ ซึ่งเคยเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย อยู่ก่อนตัวข้าพเจ้าท่านเคยเป็นพระยาราชวราณกต ปลัดทูลฉลองของกระทรวงมหาดไทยแต่ในรัชกาลที่ ๔ จนถึงรัชกาลที่ ๕ ได้

เทศาภิบาล

เป็นเจ้าพระยาพดเทพ เสด็จมาตั้งกระทรวงเกษตราธิการ
แล้วจึงได้เป็นที่ตั้งมหาดเล็กเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
แต่ตั้งคนตัวข้าพเจ้าเอง ตั้งแต่ออกจากโรงเรียนเข้ารับ
ราชการ ก็เป็นที่ทหารอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก ได้
เคยเป็นทั้งเด็กนักเรียน นายร้อย แล้วเลื่อนยศชั้นไปโดย
ลำดับจนถึงเป็นนายพันโท ราชองครักษ์ บังคับการ
กรมทหารมหาดเล็กอยู่หลายปี ไม่เคยเป็นนายพันเอก
เพราะในสมัยนั้น นายพันเอกทหารมหาดเล็กมีแต่พระ
เจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว คนอื่นเป็นไม่ได้

เหตุที่ข้าพเจ้าจะมารับราชการ ฝ่าย พด เรือน
เกิดแต่เมื่อข้าพเจ้าเป็นสมาชิกวารทหารมหาดเล็ก ทุก
ขอพระตำหนักเดิมที่สวน กุหลาบตั้งโรงเรียนฝึกหัดดู
ผิดที่บนถนนนายร้อยทหารมหาดเล็กตั้ง "โรงเรียน
พระตำหนักสวนกุหลาบ" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ครั้นโรง-
เรียนเจริญขึ้นมาเจ้านาย และเด็ก ผู้ดีสมัคร เป็นนักเรียน
มากเกินอัตรานักเรียนนายร้อย จะต้องจำกัดจำนวน
นักเรียนรับฝึกหัดจนถึงผู้จะไม่เป็นทหารด้วย ข้าพเจ้า

กราบทูลตามพระเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดเป็นโรงเรียน
 สำหรับออกผู้ต่อไป ไม่เฉพาะแต่ที่จะเป็นนักเรียนนาย
 รัชชทหารมหาดเล็ก ครั้นว่าถูกผู้ตั้งเรียนดำเร้วแดง
 ถึงไม่เป็นทหาร ก็คงไปรับราชการอย่างอื่นให้เป็น
 ประโยชน์เหมือนกัน จึงขยายการฝึกสอนในโรงเรียน
 พระตำหนักถ่อนกหุดาม โหม้ทงชนประถมที่เป็นวิชา
 วิชาตามญี่เจตนาที่เรียกว่า "ประโยค ๓" และชั้นมัธยม
 เรียกว่า "ประโยค ๒" สำหรับไปรับราชการ ขอ
 กล่าวแทรกตรงนี้สักหนึ่งอันว่านักเรียนดำเร้วแดงประโยค ๒
 ในโรงเรียนพระตำหนักถ่อนกหุดามครั้งนั้น ต่อมาถึง
 รัชกาลที่ ๖ ได้เดือนยี่ในราชศักราชถึงเป็นกรมกม ๓ ที่
 เป็นขุนนางได้เป็นถึงเจ้าพระยาเสนาบดีกรมมหาดไทยคน ๓
 ได้เป็นขุนนางชั้นรองลงมาหนึ่งแม่แต่ในรัชกาลที่ ๕ ก็
 มีมาก

มีหนึ่งในเวลา เมื่อโรงเรียนพระตำหนัก ถ่อนก-
 หุดามกำลังเจริญ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทาน
 รางวัลนักเรียน แล้วทรงพระราชดำเนนเที่ยวทอด

พระนครทอบริเวณโรงเรียน ไปรทการที่จัดในโรงเรียน
เรียนนั้นมาก ต่อมาไม่ช้า จนหนึ่งครัดแก่ข้าพเจ้าว่า
การศึกษาจะเป็นการ สำคัญ ของบ้าน เมือง ในภายหน้า
ข้าพเจ้าจัดโรงเรียนพระตำหนักถ่วงกุหลาบใต้ตำบ่อเจ้า
คี่แถว ให้ข้าพเจ้าคิดตั้งโรงเรียนใหม่สำหรับหลายต่อ
ออกไปจนถึงฝัก ต่อนราษฎร ให้ เป็น ประโยชน์แก่บ้าน
เมืองด้วย ข้าพเจ้าจึงมีหน้าทจัดโรงเรียนอันเป็นการ
ฝ่ายพลเรือนเพิ่มขึ้นแต่ใน เวลา เมื่อยังเป็นผบงคบการ
กรมทหารมหาดเล็ก

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อโปรดให้รวมการ
บังคับบัญชาทหารบกทหารเรือตั้งเป็น "กรมยุทธนาธิ
การ" ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ข้าพเจ้าเลื่อนยศทหาร
ชั้นเป็นนายพลตรี และเป็นตำแหน่งผู้ช่วยผบงคบการ
ทหารบกในกรมยุทธนาธิการ ข้าพเจ้าจะคงย้ายจาก
ไปจากกรมทหารมหาดเล็ก จึงโปรดให้รวมงานที่จัด
โรงเรียนตั้งเป็นกรมอิสระเรียกว่า "กรมศึกษาธิการ"
ตั้งตั้งงานที่ ตก แถว คี่ ประตุ พินาน ชัยคีร์ ทางข้าง

ตะวันออก และโปรดให้ข้าพเจ้าเป็นตำแหน่งอธิบดี
 กรมศึกษาธิการ ตอนนั้นข้าพเจ้าจึงมีตำแหน่งบรรราช
 การทางฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนด้วยกันอยู่ ๒ ปี ครั้น
 ถึง พ.ศ. ๒๔๓๒ โปรดให้รวมกรมธรรมการและ
 กรมตั้งชกาวี กับทั้งกรมพยาบาลและกรมพิพิธ
 ภัณฑ์สถาน ซึ่งเป็นกรมขีตระฮอยก่อน เข้ากับกรม
 ศึกษาธิการยกขึ้นเป็น "กระทรวงธรรมการ" และ
 ทรงพระกรุณาโปรดให้ ข้าพเจ้าย้าย ชาติจากตำแหน่ง
 ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกในกรมยุทธนาธิการมาเป็น
 อธิบดีกระทรวงธรรมการ แต่ตำแหน่งเดิมเมื่อต้น
 พ.ศ. ๒๔๓๓ ข้าพเจ้าจึงได้บรรราชการแต่ฝ่ายพลเรือน
 ทางเดียวแต่หนึ่งมา

เหตุที่พระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา โปรดให้
 ข้าพเจ้าย้ายชาติจากราชการทหาร มาเป็นอธิบดีกระทรวง
 ธรรมการรับราชการ พลเรือน แต่ ฝ่าย เดียวนั้น
 เนื่องด้วยการเมือง เพราะจะทรงจัดคณะเสนาบดี
 เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างใหม่ตามที่ทรงพระราชปรารภ

มาแต่ก่อน ว่าถึงเวลาที่เมืองไทยจำจะต้องเร่งรัดจุด
 การปกครอง บ้านเมืองให้เรียบร้อย ทว่าพระราชอาณา
 เขต จะร้งรอกต่อไปไม่ได้ แต่คณะเสนาบดีเจ้ากระ
 ทรวงซึ่งบัญชาการตามแบบเก่ามีแต่ ๖ คนน้อยตงก
 ทงหนาทเดื่อนาบดีซึ่งจัดเป็นขอครมหาเดื่อนาบดี ๒ คน เป็น
 จตุสดมภ์ ๕ คนก็พินด้มยไม่เหมาะกับการงานในปัจจุ
 บันเดียนแล้ว ทรงพระราชปรารภจะแก้ไขคณะเดื่อนาบดี
 ใหม่เจ้ากระทรวงพอดำการเดียนก่อน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐
 ไปโปรดให้ตั้งเด็จกรมพระยาเทอดวงศ์วโรปการ แต่ยง
 เป็นกรมหลวง ตั้งไปช่วยงานฉดองรัชกาลเด็จเด็จ
 พระบรมราชัน อดคชเรยครบ ๕๐ มี ๒๒ ประเทศอังกฤษ
 แทนพระองค์ ครดตั้งไปให้พิจารณาแบบคณะเดื่อนาบดี
 ในยุโรป ว่าเขาเขาอะไรเป็นหลักกำหนดตำแหน่ง
 เดื่อนาบดี ตั้งเด็จกรมพระยาเทอดวงศ์วโรปการมาทล
 รายงาน จึงทรงกำหนดคณะเดื่อนาบดีทงจะจัดใหม่ ให้
 เป็น ๑๒ กระทรวง คงตำแหน่งเดื่อนาบดีเด็มไว้ทง ๖ กระ
 ทรวง กระทรวงทงตั้งขึ้นใหม่หนคชกระทรวง พระคดตั้ง

17/09/2566

กระทรวงยุติธรรม กระทรวง
 ข้าราชการ กระทรวงโยธาธิการ กระทรวงมรุชาคร
 แต่ให้เป็นเสนาบดีกรมคดีเดิมยกกันทั้ง ๓๒ กระทรวง เดิม
 ตำแหน่งอธิบดีเสนาบดีทั้ง ๒ มี ให้มีข้อไปตั้งแต่ก่อน
 เมื่อกำหนดกระทรวงเสนาบดีซึ่งจะตั้งขึ้นใหม่ และ
 ทรงเลือกหาคนผู้ซึ่งจะเป็นเสนาบดีกระทรวงนั้นๆ แล้ว
 เห็นจะทรงพระวิคตเกรงว่าถ้าประกาศ ตั้งเสนาบดี ๓๒
 ตำแหน่งตามกำหนดใหม่ทันที จะไม่เป็นการเรียบร้อย
 ด้วยกรมต่างๆ นั้นจะ รวม เข้าใน กระทรวง เสนาบดี
 ตั้งใหม่ยังเป็นกรมอิสระอยู่โดยมาก ทรงควมซึ่งจะ
 เป็นเจ้ากระทรวงใหม่ ก็ยังไม่คุ้นเคยกับหน้าที่เสนาบดี
 จึงทรงทอดองระเบียบการที่ จะจัดใหม่และ มีกำหนดผู้ซึ่ง
 จะเป็นเสนาบดีขึ้นใหม่มาแต่ พ.ศ. ๒๔๓๓ โปรดให้
 จัดการประชุมเสนาบดี ขน ท มุขกระชั้นพระที่นั่งคูศดิศมหา
 ปราสาท ให้เสนาบดีเก่ากับทั้งผู้ซึ่งจะเป็นเสนาบดี
 ใหม่เข้าไปประชุมกัน และเสด็จทรงประทับเป็นประ
 ธานในที่ประชุม ทรงปรึกษาราชการต่างๆ ซึ่งทรง

เคยบัญชาแต่โดยดำฟังพระองค์มาแต่ก่อน ดูเหมือน
 ด้ปคำห้ตะคร้งหน้ง ถ้ามีราชการมากก็ประชมคคคค
 กันไป คราวจะหลยาคคนกมี ตัวฉนขงทรงเลอกจะให้
 เป็นเด่นาบตกระทรงขรรวมการคนแรก ก็ไคเข้าไปนง
 ในที่ประชมเด่นาบคมาคองคคองเป็นอชบคกรมคคชาธิ-
 การ เพราะฉนหนทไปรดให้รวมกรมค่าง ๆ คองเป็นกระ
 ทรงขรรวมการ และให้ตัวข้าพเจ้าแยกมาจากราช
 การทหาร ก็เพอจะยกกระทรงขรรวมการชนเป็น
 กระทรงเด่นาบคตนเอง ถึงกรมอนทจะยกชนเป็น
 กระทรง ก็ไปรดให้ ขยาย การ ออกไปโดย ตำคัม เช่น
 เดยวกัน

เมื่อ พระเจ้าอยู่หัวทรง ทคดอง ระเบียบการ ที่จะ
 จดใหม่อยู่ถึง ๓ ปี ในระหว่างนั้นเมื่อคณ พ.ศ. ๒๔๓๔
 เจ้าชาเรวธิ รัชทายาทประเทศรัสเซีย (ซึ่งภายหลังได้
 เดยวราชธัมบคเป็น พระเจ้านิโคลัสที่ ๒) เข้ามาเฝ้า
 ถึงเดือนกรกฎาคมในนั้น พระเจ้าอยู่หัวก็ไปรด ให้
 ตัวข้าพเจ้า เป็นราชทูต พิเศษไป เยี่ยม คอบเจ้าชาเรวธิ

17/09/2566

แทนพระองค์ ดังได้เสด็จมาตั้งอยู่ในที่ที่ ๕ เรื่อง
 ของประหัตถาคทเมืองชัยบุรี^(๑) ข้าพเจ้าไปยุโรปครั้งนั้น
 ได้รับพระราชทาน อนุญาตให้ไปยังประเทศ ชัยปต์และ
 อินเดียนเมอซอกตบ เพื่อจะได้หาความรู ประกอบกับที่
 ได้ไปเห็นในยุโรป มาทำการงานให้เป็นประโยชน์ด้วย
 ข้าพเจ้ากตงหาหาความรู เรื่องที่ จะเป็นประโยชน์ แก่
 กระทรวงธรรมการตลอดทางที่ไปครั้งนั้น ข้าพเจ้า
 กตบมาตงกรุงเทพ ฯ เมื่อปลายเดือนมกราคม มาตง
 ได้ ๗ วัน ก็ออกประกาศพระบรมราช โองการตั้งเสนา-
 บัดเป็น ๑๒ ตำแหน่ง ดังได้ทรงพระราชดำริไว้ แต่
 คชนท้ายประกาศมีว่า โปรดให้เปลี่ยนตงเสนาบดีบางคน
 เป็นคนแต่ เจ้าพระยารัตนบดินทร เสนาบดีกระทรวง
 มหาดไทยซึ่งแก่ชรามากแล้ว โปรดให้ปลดออกกับ
 พระราชทานเบี้ยบำนาญ และทรงพระกรุณาโปรดให้
 ตงข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวง มหาดไทยตงแต่จันท์
 ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ ต่ไป

(๑) คูในรอนันทานโบราณคดีของสมเด็จพระเจ้า
 พระยาดำรงราชานุภาพ

การทษาพเจ้า คองย้าย จาก กระทรวงธรรมการ
 ไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระเจ้าอยู่หัวมิได้
 ครัดตามความสมัครของข้าพเจ้า หรือแม่แต่ครัด
 บอกให้เตรียมตัวก่อน บางทีจะเป็นด้วยทรงสังเกตเห็น
 เห็นข้าพเจ้ารักกระทรวงธรรมการชัวยมาก ถ้าครัดตาม
 ก็จะถูกถอดคอหรือขอใหม่อนันไปต่าง ๆ จึงครัดตั้ง
 โดยไม่ได้ถามทีเดียว แต่เมื่อมีพระบรมราชโองการ
 ประกาศเป็นเด็ดขาดเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็คองย้ายไป
 ตามรับสั่งทงมิได้เตรียมตัว มีแต่เจ้าพระยาพระ
 เลิศจ.จ. (ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล) เวदानันเป็นทวง
 ไพศาลกิจปลาศ์คร ซึ่งเป็นเลขาธิการ ประจำตัวติด
 ไปด้วยคนเดียว แต่ต่อมาในเดือนเมษายนนั้นเอง วัน
 หนึ่งมีรับสั่งให้หาข้าพเจ้า เข้าไปเฝ้าในทรีโหฐาน
 ข้าพเจ้าได้เฝ้าทงจึงกราบบังคมทูลปรบทุกขว่า ตั้งแต่
 ทรงพระกรุณาโปรดให้ข้าพเจ้า ถอดร่าง กระทรวง
 ธรรมการมา ใจข้าพเจ้าฝังอยู่ในราชการกระทรวง
 นน นึกว่าถ้าโปรดให้อยู่ในกระทรวงธรรมการต่อไป
 คงจะตามารักจกให้ก็ได้ แต่ราชการกระทรวงมหาด

17/09/2566

ไทย ข้าพเจ้า ไม่ได้เคย เขาใจ ได้ศึกษา มาแต่ก่อน
 ทราบแต่ว่าเป็นกระทรวงใหญ่ การงานยากกว่ากระทรวง
 ทรจจกรมการมาก คือข้าพเจ้าไม่รู้ราชการกระทรวง
 มหาไทย์ไปบังคับบัญชาการ เกรงจะไม่ได้ตั้งพระราช
 ประสงค์ ถ้าไปพลาดพลงตงอย่างไรจะเสียพระเกียรติ
 ยศ ซึ่งทรงเลือกสรรเอาตัวข้าพเจ้าไปว่าราชการกระทรวง
 มหาไทย์จึงวิตกนัก พระเจ้าอยู่หัวครัดคอบว่า
 ในส่วนพระองค์ ก็ทรง เชื่อ แน่ว่า ข้าพเจ้าคงจะดำมารด
 ใจกระทรวงกรมการให้ได้ดี แต่การบ้านเมืองซึ่ง
 ดำคัญกว่านงมอญ บางทีข้าพเจ้าจะยังมีโคคคไปถึง
 ด้วยต่างประเทศถ้าตั้งคงท่าจะรุกรเมืองไทยอยู่แล้ว ถ้า
 เราประมาทไม่จัดการ ปกครอง บ้านเมือง เสียให้ เรียบ
 ร้อย ปล่อยให้หะหลอมอย่างเช่นเป็นขอซาไป เห็น
 จرمภัยแก่บ้านเมือง บางทีอาจจะถึงเสียอัครภาพของ
 เมืองไทยก็เป็นได้ ถ้าบ้านเมืองเสียอัครระแตรกระทรวง
 กรมการจะได้อยู่ได้หรือ การรักษาพระราชอาณาเขต
 ด้วยจัดการปกครองหัวเมือง ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

จึงเป็นการลำบากอย่างมาก การหนดยุในหน้าทกระ
 ทรงมหาดไทยยิ่งกว่ากระทรวงอื่น เพราะหัวเมือง
 ทงปวงชนอยู่ในกระทรวงมหาดไทยโดยมาก ได้ทรง
 พิจารณาหาตัวผู้ซึ่งจะเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 ให้จัดการได้ตั้งพระราชประสงค์มานานแล้ว ยังหาไม่
 ได้ จนทรงสังเกตเห็นว่าความสามารถของข้าพเจ้า
 เหมาะแก่ตำแหน่งนี้ จึงได้โปรดให้ย้ายจากกระทรวง
 ชนมการไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งข้าพ-
 เจ้ามีความวิตกเพราะยังไม่คุ้นเคยกับราชการกระทรวง
 มหาดไทย นึกเป็นธรรมดา แต่พอจะทรงช่วยได้
 ตัวข้าพเจ้าจากเคยนั่งในประชุมเสนาบดี คงได้สังเกตเห็น
 เห็นว่าพระองค์ของทรง เป็นภาระในราชการ กระทรวง
 มหาดไทยยิ่งกว่ากระทรวงอื่นอยู่เสมอ จนทรงคุ้นเคย
 นานแล้ว ถ้าข้าพเจ้ามีความลำบากอย่างไรก็ให้พูด
 ปรีกษาหารือเป็นส่วนตัวได้ตามใจอีกได้หนึ่ง นอก
 จากขอเรียนพระราชปฏิเมตตามทางราชการ จะทรง
 พระกรุณาโปรดช่วยแนะนำและอุดหนุนทุกอย่าง ชย้า

17/09/2566

วิกฤตเลย เมื่อข้าพเจ้าได้ฟังพระบรมราชาธิบายและ
 พระเจ้าอภัยพิหารทรงรับเป็นครู เช่นนั้น ก็ขุ่นใจตลวยความ
 วิกฤต จึงกราบทูลรับว่าจะพยายามส่นของพระเดชพระ
 คุณตามพระราชประสงค์โดยเต็ม กำลัง และสติปัญญา
 ขอพระราชทาน พรไว้ อย่างหนึ่ง แต่ว่า ถ้าทรง พระราช
 ดำริเห็นว่าข้าพเจ้าจะทำการไปไม่สำเร็จ ขอให้ได้
 กอดับไปรับราชการกระทรวงกรมการตามเดิม ก็ทรง
 ด้ญญาตามประสงค์ เรื่องที่ข้าพเจ้าจะเป็นเสนาบดี
 กระทรวงมหาดไทยมีดังเดา^๕มานั้น

(๒)

กระทรวงมหาดไทย เป็น อย่างไรใน เวลา เมื่อ
 ข้าพเจ้าไปเป็นเสนาบดี ก็นำเดา^๕เข้าในเรื่องโบราณ
 คดี จะเดา^๕เรื่องศาลาตุกษุณอันเป็นต้นงานของกระ
 ทรองมหาดไทยก่อน แล้วจะเดา^๕ถึงพันกงานประจำกร
 ในศาลาตุกษุณ และ กระบวน ที่ทำ การงานในกระทรอง
 มหาดไทยตามแบบเก่าต่อไปโดยลำดับ

เทศาภิบาล

๑๕

สถานที่เรียกว่า "ศาลาดูกขุน" นั้น แต่เดิมมี
๓ หอตั้ง ตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา หอตั้งหนึ่ง
อยู่นอกพระราชวัง (จำอยู่ใกล้ๆ กับหอดึกเมือง) เป็น
สถานที่ สำหรับ ประชุม ข้าราชการ ฝ่ายตุลาการชั้นสูง
ซึ่งเรียกรวมกันว่า "ดูขุน ณ ศาลาดวง" ฝ่ายพิพากษา
คดีเป็นท่านของอย่างศาลสถิตยุติธรรม ศาลาดูกขุน
อีก ๒ หอตั้งอยู่ในพระราชวัง จึงเป็นเหตุให้เรียกต่างกันว่า
"ศาลาดูกขุนนอก" และ "ศาลาดูกขุนใน" ศาลา
ดูขุนในเป็น สถานที่ สำหรับ ประชุมข้าราชการ ชั้นสูง
ฝ่ายราชการ ซึ่งเรียกรวมกันว่า "ดูขุน ณ ศาลา"
หอตั้งซึ่งอยู่ ข้างซ้ายสำหรับ ประชุม ข้าราชการพล-
เรือนซึ่งอยู่ในปกครองของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
ด้วยเป็นต้น หนายกให้ชื่อว่าราชการพลเรือน อีกหอตั้ง
หนึ่งซึ่งอยู่ข้างขวา สำหรับประชุมข้าราชการทหาร
ก้อยในปกครองของเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ด้วย
เป็นหัวหน้าราชการทหารเช่นเดียวกัน

คำว่าศาลาดูกขุนเป็นคำตาใหญ่ขึ้นด้วย ได้ยินว่า

เมื่อแรกสร้างในรัชกาลที่ ๓ เป็นเครื่องไม้ มาเปลี่ยน
 เป็นถ่ออิฐก่อปูนในรัชกาลที่ ๓ ทง ๒ ทดวิ ในศาลา
 ดูกรจนตอนข้างหน้าทางฝ่ายเหนือเปิดโถง เป็นที่ประชุม
 ข้าราชการ และใช้เป็นที่แขกเมืองประเทศราชหรือ
 แขกเมืองต่างประเทศพักเมื่อก่อนเข้าเฝ้า และเตียง
 แขกเมืองที่นอนด้วย แต่มีฝาไม้ประจันห้องกันดังคกกลาง
 เขาตอนข้างหลัง ศาลา ทาง ฝ่ายใต้ เป็น ห้อง สำนักงาน
 กระทรวงมหาดไทยหลัง ๑ กระทรวงกลาโหมหลัง ๑
 อย่างเดียวกัน แต่ไม่ได้เป็นสำนักงานทุกอย่างของ
 กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม เพราะหน้า
 ห้องของกระทรวงนั้นมีเป็น ๓ แผนก แผนกที่ ๑ คือหน้าท
 ษัตริย์มหาเสนาบดี ที่ของตั้งการงานต่าง ๆ แก่กรมอื่น
 ให้ทนราชการ ขอนนเป็นมุขที่ของ มีสำนักงานและมี
 พนักงานประจำอยู่ในพระราชวังเต็มของ กลางวันกต่าง
 กัน แผนกที่ ๒ การบังคับบัญชาหัวเมือง ที่จริงโดย
 ตัวพนักงานไม่จำเป็นต้องทำที่ศาลาดูกรจน แต่หากการ
 บังคับบัญชาหัวเมืองต้องไรผู้ชำนาญหนังสือ ดำหรับ

พิจารณาไปบอกและเขียนท้องตราตั้งราชการหัวเมือง
 กระทรวงมหาดไทยและกตาทิมมี หัวพัน นายเวร และ
 เสมียนซึ่งชำนาญหนังสือสำหรับเขียนบัตรหมายประจำ
 ขยู่ทศำถาดุกขุน จึงให้พวกที่ชำนาญหนังสือนี้ทำ
 การงานในแผนกบังคับบัญชาการหัวเมืองด้วย แผนก
 ที่ ๓ เป็นฝ่ายตุลาการ ด้วยกระทรวงมหาดไทยและ
 กตาทิมเป็นศาลอุทธรณ์ความหัวเมืองซึ่งอยู่ใน บังคับ
 บัญชา มีชั้นศาลตุลาการตลอดจนเรือนจำสำหรับการ
 แผนกนั้นคงหาก จึงต้องตั้งศาลที่บานเด่นาบดี และ
 หาทองเรือนจำแห่งใดแห่งหนึ่ง เมื่อข้าพเจ้าไปเป็น
 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เรือนจำของกระทรวง
 นั้นตั้งอยู่ริมกำแพงหน้าพระราชวังตรงหลังหอรัษฎากร
 พิพัฒน์ออกไป แต่จะตั้งที่ตรงนั้นมาแต่เมื่อใดหาทราบ
 ไม่ ถึงกระทรวงอื่นๆแต่ก่อนก็มีหน้าที่ทางตุลาการต้อง
 ข้าราชการอื่น นอกจากกระทรวงนั้นๆ แต่ตั้งทั้งศาลและ
 สำนักงานกระทรวงที่บานเด่นาบดีด้วยกัน เพราะฉะนั้น

แต่ก่อนมา เสด็จมาตั้งบัญชาการกระทรวงที่บ้าน แม่
 มีด้านงานอยู่ที่อื่น เช่น กระทรวงมหาดไทยและกต
 โหม ก็ไม่ไปนั่งบัญชาการที่ด้านงาน เจ้าหน้าทีใน
 กระทรวงต้องไปเส่นขอ ราชการและ รับคำสั่ง เสด็จมาค
 บ้านนั้นนิจ แต่ตามประเพณีเดิมข้าราชการกระทรวง
 ต่าง ๆ คงแต่เสด็จมา ตั้งรับแต่เบี้ยหวัดประจำ
 กับค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ในการที่ท่า เป็นผลประโยชน์
 ในตำแหน่ง หาได้รับเงินเดือนไม่

อนึ่ง แต่ก่อนมาการพระคลังกับการทเกยวกับ
 การต่างประเทศ (อันเรียกว่ากรมท่า) รวมอยู่ในกระ
 รวงเดียวกัน เจ้าพระยาพระคลัง เสด็จมาตั้งตั้งกรม
 เป็นหัวหน้า ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘
 โปรดให้แยกการพระคลังจากกรมท่ามาจัดเหมือนเป็น
 กระทรวงหนึ่งต่างหาก ตั้งด้านงาน ณ หอรัษฎากร
 พิพัฒน์ จัดระเบียบในด้านงานตามแบบออฟฟิศอย่าง
 สี่รัชชนเป็นกระทรวงแรก คือให้บรรดาผู้มตำแหน่งใน
 หอรัษฎากรพิพัฒน์รับเงินเดือนแทนค่าธรรมเนียมอย่าง
 แต่ก่อน และต้องมาทำงาน ณ ด้านงานตามเวลา
 เสด็จ ทุกวันหนึ่งใหญ่ผู้ย่อย ยกเว้นแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้า

กรมสมเด็จพระบวรราชปรมัตถ์ เวชยานนงคารัง
พระยศเป็นกรมพระ ซึ่งเป็นอธิบดีพระองค์เดียว เห็น
จะเป็นเพราะทรงพระราชดำริว่าท่านทรงบัญชาการอยู่
ทั้งกระทรวงวังและกระทรวงพระคลัง โปรดอนุญาต
ให้ทรงบัญชาการที่วังอย่างแต่ก่อน เพราะฉะ
ระเมียบตำแหน่งที่ใช้อยู่ในหอรัษฎาฯ จึงยังเป็นอย่างเก่า
เจ็ดอยู่บ้าง จนถึง พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงพระกรุณาโปรดให้
สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ เมื่อยังดำรงพระ
ยศเป็นกรมหมื่น เป็นเสนาบดีกรมท่า ท่านกราบทูล
ขอให้ม้านักงานกระทรวง อย่าให้ต้องว่าราชการที่
วัง จึงขอพระราชทานวงษ์ตราญรมย์ให้เป็นตำแหน่ง
กระทรวง ให้เรียกว่า กระทรวงว่าการต่างประเทศ
แต่เดิมมา สมเด็จพระยาเทววงศ์ฯ เป็นเสนาบดี
แรกที่มาประจำทำงาน ณ ตำแหน่งทุกวันเหมือน
กับฉะฉาน ๒๕ ทั้งเป็นเสนาบดีแรกที่ไต่รับแต่เงินเดือน
เหมือนกับคนอื่นชนมหนาทในตำแหน่งกระทรวง ต่อ
นั้นมาออกศึกกับชาวพม่า จำไม่ได้และไม่มีอะไรจะชอบ

เมื่อเขียนนิทานนี้ พระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะ
 ให้จัดกระทรวง มหาตไทย กับ กระทรวง กลาโหม เป็น
 แบบใหม่ เหมือนเช่นได้จัดกระทรวงพระคลังกับกระทรวง
 ต่างประเทศมาแล้ว จึงโปรดให้รัชกาลาดูกรุ่น
 ในทั้ง ๓ หอตั้งสร้างใหม่ ทำเป็นตึก ๒ ชั้น ๓ หอ
 เรียงกัน มีมุขกระดานทั้งข้างหน้าข้างหลังเชื่อมตึก ๓
 หอตั้งให้เป็นหมู่เดียวกันตั้งปรากฏอยู่บนดิน ตึกหลัง
 ข้างซ้ายทริมประตูสุวรรณบริบาท สร้างตรงศาลา
 ดูขุนเดิมของกระทรวงมหาตไทย ตึกหลังข้างขวา
 สร้างตรงศาลาดูขุนเดิม ของ กระทรวงกลาโหม มี
 ประตูเข้าทางด้านหน้ารวมกันตรงตึกหลังกลางซึ่งสร้าง
 ขึ้นใหม่ถ้าหรับเป็นที่ประชุม และมีประตูเข้าแยกกันทาง
 ด้านหลังอีกทางหนึ่ง เมื่อสร้างตึกสำเร็จแล้วกระทรวง
 มหาตไทย ก็ อยู่นอกตึกกับ มุข กระดานทาง ฝ่ายซ้าย เป็น
 ด้านกลางวัน กระทรวงกลาโหม ก็ อยู่นอกตึกทางฝ่ายขวาเป็น
 ด้านกลางวันเช่นเดียวกัน แต่ อยู่นอกตึกหลังกลางซึ่งเกิด
 ขึ้นใหม่ขึ้น มหาตไทยกับกลาโหมมีรั้วจะแบ่งกันอย่างไร

กระทรวงจึงเลยขอเขาเป็นคตังกรมราชอาคันตึกเก็บโคะ
เก้าอี้สำหรับใช้ราชการ ดนญญแจเดี่ยวทง ๒ ชั้น

เมื่อกระทรวง มหาดไทย กับ กระทรวงกลาโหม
ขอนุญาตลูกขุนใหม่แล้ว ข้าราชการที่มีตำแหน่ง
ประจำทำงานในศาลาตุกขุนทั้ง ๒ กระทรวงได้รับเงิน
เดือนเหมือนอย่างกระทรวงพระคลังและ กระทรวงการ
ต่างประเทศ ข้าราชการกระทรวงมหาดไทยและกลา
โหมจึงได้ผลประโยชน์ต่าง กันเป็น ๒ พวก ๆ ที่ประจำ
ทำงานอยู่ในศาลาตุกขุนได้เงินเดือน แต่พวกที่ทำงาน
อยู่นอกเช่นขุนศาลาตุการศาลอุทธรณ์ความ หิวเมือง
ซึ่งตงศาลอยุทบ้าน เด่นาบค คงได้ค่าธรรมเนียมเป็นผล
ประโยชน์อย่างเดิม แมควดเด่นาบคทั้ง ๒ กระทรวง
ก็คงได้ค่า ธรรมเนียม เป็น ผล ประโยชน์ อยู่ อย่าง เดิม
เพราะไม่ได้เข้ามางประจำทำงานในศาลาตุกขุน คว
ข้าพเจ้าเป็นเด่นาบคกระทรวงมหาดไทยคนแรกทศกรม
แต่เงินเดือน ไม่ได้ค่าธรรมเนียมเหมือนท่านแต่ก่อน
คแมะกระทรวง มหาดไทยและ กระทรวงกลาโหมข

17/09/2568

ทำงานบนคำดำตักขุ่นใหม่แล้ว ไม่มีใครในกระทรวง
 ๕ ๕๐ ๕๑ หรือถ้ามารดจะแก้ไขระเบียบการให้เจริญ
 ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ข้าราชการที่เป็นพนักงานประจำทำการในศาลา
 ๕ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

๑๗/๐๙/๒๕๖๖

๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ศาลาดูขุน สำหรับทำราชการที่จะมาในเวลาคำ
 คราวละ ๑๕ วันเวียนกันไป เรียกว่า "อยู่เวร" คำ
 แห่งหัวหน้าจึงใคร่ขอว่า "นายเวร" แต่หัวหน้านายเวร
 ไม่แต่สำหรับทำราชการที่เข้ามาในเวลาคำเท่านั้น บรร
 ดาราชการที่เข้ามาถึงกระทรวงมหาดไทย จะเข้ามาใน
 เวลากลางวันหรือกลางคืนก็ตาม ถ้ามาถึงกระทรวง
 ในเวร ๑๕ วันของใคร นายเวรนั้นก็ต้องเป็นเจ้าหน้า
 ทำการเรื่องนั้นตั้งแต่คืนไปจนรุ่งแจ้ง ตั้งจะพรรณนา
 ให้เห็นเมื่อกล่าวถึงกระบวนทำงานต่อไปข้างหน้า ยัง
 มีพนักงานออกกรมหนึ่งซึ่งทำงานอยู่ในศาลา ดูขุนเรียก
 ว่า "กรมเงินด้อย" (หรืออะไรฉันจำไม่ได้แน่) แต่
 เป็นกรมดงชนใหม่เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีไม่นาน
 นัก เติมในกระทรวงมหาดไทยแต่กระด้าใหม่มีตำแหน่ง
 หัวหน้ากระทรวงละ ๔ คน หัวหน้ามหาดไทยเป็น "พัน
 พุฒอนราช" คนหนึ่ง "พันจันทน์มาศ" คนหนึ่ง "พัน
 ภาณุราช" คนหนึ่ง ^{17/12/2566} "พันเอกสีงราช" คนหนึ่ง เป็น
 เจ้าหน้าตในการกระเถินที่คนเมื่อนราชการเกิดขึ้น และ

เป็นผู้ตรวจการ ที่ มหาดไทย ส่งให้ กรม ขึ้น ๆ ทำตาม
 หมายกระทรวงวังตั้งกล่าวมาแล้ว พันพุ่มอนุราชเป็น
 เจ้าหน้าตึกเกณฑ์คน หรือเรียกเงินข้าราชการมาจ้างคน
 ไปทำการ ทางกระทรวงกลาโหมก็มี "พันเทพราช"
 เป็นเจ้าหน้าที่อย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้นเงินจึงผ่านมือ
 พันพุ่ม ๆ และพันเทพราชมาก เมื่อกรมพระนราธิป
 ประพินชพงศ์ แต่ยังไม่ได้รับกรม เป็นรองอธิบดี
 กระทรวงพระคลัง ทูลขอให้ตั้งกรมเงินด้วยชนทงใน
 กระทรวงมหาดไทยและตราใหม่ พันพุ่มอนุราชได้
 เดือนชนเป็นพระวรพุมิโกภัย ตำแหน่งเจ้ากรมในกระ
 รวงมหาดไทย พันเทพราชได้เดือนชนเป็นพระอุทัย
 เทพชน ตำแหน่งเจ้ากรมในกระทรวงกลาโหม สำหรับ
 เร่งเงินค่าช่วยตามหัวเมืองส่งพระคลัง ได้รับเงินเดือน
 ๒ กรม

บรรดาข้าราชการ ที่มีหน้าที่ ทำงานในศาลาดูก
 ชุน ^{17/10/2559} ตวนอยู่ในบุคคล ๒ จำพวก จำพวกหนึ่งเกิดใน
 ตระกูล ของ ข้าราชการ ผู้ใหญ่ใน กระทรวงมหาดไทย

ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ได้เข้าเห็นในท้องพระโรงจน
 ราชการงานเมืองบ้างแล้ว ได้รับสัญญาบัตรเป็นขุน
 นางอัยการมหาดเล็กก่อนบ้าง ตรงมาเป็นขุนนางในกระทรวง
 มหาดไทยบ้าง คือไปได้เป็นเจ้าบ้านพานเมืองก็มี รับ
 ราชการอยู่ในกระทรวงมหาดไทยจนแก่เฒ่าก็มี อีก
 จำพวกหนึ่ง เป็นแต่ลูก คฤหบดี ซึ่ง ส้มครุ เจ้า ผักหัดรับ
 ราชการในกระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่ยังเป็นเด็กหนุ่ม
 ฝากตัวเป็นศิษย์ให้นายเวรไซ้ด้อยและผักหัดเป็นเสมียน
 มาแต่ก่อน จนมีความรู้ ไต่ต่อนตำแหน่งขึ้นโดย
 ลำดับด้วยความดำมากร จนได้เป็นรองนายเวรและนาย
 เวร นายเวรด่วนขึ้นจากคนจำพวกเสมียนทองนั้น จึง
 ข้าน้ำน้ำาญกระบวน การใน กระทรวงยิ่งกว่าพวกผู้ตก
 ได้เป็นขุนนางโดยตักตุด แต่จำพวกน้อยตัวที่จะได้รับ
 สัญญาบัตรเป็นขุนนาง ถึงกระนั้นนายเวรบางคนได้
 เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ในกระทรวงมหาดไทยถึงชนพระ
 ยายพานทองก็มี จะยกตัวอย่างที่คนรู้จักคือพระยา
 จำเริญยศ (ชดิม) และพระยาราชวรานุกอด (อ่วม)

17๕๕/2566

เป็นต้น พระยาจำเริญยศ (ไทย) ก็ขึ้นจากจำพวก
 เต็มยศ เคยเป็นนายเวรมาก่อนเหมือนกัน พิศวระที่
 ดเห็นจะเป็นจรมมาแต่โบราณ ทกระทรวงค้าง ๆ ต้อง
 หัดใช้คนในกระทรวงเอง แม้กระทรวงอื่นก็คงเป็นเช่น
 เดียวกัน การที่รับคนแปลกหน้าเรียนมาจากทอนเพง
 เกิดขึ้นเมื่อมกระทรวง เต็มยศเป็น ๑๒ กระทรวง แล้ว
 ดึงได้พรรณนามาในนิทานที่ ๓๔ เรื่องโรงเรียนมหาด
 เล็กหลวง^(๑)

กระบวนทำงานใน กระทรวงมหาดไทยตามแบบ
 เก่านั้น ถ้าหนังสือราชการจะเป็นจดหมายในกรุง ๆ ก็
 ดิ หรือใบบอกหัวเมืองก็ ดิ มาถึงศาลาตุงชุมในเวลา
 เสรของใคร เปรียบว่าเป็นเวลาเวรนายแคว้น นาย
 แคว้นก็เป็นผู้รับหนังสือนั้น แม้เป็นหนังสือของตัวบุคคล
 เช่นส่งตักหลังของถึงปลัดทุกตตของเป็นต้น ก็ส่งไปให้
 นนทงผูก ถ้าเป็นใบบอกถึงกระทรวง อันเรียกว่า "วง
 เสร กระทรวงมหาดไทย" นายแคว้นก็เปิดผนึกออก
 อ่าน แล้วนำขึ้นเสนขอคอปปลัดทุกตตของให้พิจารณาก่อน

(๑) ในนิทานโบราณคดี

ถึงวันต่อมาเวลาเช้าปลัดทูลฉลองกับ นายแก้วนเอาใบ
 บอคนน กับทงหนงตอซงปลัดทูลฉลองเห็นว่าเด้นาบค
 จะตองดอมประกอบกัน ไปยังบ้านเด้นาบค เมื่อนาย
 แก้วนครดารอ่านใบบอกเด้นอแล้ว เด้นาบคก็มับญชา
 ตั้งให้ทำอย่างไร ๆ ถ้าเป็นเรือเพียงจะตองมีทองครา
 ตอบหรือตั้งราชการช้อยในอำนาจเด้นาบค ก็ให้ปลัด
 ทูลฉลองรับญชามาให้ ข้าราชการ ชนตั้งญญาบัตรซึ่ง
 เป็นพนักงานร่างหนังสือร่างตราหน แต่ให้นายแก้วน
 เขาไปเด้นอเด้นาบคให้ตรวจแก้ไขก่อน ถ้าเป็นแต่ของ
 คราด้านญมีแบบ แผน ช้อย แล้ว ก็ให้ นายแก้วน ร่างให้
 เสร็จไปไม่ต้อง เขาร่างไปอ่านเด้นอ แล้วให้เสมียน
 เวนนายแก้วนเขียนลงกระดาษมอบให้เสมียนตราเขาไป
 ประทับตราที่บ้านเด้นาบคแต่ละตั้งไป คนหนงตอทงปวง
 ในเรือนน นายแก้วนชอนเบนนายเวรท ทำการเป็นพนัก
 งานรักษาไว้ในกระทรวงค้อยไป มักเก็บไว้บนเพดาน
 คำดา ถูกชนเบน มค ๆ ไม่ได้ เรียบเรียง เรืองเบน คำดบ
 ถึงกระหนเมอชอาพเจ้าเบน เด้นาบค ตรวจพบ ใบบอกเก่า

17/09/2566

แต่ในรัชกาลที่ ๕ ยี่สิบแปดปีมาแล้ว

ถ้าไบบอกฉบับใดที่จะตั้งกราบบังคมทูล เสด็จ
 บดกตั้งให้ ปลัด ทูลฉลอง ทศกความ ขน กราบบังคมทูล
 ดักษณะศักดิ์ความอย่างหนึ่งเรียกว่า "ศดทูลฉลอง" คือ
 เก็บแต่เนื้อ ความ ไบบอก แคตของ ระวังมิ ให้ผิดเพี้ยนบก
 พร้องขนกราบบังคมทูล วิชากราบบังคมทูลนั้น ตาม
 ประเพณี ไบราณซึ่งยังใช้มาจนในรัชกาลที่ ๓ อันพง
 เห็นใด ในหนังสือ "จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ"
 ซึ่งหอพระสมุดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยปรกติเจ้า
 แผ่นดินเสด็จออก รุณนางใน ท้อง พระ โรง วันละ ๒ ครั้ง
 เป็นนิจ เสด็จออกเวลาเช้าทรงว่าราชการฝ่ายตุลาการ
 คือพิพากษาฎีกาของราษฎรเป็นต้น เสด็จออกเวลา
 ค่ำทรงว่าราชการบ้านเมือง เสด็จมาตั้งออกไปเฝ้าพร้อม
 กันหมด มีไบบอกราชการอย่างไรมาแต่หัวเมือง เมื่อ
 เสด็จมาตั้งจากพระทรงทูลเบิกแล้ว ปลัดทูลฉลองอ่าน
 ไบบอกทศคนหนควายทรงฟัง เมื่อทรงฟังตลอดแล้ว
 ปรึตปรักษาหารือกับเสนาบดีเป็นยุติแล้วครั้นจะให้ทำ

อย่างไร ปลัดทูลฉลองก็เป็นผู้จัดจำกระแต้รับตั้งมา
 จักการ ถ้าเป็นราชการสำคัญ โปรดให้นำร่างตราขึ้น
 ถวายทรงตรวจแกก่อน ก็เป็นหน้าที่ปลัดทูลฉลองที่จะ
 นำร่างตราเข้าไปอ่านถวายและแก้ไขตามรับตั้งในเวลา
 เสด็จออกขุนนางเหมือนเมื่ออ่านใบนอก ราชการแผ่นดิน
 คินทำเมื่การเบ็ดเตล็ดตั้งพรณนามา จึงทอถนว่าทอ
 พระโรงเป็นที่ศึกษาราชการของข้าราชการทั้งปวงอันม
 ตำแหน่งเฝ้าในทอพระโรง แต่ต่อมาข้าพเจ้าเข้าใจว่า
 ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อเลิกกบฏของกบฏบาศิรังกวางประ
 เทศมากั้นจึงริมนกำหนด ราชการ เป็น ๒ ประเภทต่าง
 กัน คือราชการซึ่งกรมมีกบฏประเภท ๑ ราชการอัน
 ไม่ควรเบ็ดเตล็ดประเภท ๒ อ่านใบนอกกราบทูลในเวลา
 เสด็จออกขุนนางแต่ราชการประเภทเบ็ดเตล็ด ถ้าเป็นราช
 การประเภทที่ไม่เบ็ดเตล็ด ให้ทำเป็นจดหมายมณฑลทูล
 ถวายถวาย ถวายทรงปรึกษาหารือเด่นาบัคนเห็น ก
 รมรับตั้งให้หาเข้าไปเฝ้าในต้อโหรฐาน เมื่อข้าพเจ้ายัง
 เป็นเด็ก เคยเห็นต้อมเฝ้าเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

เมื่อยังเป็น สมุห พระ กลาโหมเจ้าเมือง อย่างนั้น เหนือ ๆ
 จดหมายบนทก ทศคนน ก็เขียนใน สมุดคำ เหมือน อย่าง
 โบบอกที่อ่านในท้องพระโรง แต่มีคนต่อชาวเห็นไป
 กับ ไม่ปกคลุมคำสำหรับทรงเขียนตายพระราชหัตถ์ที่ตั้ง
 แลวตั้งกลบออกมา วจรกรรมทูลราชการ ทิวเมืองจึงเกิด
 เป็น ๒ อย่าง คืออ่านกรวยทูลในเวลาเสด็จออกขุนนาง
 อย่าง ๑ กับเขียนเป็นจดหมายบนทกทุกเสด็จ ๆ ถวาย
 อย่าง ๑ ต่อมาชนบธรรมเนียมในราชสำนักเปลี่ยนมา
 โดยลำดับ ด้วยพระเจ้าอยู่หัวมราชกิจอย่างอื่นมากขึ้น
 ไม่มีเวลาจะเสด็จออกขุนนางในท้องพระโรงได้วันละ ๒
 ครั้งเหมือนอย่างโบราณ ราชการต่างๆที่เจ้ากระทรวง
 กรวยบังคับทูลจึงใช้เป็นจดหมาย และตัวที่ตั้งด้วย
 ตายพระราชหัตถ์เดชามากขึ้น ถึงรัชกาลที่ ๕ ประเพณี
 ที่เสด็จ ออก ขุนนาง เสด็จออก แต่เวลาบ่าย วันละ ครั้ง
 เดียว และไม่มีการปรึกษาหารือราชการในเวลาออก
 ขุนนางเหมือนอย่างแต่ก่อน เสด็จมาก็เลยไม่เข้าไป
 เข้าในเวลาเสด็จออกขุนนาง การอ่านโบบอกหัวเมือง

กราบทุกถักกลายเป็นแต่อย่าง พิธี เพชร รักษา ขนบธรรมเนียม
 เข็มเดิมไว้ ข่านกราบทุกแต่โบบอกราบการอย่างจัดๆ
 เช่น ชาวโคร มุราข หรือ รากงาน นาฝน คนชาว เป็น คน
 เหมือนกันทรงกระทรวงมหาดไทยแต่เกล้าใหม่ กรมท่า
 ส่วนราชการที่เคยทำจดหมายบันทึกทุกเกล้า ๆ ถวาย
 ถึงต่อนพระทรงเกล้าใหม่ กรมท่า เป็ดยนเป็นกราบ
 ทุกด้วยจดหมายเขียนกระดาษฝรั่ง แต่กระทรวงมหาด
 ไทยคงเขียนในสมุดคำอยู่ตามประเพณีเดิม จึงแปลก
 กับกระทรวงอื่นอยู่แต่กระทรวงเดียว จนในกรมราช
 เสนาธิการเรียกว่า "หีบขมบ่ง" ของกระทรวงมหาด
 ไทย เพราะห่อสมุดซึ่งส่งเข้าไปถวายได้ขนาดกับหีบ
 ขมบ่งที่ขายในท้องตลาด ใช้แต่เท่านั้นความที่เขียน
 ในบันทึกก็คงเป็นอยู่เหมือนโบบอกราบเงินข่านกราบทุกใน
 ท้องพระโรงแต่โบราณ ก็กลายเป็นขอเรียนพระราช
 ปฏิบัติ เหมือนอย่างทุกถามว่า "จะไปรดให้ทำอย่าง
 ไ้" ไปทุกเมื่อ จนพระเจ้าอยู่หัวดริตม์บ่นว่ากระทรวง
 มหาดไทยกลายเป็นกรมไปรษณีย์ไปเสียแล้ว มีราช

การอะไรก็เกณฑ์ให้ทรงพระราชดำริวินิจฉัยเสียทรงหนัก
ไม่ช่วยคิดอ่านบ้างเลย แต่ก็ไม่ได้ตั้งให้แก้ไขอย่างไร
คงเป็นเพราะ ทรง พระราชดำริ เป็น ยุติแล้วว่าจะ หาคน
สมัยใหม่เป็นเสนาบดี ให้พ้นราชการมหาดไทยทรง
กระทรวงที่เดียว

๓

เมื่อแรกข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
ดูเหมือนคนทั้งหลายทงที่อยู่ในกระทรวงมหาดไทยและ
อยู่นอกกระทรวงมหาดไทย จะคอยดูกันมากกว่าข้าพ-
เจ้าจะไปทำอะไร บางทีจะมีมากที่คาดกันว่าพอ
ข้าพเจ้าไป ถึง กง จักรการเปลี่ยนแปลง ต่าง ๆ ในทันที
ตามประสาคนหนุ่ม และได้เคยจัดการอย่างใหม่มา
หลายแห่งแล้ว แต่ทั้งข้าพเจ้าเองมีความวิตกมาก
ด้วยจะไม่ราชการกระทรวงมหาดไทย และยังไม่รู้
จักข้าราชการ กระทรวง มหาดไทย ทั้งที่ในกรุง ฯ และ
ตามหัวเมืองอยู่โดยมาก เห็นว่าจะต้องศึกษาหาความรู้

ราชการกระทรวงมหาดไทยเสียก่อน เมื่อรู้แจ้งจึงค่อย
 คิดอ่านจัดการงานต่อไป ก็แต่จะการศึกษาหาความรู้
 จำจะต้องอาศัยได้ถามข้าราชการ ผู้ใหญ่ในกระทรวงที่
 เคยทำการงานบ้านบ้านมาแต่ก่อน ในเวลานั้นข้าราชการ
 ผู้ใหญ่กระทรวงมหาดไทยรองแต่เดิณมาตั้งมา มี
 พระยามหาอำมาตย์ (หุน ศรีเพ็ญ) สมุหมหาดไทย
 ฝ่ายเหนือกับเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (เวก บุญยรัต
 พันธุ์) เมื่อยังเป็นพระยาราชวราณุกูล ปลัดทูลฉลอง
 แต่ปลดออกรับบำนาญแล้วทั้ง ๒ คน ทั้งแต่พระยา
 ราชวราณุกูล (อ่วม) เมื่อยังเป็นพระยาศรีสังหเทพ
 ปลัดทูลฉลองเป็นหัวหน้าข้าราชการ กระทรวง
 มหาดไทย ข้าพเจ้าจึงอาศัยได้ถามแบบแผน
 กระบวน ราชการ กระทรวง มหาดไทย มา ตั้งแต่ แรก
 ครั้นนอญจะ พรรณนา คุณ ของ พระยาราชวราณุกูล
 (อ่วม) ซึ่งได้มีจดตัวข้าพเจ้าลงไว้ให้ปรากฏ ตัวท่าน
 กับ ข้าพเจ้า ได้ คุณ เคย จน ชอบ กัน ชยู่แล้ว ตั้งแต่ ก่อน

ข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แต่จะเป็น
 เพราะ ความ ฮารี โดยเคย มีไมตรี จิต ใน สัจจศักดิ์คาม
 หรือเพราะท่านมีความรักต่อราชการบ้านเมือง ก็ตาม
 ดังเกิดขึ้นได้ว่าท่านเต็มใจช่วย จริง ๆ เหมือนอย่าง ว่า
 ตั้งใจประคองประคองข้าพเจ้ามาตั้งแต่แรก เป็นต้นว่า
 ในเวลาข้าพเจ้าปรึกษาหารือการงาน ถ้าท่านไม่เห็น
 ชอบด้วยก็ทักท้วงและชี้แจงให้เห็นข้อขัดข้องตามความ
 คิดของท่าน ไม่คัดค้านด้วยเกรงใจข้าพเจ้า เวลา
 ข้าพเจ้าถามแบบแผนหรือ ราชการซึ่งเคย มีมาแต่ก่อน
 ท่านก็พยายามชี้แจงให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ไม่ปกปิดความ
 รุคความเห็นของท่าน เพราะฉะนั้นจึงได้รับความนับถือ
 ของข้าพเจ้า และทำการงานด้วยกตัญญูสนมขงชน
 ด้วยโดยลำดับมา เมื่อพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณา
 โปรดให้พระยาราชวราณุกุล (เอก บุญยรัตพันธุ์) เดือน
 ขนเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราชในกระทรวงวัง ท่าน
 ก็ได้เลื่อนจากที่พระยาศรีธรรมมาธิราช เป็น พระยาราช-
 วราณุกุล ปลัดทูลฉลองเต็มตำแหน่ง ทำราชการอยู่

ด้วยกตบชาพเจ้า และเป็นผู้รักษาราชการแทนในเวลา
 ชาพเจ้าไปตามแต่กิจ หรือไปตรวจราชการหัวเมือง
 ต่อมาอีกหลายปี จนท่านแก่ชราจึงกราบถวายบังคม
 ลาออกจากตำแหน่งปลัดทูลฉลองไปรับบำนาญ ถึง
 เมื่อบอกไปแต่จเวลามีการงานอันใด ซึ่งจะช่วยชาพเจ้า
 ได้ ท่านก็ง้อดดำให้เขามาช่วยอยู่เสมอจนตลอดอายุ
 ชาพเจ้ายังคิดถึงคุณของพระยาราชวรานุกูล (อ่วม) อยู่
 ไม่ตม

แต่ที่ชาพเจ้าคิดว่ายังไม่จัดการงานอย่างใดจน
 เร็ยขึ้นราชการกระทรวงมหาดไทยเสียก่อนนั้น ไม่
 เป็นได้คงคิด เพราะมีการบางอย่างซึ่งจำเป็นต้องจัด
 ตั้งแต่แรก ตามระเบียบกระทรวงเสนาบดีกระทรวง
 ใหม่ ตัวชาพเจ้าเป็นแต่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 ไม่ได้เป็นสมุหนายก จึงต้องปลดการในหน้าที่สมุห-
 นายกส่งไปกระทรวงอื่น คือส่งการหมวยตั้งราชการ
 ฝ่ายพลเรือนโอนไปยังกระทรวงวัง ซึ่งจะเป็นเจ้าหน้า
 หมายตั้งราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน คือไปอย่าง

17/09/2566

หนึ่ง ตั้งศาลอุทธรณ์ความหิวเมืองกับทั้งเรือนจำ โอน
 ไปยังกระทรวงยุติธรรมที่ตงชนใหม่อย่างหนึ่ง ระเบียบ
 การในกระทรวงมหาดไทยเองก็ต้องแก้ตั้งแต่แรกอย่าง
 หนึ่ง คือสั่งให้เลิกประเพณีที่เจ้าหน้าตงไปเดินอราช
 การที่บานเด้นาบค เพราะตัวข้าพเจ้าจะเข้าไปประจำทำ
 งานที่ศาลาตงทุกวันเหมือนกับคนอื่น และให้จัดห้อง
 ประชุมชนที่ในศาลาตงทุกห้อง * ถึงเวลาตงวันให้
 เจ้าหน้าตงไปเดินอราชการ ไปเดินอต่อข้าพเจ้าใน
 ประชุมพร้อมกันวันละครั้งทุกวัน ในเวลาประชุม
 ข้าพเจ้าเชิญพระยาราชวราณกต ให้มานั่งอยู่ข้างตัว
 ข้าพเจ้า เมื่อพวงอราชการที่จะตงมีคำสั่ง ข้าพเจ้า
 ถามท่านก่อนว่าการเช่นเคยตงกันมาอย่างไร หรือ
 ถ้าข้าพเจ้าตงด้วยไม้เท้ามุตของการนั้น ก็ถามให้ท่าน
 ข้างแจ้งจนเข้าใจก่อน ถ้าเป็นการสำมัญ ข้าพเจ้าเห็น
 ว่าทำตามเดิมได้ไม่มีโทษ ก็สั่งให้ทำไปอย่างเดิม ถ้า
 เห็นว่าอาจจะมิได้มีเดี่ย 17/09/2586 ขงจะต้องตงอหากทางตง
 ข้าพเจ้าปรึกษาพระยาราช ๑ ก่อน ถ้าเห็นพวงกนค

ตั้งตามนั้น ถ้าเห็นต่างกนกับปรึกษาจะแจ้งกันต่อไปจนตกลง ถ้าไม่ตกลงกันหรือเห็นว่าเป็นการสำคัญไม่ควรจะตั้งโดยพลการ ก็ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ “ขอเรียนพระราชปฏิบััติ” หรือกราบทูลทูลหาขึ้นเป็นส่วนตัวตามทเห็นสมควร แด่ลักษณะขอเรียนพระราชปฏิบััตินั้น ข้าพเจ้าตั้ง ให้เด็กทูลเรียนบนทักในสมเด็จพระที่นั่ง แด่ก่อน เบียดยเป็นจดหมายซึ่งข้าพเจ้าร่างเองเป็นกิจกราบทูลทูลอย่างเดาเรื่องคดีทมิชชน แด่ทูลทูลทูลวินิจฉัยตามความคิดของข้าพเจ้า แด่ทูลตั้งกราบทูลทูลว่าเห็นควรจะทำอย่างไรในจดหมายนำ ถ้าในโบบออกมถ้อยคำควรพิจารณาให้คิดดำเนินโบบออกถวายเป็นด้วย ไม่ให้ตรงดำบอกเหมือนแต่ก่อน ก็ชอบพระราชอธิบายด้วยมอกรเรื่องหง ซึ่งเกิด ชนเมือ แรก ข้าพเจ้าไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ด้วยในวันแรกข้าพเจ้าไปนั่งอากร เจ้าพระยารัตนบดินทร์ท่านให้เต็มยศตราเชิญตราจกกับตราพระราชดำห์ สำหรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมาตั้งให้ข้าพเจ้าที่ศาลาตุ

17/09/2566

ขุนทองครวรวรณกันอยู่ในกตของเงินใบหนึ่ง ดูเป็นของ
 ทำที่เขียงใหม่ไม่ฉีกเศษอันใด แต่เด็่มียนตราบอกว่
 กตของใต้ดวงครวณน เป็นของเสนาบดีคตองหามาเมื่อ
 แรกรับดวงตรา และครั้งเด็่มเด็่มเจ้าฟ้ากรมเด็่มเด็่มพระ
 บัรารบปรบักันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรง
 ใช้กตองกระ (หรือกตองกลมข้าพเจ้าจำไม่ได้แน่) ครน
 เจ้าพระยารัตนบดินทรเป็นค้ำแห่ง เขากตองเงินใบ
 มารับตราไปแต่แรก ขอให้ข้าพเจ้าหาอะไรมาใต้ดวง
 ตราจะได้คนกตองเงินให้เจ้าพระยารัตนบดินทร ข้าพ
 เจ้าตอบว่าข้าพเจ้าไม่วู่วาเสนาบดีคตองหาอะไรมาใต้
 ตรา ไม่ได้เตรียมไว้ จะทำอย่างไรดี ก็ขอยมกตองเงิน
 ของเจ้าพระยารัตนบดินทรไว้ก่อนไม่ได้หรือ เด็่มียน
 ตราจึงบอกวามี เตียบ ประคัมมุกของ เก้า ยูนบนแพดาน
 ใบ ๑ กูเหมือนจะเป็นของเดิมที่ดำหรับใต้ตรา ข้าพ
 เจ้าให้ไปหีบมดงมาดู เห็นดวงตตายประคัมมุกเป็นแบบ
 เก้า ถึงชนรชกาลที่ ๑ หรือที่ ๒ ก็ตระหนักใจว่จริงตง
 ว่ จึงตั้งให้กตมไขเตียบใบนั้นใต้ตราตามเดิม และตั้ง

ให้เต็มยศตราหาคำมั่น เหล็ก มาเก็บตราไว้ในศาลาตุก
 ฐน จึงเป็นอันเลิกประเพณีที่เดิมนับตั้งแต่นั้น
 ไปไว้ที่บานอกค้อย่างหนึ่ง

นอกจากกรบข้างอย่างที่ได้อีกถ้าวมา ข้าพเจ้าไม่
 เปลี่ยนแปลงอันใด ข้าราชการคนใดเคยมีหน้าที่ทำการ
 อันใดก็ให้คงทำอยู่อย่างเดิม ระเบียบการงานที่เคยทำ
 มาอย่างใด เช่นทำการผลิตกันเป็นเจรเป็นคันก็ให้คงทำ
 อยู่ตามเดิม เป็นแต่ข้าพเจ้าไปเที่ยวตรวจดูการและได้
 ถามเจ้าหน้าที่ตามห้องทำงานเนืองๆ ในไม่ช้าก็คุ้นกับ
 ข้าราชการในกระทรวง หันตหง ผู้ใหญ่ ตลอดจนผู้น้อย
 ข้าพเจ้าศึกษาหาความรู้กับทบบัญชาการมาด้วยกันราว
 ๖ เดือน จนเห็นว่ามีความรู้ราชการมหาดไทยใน
 กรุงเทพฯ อันที่คหพอจะบัญชาการได้โดยดำพิง คิวแดง
 จึงเริ่มคิดศึกษาหาความรู้ การปกครอง หัวเมืองต่อไป
 แต่เห็น จำเป็น จะต้อง ออกไป เที่ยวดู ตาม หัวเมืองเอง
 ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชดำริ
 เห็นชอบด้วย ถึงเดิมนครดาคนข้าพเจ้าจึงจะไปตรวจ

17/09/2566

หัวเมืองเหนือ ในสมัยนั้นยังไม่มีรถไฟสายเหนือ ต้อง
 นั่งเรือแก่งพ่วงเรือไฟไปตั้งแต่ออกจาก กรุงเทพฯ ๑ วัน
 ไปทางเรือจนถึงอุตรดิตถ์ แล้วเดินบกไปเมืองสวรรคต
 โลกนั่งเรือมาเมืองสุโขทัย แล้วเดินบกไปเมืองตาก
 นั่งเรือลงจากเมืองตากกดบดลงมาถึงเมือง อ่างทอง
 ๑ วันเดินบกไปเมืองสุพรรณบุรีเป็นที่สะดุดแต่จากลบบทางเรือ
 มาถึงกรุงเทพฯ ในเดือนธันวาคม ข้าพเจ้าขึ้นไปเมือง
 เหนือครั้งนั้นไปโตความรูประหลาดใจตั้งแต่ไปถึงเมือง
 นครสวรรค์ ว่าเป็นครั้งแรกที่เสนาบดีกระทรวงมหาด
 ไทยขึ้นไปตรวจราชการหัวเมือง ด้วยเจ้าเมืองกรม
 การมักมากระซิบตามพระยาวรพวิโกศยศซึ่งเป็นผู้ใหญ่
 ในข้าราชการที่ไปกับข้าพเจ้าว่า มีเหตุการณ์อะไรเกิด
 ขึ้นหรือข้าพเจ้าจึงขึ้นไปเมืองเหนือ แต่ก่อนมาต่อม
 ราชการสำคัญเกิดขึ้น เช่นเกิดทศพดักเป็นต้น เสนาบดี
 จึงขึ้นไปเอง พระยาวรพวิโกศยศบอกข้าพเจ้าไปเป็น
 แต่จะไปตรวจราชการตามหัวเมือง ไม่ได้มีเหตุการณ์
 ขึ้นใดเกิดขึ้นดอก ก็มีใครมีใครเข้าใจ น่าจะพากัน

ว่า เพราะข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีแต่ยังหนุ่มติดกับท่าน
แต่ก่อน ก็เที่ยวชอกแซกไปตามกระเบื้อง แต่ความจริง
ปรากฏแก่ตัวข้าพเจ้าแต่ตรงนั้นมาว่าที่เสนาบดีไปเที่ยว
ตรวจราชการตามหัวเมือง เป็นประโยชน์อย่างสำคัญ
มาก หรือจะว่าเป็นการจำเป็นที่เดียวก็ได้ ต่อมา
ข้าพเจ้าจึงเที่ยวตรวจหัวเมืองเป็นกิจสืบมากกว่า ๒๐ ปี
จนตลอดสมัย เมื่อข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย

(๕)

ข้าพเจ้าไปตรวจหัวเมืองครั้งนั้น ได้เห็นประ
เพณี การ ปกครอง หัวเมือง อย่างโบราณ ที่ยังไร้อยู่
หลายอย่างควรจะเอาเข้าในโบราณคดีได้ แต่ต้อง
เอาประกอบกับวินิจฉัยอันเป็นความรู้ ซึ่งข้าพเจ้าได้ข้อ
เมื่อภายหลังด้วย จึงจะเข้าใจชัดเจน

17/09/2566

การปกครองตามหัวเมืองในสมัยนั้น ยังไร่วิ
ซึ่งเรียกในกฎหมายเก่าว่า "กนเมือง" อันเป็นแบบ

เดิม ดูเหมือนจะใช้เงินเดียวกันทุกประเทศทางตะวันออก
 ในเมืองจันทบุรีเรียกว่ากันเมืองตามภาษาจีน
 แต่ในเมืองไทยมาถึงชนตองเรียกเปลี่ยนเป็น "จ้าวราช
 การเมือง" ถึงกระนั้นคำว่า "กันเมือง" ก็ยังใช้กันใน
 คำพูด และยังมียุในหนังสือเก่าเช่นกฎมณเฑียรบาล
 เป็นต้น วัตถุประสงค์ของทเรียกว่ากันเมืองนั้น หลีกเดิมคง
 มาแต่ลัทธิเจ้าเมือง คือของทั้งกษัตริย์ของคนมา
 ประจำทำการปกครองบ้านเมือง ให้ราษฎรช้อยยืนเป็น
 ดั่งปราศจากภัยอันตราย ราษฎรก็ตั้งตอบแทนคุณ
 เจ้าเมืองด้วยออกแรงช่วยทำการงานให้บ้าง หรือแบ่ง
 สิ่งของซึ่งทำมาหาได้ เช่นข้าวปลาอาหารเป็นต้น อัน
 มีเหลือใช้ให้เป็นของกำนัล ช่วยอุปการะมิให้เจ้าเมือง
 ต้องเป็นห่วงในการหาเลี้ยงชีพ ราษฎรมากก็ด้วยกัน
 ช่วยคนละเล็กคนละน้อย เจ้าเมืองก็เป็นผู้รับบารมี รั้ง
 บาดในราชฐานไม่ต้องเลี้ยงดู จึงให้คารรรมนิยมใน
 การต่าง ๆ ที่ทำในหน้าที่ เป็นตัวเงินตำหรับใช้ด้วย
 กรมการซึ่งเป็นผู้ช่วยเจ้าเมือง ก็ได้รับผลประโยชน์

ทำนองเดียวกัน เป็นแต่ตดตงตามศักดิ์ ครั้นจำเนียร
 กาดนานมาความเปลี่ยนแปลงในโลกยวิสัย ทำให้การ
 เติงชีพต้องอาศัยเงินตรามากขึ้นโดยลำดับ ผลประ
 โยชนที่เจ้าเมืองกรมการได้รับอย่างโบราณไม่พอเพียง
 ชีพ จึงต้องคิดหาผลประโยชน์เพิ่มพูนขึ้นในทางอื่น
 เช่นทำไร่นาค้าขายเป็นต้น ให้มีเงินพอใช้ต้อยกินอยู่
 เป็นสุขสบาย เจ้าเมืองกรมการมีอำนาจที่จะบังคับ
 บัญชาการต่าง ๆ ตามตำแหน่ง และเคยได้รับอุปการะ
 ของราษฎรเป็นประเพณีมาแต่ดึก ครั้นต่อมาหากิน ก็
 อาศัยตำแหน่งในราชการเป็นปัจจัยให้ได้ผลประโยชน์
 สะดวกดีกว่าบุคคลภายนอก เปรียบดังเช่น "ท่านา"
 ก็ได้อาศัย "บอกแขก" ขอแรงราษฎรมาช่วย หรือจะ
 ค้าขายเข้าหูกบมู่โต ก็อาจตั้งเคราะห์ผู้เป็นหุ้นให้ชอ
 ง่ายขายคดต้องได้กำไรมากขึ้น แมจนเจ้าภาษีนายอากร
 ได้รับผูกขาดไปจากกรุงเทพ ๆ ทำให้เจ้าเมืองกรมการ
 มั่งคั่งได้ดวย ก็ได้รับความตั้งเคราะห์ให้เก็บภาษีอากร
 สะดวกขึ้น จึงเกิดประเพณีหากินด้วยอาศัยตำแหน่ง

ในราชการแทบทั่วไป เจ้าเมืองกรมการที่เกรงความผิดกระวังไม่หากินด้วยเบียดเบียนผู้อื่น คือเป็นคนโง่จึงเอาทุกอย่างตั้งแต่จะได้ ก็มกมกยแก่ตัว ดังเช่นผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งได้เจ้าไว้ในหนานที่ ๔ เรืองห้ามเจามให้ไปเมืองสุพรรณ^(๑)

เมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปเมืองเหนือครั้งนั้น เจ้าเมืองที่ข้าพเจ้าไปพบโดยมากเป็นผู้ "คมตระกูต" แค่มกมกชาวเมืองนั่นเอง ด้วยเป็นเทือกเถาเหล่ากอเจ้าเมืองคน กอน ๆ ซึ่งได้ ทำ ราชการ ประ กอบ กับทำมาหากินจนคงถิ่นฐานได้ในเมืองนั้น มีลูกถวายตัวเป็นมหาดเล็กกอนแล้วขอออกไปรับราชการบ้าง หรือผิดหัดให้ทำราชการในเมืองนั้นเองบ้าง จนได้รับสัญญาบัตรเป็นผู้ช่วยราชการเป็นยกกระบัตร เป็นปลัด ใครตักใครเป็นเจ้าเมืองในที่สุด เป็นแดงก้อยในเมืองนั้นจนตลอดชีวิต ถูกหลานจึงมกอาจพาหนะรับราชการสืบกันมา ข้าราชการที่ถิ่นฐาน อยู่ในกรุงเทพฯ ๆ หาใครมีใครสมัครออกไปรับราชการหัวเมืองไม่ เพราะเกรงความลำบากใน

(๑) ในเรื่องนิทานโบราณคดี.

การหาเตียงตั่งคองถาวมาแฉ้ว ถ้าเป็นผูไปจากทอชน
 กัดของมีทพรอนของตัวไป หรือมีฉะนกกัดของโตเป็นเซบ
 สู้ขอผู้มถาดงพาหนะ ในเมืองนนจจะไปอยู่โต ยงถงชน
 กรมการชนรของโต คอง เกือกหา แต่ในพวก ศฤหบดี
 ในเมืองนนเองทงนน เพราะหาคนตางถนยาก

ตามหัวเมืองใน ถ่มย่นน ประเทศอ อักอย่างหนึ่ง
 ที่ไม่มีคำตารัฐบาดตงปรจ่า ถ้าหรับว่าราชการบ้าน
 เมืองเหมือนอย่างทกถวนน เจ้าเมืองตงบ้านเวอนอยู่ท
 ไหนก็ว่าราชการบ้านเมืองทบ้านของคณ เหมือนอย่าง
 เต็นมบดีเจ้ากระทรวง ในราชธานี ว่าราชการทบ้านตาม
 ประเพณเตม บ้านเจ้าเมืองผิดกับบ้านของคณอื่นเพียง
 ทเรียกกันว่ “จวน” เพราะมีคำตาดองปลุกไฉนออกรว
 ขางหน้าบ้านหลังหนง เรียกว่ “คำตาดอง” เป็นท
 สำหรับปรชมกรมการเวดามการงาน เช่นรับทอง
 คราหรือปรักษาราชการเป็นคณ เวดามีการงานท
 ไฉคำตาดองเป็นคำตขำระคความ เห็นได้ว่คำตาดอง
 ก็เป็นเคาเดียวกับคำตาดองชนในราชธานีเอง เวอน

17/09/2566

จำสำหรับชนกไทย ก็อยู่ใน บริเวณจวนชก อย่างหนึ่ง
แต่คงเป็นเพราะคุมขังได้มั่นคงกว่าทอน ไม่จำเป็นจะ
ต้องอยู่กับจวนเหมือนนกกับค้ำตากกลาง

มีเรื่องปรากฏมาแต่ก่อนว่าครั้ง พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จฯไปเมืองเหนือเมื่อ
ปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ทอดพระเนตรเห็นค้ำตากกลางตาม
หัวเมืองซอมซ่อ จนทรงตั้งพระราชนิพนธ์ ทรง
พระกรุณาโปรดพระราชทาน เงินตั้งพระองค์ให้ซ่อม
แซม เมืองละ ๓๐ ชั่ง (๗๐๐ บาท) เมืองไหนทำ
สำเร็จแล้ว พระราชทาน บ้าย จำหัดกับ บัดทอง ประดับ
กระจก ทำเป็นรูปเงินเหรียญรัชกาลที่ ๔ ภายหลัง
รูปพระมหามงกุฎแผ่น ๓ รูปข้างอยู่ในวงจักรแผ่น ๓
พระราชทานให้ ไปคิดไว้ ณ ค้ำตากกลางซึ่งได้ ทรงปฏิ-
สังขรณ์ เมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปยังมีอยู่บางแห่ง ข้าพเจ้า
ได้เคยมาจำต้องรักษาแบบไว้ เดียวกันในพิพิธภัณฑ์
สถานแห่งชาติ แต่มาภายหลังมาค้ำตากกลางก็กลับ
ทรุดโทรมนำทุเรศอย่างเก่า หามแห่งใดที่เป็นตง่าผ้า
เผยไม่ เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเจ้าเมืองของตง่าจวน

และค่าตากดางด้วยทุนของตนเอง แม้แต่แผ่นดินซึ่งจะ
สร้างจน ถ้ามิได้อยู่ในภายในเมืองมีปรากฏ เช่น
เมืองพิษณุโลก เป็นต้น เจ้าเมืองก็ต้องหาซื้อที่ดิน
เหมือนกับคนทงหลาย จนกับค่าตากดางจึงเป็นทรัพย์สิน
ส่วนตัวของเจ้าเมือง เมื่อตั้งตัวเจ้าเมืองก็เป็นมรดก
ตกแก่ลูกหลาน ใครได้เป็นเจ้าเมืองคนใหม่ ถ้ามิได้
เป็นมรดกของเจ้าเมืองคนเก่า ก็ต้องหาที่ดินสร้าง
จนและค่าตากดางขึ้นใหม่ตามกำลังที่จะสร้างได้ บาง
ทีก็ย้ายไปสร้างห่างจากเดิม ต่างฟาก แม่น้ำ หรือแม่จัน
ต่างตำบลก็มี จนเจ้าเมืองไปตั้งอยู่ที่ไหนก็ย้ายที่
ราชการไปอยู่ที่ไหนด้วยสมมุติของเจ้าเมืองคนนั้น ตาม
หัวเมือง จึงไม่มิตัวราชการเมืองตั้งประจำอยู่แห่งใด
แห่งหนึ่งเป็นนิจเหมือนอย่างทุกวันนี้ อันเพงมี ขนเมือ
จัตมณฑลเทศาภิบาลแล้ว ส่วน พวกกรม การนั้น
เพราะมักเป็นคดีหับต้อยในเมืองนั้นแล้ว จึงได้ เป็นกรม
การ ตั้งมาบนเรือนอยู่ที่ไหนก็ตั้งอยู่ที่นั่น แม้แต่เจ้า
มการงานจะต้องทำตามหน้าที่ จนเจ้าเมืองอยู่ที่ไหน

17/09/2566

ก็ตามไปฟังคำสั่งทนน บ้างคนคงบานเรือนอยู่ห่างไกล
 ต่างอำเภอก็มี ด้วยเคยเป็นคฤหบดีคอยทแห่งหนมากจน
 เจ้าเมืองประจักษ์จะให้เป็นผู้รักษา ต้นตอในท้องถนน
 เหมือน อย่าง นาย ข้าเทศ ซึ่ง มี ชน ใน ดมย เทศาภิบาล
 จึงขอให้คฤหบดีคนนั้นเป็นกรรมการ หรือว่าอีกอย่าง
 หนึ่งคือตั้งนกกตโคข่งมีพรรคพวกมากให้เป็นกรรมการ
 เพื่อจะให้โจรผู้ร้ายยำเกรงไม่กล้าปล้น ต่ตมในถนน
 แคว้นที่กกดบใหม่ตราย ตั้งเคยมี่เรื่องปรากฏเมื่อ
 ตอนคนรัชกาลที่ ๕ ผู้รักษากรุงศรีอยุธยาตั้งคฤหบดี
 คนหนึ่งชื่อ ช่าง เป็นกหหลวงบรรเทาทูกษราษฏร์ อยู่
 เกาะใหญ่ ด้วยแม่หน้าตอนเกาะใหญ่ตามเท เป็นย่าน
 เป็ดยวมกมี่โจรคเรชทชนดอง หดองบรรเทาทคนนชน
 ชนคนชมในการบริบรองผู้มีบรรตาคักกิด ซึ่งผ่านไปมา แม้
 จนชาวเรือชนดอง ถ้าใครไปฟังพำนกหหลวงบรรเทาท
 โจรผู้ร้ายก็ไม่กล้าย่ำ ตเหมือนจะเป็นเช่นนั้นมาแต่
 ปลายรัชกาลที่ ๕ ครนถึงรัชกาลที่ ๕ ความปรากฏชน
 จากคำให้การของโจรผู้ร้ายที่จับได้หลายรายว่า เป็น

พรรคพวกของหลวงบริวเตา ฯ โปรดให้ข้าหลวงชำระ
 ก็ได้ความว่าหลวงบริวเตา ฯ เป็นนายช่องโจรผู้ร้าย
 เป็นแต่ให้ไป ทำการ โจรกรรมเดียในเขตแขวงอื่น ภาย
 นอกกั้นที่คนปกครอง หลวงบริวเตา ฯ จึงถูกประหาร
 ชีวิตเป็นเรื่องเดื่องดัง กษัตริย์อยู่ คราวหนึ่ง ในเวลา
 ชาติเจ้าแรกรับราชการ เมื่อชาติเจ้าขึ้นไปเมืองเหนือ
 ยังมีกรมการที่เคยเป็นนักเลง โคอยู่หลายเมือง เพราะ
 ในสมัยนั้นยังไม่มี โปศ์หรือตำรวจภูธรที่เป็น พนักงาน
 สำหรับตรวจจับผู้ร้าย เจ้าเมืองต้องปราบปรามตาม
 บัญชาของตน จึงเกิดความคิดที่จะหานักเลงโคมีพรรค
 พวก ตั้งเป็นกรมการไว้สำหรับปราบโจรผู้ร้าย ที่จริง
 กรมการชนิดนั้นก็ได้เป็นผู้ร้ายไปทุกคน โดยมาก
 มักไปตั้งบ้านเรือนท่ามาหากินอยู่ตามบ้านนอก เมื่อได้
 เป็นกรมการก็มักหาผลประโยชน์ด้วยตัวของตนต่าง
 จากราชรัฐ และขอแรงราชรัฐช่วยทำนาของตนแลก
 กับที่คุมโจรผู้ร้ายให้ราชรัฐ คือบางคนจึงเคยหากิน

ไปในทางทุจริตตั้งเป็นใจให้พรรคพวกไปเที่ยวฉกฉวย
 คว้าหรือปล้นทรัพย์ เพื่อจะได้ส่วนแบ่งเป็นผลประ
 โยชน์ เมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปตรวจหัวเมืองครั้งแรก ได้
 พบกรมการซึ่งตั้งตั้งกันว่าหากินอย่างนั้น ๒ คน เรียก
 กันว่า "ขุนโลกจับ" อยู่ที่เมืองพยุหะนคร ๓ แต่เมื่อ
 ข้าพเจ้าพบหนักแถมรามากแล้ว ต่อมาได้ยินว่าออก
 บวชแล้วตกตาย อีกคนหนึ่งเป็นทาสของศรีมังคละ อยู่ที่
 เมืองข้างทอง เจ้าเมืองใส่ต้อยอย่างว่าเมื่อนั้น "มอชวา"
 กล่าวกันว่าเพราะจับใครมร้ายเซมแซงหนัก เมื่อข้าพ
 เจ้าจะเดินบกจากเมืองข้างทองไปเมืองสุพรรณบุรี
 เจ้าเมืองให้ทาสศรีมังคละคนนั้นเป็นผู้จุดพาหนะ ใน
 วันเดียวหามา และผู้คนสำหรับหาบหาม ถึงของได้พอ
 ต้องการหมด แล้วตัวเองฮวดำขามาหาข้าพเจ้าแต่เมือง
 ข้างทองไปจนถึงเมืองสุพรรณ ข้าพเจ้าจึงได้ขอมมา
 แต้น ครนทงตั้งมยเมอตั้งมณฑลเทศาภิบาลแล้วความ
 ปรากฏว่า ทาสศรีมังคละ ปลัดขัยให้ พรรคพวกไปเที่ยว
 ปล้นในเมืองอื่น แล้วรับของที่ใครได้มาเป็นประ โยชน์

17:09:2566

แต่แรกกรมขุนมรุพงศ์ศรัทธมณฑลเทศาภิบาล ก็ไม่
 ทรงเชื่อ เพราะทรงไว้ส่วยหอดวงศรัมมคงจนโปรด
 เหมือนกัน แต่ได้ส่งคนได้หัดกฐานจึงต้องพียงศาล
 ราชหอดวงพิเศษ ศาลพิพากษาให้จำคุกหอดวงศรัมมคง
 หาดายบี กรมขุนมรุพงศ์ฯ จึงออกพระโอรสชื่อว่า "วิช
 เสงขโมยไว้จับขโมยหนีไซ้ไม่ได้" แต่เมื่อถึงสมัย
 เทศาภิบาล มีกรมการอำเภอคงประจำอยู่ตามบ้าน
 นอกและมีตำรวจจรดแล้ว ก็ไม่ต้องอาศัยกรมการ
 บ้านนอกเหมือนอย่างแต่ก่อน

มีกรมการอีกพวกหนึ่งเรียกว่า "กรมการจีน"
 เพราะเป็นจีนหรือตงจิ้น ซึ่งยังได้ผสมเมยทงหนี่ พวกนี้
 หนีจากจีนออกที่ไปตั้งตามาหากินตามหัวเมือง บาง
 คนไปตั้งตัวได้ เป็นหัดกฐาน แล้วเข้ารับผูกภาษีอากร
 ที่ตามกฎหมายแต่ก่อนนั้น คือบุคคลถือศักดินาแต่ ๕๐๐
 ไร่ขึ้นไปเป็นความในโรงศาลจึงแต่งทนายว่าความแทน
 ตัวได้ การเก็บภาษีอากรมักต้องเป็นล้นขความกับ
 ราษฎรเนื่อง ๆ ถ้าเจ้าภาษีนายอากรต้องไปติดว่าความ

17/09/2566

ด้ยในโรงศาลก็ไม่สามารถจะเก็บภาษีอากรได้ เพื่อ
 จะแก้ไขความขัดข้องของชนนี้ เมื่อรัฐบาลตั้งใครเป็นเจ้า
 ภาษีนายอากรจึงนับว่าเป็นข้าราชการ ให้มียศเป็นขุน
 นางชนชั้นยศศักดิ์นา ๕๐๐ ไว้ เมื่อทำราชการดีต่อมา
 ได้เดือนเป็นหวดงหรือเป็นพระกัม พวกที่อยู่ในกรุง-
 เทพ ๆ เรียกกันว่า "ขุนนางเจ้าภาษีนายอากร" พวก
 ที่อยู่ตามหัวเมืองเรียกกันว่า "กรมการจีน" เป็นถึง
 ตำแหน่งปดตเมองกัม ดังใดกล่าวมาในตำนานที่๕ เรื่อง
 ของยหน พวกกรมการจีนโดยปรกคิตงหน้าท่ามาหา
 กินแสวงหาทรัพย์สินมบัติไม่แสวงหา อำนาจและมักบริ-
 จาคทรัพย์สิน ช่วยอุดหนุนกิจการต่าง ๆ ให้เป็นประโยชน์
 แก่ผู้อื่น จึงเขากับชาวเมืองได้ทุกชนคงแต่เจ้าเมือง
 กรมการคตอคจนราษฎร

ที่ข้าพเจ้าไปทางเรือครั้งนั้น นอกจากได้เห็น
 หัวเมืองรายทางทั้งหมด ยังมีประโยชน์อีกอย่างหนึ่ง
 ด้วยในเวลาเดินทาง คอง นิ่ง กับนอนไปในเรือ จึง
 หตาย ๆ ชั่วโมง ได้มีเวลาอ่านหนังสือต่าง ๆ เช่น

กฎหมายแผ่นดิน ศึกษาหาความรู้ปกครองอย่าง
 โบราณอันอยู่ในหนังสือเก่าไปด้วยตลอดทาง ข้าศึก
 ความมรดกได้ในครั้นนั้น ทำให้ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าความ
 มุ่งหมายของการ ปกครอง ทั้ง อย่างใหม่ แต่อย่างเก่า
 ก่ออยู่ในจะให้ "บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข" ด้วยกัน แต่
 เข้าใจอธิบายว่า "อยู่เย็นเป็นสุข" นั้นผิดกัน อย่าง
 เก่าถือว่า "ถ้าบ้านเมืองปราศจากภัยต่างๆ" เช่นโจร
 ฝรายแผ่นดิน "ก็เป็นที่สุข" ข้อนี้ตั้งเกิดได้ในบ้านแดน
 ที่แก่กฎหมายในการปกครองแต่โบราณ มักอ้างเหตุ
 ที่เกิดโจรฝรายชุกชุมแทบทั้งนั้น เพราะฉะนั้นตามหัว
 เมืองเจ้าเมืองกรมการ ก็มุ่งหมายจะรักษา ความเรียบร้อย
 ร้อยในพื้นเมืองไม่ไหม้โจรฝรายเป็นเหตุ ตลอดจน
 ถึงเจ้ากระทรวงใน กรุงเทพฯ เมื่อเห็นว่า เมืองใดสงบ
 งามไม่มเหตร้ายก่อกองจ่าปกครองดี คือเมืองใดไม่
 เรียบร้อย โจรฝรายชุกชุมหรือราษฎรเดือดร้อนด้วย
 เหตุอัน จึงให้ข้าพเจ้าออกไประงับ หรือมเหตุดำเนิน
 ใหญ่โตเช่นเกิดทัพศึก เสนาบดีก็ออกไปเอง จึงไม่

17/09 2566

การตรวจหัวเมือง ในเวลาเมื่อเป็นปรกติ ความคิดที่
ว่าจะให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ต้องจัดการทำนุบำรุง
ในเวลาบ้านเมืองเป็นปรกติ เป็นคติเกิดขึ้นใหม่ดเหมือน
จะเริ่มเกิดขึ้นแต่ในรัชกาลที่ ๕ และมาถือเป็นข้อสำคัญ
ในรัฐชาติบาลในปลายต่อรัชกาลที่ ๕ ดับมา

(๕)

ข้าพเจ้า กลับ จากหัวเมือง กังตงตน เปลี่ยนแปลง
การงานในกระทรวงมหาดไทย เริ่มด้วยจัดระเบียบ
การรับตั้งร่างเขียน และเก็บ จดหมาย ในสำนักงาน ก่อน
การตั้งหน้าเจ้าพระยาพระเจดีย์ฯ ซึ่งได้เลื่อนที่จากหลวง
ไพศาลคีตปคำดตรี ขึ้นเป็น พระมณฑรพจนกิจ เป็น
ประโยชน์มาก เพราะรู้วิธี จัดหมาย ราชการแบบใหม่
ของสมเด็จพระยาเทววงศ์ฯ ซึ่งข้าพเจ้าได้ถ่ายไป
ใช้ในกระทรวง ขรรพการ ข้านาญมาแต่เมื่ออยู่ในกระทรวง
มหาดไทย คือเจ้าพระยาพระเจดีย์ฯ ก็น้อมนำมาด้วย
ตั้งมาคารวะเข้ากับพวกข้าราชการกระทรวงมหาดไทย
ได้เร็ว ตำมารถขู่แรงให้คนเก่าทั้งที่เป็นผู้ใหญ่และผู้

น้อยให้แก้ไขการงานเข้าระมึบใหม่ได้โดยง่าย ตัว
 ข้าพเจ้าไม่สู้ดีของเป็นชู้ระมากนัก และในคณนไคผู้ซึ่ง
 มาเป็นคนสำคัญในกระทรวงมหาดไทยเมื่อภายหลังเข้า
 มาออกคนทรงคองพระยามหาอำมาตย์ (เส่ง วิริยศิริ) เดิม
 เป็นนักเรียนในโรงเรียนนันทอุทยาน วิชาภาษาอังกฤษ
 ชั้นสูงในโรงเรียนนี้ เมื่อออกจากโรงเรียนมาอยู่กับ
 ข้าพเจ้าประจำกรมเวลาพระเจ้าอยู่หัว โปรดให้ข้าพเจ้าจัด
 กรมแผนทชนในกรมทหารมหาดเล็กข้าพเจ้าจึงมอบให้
 เป็นศิษย์และเม่นดำมของพระวิภาคภวอดต (เจมส์ แมก
 คาท) ไปอยู่ในกรมทำแผนทหลายปี ได้เรียนรูวิชาทำ
 แผนทและเคยไปเที่ยวทำแผนทตามหัวเมืองต่างๆ ทาง
 ชายพระราชอาณาเขต มีความสามารถจนได้เป็นที่
 หลวงเทศาภิจารณ เวลาเมื่อข้าพเจ้ายายมาเป็น
 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย หลวงเทศาภิจ ๗ ไปทำ
 แผนทชยทางเมืองหลวงพระบาง พอกลับมาก็ขอสมัคร
 มาอยู่กระทรวงมหาดไทย ข้าพเจ้าเห็นว่าในกระทรวง
 มหาดไทยยังไม่มีใครรู้ภาษาฝรั่ง นอกจากตัวข้าพเจ้า
 คนเดียว และหลวงเทศาภิจ ๗ เคยเที่ยวทำแผนททาง

ชายแดน ภูมิตำเนา บ้านเมือง ชายพระราชอาณาเขต
 มาก จึงทูลขอมาเป็นที่พระสถูปพจนกรรออกคนทรง เป็น
 คณบดีเจ้าพระยา พระเจ็ดจ. ๑ เมื่อเป็น พระมนตรีพจนกิจ
 ของคนนบน แรก ทหาพเจ้าเอาบุคคล ภาย นอก เข้าไป
 รับราชการในกระทรวงมหาดไทย แต่เจ้าพระยาพระ
 เจ็ดจ. ๑ อยู่ไม่นาน ส้มเด็จพระศรีพรวิมล ๑ ครั้นขอ
 ไปเป็นพระครุ หนงตั้งไทย ของ ส้มเด็จพระ มงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เมื่อสมเด็จพระทับอยู่ในยุโรป ดังกล่าวใน
 นิตานที่ ๓๔ เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง จึงไปได้ทาง
 กระทรวงอื่น แต่หลวงเทศาภิบาล ๑ ย้ายต่อมาจนได้ เป็น
 พระยาศรีวิสุทธิเทพ ปลัดทูลฉลอง แลวเลื่อนเป็น
 พระยามหาอำมาตย์ ตำแหน่งรองเสนาบดีอัยการ
 เจ้าออกจากกระทรวงมหาดไทย ส่วนพวกข้าราชการ
 เก่าที่อยู่ในกระทรวงมหาดไทยมาแต่ก่อนนั้น ขาพเจ้า
 ก็เตอก สรร เอา เข้าตำแหน่ง ใน ระเบียบใหม่ ตาม เห็น
 ความดำมารล บางคนให้ไปรับราชการในตำแหน่ง
 ตั้งขึ้นตามหัวเมืองก็มี บางคนก็เลื่อนตำแหน่งขึ้นคง
 ทำการงานอยู่ในกระทรวง ปลัดออกแต่ที่แก่ชราเกิน

กบฏการเมืองคน ความที่หวาดหวั่นกันในพวกข้าราชการ
เก่า ด้วยเห็นข้าพเจ้าเป็นคนสมัยใหม่ เกรงว่าจะเอา
คนสมัยใหม่ ด้วย กันเข้าไป เปลี่ยนคนเก่าให้ ต้องออก
ราชการก็สงบไป

ส่วนระเบียบการในกระทรวงที่จัดแต่เป็นระเบียบ
ใหม่ นั้น แบบจดหมายราชการได้อาศัยแบบอย่างซึ่ง
สมเด็จพระยาเทววงศ์ฯ ทรงตั้งขึ้น แต่ถึงขณะ
ที่จัดหน้าที่ต่าง ๆ ต้องเอาราชการในกระทรวงมหาด
ไทยขึ้นตั้งเป็นหลัก ข้าพเจ้าตรวจดูตัวเนียบเก่าซึ่ง
ปรากฏอยู่ในกฎหมาย “ลักษณะกักตันท้าราชการ
พลเรือน” เห็นฝ่ายราชการในกระทรวงมหาดไทยแบ่ง
เป็นกรมใหญ่ ๓ กรม คือกรมมหาดไทยกลาง (แต่
ในกระทรวงมหาดไทยเรียกกันว่า “กรมหมู่ใหญ่”)
ปลัดทูลฉลองเป็นหัวหน้ากรม ๑ กรมมหาดไทยฝ่าย
เหนือ พระยามหาอำมาตย์เป็นหัวหน้ากรม ๑ กรม
พลัมพิง พระยาจำเริญยศ ๑ เป็นหัวหน้ากรม ๑
ทางกระทรวงกลาโหมมีกรมกลาโหมกลาง กับกรม

กตาโหมฝ่ายเหนือและกรมพดัมพงอย่างเดียวกัน พิ
 จารณาตุเห็นว่าเดิมทีเดียวกันจะม้แตกกรมกตาง ทง
 มหาดไทยและกตาโหม กรมฝ่ายเหนือจะมาส่มทบ
 เหมขนค่อ ภายหตง ถึงกรม พดัมพง กเกิดชน คอภาย
 หตง

ทรงน จะแทรกวินิจฉัยของข้าพเจ้าตงตั้งก้น้อย
 ตามทคคเห็นว่กรม มหาดไทยและ กตาโหมฝ่ายเหนือ
 จะม้มาแต่เมื่อใด ด้วยตรวจดูในเรืองพงศาวดาร เห็น
 ม้เค้ามุตว่าน่าจะเกิดชน เมื่อครั้ง ราช โอรส ของสมเด็จพระ
 พระบรมไตรโลกนาถ ได้รับรัชทายาทครองกรุงศรี
 ออยุธยา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช
 (ที่ ๓) พระองค์ ๓ ครองเมืองเหนืออยู่ที่เมืองพิษณุโลก
 ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเชษฐาพระองค์ ๓ ครองน
 เมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน ๒ พระองค์ อยู่ ๓ ปี ใน
 ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๓๓ จน พ.ศ. ๒๐๓๕ คงคงทำเนียบ
 ข้าราชการเมืองพิษณุโลกชนอีกดำรับ ๓ ครนสมเด็จพระ
 พระบรมราชาธิราชสวรรคต สมเด็จพระเชษฐาได้รับ

รัชทายาทครองเมืองไทยทั่วทั้งหมด เป็ดยนพระนาม
 เป็นตมเด็จพระรามาชบด (ที่ ๒) เดี้จดังมาประทับ
 ณ พระนครศรีอยุธยา ข้าราชการเมืองพิษณุโลกก็
 ดงมาตมทบกกับข้าราชการในพระนครศรีอยุธยา แคน
 มา ขอนพงเห็นหตถฐานได้ ในคำที่เรียกขางท้ายขอ
 กรมว่า "ฝ่ายเหนือ" กับที่ตำแหน่งต่าง ๆ ในกรมฝ่าย
 ใต้กับฝ่ายเหนือมีเหมือนกันตงแต่ปลัดทูลฉลอง ปลัด
 บัญชี ตตอดจนหจพนายเวร แต่กรมพตมพงนเห็น
 จะตงชนเมื่อใด และหน้าทเคิมเป็นอย่างไร กถ่าวกัน
 แต่ว่่าเกี่ยวกับบั้นใหญ่ อาจจะเป็นพนกงานชนบั้นใหญ่
 ในกองทัพลดวงก็เป็นได้ แต่ข้าราชการในกรมฝ่าย
 เหนือกับ กรมพตมพง ทำราชการ คดงกันกับกรมกลาง
 มาตงแต่กรุงรัตนโกสินทร์ หรือตงแต่สมัยกรุงศรี
 อยุธยาแล้ว จึงไม่มีใครรู้ว่าหน้าทเคิมเป็นอย่างไร

ข้าพเจ้าอยากจจะรักษาชดเคิมของกรมต่าง ๆ ให้
 คงอยู่ต่อไป เมื่อจัดแผนกหน้าทต่าง ๆ ในกระทรวง
 มหาดไทยจัดเป็น ๓ กรม และเรียกชื่อคามาทำเนียบ

เดิม เป็นแต่ใหม่หน้าตต่างกัน คือกรมมหาดไทยกลาง
 เป็นพนักงาน ทำการทุกอย่าง ซึ่งมีได้ แยกออกไป เป็น
 หน้าตกรมอื่น ปลัดทูลฉลองเป็นหัวหน้า และว่ากรม
 ไท่ทรงพระพรหมรองแต่เดินามัดลงมา ในกรมกลางนั้น
 ให้ปลัดทูลฉลองเป็นหัวหน้าพนักงานการเงิน มีศักดิ์เป็นชน
 เจ้ากรมรองปลัดทูลฉลองลงมาอีกคน กรมมหาดไทย
 ฝ่ายเหนือ ให้เป็นเจ้าหน้าตแผนกการปราบปรามโจร
 ฝูราย กับการท้เกยวของกับชาวต่างประเทศ แต่ภาย
 หองไอนการ ท้เกยว กับต่างประเทศไปเป็นหน้าต ปลัด
 ทูลฉลอง ให้กรมมหาดไทยฝ่ายเหนือเป็นเจ้าหน้าต
 แผนกฮัยการ ส่วนกรมพดัมพงนั้น ให้เป็นเจ้าหน้าต
 แผนกปกครองของท้ คงเรียกว่า กรมกลาง กรม
 ฝ่ายเหนือ และกรมพดัมพง ตามทำเนียบเดิม กระ
 ทรวงมหาดไทยจัดเป็น ๓ กรมเช่นนั้นมาตลอดสมัยเมือ
 ชาติเจ้าเป็นเดินามัดกระทรวงมหาดไทย
 ยิงมกรมชนของกระทรวงมหาดไทยอยู่ตาม ทำ
 เนียบเดิมอีก ๒ กรมเรียกว่า "กรมตำรวจภูธร เจ้า

กรมเป็นทอดวงวาตเทพ” กรม ๓ เรียกว่า “กรม
 คำรวจภูบาล เจ้ากรมเป็นทอดวงพิศณุเทพ” กรม ๓
 แต่โบราณ ๒ กรมนี้จะมีหน้าที่ทำราชการอย่างใดก็ไม่
 มีใครรู้ เมื่อข้าพเจ้าไปอยู่กระทรวงมหาดไทยเป็นแต่
 คุมเด็กไพร่ทอดวงเจ้ากรมปลัดกรมกับราชการเหมือน
 กับขุนนางกระทรวงมหาดไทยพวกรับเบียดหัวดี เช่นให้
 เป็นข้าทอดวงไปทำการชั่วคราวชั่วคราว แต่พิจารณา
 เห็นเค้าหน้าทักเต็มมอญ ด้วยชื่อว่า “คำรวจ” นนหมาย
 ความว่าเป็นพนักงานตรวจ อีกประการ ๓ ชื่อปลัดกรม
 ทั้ง ๒ นนหม่อมผลัดของกันว่า ขุนเพชรอินทรา ขุน
 มหาวิชัย ขุนพิชัยแสง ขุนแผนสระธานี ในเรื่องเสภา
 ท้าวพลายแก้วได้เป็นที่ “ขุนแผนสระธานี” ก็คือเป็นปลัด
 กรมคำรวจภูบาลนั่นเอง ปรากฏว่าหน้าที่ตรวจกระ
 เอนด้านทางๆ เมืองกาญจนบุรี ความยุติของกันจึงเห็น
 ว่า ๒ กรมนี้ หน้าที่เต็มมาจะเป็นพนักงานตรวจด้าน
 ทางปลายแดน ซึ่งภายหลังเมื่อมมอญอพยพเข้ามา
 ดำรงภักดีอยู่ในเมืองไทยมาก ให้พวกมอญเป็นพนักงาน

17/09/2564

ตรวจตระเวนทางต่อ แตนเข้าไปได้ จนถึงใน เมืองพม่า
จึง โอนการตรวจตระเวนชายแดนจากกรมตำรวจทั้ง ๒
หน่วยไปเป็นหน้าที่ของ พวก มอญ ซึ่งคง ชน เป็น กรมหนึ่ง
เรียกว่า “ กรมอาทมาต ” กรมตำรวจภูธรกับกรม
ตำรวจภูบาลจึงเป็นแต่คุมไฟรั้งอยู่ในกระทรวงมหาด
ไทย ที่เอาหน้าตึกเดิมของกรมตำรวจทั้ง ๒ มาตั้ง
ในทันที เพราะในสมัยเมือข้าพเจ้าเป็นเจ้าหน้าตึกกระทรวง
มหาดไทยมีกรมตั้งขึ้นใหม่ ๒ กรม โอนมาจากกระ
ทรวงอื่น ๒ กรม รวมเป็น ๔ กรมด้วยกัน จะเดาถึง
เหตุที่ตั้งและที่ โอนมาชนของกรมเหล่านี้ไว้ด้วย

ตามหัวเมืองแต่ก่อนมา นอกจากกรมอาทมาต
ก็ตั้งมาแต่แล้ว ไม่มีพนักงานตรวจจับโจรผู้ร้าย กรม
อาทมาตก็เป็นแต่สำหรับสืบข่าวทางเมืองพม่า เมื่อ
จัดการปกครองหัวเมือง พระเจ้าอยู่หัวโปรดให้เอา
แบบ “ ยองคามถ ” ของฝรั่ง ซึ่งควบคุมและใช้ปืน
เหมือนอย่างทหารมาจัดขึ้นเป็นพนักงาน ตรวจจับโจรผู้
ร้ายตามหัวเมือง เพราะเหมาะแก่การตรวจตระเวน

ทองทักจ้างใหญ่ด้วยไม่ต้องใช้คนมากนัก แต่ขอที่จะ
 เรียกของตามดีว่ากระไรในภาษาไทยยังไม่มี ข้าพเจ้า
 จึงเอาชื่อตำรวจภูธรมาให้เรียกของตามดี ทงจดชนใหม่
 เพราะเห็นว่าหน้าที่เป็นท่านของเดียวกันแต่โบราณ จึง
 มีกรมตำรวจภูธรอย่างใหม่ตงชนแต่นั้นมา ต่อมาภายหลัง
 ข้าพเจ้าคิดจะจัดกรมตำรวจภูบาล เป็นกรมหนึ่งตั้ง
 O. I. P. (ซี.ไอ.ดี.) หนึ่งชกกรมหนึ่งแต่ไม่สำเร็จ เพราะ
 หาผู้เขยวชาญเป็นครูไม่ได้(๑) มาจนถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อ
 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระบรมราชชนนีเสด็จสวรรคต เป็นเสนาบดี
 กระทรวงมหาดไทย จึงทรงจัดชนเมื่อกรมตำรวจภูธร
 กับกรมตำรวจภูบาลรวมเป็นกรมเดียวกันตั้งแต่นั้น จึง

---

(๑) ในรัชกาลที่ ๒ ได้จัดตั้งกรมตำรวจภูบาล
 หนึ่งชกกรมหนึ่ง เมื่อฉนที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๐
 แต่ครั้นเมื่อได้โปรดเกล้าให้ รวมกรม ตำรวจภูธร กับ
 กรมพดตระเวนเป็นกรมเดียวตั้ง ก็ได้โปรดให้ยก
 เดิกรวมตำรวจภูบาลตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗.

17/09/2566

เรียกว่ากรมตำรวจกลาง^(๑)

“กรมป่าไม้” เป็นกรมซึ่งตั้งขึ้นใหม่อีกกรมหนึ่ง เหตุที่จะตั้งกรมป่าไม้ขึ้นใหม่เนื่องมาโดยความ ด้วยป่าไม้ดึกดำบรรพ์ในเมืองพม่า กับ เมืองไทย มาก กว่าที่ไหน ๆ หมด เมืองของกฤษโศกหัวเมืองมอญไปจากพม่า พวกอังกฤษตั้งโรงเรียนจตุรชนที่เมืองเมาระถำเล็ง (มะระแห่มัง) คัดคนดีทั้งทางดุ่มแม่น้ำสาละวิน ในแดนเมืองมอญเขาตงไปเลือกทำเป็นไม้เหลียมและไม้กระดาน ส่งไปขายต่างประเทศ เป็นสินค้าเกิดขึ้นทางนั้นก่อน ส่วนป่าไม้ดึกดำบรรพ์ในเมืองไทยมีมาก แต่ใน มณฑลพายัพ พัง มาจนกิ่งแขวงเมืองตาก เมืองกำแพงเพชร และเมืองอุทัยธานี เต็ม

(๑) ในระหว่างที่ ส้มเต๋จ เจ้าฟ้า กรม พระนครสวรรค์วรพินิต เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงจัดตั้งกรมตำรวจขึ้นอีกกรมหนึ่ง สำหรับเป็นกำลังส่งไปช่วยปราบปรามโจรผู้ร้ายในเมื่อเกิดฉุกเฉินขึ้นเหลือกำลังตำรวจท้องที่จะปราบได้ แต่เมื่อประกาศตั้งกรมขึ้นขึ้นเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓ แล้ว จึงกดทับเรียกว่าตำรวจภูบาลอกครุฑหนึ่ง

ชาวเมือง คัดแต่ไม้สักไฟ ๓ เมืองนำส่ง มาขายในกรุง
 เทพ ๆ แต่มักเป็นไม้ขนาดกลม มักเข้ามา ไซ้กับเป็น
 หดกสำหรับ ผูกแพทคน ขยในแม่น้ำ จึงเรียกกันว่า
 “เต้าหดกแพ” เป็นหิน ที่บนชะง่อนใหญ่ของม่นอย
 ถึงกระนั้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อทางต้นเกิดสัญญาซื้อขาย
 กับต่างประเทศแล้ว ก็มีฝรั่งเข้ามาตั้งโรงเลื่อยจักร
 ชนในกรุงเทพ ฯ หมายถึงเอาไม้สักของไทยเอื่อย
 ตั้งไปขายต่างประเทศ จึงเริ่มเกิดต้นค้าไม้สักเมืองไทย
 ตั้งไปขายต่างประเทศมาแต่รัชกาลที่ ๕ การทำไม้
 ไม้สัก กะเจริญ ชน เป็นลำดับ มาทาง ในเมือง ไทยและ
 เมืองมอญ

ถึงรัชกาลที่ ๕ พวกทำไม้ในแดนมอญ
 อยากรจะ คัดไม้สัก ต่อเข้ามา ในแดนเมืองเชียงใหม่ทาง
 ดงแม่น้ำลำดอง จึงเข้ามาค้าขายกับพวกพ่อค้าพม่า
 ที่ฝากตัวอยู่กับพระเจ้าเชียงใหม่ ขออนุญาตคัดไม้
 สักโดยจะยอมให้เงิน “ค่าขอ” ทดคนสักก็คัดลงใน
 เวदानัน พระเจ้า เชียงใหม่ บังคับ อำมาตย์รักษา ในบ้าน
 เมืองอย่างประเทศลาวแต่โบราณ เห็นแก่ผลประโยชน์

17/09/2566

ที่จะได้จากบ้ำไม้ ก็อนุญาตให้พวกพม่าทำบ้ำไม้ทาง
 แม่น้ำสาละวินหลายแห่ง ด้วยคำสัญญาว่าจะบังคับบัญชา
 ได้ เหมือน อย่างเคย บังคับ บัญชา พวกพม่า ที่มา อยู่ใน
 เมือง เชียงใหม่ แต่พวกทำบ้ำไม้ต้องกู้เงินเขามาทำ
 เป็นทุน ทำการหมายแต่จะหากำไร บางคนไม่ยอม
 ทำตามบังคับบัญชาของพระเจ้าเชียงใหม่ ในเมื่อเห็น
 ว่าจะเต็มเสียประโยชน์ของตน พระเจ้าเชียงใหม่
 ให้ตั้งอาญาเช่นห้ามมิให้คิดไม่เป็นตน พม่าพวกทำ
 บ้ำไม้ไปได้คำแนะนำ ของพวกเนติบัณฑิตในเมืองพม่า
 เข้ามาร้องทุกข์ต่อกงสุตอังกฤษกรุงเทพฯ กงสุตก็
 ออกหนังสือให้ร้องขอต่อรัฐบาลให้เรียกค่าดินใหม่
 จากพระเจ้าเชียงใหม่ให้แก่ตน ในชั้นแรกมีการฟ้อง
 ร้องน้อยเรื่อง โปรดให้เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม)
 เมื่อยังเป็นพระยาเทพอรชุน เป็นข้าหลวงขึ้นไปอยู่ที่
 เมือง เชียงใหม่ ถัดว่า ถ้าว เปรียบเทียบ ให้เสร็จ ไปได้
 แດทาง เมือง เชียงใหม่ ยังให้ อนุญาต บ้ำไม้อยู่ไม่หยุด
 17/09/2366
 ถ้อยความเรื่อง บ้ำไม้ ก็กลบมี มากจน แฉะเจือไปเป็น
 การเมือง ด้วยกงสุตเข้ามาเกี่ยวของออกหนุคนใน

บังคับอังกฤษ พวกนั้นก็เคยได้ใจ จนรัฐบาลไทยกับ
 อังกฤษคงทำหนังสือสัญญากัน ให้ตั้งศาลต่างประเทศ
 และมีทางขาดวง และไว้ส่งผู้ อังกฤษคง ประจำอยู่ที่
 เมืองเชียงใหม่ ส่วนการทำป่าไม้สักในเมืองไทย
 ถึงรัชกาลที่ ๕ ก็มอบบริษัทฝรั่งเขามาตั้งป่าไม้สักจนหลาย
 ห้าง พวกบริษัทนั้นไปขอทำป่าไม้ ในมณฑลพายัพ
 เขาตงมาเฉื่อยชวยในกรุงเทพฯ ก็มักเกิดตอชวยความ
 ที่รัฐบาลคงได้เคยกับกงสุล เกิดความรำคาญชวยออก
 ทางหนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษากับเจ้าพระยาอภัย
 ราชา (โรตังยัคมินต์)^(๑) เห็นว่าถ้าตั้งกรมป่าไม้ใหม่ขึ้น
 ในเมืองไทย สำหรับควบคุมการทำป่าไม้ตามแบบอย่าง
 ที่รัฐบาลอังกฤษจัดในเมืองพม่า และขึ้นแรกชวยมี
 ฝัเขียวชวย จากรัฐบาล อังกฤษ ที่เมืองพม่า มาเป็นคร
 ฝึกหัดไทยที่จะเป็นพนักงานป่าไม้ต่อไป จะเป็นประ-

(๑) เป็นชาวเบตเยียม ชื่อ Rolinjacquemyns

17/09/2566

เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของรัฐบาลไทย ในสมัย
 รัชกาลที่ ๕

โยชน์หลายอย่าง เพราะมีกรมป่าไม้ขึ้นแล้ว พวก
 ทหารเมื่อจะไปก็กลัวเสีย อดความตั้งเคราะห์ของกรมป่า
 ไม้ได้เต็มขนแบบอย่างอังกฤษเหมือนหม่า ไม้ต้อง
 พึ่งลงตัด ก็จะพรากการอื่นเนื่องด้วยป่าไม้ ออกจากกร
 เมืองได้ และจะเป็นคนต่อไปถึงการส่งวนป่าให้ตัด
 ในเมืองไทย ทั้งอาจจะได้ผลประโยชน์ของรัฐบาลจาก
 ป่าในปากชนกว่าแต่ก่อนด้วย พระเจ้าอยู่หัวจึงดำริ
 ตั้งให้ข้าพเจ้าจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในกระทรวงมหาดไทย
 เมื่อตั้งกรมป่าไม้ขึ้นแล้ว ก็ตัดความ รำคาญได้ สมพระ
 ราชประสงค์ เพราะลักษณะการที่คนในบังคับต่างประเทศ
 ทั่วทั้งทุกซหรือจะขอรังอันใดจากรัฐบาลไทย แต่
 ก็ขอมาเคี้ยวขอให้ถึงที่สุดว่าจกักับรัฐบาล กงสุตมีคำ
 หมายถึงคำร้องขอมายังกระทรวงการต่างประเทศ ถ้า
 แลถาณันแก้ไขด้วยกระทรวงใด กระทรวงการต่างประ
 เทก็ถาณันก็หมายตามไปยังกระทรวงนั้น เจ้ากระทรวง
 ใดกรไว้ ก็เหมือนจดหมาย คอบไปยัง กระทรวงการต่าง
 ประเทศ ๆ จึงมีคำหมายคอบไม่ยั้งถึงที่สุด จะพูดกัน
 แต่ตรงตรงตรงหาว่าจนจนจะแล้ว เมื่อตั้งกรมป่าไม้

จนแล้ว ถ้าพวกค้าป่าไม้เป็นคนในบังคับต่างประเทศ
 ขอร้องมาทางกงสุล ข้าพเจ้าก็ทำตามแบบเดิมซึ่งมี
 จุดหมายถึงกันหลายทอดตั้งว่ามาแล้ว ถ้าพวกค้าป่า
 ไม้มาร้องขอต่อพวกค้าป่าไม้เอง จะเป็นคนในบังคับ
 ต่างประเทศหรือในบังคับไทย ข้าพเจ้าก็ให้กรรม
 ไม้ส่งเคราะห์เดิมหน้ากัน ในไม้จำทำใด พวก
 ชาวต่างประเทศก็เอกร้องขอทางกงสุล ส่งกรรมมา
 ถัดมาตรงต่อกรรมป่าไม้หมด กงสุลจะว่าก็ไม่ได้
 ด้วยพวกค้าป่าไม้ อ้างว่าเขา ไม่ได้ เกยของถิ่น การ
 เมือง ทำแต่การค้าขาย อย่างไรต่อพวกแลก็จร
 ของเขา เขาก็ทำอย่างนั้น การส่งของตามป่าไม้จะ
 เพิ่มผลประโยชน์แก่แผ่นดิน ก็ได้ตั้งพระราชประสงค์
 ทั้ง ๒ อย่าง จึงมีกรรมป่าไม้ต่อมา^(๓)

กรมร่างนั้น ชื่อหลวงขนานว่า "กรมราชโลหการ"

(๓) ต่อมา ในรัชกาลที่ ๒ โปรดฯ ให้โอนกรรม
 ป่าไม้จากกระทรวงมหาดไทย ไปตั้งจัดกระทรวง
 เกษตรราชการเพิ่มขึ้นที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔

ภูมิพิทยา” แต่เรียกกันโดยย่อตามสะดวกปากว่า
 “กรมแร่” เป็นกรมตั้งขึ้นในกระทรวงเกษตรราชการ
 แรกก่อนข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เหตุ
 ที่จะตั้งกรมแร่ เกิดด้วยฝรั่งชาวฮอลันดาคนหนึ่ง ชื่อ
 จูชาติ ได้รับสัมปทานบัตรทำบ่อแร่ทองคำที่บางตะ-
 พาน ฝรั่งคนนั้นไปหาคนเจ้าทุนในยุโรป เทียว
 โชษณาว่าในเมืองไทยมีบ่อแร่ทองคำเอนกมาก ชาว
 แพร่หลายก็มีฝรั่งต่างชาติ พวกนั้น มาขอ สัมปทานจะ
 ทำบ่อทองคำแห่งอื่น ๆ ในเมืองไทยยังไม่มุกฎหมาย
 และผู้ชำนาญที่จะเป็นพนักงานในการทำแร่ จึงโปรด
 ให้หาฝรั่งซึ่งเชี่ยวชาญการทำแร่มาเป็นครู ตั้งกรมแร่
 ขึ้นในกระทรวงเกษตรราชการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ แต่
 พวกรวมแร่ไม่มีขนบธรรมเนียมในบ้านเมือง ไปทำ
 การงานตามหัวเมืองมักไม่ปรองดอง กับเจ้าเมืองกรม-
 การ ถึงสมัยเมื่อข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาด-
 ไทย จึงโปรดให้โอนกรมแร่จากกระทรวงเกษตรรา-
 ชการมาเป็นกรมขึ้นกระทรวงมหาดไทย เพื่อให้ปรับ

กิจการที่เกี่ยวของกับหัวเมืองให้เรียบรอย ครนทง
 ปลายรัชกาลที่ ๕ เมื่อกองตั้งเจ้าพระยาวางคำประ-
 พิตซ์ เป็นเสนาบดี ก็โอนกลับคืนไป กระทรวงเกษตรฯ
 ตามเดิม กรมเร่งจึงมาขึ้นกระทรวงมหาดไทยอยู่เพียง
 ราวครา

ตัวข้าตาดูขุนในฝ่ายซ้าย ซึ่งเป็นตำแหน่งงาน
 กระทรวงมหาดไทย ก็มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง
 เพราะเมื่อจัดของที่ทำงานเป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว ก็
 ก็ไม่พอ เมื่อข้าพเจ้ากลับจากตรวจหัวเมืองพวกกับ
 กระทรวงกลาโหมตกลงกันแล้วจึงไปบอกกระทรวงวัง
 ว่า กระทรวงกลาโหมยอมให้ห้องกลางในศาลาตาดูขุน
 แก่กระทรวงมหาดไทย เพราะฉะนั้นขอให้ย้ายที่ตั้ง
 วนาต้นไปตั้งที่อื่น ก็ให้ห้องกลางมาใช้เป็นห้อง
 ที่ประชุม และสำหรับทำการพิธี และโดยปรกติใช้
 เป็นห้องรับแขกด้วย ต่อมาอีกมีหนังสือกระทรวง
 17/09/2566
 กลาโหมบัญชาแต่ราชการทหาร ย้ายตำแหน่งนอก
 ไปอยู่ที่ตึกกระทรวงกลาโหมเดี๋ยวนี้ ศาลาตาดูขุนใน

ทางฝ่ายชวภักตมาเป็นตำแหน่งงาน กระทรวงมหาดไทย
 รวมอยู่ในกระทรวงเดียวกันหมดทั้งหมด ถึงกระนั้นก็
 ไม่พอกับกรมขึ้น จึงให้มาทำงานรวมตำแหน่งกับกระ
 รวงมหาดไทยแต่กรมตำรวจนอกกรมเดียว^(๑) นอก
 จากนั้นกรมตำรวจกับกรมป่าไม้ซึ่งให้หาที่ตั้ง
 หน่วยงานขึ้นใหม่ ด้วยกรมแรกตั้งทำงานอยู่ที่ตำแหน่งงาน
 เดิมในกระทรวงเกษตร ฯ

(๖)

พระเจ้าอยู่หัวไทยทรง พระราชดำริ ตั้งแต่เริ่มทรง
 ประจักษ์จัดการปกครอง พระราชอาณาเขต ให้มีบันทึก
 เห็นว่าท หารมีของแยกกันขึ้น อยู่ในกระทรวงมหาดไทย

(๑) กรมตำรวจนอก นอกกรมขึ้น กระทรวงพระ
 ศักดิ์ ตั้งทำการอยู่ตามเขตของปราจีน ปรากฏใน
 รายงานการบริบูรณ์เทศาภิบาล ร.ศ. ๓๔๗ (พ.ศ. ๒๔๕๒)
 ว่าโปรดเกล้า ฯ ให้มาตั้งกตักกระทรวงมหาดไทย

บ้าง ในกระทรวงกลาโหมบ้าง และกรมท่า (เมื่อ
 ก่อนเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงการต่างประเทศ) บ้าง บัง-
 คับบัญชาหัวเมืองถึง ๓ กระทรวง ยากที่จะจัดการ
 ปกครองให้เป็นระเบียบแบบแผนเรียบร้อยเหมือนกันได้
 ทรงพระราชอาณาจักร ทรงพระราชดำริเห็นว่าควร
 จะรวมการบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งปวง ให้ขึ้นอยู่กับ
 ในกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว และรวมหัว
 เมืองเข้าเป็นมณฑล มีผู้ปกครองมณฑลขึ้นต่อกระทรวง
 มหาดไทย อีกขึ้นหนึ่ง จึงจะจัดการ ปกครอง ได้
 สะดวก แลยังทรงหาตัวคนที่จะเป็นเสนาบดีกระทรวง
 มหาดไทยให้จัดการแทนพระราชนัดกได้ จึง
 หมายตั้งเจ้าแก้วรุ่งเรืองขึ้นเป็นเสนาบดีกระทรวง
 โปรดให้เริ่มรวมหัวเมืองเข้าเป็นมณฑล มีข้าหลวง
 ใหญ่ประจำหัวเมืองมณฑล เมืองทรงตั้งเจ้าฟ้าเป็น
 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย หวังเมื่อขึ้นกระทรวง
 มหาดไทยนี้ "มณฑลลาวเฉียง" ซึ่งภาษาฝรั่งเขียน
 ว่าเป็น "มณฑลพายัพ" เจ้าพระยาวิเศษบุรุษ (พม

17/09/2566

ศรีไชยผล) เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาพดเทพ ว่าที่กรม
พระกตาทิม เป็นข้าหลวงใหญ่อยู่ที่เมืองเชียงใหม่
มณฑลหนึ่ง "มณฑลดาวพวน" ซึ่งภายหลังเปลี่ยน
ชื่อเป็น "มณฑลนคร" กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
เมื่อยังเป็นกรมหมื่นและเป็นเสนาบดีกระทรวงวัง เป็น
ข้าหลวงใหญ่อยู่ ณ เมืองหนองคายมณฑลหนึ่ง "มณฑล
ดาวกา" ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น "มณฑลอิ
ถ่าน" กรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงใหญ่อยู่
ณ เมืองนครจำปาศักดิ์มณฑลหนึ่ง "มณฑลดาว
กลาง" คือเหล่าหัวเมืองซึ่งยังลอกกันมาจนตั้งมั่นขึ้นว่า
เป็นเมืองดาว อันอยู่ในระหว่างเมืองนครราชสีมา
กับแดนมณฑลดาวพวนและดาวกา กรมหลวงสรรพ
สิทธิ์ประสงค์ เมื่อยังเป็นกรมหมื่นเป็นข้าหลวงใหญ่
อยู่ ณ เมืองนครราชสีมามณฑลหนึ่ง(*) และอยู่ในกระ-

(๑) ยังมีมณฑลเขมรอีกมณฑลหนึ่ง ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลบูรพา มณฑลต้นพระยา
มหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่
ตั้งที่ว่าการอยู่ ณ เมืองพระตะบอง

ทรงมหาดไทยทั้ง ๕ มณฑล หัวเมืองซึ่งขึ้นอยู่กับ
 กระทรวงกลาโหม ก็ได้รวมหัวเมืองทางฝ่ายทะเล
 ตะวันตกเข้าเป็นอย่างมณฑล เพื่อการเก็บผลประโยชน์
 โยชน์แผ่นดินอีกมณฑลหนึ่ง เวลาเมื่อข้าพเจ้าเป็น
 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระยาทิพโกษา (โต
 โชติกเสถียร) เป็นข้าหลวงใหญ่อยู่ที่เมืองภูเก็ต และ
 ขึ้นอยู่ในกระทรวงกลาโหม แต่ข้าหลวงใหญ่ที่ประ
 จำมณฑล ชนนัน มีหน้าที่ในการ รักษา พระราช อาณา
 เขตเป็นสำคัญ ไม่ได้โปรดให้จัดระเบียบแบบแผน
 การปกครองภายในบ้านเมืองด้วย เพราะฉะนั้นพระ
 ราชประสงค์จะเริ่มจัดหัวเมืองขึ้นในก่อน แล้วจึงจะ
 ขยายแบบแผน ให้เป็นอย่างเดียวกัน ให้แพร่หลาย ออก
 ไปจนถึงตลอดชายพระราชอาณาเขต แม้นเมื่อทรง
 ตั้งข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว ก็ยัง
 ไม่ได้โปรดให้ โอนหัวเมือง ที่ขึ้น กลาโหมกรมท่ามารวม
 อยู่ในกระทรวงมหาดไทยแต่กระทรวงเดียวอยู่ถึง ๓ ปี

17/09/2566

คงเป็นเพราะจะรชให้แม่พระราชทุกขี้เด็กก่อนว่าข้าพ
เจ้าจะจัดการสำเร็จได้ดังพระราชประสงค์ จึงจะให้
มังกบมัญชาหัวเมืองทวทงพระราชอาณาเขต

ตั้งคนตรวจหาตัวเองเมื่อไปตรวจหัวเมืองครั้งแรก
ตั้งเข้ามาแล้วในภาคนี้ ไปเห็นความขัดข้องของชนก่อน
อย่างอื่นด้วยหัวเมืองนี้มาก แม่แต่หัวเมืองชนในก
หลายสิบเมือง ทางคมนาคมกับกรุงเทพฯ จะไปมาถึง
กันก็ยังไม่สะดวกอย่างใดจะไปเมืองพิษณุโลกต้องเดิน
ทางกว่า ๓๐ วันจึงจะถึง หัวเมืองที่อยู่หลายที่หลาย
ทาง จะทำการอื่นใดที่พ้นตัวที่เสนาบดีจะออกไปจัด
หรือตรวจการงานได้เอง ได้แต่มีที่ของคราตั้งชื่อบังคับ
แฉงแบบแผนตั้งชอกไปในแม่พระราชาให้เจ้าเมืองจัด
การ ก็เจ้าเมืองมีหลายสิบคนด้วยก็ จะมาจัดการตั้ง
ตั้งกันอย่างไร และใครจะทำการ ตั้งไปไหนอย่างไร
เห็นขาดอยู่ในกรุงเทพฯ ที่ขาดที่พระ เห็นขาดตั้ง
เป็นรายเมืองอย่างนั้น การงานคงมีสำเร็จได้
ประสงค์ จึงคิดที่จะแก้ความผิดของก่อน กัดไปก็เห็น

ทางแก้ตรง กับโครงการของพระเจ้ายอด โต้ทรงพระ
 ราชาคาริ ก่อตั้งกรมหัวเมืองเขาเขมมณฑล
 เห็นว่า เมินหัวเมืองขึ้นใหม่ กศกรรวม เขาเขมมณฑล
 ๕ เมืองหรือ ๖ เมือง เขาขนาดหกหมื่น ๗ ผู้บัญชา
 การมณฑล อาาจะ จักการ และตรวจตรา ได้เองตลอด
 อาณาเขตเป็นประมาณ และให้แม่เจ้านายหรือข้า
 ราชการผู้ใหญ่ของหนี้ยู่ ในระหว่าง เสนาบดีกับเจ้า
 เมืองไปอยู่ประจำบัญชาการมณฑลคน เป็นพนัก
 งานจักการต่าง ๆ ในอาณาเขต ของคน ตามคำสั่ง ของ
 เสนาบดี ทั้งเป็นแม่ตาและแม่ทปรักษาทหารของ
 เสนาบดีด้วย ถ้าทำได้แยกหน้าทจักการต่าง ๆ
 ตามหัวเมืองไปให้แม่บัญชาการมณฑลเป็นผู้ทำ เสนา
 บัติเป็นคิดแบบแผน และตรวจการที่ทานประกอบกัน
 จังระจักการปกครอง หัวเมืองให้ดี ดั่งพระราช ประ
 สงค์ ขาพเจ้าคิดเห็นเรื่องนี้เป็นชนิดแรกในเวดามือ

17/09/2566

ไปตรวจราชการหัวเมือง

ขงมณฑลยี่หนึ่ง ซึ่งขาพเจ้าคิดเห็นแต่แรกว่า

จะเป็นความลำบากอย่างใหญ่หลวง คือที่จะไม่มีเงิน
 พอใช้ในการจัดหัวเมือง ขอนใคร ๆ ก็เห็นว่า
 ต้องเลิกวิภคกรของอย่าง "กินเมือง" ดังเช่นพรรณา
 ไว้ในภาคต้น จะต้องห้ามมิให้เจ้าเมืองกรมการ
 หากินในหน้าตราสาร และต่อไปจะต้องใช้แต่ผู้ซึ่ง
 ทรงคุณวุฒิเสมอกับตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองกรมการ ซึ่ง
 โดยมากภูมิฉำเนาเดิมอยู่ต่างถิ่นเช่นเป็นชาวกรุงเทพฯ
 เป็นต้น เพราะเหตุทั้ง ๒ อย่างนี้ รัฐบาลจำจะต้อง
 ให้เงินเดือนข้าราชการหัวเมืองให้พอเลี้ยงชีพ มิฉะนั้น
 ก็ไม่มีใครเป็นเจ้าเมืองกรมการ ไซ้แต่เท่านั้น ยัง
 สถานที่ข้าราชการเมืองก็ดี บ้านเรือนที่อยู่ของเจ้า
 เมืองกรมการก็ดี ล้วนเป็นสมบัติส่วนตัวของเจ้าเมือง
 กรมการทั้งนั้นตั้งกล่าวมาแล้ว ความจำเป็นที่จะต้อง
 จ่ายเงิน หลวงเพิ่มชน มีค้อออกไป จนถึงค่า สร้าง ศาลา
 รัฐบาลและสถานที่ข้าราชการอย่างอื่นชนใหม่ ทั้ง
 สร้างเรือนให้ข้าราชการผู้ไปจากต่างถิ่นอยู่อาศัยให้พอ
 กิน ถ้าจะว่าต้องสร้างเมืองใหม่หมดทุกเมืองก็ไม่ผิด

กับความจริง ซึ่งพึงเห็นในบัจจุบันนี้ แต่ในสมัย
นั้นปรารภเพียงแต่จำเนียรในชนนนั้น ก็จะเป็นจำนวนเงิน
มากมิใช่น้อย น่าถกถวการที่จืดจะคิดขัดเพราะไม่ได้
เงินพอใช้ด้วยชัคอย่างหนึ่ง

ข้าพเจ้า ถกบดงมา ถึงกรุงเทพ ฯ ถวรายงาน
และกราบทูลความคิดเห็นดังถกถาามาแล้ว พระเจ้า
อยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย พระราชทาน
พระบรม ราชานุญาต ให้รวม หัวเมือง เป็นมณฑล ดัง
ข้าพเจ้าคิด และให้ข้าพเจ้าพิจารณา ดู เห็นใครควร
จะเป็น ผู้บัญชา การ มณฑล ไหน ก็ให้ กราบ บังคมทูล
ถก เรื่องเงินที่จะคองใช้ นั้น จะทรงตั้งกรมพระนรา
ธิปประพันธ์พงศ์ เวदानนยงไม่ได้รับกรม แต่เป็น
ตำแหน่งรองอธิบดีบัญชาการ กระทรวงพระคลัง ฯ ให้
ปรึกษา หาทางที่จะ แก้ไขความถาามาก ด้วยกันกับข้าพ-
เจ้า ข้าพเจ้าได้รับตั้งเขนนั้นแล้วถกมาคิดถวการที่จืด
ตั้งมณฑลถกอน เห็นว่าควรเขาถาานาอนเป็นทางคม-
นาคมเป็นหัดถกถาณาเขตมณฑล จึงกำหนดหัวเมือง

17/09/2566

ข้างคอนไคคือ   กรุงศรีอยุธยา ๓   เมืองฉะบับ ๓
 เมืองสระบุรี ๓   เมืองอ่างทอง ๓   เมืองสิงห์บุรี ๓
 เมืองพรหมบุรี ๓   เมืองอินทบุรี ๓   รวม ๗ เมืองเป็น
 มณฑล ๓   คงท้าวการมณฑล ณ พระนครศรีอยุธยา
 เรียกว่า "มณฑลกรุงเก่า" (ตามชื่อซึ่งเรียกกันใน
 เวदानัน   จนทรกาลที่ ๖ จึงเปิดขึ้นหรือเป็นมณฑล
 อยุธยา)

รวมหัวเมืองทางจำแนกบางประการคือ   เมือง
 ปราณบุรี ๓   เมืองนครนายก ๓   เมืองพนมดงรัก ๓
 เมืองตะนาวศรี ๓   รวม ๔ เมืองเป็นมณฑล ๓   เรียก
 ว่า "มณฑลปราจีน"   คงท้าวการมณฑล ณ เมือง
 ปราจีนบุรี (ต่อเมื่อโอนหัวเมืองในกรมท่ามาขึ้นกระ
 ทรวงมหาดไทย   จึงย้ายท้าวการมณฑลลงมาตั้งที่
 เมืองตะนาวศรี   เพราะขยายอาณาเขตมณฑลคือ
 ตั้งไปทางชายทะเลรวมเมืองพนมดงรัก   เมืองระบือ
 และเมืองบางละมุง   เพิ่มให้อีก ๓ เมือง   รวมเป็น ๗
 เมืองด้วยก็)   แต่คงเรียกชื่อมณฑลปราจีนอยู่ตาม
 เดิม

รวมหัวเมืองทางแม่น้ำเจ้าพระยา ตอนเหนือชน
 ไปจนถึงแม่น้ำพอง คือเมืองชัยนาท ๑ เมืองสรรคบุรี ๑
 เมืองมโนรมย์ ๑ เมืองอุทัยธานี ๑ เมืองพยุหะคีรี ๑
 เมืองนครสวรรค์ ๑ เมืองกำแพงเพชร ๑ เมืองตาก ๑
 รวม ๘ เมืองเป็นมณฑล ๑ ตั้งชื่อการมณฑล ณ เมือง
 นครสวรรค์เรียกว่า "มณฑลนครสวรรค์"

รวมหัวเมืองเหนือทางแม่น้ำน่าน และ แม่น้ำยม
 คือ เมืองพิจิตร ๑ เมืองพิษณุโลก ๑ เมืองพริย ๑
 เมืองสวรรคโลก ๑ เมืองสุโขทัย ๑ รวม ๕ เมืองเข้าเป็น
 มณฑล ๑ ตั้งชื่อการมณฑล ณ เมืองพิษณุโลก เรียก
 ว่า "มณฑลพิษณุโลก" รวมเป็น ๕ มณฑลด้วยกัน

แม้เพียง ๕ มณฑลเท่านั้น ก็ตั้งได้ใน พ.ศ.

๒๔๓๕ แต่ ๒ มณฑล เพราะหาตัวคนซึ่งจะเป็นผู้
 บัญชาการมณฑลให้เหมาะ แก่ตำแหน่งได้ยาก ด้วย
 จะคงเลือกหาในข้าราชการชั้นบรรดาศักดิ์สูง ที่
 17/09/2566
 มีปัญญาสามารถอาจจะทำการได้ตั้งประสงค์ และ

เป็นผู้ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงรังเกียจ ประกอบกันทุก
 ต่อกัน ในชั้นแรกข้าพเจ้าเห็นแต่ ๒ คนคือ เจ้าพระยา
 สุรสีห์หวัศษรฐศักดิ์ (เฮย กัตยานมิตร) เวลานั้นยังเป็น
 พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ผู้ว่าราชการจังหวัดพิษย
 ซึ่งข้าพเจ้าได้วิงวาดเมื่อขึ้นไปตรวจหัวเมืองเหนือ เห็น
 ตาดเขาเป็นผืนดงปัญญาดำมารดาแต่ครั้งนั้นคนหนึ่ง
 กับนายพดด้วง พระยาอุทธีรณรงค์เขต (สุข สุขโต)
 ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยวิงวาดเห็นคุณคุณมาแต่เป็นนายทหาร
 มหาเด็กร่วมกับอีกคนหนึ่ง ทอดเถินพระเจ้าอยู่หัว
 โปรด จึงทรงตั้งพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร เป็นผู้
 บัญชาการมณฑลพิษณุโลก ให้พระยาอุทธีรณรงค์
 เขตเป็นผู้บัญชาการมณฑลปราจีน และชานนาม
 ตำแหน่งผู้บัญชาการมณฑลให้เรียกว่า “ข้าหลวง
 เทศาภิบาล” ให้ผิดกับคำ “ข้าหลวง” ซึ่งไปทำ
 การชั่วคราว และให้เรียกได้ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้
 เป็นตำแหน่งนี้ (ถึงรัชกาลที่ ๖ จึงเปลี่ยนเป็น “ผู้
 เทศาภิบาล”) พอตั้งมณฑลได้ไม่ช้า ถึง ร.ศ. ๓๓๒

(พ.ศ. ๒๔๓๖) ไทยก็เกิดวิวาทกับฝรั่งเศส เทศาภิบาล
 มณฑลปราจีนจัดตั้งกำลัง และเครื่อง ยุทธภัณฑ์ไปยัง
 มณฑลชายแดนทางตะวันออก แข็งแรงรวดเร็วกว่าคน
 ทิ้งหลายชาติ ตูเหมื่อนจะเป็นประโยชน์ของการตั้ง
 มณฑล ถึงออกปากชมกันเป็นครั้งแรก แต่ในปีนั้น
 ยังอยู่ด้วยเรื่องฝรั่งเศสไม่ สามารถจัดการ อินทามหวิ-
 เมือง จนถึงปลาย พ.ศ. ๒๔๓๖ จึงทรงพระกรุณา
 โปรดฯ ให้พระเจ้าองค์ยาเธอ กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์
 เมื่อยังไม่ได้รับกรม เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล
 กรุงเก่า และให้พระยาดังกรปลาดำ (ฮู่) ซึ่งเคยเป็น
 ข้าหลวงใหญ่อยู่ ณ เมืองหลวงพระบาง เป็นข้าหลวง
 เทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์ แต่พระยาดังกร ฯ
 อยู่ในตำแหน่งไม่ช้า รู้สึกคิดว่าเคยแค่รับราชการ
 ทหารมาแต่ก่อน จะไม่สามารถรับราชการในตำแหน่ง
 สำคัญฝ่ายพลเรือนให้ได้ กราบทูลขอเวนคืนตำแหน่ง
 ข้าหลวงเทศาภิบาล โดยความขอ จึงทรงพระกรุณา
 โปรดฯ ให้เป็นราชองครักษ์ประจำพระองค์ และทรง

ตั้งพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (แก้ว บุนนาค) เมื่อ
ยังเป็นพระยาราชพงศานุรักษ์ ผนวกราชการเมืองสมุทร
สงคราม เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์
และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น เมื่อกรมหลวงสรรพสิทธิ
ประสงค์เสด็จเป็นข้าหลวงใหญ่มณฑลอุดรแล้ว โปรด
ให้รวมเมืองนครราชสีมา เมืองบุรีรัมย์ เมืองนาง
รอง(*) เมืองชัยภูมิ รวม ๔ เมืองเข้าเป็นมณฑล
เทศาภิบาลอีกมณฑลหนึ่ง ตั้งจากกรมมณฑลนครราชสีมา
นครราชสีมา เรียกชื่อว่า "มณฑลนครราชสีมา" และ
ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พระยาสิงหเสนี (สอาด

(๓) เมืองบุรีรัมย์กับเมืองนางรองนั้น แรกก่อน
รวมเป็นบริเวณเดียว ตั้งศาลากลางที่เมืองบุรีรัมย์
แล้วเรียกว่าบริเวณนางรอง มีฐานะเท่าจังหวัดหนึ่ง
ในสมัยนั้น ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อบริเวณนั้นเป็นเมือง
บุรีรัมย์ เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ส่วนเมือง
นางรองนั้นได้ยุบเป็นอำเภอขึ้นจังหวัดบุรีรัมย์.

ตั้งแต่นั้น) เมื่อยังเป็นพระยาประติพิทักษ์กัณฑ์ เป็น
ข้าหลวงเทศาภิบาลบัญชาการมณฑลนั้น ถึง พ.ศ.
๒๔๓๖ จึงมณฑลทวายเมืองขึ้นในขณะนั้น ๕ มณฑล
ด้วยกัน

เรื่องเงินซึ่งโปรดให้ข้าพเจ้าปรึกษากับกรมพระ
นราชนน ข้าพเจ้าเคยทูลท่านตั้งแต่แรกเป็นต้นมา
กระทรวงมหาดไทยว่า จัดหัวเมืองจะต้องใช้เงินมาก
ถ้ากระทรวงพระคลังฯ ไม่ให้เงินพอแก่การกจัดไม่เจ้า
เรื่อ ท่านครัดว่าได้ทรงคิดคาคอยู่แล้ว แต่เงินรายได้
แผ่นดินยังน้อยนัก ถ้ารายได้ไม่เพิ่มชนกยากที่จะจ่าย
เงินให้พอแก่การกระทรวงมหาดไทยได้ เพราะฉะนั้น
เมื่อข้าพเจ้าจัดการปกครองหัวเมือง ขอให้คิดบำรุง
ผลประโยชน์แผ่นดินไปด้วยกัน ถ้าสามารถทำให้เงิน
รายได้เพิ่มขึ้นเท่าใด จะจ่ายให้กระทรวงมหาดไทยได้
มากกว่ากระทรวงอื่น ๆ ข้าพเจ้าก็รับจะช่วยคิดหาผล
ประโยชน์แผ่นดินด้วยตามพระประสงค์ ครั้นเมื่อ
ข้าพเจ้าจะขึ้นไปตรวจหัวเมืองเหนือ กรมพระนราฯ

คริสต์แก่ข้าพเจ้าว่า ตามหัวเมือง เหล่านี้เงินด้วยค้าง
 อยู่มาก ถ้าข้าพเจ้าช่วยเร่งเอาเงินด้วยลงมาได้บ้างก็
 จะดี ข้าพเจ้าได้ฟังครีตออกดำปากใจ ด้วยขึ้นไปครั้ง
 นั้นข้าพเจ้าประสงค์แต่จะไป คักขานหา ความรู้ไม่ได้คิด
 ว่าจะไปจัดการอันใด ชักประการหนึ่งตัวข้าพเจ้าจะไป
 ตรวจหัวเมืองในตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย
 เป็นครั้งแรกเหมือนอย่างว่า "ประเคิมโรง" ชาวหัวเมือง
 ยังไม่รู้จักอยู่โดยมาก คงแต่เจ้าเมืองกรมการตลอดจน
 ราษฎรพลเรือนคงพากันคอยดูว่านิสัยใจคอของข้าพเจ้า
 จะเป็นอย่างไร ก็ธรรมเนียมของการเร่งเงินนั้นย่อมต้อง
 เขาตวงพวกตักหน้มาบ้างคนเรียกเขาเงิน บางทักตักต้อง
 กักขังควบคุม คงต้องทำให้คนเดือดร้อนมากบ้างน้อย
 บ้างทุกเมืองที่ข้าพเจ้าไป คนทั้งหลายก็จะเฉยเข้าใจว่า
 ข้าพเจ้าดูร้ายไม่มีความเมตตากรุณา ถึงจะไต่เงินก็
 ด้ยความเต็มใจได้พาให้ลำบากแก่การในภายหน้า แต่
 จะไม่รับช่วยกระทรวงพระคลัง ๆ ตามพระประสงค์ของ
 กรมพระนรา ๆ ก็ไม่สมกับที่ได้ทูลท่านไว้แต่แรก กระทรวง

ทรงพระคลังฯ จะเคยไม่เชื่อคือ ข้าพเจ้าผู้ให้ทรง
 ทราบความลำบากใจ แต่จะตริตรองหาทางแก้ไข
 ก่อน แลวจึงมาปรึกษาพระอรรพวงโลกย์ เจ้ากรมเงิน
 ด้วย ซึ่งได้เตือนขึ้นเป็นพระยาเมื่อข้าพเจ้าไปอยู่กระ
 ทรวงมหาดไทยแล้ว เพราะเห็นว่าเป็นคนเก่าได้รับ
 ติญญาบัตรเป็นพันพุ่มอนูราชแต่ในรัชกาลที่ ๔ ราชการ
 งานมาก พระยารพวงโลกย์ว่าข้าราชการหนักเป็นหนี้เงิน
 ด้วยอยู่ตามหัวเมืองนั้น เป็นคนมั่งมี เป็นคนจนก็มี
 ประเพณีที่เร่งเรียกเงินด้วยบังคับ เรียกเหมือนกันหมด
 ถ้า ผ่อนผันให้คนจน อย่างไม่ต้อง ผ่อนผันให้คน มั่งมี
 อย่างเดียวกัน ทจรงดูคนจนจนพอจะตั้งได้มอຍไม่
 น้อย ถ้าข้าพเจ้าอยากได้เงินโดยไม่ต้องเร่งรัดให้เดือด
 ร้อน เห็นทางที่จะได้อย่างนั้นแต่เอาส่วนตดต้อย คือเปิด
 โอกาสให้แก่พวกเจ้าหมื่นนายกอง ว่าถ้าใครตั้งเงินชำระ
 หนี้หลวงได้ตั้งเชิง จะลดจำนวนเงินให้เท่านั้นถ้วน กะ
 ถ้วนให้เขาพอเห็นเป็นประโยชน์ ก็เห็นจะมีคนขอชำระ
 หนี้หลวงด้วยใจสมัครมากด้วยกัน พวกที่ไม่มีเงินจะ

ตั้งก็ไม่คงถูกเร่งรัดให้ได้ความเดือดร้อน ข้าพเจ้า
เห็นชอบด้วยและไปทูลถามกรมพระนราฯ ว่ากระทรวง
พระคลังฯ จะให้ตั้งยอดแก่ถูกหนักเท่าใด ท่านครัด
ว่าเงินด้วยทศางตามหัวเมืองทบถมกันอยู่เต็มมือ เร่งได้
เงินเท่าเงินใหม่ก็ค้างต่อไป จำนวนเงินค้างมีแต่เพิ่ม
ขึ้นทุกปี ถ้าเจ้าหมื่นนายกองตมคายเงินทศตค้างตเคย
ตั้งเงินด้วยมีมากแต่ในบัญชีทงไว้อย่างหนยงนาน
คงเงินทงตั้งอยู่มากจน จึงอยากได้เป็นเงินสด ถ้าข้าพ-
เจ้าคัดอ่านให้มั่งตั้งเงินชำระต่างหนใดเช่นว่า ถดให้
ครึ่งหนึ่งทยอม จึงให้พระยาอรพุมิฯ ชนไปกับข้าพ-
เจ้าและเขาบัญชีเงินด้วยค้างชนไปด้วย ไปตั้งเมืองไหน
ก็ให้พระยาอรพุมิฯ บอกแก่ถูกหนใน เมืองนนว่าเมื่อ
ข้าพเจ้าจะไปตรวจหัวเมืองครงนกระทรวงพระคลังฯ
ขอให้ช่วยเร่งเรียกเงินด้วยที่ค้างอยู่ตามหัวเมือง ข้าพ-
เจ้าขอให้ กระทรวงพระคลังฯ ผ่อนผันบ้าง อย่าให้ได้
ความเดือดร้อนหนัก กระทรวงพระคลังฯ ได้อนุญาต
ว่า ถ้าถูกหนักหนใดชำระเงินหมดจำนวนที่ค้างในเวตา

ข้าพเจ้าขึ้นไปนั้น ข้าพเจ้าจะตดเงินให้ครึ่งหนึ่งก็ได้ เป็น
 โขกาศพิเศษซึ่งยากจะมีอีก ถ้าใครอยากจะทำหนังสือ
 หตวงก็ให้เอาเงินมาชำระเสียให้ต้นเชิง ถ้าเช่นนั้น
 ข้าพเจ้าให้ยอมตดเงินให้ครึ่งหนึ่งตามอนุญาตของกระ
 ทรวงพระคตง ๆ ก็มีผลอย่างพระยาวรพูนี ๆ คาค ด้วย
 พวกทูกหินทมิ เงินพาคณ ต้มครุจะ ชำระหนี้หตวงให้ต้น
 เชิงด้วยเห็นแก่ตั้งฉดต บางคนตดเงินไม่พอถึงไปเที่ยว
 กุยมเงินผ่อนมาเพิ่มเติมจนพอชำระหนี้ก็มี ได้เงินตั้ง
 กว่า ๒๐๐,๐๐๐ บาท เวदानนยังไม่ใช่ฉบับตรี ได้
 เงินบาททองพัน ข้าพเจ้าตดของให้หาเรือสำหองบรรทุก
 เงินตดมาถวายกรมพระนรา ๆ ก็ทรงยินดี เพราะฉะนั้น
 เมื่อพระเจ้าอยู่หัวมรตบตั้งให้ท่าน มาปรึกษากับข้าพเจ้า
 ในเรื่องเงินที่จะจ่ายให้พอจัดการหัวเมือง จึงไม่ลำบาก
 ท่านครัดข้อแต่ให้ ข้าพเจ้า ประหยัดเงิน ช่วย กระทรวง
 พระคตง ๆ บาง เป็นคนฉลาดาแห่งข้าราชการรับเงิน
 เดือนขอให้ตดจนแดนอยกอน อีกตราเงินเดือนก็ขอให้
 กำหนดเม้นอย่างค่าแต่พอหาคนต้มครุทำถารได้ อีก

ประการหนึ่งอย่าเพ้อคิดก่อดำรงอะไรให้สิ้นเปลืองมาก
 นึก สถานที่ทำการหรือที่พักอันจำเป็นจะต้องมี ถ้าไม่มี
 ของเดิมขอให้ทำอย่างถูกๆหรือเช่าเขาแต่พอใช้ชั่วคราว
 ก่อน เมื่อจำนวนเงินแผ่นดินรายไถ่มมากจนจกค่อย
 ขยายรายการเหล่านั้นให้กว้างขวางออกไป ถ้าวงการ
 เป็นเช่นที่ท่านศรีได้กล่าวหาเงินให้ ๆ พอการ ข้าพเจ้า
 ก็รับจะทำตามพระประสงค์ และทูลว่าข้าพเจ้าจะเห็นว่า
 การที่จะจัดในชนแรกก็เห็นจะไม่ต้องใช้เงินมากมายนัก
 ด้วยยังมีเขตชนใหม่เพียง ๔ มณฑล (เวลานั้นยังไม่
 ได้ตั้งมณฑลนครราชสีมา) ในชนแรกก็จะมีคนรับเงิน
 เดือนแต่ในกองข้าหลวงเทศาภิบาล ตำหรับ บังคับการ
 มณฑล ซึ่งจะต้องตั้งชนก่อน ดังแต่ด้วยคงให้เวลาพอ
 ที่ข้าหลวงเทศาภิบาลจะไปเที่ยวตรวจหาให้รกรากตาม
 หัวเมืองในมณฑลของตนเสียก่อนด้วย ในมีแรกก็เห็น
 จะต้องจ่าย เงินเดือนเพียงกอง ข้าหลวงเทศาภิบาล ๔
 มณฑล 17/09/2566 คอชนนไปจึงจะถึงจัดการปกครองเมือง
 เพมคนรับเงินเดือนคองลงไปถึงเจ้าเมืองกรมการ ซึ่งเป็น

พนักงานปกครองเมืองและอำเภอ แต่จัดการปกครอง
 กิ่งของจิตใจใน เมืองหลวง ของมณฑลที่ ข้าราชการเทศา
 ภิบาล อยุ่แต่เมืองเดียวก่อน จะมีคนรับเงินเดือนเพิ่ม
 จำนวนชนแต่ ๔ เมืองก่อน แล้วจึงขยายให้แพร่หลาย
 ต่อออกไป เพราะฉะนั้นโดยการที่กำหนดว่าจะจัด ก็
 จะต้องการเงินเพิ่มขึ้นเป็นระยะไป พอจะเข้ากับควม
 สามารถของกระทรวงพระคลังฯ ได้ เมื่อปรึกษาเข้า
 ใจกับกระทรวงพระคลังฯ แล้ว ข้าราชการต้นวัดก
 ติงหน้าคดีจัดการหัวเมืองต่อไป.

[เรื่องเทศาภิบาล สมเด็จพระยา
 ดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ค้างไว้เพียง
 เท่านั้น]

[ข้อความต่อไปนี้เป็น พระยาราชนา (ศิริ
เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เขียนต่อจากที่สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ค้างไว้]

ถวายสดุดี

แด่

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาพระเจ้า

พระบัจฉิม นีพนธ์ ของ สมเด็จพระยาดำรง
ราชานุภาพได้มายังตลงเพียงนี้ ข้าพเจ้าผู้รับสนองพระ
เดชพระคุณ ในอันที่จะเขียนต่อไปจำต้องขอรับประทาน
อภัยแก่ท่านผู้อ่าน ด้วยก่อนที่จะดำเนินเรื่องนิตานน
ข้าพเจ้า ขอ ระบาย ความ คง ใจ เกิดขึ้น พระ ราช ปรีชา
ญาณอันถาถักของพระบาท สมเด็จพระ พุทธเจ้าหลวง

พระบิรมหาราช ซึ่งได้ทรงพระวิจารณ์เห็นการณ์ไกล
 ในอนาคตของ ประเทศไทย โดยทรง สนพระราช ฤทธิ
 เป็นห่วงใยถึงการปกครองประเทศเป็นส่วนสำคัญ ดัง
 ปรากฏใน กระแส พระราช คำว่าดี เมื่อ ทรง พระกรุณา
 โปรดย้ายสมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ จาก
 ฝ่ายราชการทหารบกไปเป็นอธิบดีกระทรวงธรรมการ
 ว่า “ถึงเวลาแล้ว ที่เมืองไทยจำเป็นต้องเร่งรัด จัดการ
 ปกครองให้เรียบร้อยทั้งราชอาณาจักร จะเร่งรัดต่อไป
 ไม่ได้” และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงย้ายสมเด็จพระ
 พระยาดำรง ฯ จากกระทรวงธรรมการมาเป็นเสนา
 บัณฑิตกระทรวงมหาดไทย ก็ได้มีพระราชดำรัสอีกครั้ง
 หนึ่งว่า “ในส่วนขององค์ทรงเชื่อแน่ว่า เธอ (สมเด็จ
 กรมพระยาดำรง ฯ) สามารถจัดกระทรวงธรรมการ
 ให้ดีได้ แต่การบ้านเมืองซึ่งสำคัญกว่านั้นยังมีอยู่.....
 ด้วยต่างประเทศกำลังคั่งท่าจะรุกเมืองไทยอยู่แล้ว ถ้า
 เราประมาทไม่ จัดการปกครอง บ้านเมือง เสียให้เรียบร้อย
 ปล่อยให้หะหลวมอย่างที่เป็นอยู่ในเวลานี้ ข้า

ไปเห็นจะเป็นภัยแก่บ้านเมือง บางทีอาจถึงเสียชีวิตร-
ภาพ...การรักษาวพระราชอาณาจักร ด้วยการปกครอง
หัวเมือง ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยจึงเป็นการสำคัญมาก
กว่า ๑๓๖”

พระราชกระแค้น เป็น แนวนั่งให้ เห็นคุณ ประ-
โยชน์อันยิ่งใหญ่จากผลที่ได้ทรงใช้พระบรม ราโชบาย
โดยพระราชปรีชาดำมารตเค็ดชขาด เริ่มปฏิวัติการ
ปกครองประเทศจากระบอบเก่าให้มาสู่ระบอบใหม่ใน
รัชสมัยของ พระองค์ได้ โดย ราบรื่น และ เป็น ผล อย่าง
ประเสริฐ ดังจะเห็นได้ ในส่วนสำคัญบางประการ เช่น

๑. ทรง ปรับปรุง ราชการ ใน หน้าที่ ของคณะ
เสนาบดี ในราชธานีตามนิทานในภาคต้นว่า เดิมมี
เพียง ๖ กระทรวง ยังหาพอแก่ราชการที่จะปฏิบัติให้มี
ผล ต่อดวง รวดเร็ว ทั้ง ประโยชน์ ของ รัฐ และ ราษฎร
ไม่ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ได้ทรงปฏิวัติจัดตั้ง
ตำแหน่งเสนาบดีบัญชาการเพิ่มขึ้นอีก ๖ ตำแหน่ง มี
กระทรวงรวมเป็น ๑๒ กระทรวงทั้งหมดอยู่เดิม เพื่อให้

ราชการดำเนินโดยสะดวก และรวดเร็ว ซึ่กว่าแต่ก่อน
 ดังปรากฏในพระราชดำรัส ทรงแต่งตั้งพระบรมราชา
 ธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ โดย
 พัดสารจึงขออัญเชิญพระราชกระแส ให้นำบางคนมาไว้
 ณ ทนดวย^(๑) ตอนทว่าด้วยหน้าที่ของอัครมหาเสนาบดี
 ทั้งสองคือ สมุหพระกลาโหม และสมุหนายก นั้น
 ว่า “ถ้าจะเทียบกับตำแหน่ง (อัครมหาเสนาบดีทั้ง
 สอง) ในเวลานั้น กับตำแหน่งเสนาบดีในประเทศทั้ง
 ปวงที่มีอยู่จะต้องนับว่า เป็น เสนาบดี ว่าการเมืองด้วย
 ว่าการยุติธรรมด้วย ว่าการทหารด้วย ว่าการคลัง
 ด้วย รวมกันเป็นคนเดียวเหมือนกันทั้ง ๒ ตำแหน่ง (และ

---

(๑) หนังสือพระราชดำรัสในพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมเด็จพระปกเกล้า ได้โปรดให้ตีพิมพ์พระราชทานในงานพระราชกุศล ตรงกับวันสวรรคต (ของรัชกาลที่ ๕) เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๔๗๐.

แต่ของท่าน) เป็นเสนาบดีถึง ๔-๕ ตำแหน่งดังนี้ การ
 จึงได้สมบัติรุ่งเรืองไม่มีใครจะตัดขาดไปได้ ส่วนเสนาบดี
 อีก ๔ ตำแหน่ง ซึ่งเรียกว่า จตุสดมภ์นั้น พระคตัง
 กรมท่า ตำแหน่งเดิมซึ่งเรียกว่า “พระคตัง” นี้เจ้า
 พระยาพระคตังต้องเป็นเสนาบดีว่าการเมือง ว่าการ
 ยุติธรรม ว่าการทหาร ว่าการคลัง ว่าการกรมท่า
 (การต่างประเทศ) มีการ ถิ่นตำแหน่ง ขึ้นไป มาก
 กว่าตำแหน่งสมุหนายก (และ) สมุหพระกลาโหม
 อีก” ฯลฯ

พระราชกระแแต่อีกคนหนึ่งว่า “เสนาบดีใน ๖
 ตำแหน่งนี้ เมื่อตกมาถึงภายหลังความการเปลี่ยนแปลง
 โดยลำดับ บางกรมก็มีการเล็ดลอดเงินทำไม่ไหว บาง
 กรมก็ไม่มีการอะไรจะทำ บางกรมก็ไม่มียศประโยชน์
 อันใดพอแก่การที่จะต้องทำ เพราะการที่ไม่ลงมาเสมอ
 หงกระบวนราชการและผลประโยชน์เช่นนี้ ราชการจึง
 ได้ค้างตะลุม” ฯลฯ จึงได้ทรงแก้ไขการปกครองของประเทศ
 โดยรอกถอนระบอบราชการ ในหน้าที่ ของคณะเสนาบดี

(หรือรัฐสภา) ที่มีอยู่เดิม และทรงปรับปรุงกระทรวงทบวงราชการใหม่ ทรงแบ่งปันหน้าที่ราชการเป็นสัดส่วนที่คงแจ้งในภาคต้นแห่งนิทานนี้แล้ว เจ้ากระทรวงทบวงการปฏิบัติหน้าที่ ได้ระดมไม้ ก้าวก้าวตบต้น ยังผลให้ราชการดำเนินรวดเร็วขึ้น เป็นคุณประโยชน์ทั้งรัฐสภาและราษฎรให้ได้รับความยุติธรรม และร่วมเย็นเป็นสุข อันเป็นมูลฐานแห่งความเจริญแก่พระราชอาณาจักรสืบมา

พฤติการณ์อันนี้ มีพระราชนิพนธ์คาน้ำชาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ซึ่งพิมพ์ไว้ใน สมุดพระราชดำริต์แสดงพระบรมราโชบายดังกล่าวแล้วว่า “การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากแบบเดิมเป็นดังกระทรวง ๑๒ กระทรวงนี้ ต้องนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ซึ่งเรียกได้อย่างพอดก้นตามธรรมดาว่า พลิกแผ่นดิน..... “Revolution” ไม่ใช่ “Evolution” การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงดังหม่นอวยประเทศนี้

17/09/2566

ที่จะสำเร็จไปได้โดยราบคาบ ปราศจากการจลาจล หรือจะว่าไม่มั่งคั่งก็เกือบจะว่าได้ การที่ประเทศสยาม เปลี่ยนแปลงวิปครองอย่าง "Revolution" ได้โดย ไม่ต้องมี ใคร เตี้ย เตี้ยตเนอดงน ต้องนับว่าเป็นมหัศจรรย์ เป็นโชคดีของประเทศสยามเป็นอย่างยิ่ง.....

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์นั้น ทรงพระ ปรีชาสามารถยิ่งกว่าผู้ใดหมด (ในประเทศสยาม) ในเวลานั้น ทรงมีพระราชชัชวาคัยตะมุนตะม่อม ทรงดำมารถ ปฏิภาณ จงรักภักดี ในชนทุกชน ที่ได้เข้าเฝ้าใกล้ชิด พระองค์แม่แต่ครั้งเดียว

“พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง..... ทรงพระราชดำริโดยรอบคอบ ได้ทรงเลือกประเพณีการปกครองทั้งของไทยเรา และของ ต่างประเทศ ประกอบกันด้วยพระปรีชาญาณอันยอดเยี่ยม ได้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลง วิช ปกครอง เป็น ลำดับ มาตวน เหมาะกับ เหตุการณ์และเวลา ไม่ช้าเกินไป ไม่เร็วเกินไป

“พวกเรา ผู้เป็น พระบรม วงศ์านุวงศ์ และ ข้า ทูต

๑. ของขุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และประดิษฐาน
 พระมหากรุณาธิคุณ แห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงอยู่
 ทุกขณะจิต ควรตั้งใจดำเนินตามรอยพระยุคลบาท
 ตามแต่จะทำได้ ควรพยายามแสดงการจงใจหน้า แต่
 ควรเหี้ยมหยั่งคั่ง ประเพณี และหัดถักการ ที่ต้องไปแต่
 ด้วยเหมือนกัน ใน ๒ อย่างนี้จะทำได้ มียากอยู่
 แต่เพียงจะเลือกเวลาให้เหมาะ อย่าให้ช้าเกินไป
 อย่าให้เร็วเกินไป ซ่อนเหตุน่าขำขึงนัก นอกจากมี
 ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

๒. การมีอังกษเอกราชของพระราชอาณาจักร
 เนื่องจากประเทศไทยเราได้เคยถูกสงครามรุกรานจาก
 ประเทศข้างเคียงมาหลายสมัยแล้ว ภัยแห่งการรุกราน
 อัจฉริยะชนได้ออก ดึงพระราชปรารภนั้น และ
 ไม่ใช่มาจากประเทศที่เคยมีฐานะคู่เคียงกับเรา แต่
 อาจจะมาจกประเทศอื่นอันมีแสนยานุภาพเหนือเราซึ่ง
 ๑๗/๐๙/๒๕๖๖
 กว่าประเทศในทิวปเดียวกับเราอีก และเป็นสมัยที่
 เขาทำต้งนิยมแสดงอาณานิคมอยู่ทั่วๆ ไปด้วย พระ

บาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระหทัยถึงนโยบาย
การก่อกองทัพรุกรานของราชศัตรู โดยในเบื้องต้น
เขาอาจจะใช้วิธีปลุกปั่นประชาชนชอบชนที่ต่ำต้อย
โง่งมงายไว้การศึกษานี้ให้หลงเชื่อฟังเขา จนเกิด ความ
กระต้างกระเดื่องแตกสามัคคีกัน เกิดระดมระดม
เอาใจออกหากจาก บิดุภุมิไป ผักไม่แก่ ไม้ต่างค้ำท้าว
ค้ำแดนอันเป็นฝ่ายปัจเจกมิตร ในที่สุดก็เป็นการ
เปิดทางให้การรุกราน เขาตั้งประเทศ ที่เขาหมายปองได้
ฝ่ายประเทศไทยเราขอมได้เปรียบด้วยประการทั้งปวง
อาทิ การที่ผู้ปกครองชายแดนจะจัดการบ้องกนกไม่
จะลวง เพราะถ้าพดเมืองได้ถูกปลุกปั่นจากศัตรูด้วย
แล้ว ก็จะไม่เป็นที่น่าไว้วางใจแก่ทางราชการ จะราย
งานเช่นขอเหตุการณ์ ขอลำดับ ช่วยเหลือ จากเมืองใหญ่
หรือเดนมาร์กในกรุง ก็เป็นการต่ำช้าไม่ทันเหตุการณ์
เพราะทางสื่อสารของเรายังไม่พร้อม แม้ได้โปรด
ตกลง ข้างหลวง ออกไป ทำการ ดำรงและ สร้างสาย
โทรเลขตามหัวเมืองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ แต่การสร้าง

ของข้า เพราะยังไม่มั่งข้างที่ข้านายพอจะตั้งไปประจำ
 ทำการให้ทั่วถึงในเวลาอันเร็วได้ ต้องค่อยทำไปตาม
 ระยะเวลาที่กาลถึงเงินในสมัยนั้นจะอำนวยความสะดวก ไทรเดช
 ไทรศัพท ทางไกล เท่าที่ มีอยู่ ครึ่งกระโน้น ยังไม่ ทั่วถึง
 เครื่องรับส่งวิทยุยังไม่ทันเกิดในโลก ทางสายมณีนทล
 ยุครกเพงไซไซเดเมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
 ประจักษ์ศิลปาคม และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
 หลวงสรรพสิทธิประสงค์ เมื่อยังทรงพระอิริยาบถ
 เป็นพระเจ้าอนุชาเธอ กรมหมื่นฯ ทรงส่งพระองค์
 เด็ดใจไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์ ดำรงราช
 การมณฑลอุดรและมณฑลอุดรธานี ได้ทรงอำนาจ
 การคิดทางและสร้างสาย ไทรเดช ถึงจังหวัด หนองคาย
 และอุบลให้ไซไซการ ได้กลับมาจนบัดนี้ นับว่าได้ทรง
 ก่อตั้งสาธารณประโยชน์อย่างยิ่ง แต่ขณะนั้นขอให้
 ไทรเดชยังไม่ได้ เพราะยังไม่มั่งพนักงานไซไซเครื่อง
 เป็นประจำ 17/09/2566 ต้องใช้ ไทรศัพทก็ยังมีอยู่ในอาคารตำน้ำ
 นำหนักใจเหลือทน เป็นข่าวทาง ไทรศัพทที่จากกรุง-

ต้องเที่ยวละ ๓๒ วัน และ

ถึงนครจำปา คักคิดเพิ่มอีก

๑ วัน เป็นเที่ยวละ ๓๓ วัน

” ” (๕) ถึงเมืองพระตะบอง ขาไป
เที่ยวละ ๗ วัน

ทั้งนี้ ของไซเรือเร็วและมาเร็ว ดัดแคทางท
จำเป็นของไซ ถ้าไซพาหนะอื่นในสมัยโน้นจะคงช
กว่าอีกตั้งสามเท่าตัว

การตั้งกำลังพดจากต่างแคว้นกัน หากจะ
จัดตั้งไปช่วย ก็ต้องเสียเวลาตั้งแต่เวลาเรียกกรวมคน
เตรียมอาหารอาวุธยุทธรณาทและพาหนะ และการ
ถ้าเลี้ยงไปต้องเดินทางล่าช้าอีก เพราะการคมนาคม
ยังไม่สะดวก ควรจะได้เด้าถึงเหตุผลในการเดินทาง
ลำบากและใช้เวลายามากในสมัยโน้นไว้ในที่นี้ โดยตั้งเขม
เนื่องจากเป็นทางกันดารผ่านป่าดง และเตาะเตียบ
ระแวกเขาสูง ค้องรอนแรมไปไกลมาก แม้ประมาณ
เขาตามทางรถไฟในปัจจุบันนี้ ซึ่งเป็นทางตรงจาก
กรุงเทพ ฯ ไปด้านพายัพถึง ๘๕๐ กิโลเมตร ทาง

ชีผ่าน ๕๖๕ กิโลเมตร ทางบกซึ่งได้ตั้งแต่ ๑๕๓
 กิโลเมตร ถึง ๑๓๕๐ กิโลเมตร และการเดิน
 ทาง บาง ด้าน จะ ต้อง ใช้ พา หนะ ทั้ง ทาง บก และ ทาง
 เรือ บางด้านใช้แต่ทางบกแต่เฉพาะบางฤดูและต้อง
 เดินเท้า ยุทธศาสตร์ต้องใช้กันห้ามห้ามหรือพาหนะ
 เท่าที่จะใช้ได้เฉพาะฤดูกาลเท่านั้น บางภาคเดินทาง
 อย่างที่ เรียกว่า เดินราชการ ไปหรือมา กับ กรุงเทพ ฯ
 เทียบหนึ่ง ๆ ต้องใช้เวลาร่วมเดือน มณฑลชาย
 พระราชอาณาเขต มีมณฑลบูรพา (เมื่อยังเป็นของ
 ไทย) เท่านั้น ที่เป็นทางราบตลอดระยะทางไกลราว
 ๕๐๐ กิโลเมตร แต่ก็สะดวกเฉพาะฤดูแล้ง ส่วนฤดู
 ฝนตามทางที่มหรยชารนาท่วมเป็นคอน ๆ เป็นหล่มเป็น
 โคลนเกวียนจมติด และมีไข้มาเดรเรียในคงพระมิ่ง
 ระหว่างทางดูร้ายด้วย ดังปรากฏเมื่อตั้งทหารไปมิ่ง
 กับมณฑล บูรพา คราว พิพาท กับ ฝรั่งเศส ครึ่งก่อน ใน
 พ.ศ. ๒๔๓๖ ทหารต้อง ครากคร่ำไป ในฤดูฝนเดี่ยชีวิต
 เพราะใช้ตั้งนั้นเป็นจำนวนมาก และทางจากศรีโสภณ
 ไปพระตะบองอีกหลายสิบกิโลเมตร น้ำท่วมทุ่งอัน

กว้างใหญ่สุดสายคางทะเล ต้องใช้เรือใหญ่ แต่
 ไม่มีจะใช้ มีแต่เรือชะล่าของชาวบ้านไม่กี่ลำ ทาง
 รถไฟในประเทศ รัฐบาลเพิ่งจ้างฝรั่งเข้ามาสำรวจ^(๑)
 กำหนดให้เสร็จใน พ.ศ. ๒๔๓๓ เพื่อจะได้ตั้งมื่อสร้าง
 ในชั้น ส่วนรถยนต์ เรือยนต์ ยังไม่เกิดในประเทศ
 ตะวันออก ด้วยเหตุเหล่านี้บรรดาจังหวัดชนนอกและ
 ชนกลาง^(๒) บางจังหวัดตกอยู่ในภาวะอันจำเริญ
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงพระราช ปรีวิตกเป็นห่วง
 โยมาก จนกระทั่งได้ทรงจัดตั้งกระทรวงโยธาธิการ

(๑) ประกาศในรัชกาลที่ ๕ จ้างฝรั่งหัวหน้า
 กองสำรวจเป็น นายพดช่อ แอนครุกตัก กับคณะของ
 เขา ดงวันศุกร์ ชน ๕ ตำบล เคียน ๕ ปี่ชวด นพศก
 จ.ศ. ๓๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๓๐)

(๒) ประกาศรัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๓๒๓๖ จัดหัว
 เมืองชนใน ชนกลาง ชนนอกดูราชกิจจานุ.ศ. ๓๒๓๖
 (พ.ศ. ๒๔๑๗) หน้า ๓๐๖

ชนแดง ให้มีหน้าที่ในการก่อสร้างค่ายโทรเลขและทาง
รถไฟขึ้น ในรัชสมัยของพระองค์เป็นลำดับมาดังปรากฏ
อยู่ทุกวชน เป็นคุณประโยชน์แก่ราชอาณาจักรอย่าง
ตมพณ

๓. การปกครองจังหวัด ทอญ ในภาวะ อันว่าเหว
นหยงปฏิบัตการตบเนองกันมาจากคติโบราณ ดังที่
ตมเตจ ๆ เจ้าของนิทานนโตทรงพระนิพนชไว้ ในตอนที่
ทรงตรวจราชการหัวเมืองเมื่อกอนจตการปกครองเป็น
เทศาภิบาล ปรากฏว่า ให้ความร่วมมือเย็นแก่ประชา
ราษฎรไม่พอ เมื่อได้รับทุกขโทษภัยชนกยากที่จะ
หาพึ่งและควมยุติธรรมช่วยได้ เช่นมีคดีอุทธรณ
ฎีกาที่คงตั้งเข้ามาพิจารณาในกรุงเทพฯ ๆ กว่าจะ
ได้รับคำพิพากษาแต่ละเรื่อง ก็ความต้องตนเปิดองคว
ใช้จรมามากมายและเสียเวลาแรมปี จำเลยคดีอาญา
ต้องถูกจำขงอยู่คดอดเวลาทคอยนณ แมคดีชนะก็อยู่
ในฐานะ "กวดองจะตุงงากใหม่" เหตุการณ์โจร
ผู้ร้ายในตมยแต่นน ในบางจังหวัดที่ผู้ตรวจราชการเมือง

กรมการไม่เข้มแข็ง ก็ยอมมีใจรักชมเป็นธรรมดา
เมื่อจังหวัดใดเกิดถูกเงินรายแรงหนักจน ถึงรัฐบาล
ต้องจัดข้าหลวงให้ยกกำลังเป็นกองชำระ ผู้ราย ออกไป
ปราบปรามจับกุมตัวผู้รายมา พิจารณาตั้งโทษ จึงส่ง
ไปเป็นครั้งแรก ถ้าเหตุที่ใจผู้รายมิได้ ในสมัยนั้น
ก็พอตั้งเกิดได้ อย่างหนึ่งว่า เนื่องจากเจ้าเมืองกรม
การแต่ก่อนไม่ได้รับผลประโยชน์จากรัฐบาล นอก
จากค่าธรรมเนียม ความ สำหรับ ผู้ที่ใหม่ หน้าที่ ในศาล
ก็บางแห่ง ก็ได้ตั้งนัด ตั้งแบ่งค่า ด้วยถ้า อากร บาง
เด็กน้อยเป็นบางคน ค่าเพียงชพเพียงเกียรติยศคิด
จึงประพฤติกการเห็ดขมดำไปในทางทุจริตบ้าง เช่นช่วย
ผู้รายซึ่งเป็นพวกของตน และบางคนถึงแก่รับตั้งบน
ปด้อยผู้ราย ๆ จึงเหิมใจ ตั้งเป็นตน ฯลฯ ครอบ
การปกครองเช่นนั้นเป็นมาจึ่ง ให้ศัตรู ปองเข้า อดยับ
เหียนอัตรภาพ ของชาติเราแล้วจับ เอาตาม ปราบปราม
ของเขา ¹⁷ซึ่งมักจะอ้างเขาเป็นบุญคุณว่าจะหิบบั้น
อารยธรรมให้เป็นของตนอง แต่เป็นข้ออ้างอันปราศ-

จากกำหนดและเงื่อนไขไว้ที่ธรรมเนียม ฝ่ายประเทศที่
 เดี่ยวอีกรูป หรือเอกราช ไปแล้ว ย่อมจะ ค่องทนเทศ
 ษย์โดยอ้างว้าง และถกเป็นความจริงตลอดมาจนบัด
 คมควออย่างอยู่บางประเทศที่ยังไม่ตั้งกรณ พพาททวง
 คนเอกราชของตน

สมเด็จพระบิรมหาราช เจ้าของเรา ได้ทรงเห็น
 เคาเงอนอยู่แล้ว มิได้ปล่อยให้เวจด่างไปเปล่า ได้
 ทรงเริ่ม จัดการ ปกครอง ภูมิภาค ตามจังหวัด ชายพระ
 ราชอาณาเขตเบนมณฑลชนกอนเกือบรอบ และ
 ทรงเล็ดกรรบกคดที่ทรง เกียรติคุณ เป็นที่ ใจว่างพระ
 ราชฤทธิย์ ให้ออกไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑล
 การทางพระเนตรพระกรรณ (ก่อนจัดเป็นเทศาภิบาลมี
 ๕ มณฑลตามรายชื่อที่ผ่านมาแล้ว)

หน้าที่ของข้าหลวงใหญ่ในสมัยนั้น ตามพระ
 นิพนธ์นทานข้างคั่นว่า โดยพระราชประสงค์จะให้
 การปกครองพระราชอาณาจักร เป็นระเบียบ แบบแผน
 อันเดียวกันทั่วไป เมื่อแยกออกกต่างโดยยอกคือ

กำกับราชการ ซึ่งผู้ปกครองเมืองและกรมการบังคับบัญชาและปฏิบัติอยู่ ทุกฝ่าย ให้ดำเนินไป โดยชอบด้วยกฎหมายความยุติธรรมและรวดเร็ว อำนวยความสงบสุขสวัสดิภาพและบ่มงอกทุกขมัยของประชาชนให้ได้รับกตเวทิตาตามควรแก่อัตภาพเป็นได้

ข้าหลวงใหญ่บัญชาการมณฑลอุดรและอีสานครั้งก่อนนั้นมราชศักดิ์ เป็นข้าหลวง ค้างพระองค์ ดำรงราชการมณฑล ทรงอำนาจชำระคดีอุทธรณ์กรมการคดีคดีที่ศาลแพ่งเมืองคดีอื่น และทรงอำนาจลงพระอาญาแก่ข้าราชการผู้กระทำความผิดชวร้าย เช่น รับผิดชอบฉ้อราษฎร์บังหลวง ต้มคบโจรผู้ร้าย ก่ออาชญากรรมข้ามแห่งราษฎร์เป็นต้น เมื่อได้ชำระเป็นสัจและลงอาญาแล้วจึงกราบบังคมทูลพระกรุณา ฯ และเมื่อมีราชการนอกเหนือความสามารถของผู้ครองเมือง ข้าหลวงใหญ่ หรือ ข้าหลวงต่าง พระองค์ ก็ได้ช่วย แนะนำ อำนวยการ ให้สำเร็จแก่ข้าไป ในอำนาจหน้าที่ คือ เป็นเหตุการณ์นอกเหนือ เหลือกำลังของข้าหลวงใหญ่

จึงจะได้ รับรองเรียน เข้ามายัง เสด็จมาดี เจ้ากระทรวงที่
 เกยวข้อง เพื่อนำความกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ
 ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงเป็นผลให้อาณาประชา
 ราษฎรได้รับความสุขสวัสดิภาพชดเชยกว่าแต่ก่อน และ
 ราชการในท้องที่ เหล่านี้ ก็ได้ดำเนินมา โดยสะดวกจน
 ความควรแก่การการณด้วย

๔. ในส่วนกำลังป้องกัน พระราช อาณาเขตเด่า
 ก็ได้ พระราชทาน ความอุ่นใจ แก่ชาว ขอบ ขันที สี่มา
 โดยโปรดให้มี กองทหารไปตั้ง รักษาการณ์อยู่ กับข้า
 หาดวงใหญ่ผู้บัญชาการมณฑล ซึ่งโดยมากมียศทหาร
 เป็นนายพันและนายพันอยู่แล้ว เมื่อมีราชการที่จะ
 ต้อง ให้ทหาร ปฏิบัติโดย รับต่อนัก บัญชาการ ทหารได้
 ด้วย และมณฑลที่ข้าหาดวงใหญ่ไม่มียศทหารก็ได้
 โปรดให้มีนายทหารผู้ใหญ่ไปบังคับบัญชาช่วยเป็นกำ
 ด้แก่ข้าหาดวงใหญ่ซึ่งบัญชาการมณฑลนั้น ต่อมา
 ราชการ ฝ่ายทหาร จึงได้จัดแก้ไขโดยระเบียบของกรม
 ยุทธนาธิการ ให้มีประ โยชนยงชน

ในส่วนภูมิภาค ก็ได้โปรดให้ตั้งเจ้าของ
 นิทานเรื่องนทรงจัดการปกครองอันจะต้องเปลี่ยนแปลง
 ระบบการกันใหม่ให้ระเบียบแบบแผน อนาคตของกัน
 ตอดอดพระราชอาณาจักร ซึ่งเพิ่งเริ่มรวมจังหวัดเข้า
 เป็นมณฑลปราจีนนอกมณฑลหนึ่ง แต่แผนการที่จะพึง
 ดำเนินต่อไปนั้น ก็เพิ่งอยู่ในขั้นเตรียมการ ยังหาทัน
 ไต่ตราบทบัญญัติซึ่งจะใช้ให้ทั่วกันไม่ ประเทศไทย
 ก็พด้น ประดับ กับ เหตุการณ์รุกราน จาก ประเทศมหา
 อำนาจเสียแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๓๑๒) เป็น
 การรุกรานด้วยกำลังทหาร การเมือง และการทูต
 อย่างทารุณ คือมีเจ้าพนักงานของชาติมหาอำนาจ
 นำกอง ทหารญวน เข้ามา จับได้ เจ้าพนักงานไทย ซึ่งคง
 รักษาคนแดนอยู่ ณ มีเข้าย พาก ตะวันออก แม่น้ำโขง
 โดยเขาอ้างว่าเป็นของประเทศไทย และเขมร ซึ่งได้ตก
 อยู่ในอำนาจของเขาหมดแล้ว แต่ปราศจากหลักฐาน
 กรรณต์ทบทเขาอ้างนทงต้น เจ้าหน้าทของไทยไม่
 ยอมถอยทงหน้าทจาก คนแดนของ ฝ่ายเรา ก่อนทได้รบ

คำสั่งจากผู้บังคับบัญชาของชนต่างฝ่ายต่างไม่ยินยอม
 กัน จึงเกิดการต่อต้านฝ่ายทรูกรวามจนจนถึงขนาดเจ็บ
 ตมตายตง เป็นผลให้ไทยถูกอำนาจบาตรใหญ่บีบคั้น
 ยงชน จนถึงที่สุดของประเทศฝ่ายทรูกรวามได้เรียกเรือ
 รบมาเพิ่มชนในกรุงเทพฯ ให้มากตาชนกจากที่มอญก่อน
 แดว จึงได้เกิดสู้รบต่อต้านกันที่ปากน้ำเจ้าพระยาอก
 ตานหนึ่ง และเรือรบของเขาก็ก้าวเข้ามาอยู่ใน
 กรุงเทพฯ ๆ จนได้ รวมนกบทมมอญก่อนแดวเป็น ๓ ลำ
 ด้วยกัน ในระหว่างที่รบขนาดกำลังเจรบจากนั้นอยู่โดย
 ฉันทภาพ แต่ฝ่ายทรูกรวามก็หาปกรองคองด้วยไม้
 กตบเรียกกองทัพเรือมาปิดอ่าวไทยเดี่ยอก ในที่สุด
 ประเทศไทยก็ถูกยิงเอาดินแดนซึ่งพนอง ชาติเดี่ยอก
 อยู่แต่เดิมไปเป็นของชาติของเขาเดี่ย และยังเรียก
 เอาเงิน ค่าปรับ โดยอ้างว่าเป็นค่าเสียหาย อีก ได้คหนึ่ง
 ด้วย ประเทศไทยถูกรูกรวามครั้งนั้นเราคองเดี่ยเปิด
 ทงดินแดนอันไพศาล เดี่ยชวคพลเมืองและดีทรชิต
 ภาพบางประการอีกด้วย ดังได้เล่าไว้ในบทที่อาด้วย

กรณีพิพาทกับต่างประเทศในนิทานแล้ว

เหตุการณ์ทางนี้เป็นประจักษ์การณ์ต่อมจฺริงคังพระ
ราชปรารภของ สมเด็จพระพุทธเจ้า หดวง ซึ่งได้ ทรง
พยากรณ์แม่นยำตามที่เดิมพระราชดำริแก่สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรง ฯ เพื่อให้จัดการปกครองประเทศ
ให้มีความเจริญขึ้นดังปรากฏในภาคต้นแห่งนิทานซึ่ง
ท่านได้อ่านมาแล้ว

บัดนี้จะได้สอบอนุสนธิ์เนื่อนิทานต่อไป คือ “การ
เทศาภิบาล” แต่ขอบันทึกความหมายของหลักการไว้
เป็นอนุสรณ์แก่คนชน ซึ่งยังไม่ทันได้เห็นพฤติการณ์ใน
อดีตจะได้ทราบไว้

๒. ลักษณะการเทศาภิบาล

อันการปกครองโดยลักษณะ หรือ ระบอบเทศา
ภิบาลที่จะได้ต่อไป ได้มีเค้าความอยู่ในพระนิพนธ์

ของต้มเค็ม ๆ เจ้าของนิทานเรื่องนั้น แดงและตาม
 พิบัติการณที่ใดก็ตามมาจนตลอดต้มมัย ก็ยังคงอยู่
 ในความทรงจำของท่านผู้ใดที่เห็นอยู่มาก แต่
 ระยะเวลาการนั้นได้เด็กเสียถึง ๑๘ ปีแล้ว และจะด่าบ
 ดัญญุเคยไปที่เดียว หรืออย่างไรยังไม่ม้หัดทำอะไรให้เป็น
 ที่หวังได้ คุณประโยชน์ของการนั้นย่อมจะสิ้นซาก
 ด่าบดัญญุไปเสีย จึงขอแสดงหัดการโดยตั้งเขบประกอบ
 เรื่องไว้สักเด็กน้อย

การเทศาภิบาล คือการปกครองโดยลักษณะ
 ที่จัดให้มี หน่วยงาน บริหาร ราชการอื่น ประกอบ ด้วยคำ-
 แห่งข้าราชการต่าง พระนครพระกรรมของพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็นที่ได้วางใจของรัฐบาล
 ของพระองค์ รับผิดชอบการของรัฐบาลกลาง ซึ่ง
 ประจำอยู่แต่เฉพาะในราชธานีนั้น ออกไปดำเนินการ
 ในส่วนภูมิภาคอื่น เป็นที่ใกล้ชิดคือ อาณา ประชากร
 เพื่อให้ได้มีความร่วมมือเป็นอันดี และความเจริญทุก
 ด้าน โดยมีระเบียบแบบแผนอันเป็นคุณประโยชน์

แก่พระราชอาณาจักด้วย ๆ ด ๆ จึงแบ่งส่วนการ
ปกครองแคว้นแคว้น ออกโดยลำดับชั้น เป็น มณฑล
จังหวัด อำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน และแบ่งหน้าที่
ราชการเป็นส่วนตั้งจัดเป็นแผนก พนักงาน ทำนองการ
ของกระทรวงในราชธานี อันเป็นวิวัฒนาการมาซึ่งความเป็น
ระเบียบเรียบร้อยรวดเร็ว และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ระบบทุกชั้นบำรุงสุข ด้วยความเที่ยงธรรมแก่อาณาประ-
ชาชน

มณฑล คือรวมเขตจังหวัด ตั้งแต่สองจังหวัด
ขึ้นไปมากบ้างน้อยบ้าง ตัดแต่ให้เป็นความสะดวกใน
การปกครองตรวจตราบัญชาการ ของสมุหเทศาภิบาล
จัดเป็นมณฑลหนึ่ง มีข้าราชการชั้นสูงเป็นผู้บัญชา
การเป็นประธานข้าราชการมณฑลละหนึ่ง ดังปรากฏ
ใน พระนิพนธ์ ของ สมเด็จพระเจ้า ของ นิตานัน หน
แก้ว นอกลดลงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล ยังมี
ข้าหลวงรอง เป็น เจ้าหน้าที แผนก ราชการต่าง ๆ ของ
มณฑล ดังจะกล่าวต่อไป และมีข้าราชการเจ้าพนักงาน

งานสำหรับช่วยปฏิบัติราชการตามสมควรแก่หน้าที่

ฐานันดร ของ สมุหเทศาภิบาลเป็น ตำแหน่งรอง
จากเสนาบดีเจ้ากระทรวง และเหนือผู้ว่าราชการจังหวัด
และ ข้าราชการ เจ้าพนักงาน ทั้ง ปวงใน มณฑล
นั้น ๆ

อำนาจหน้าที่ของ สมุหเทศาภิบาล กล่าวโดยย่อ
ก็คือ เป็นผู้บัญชาการและตรวจตราภาวการณ์ทั้ง
ปวง และราชการ ใน มณฑล บรรดา มี บทบัญญัติ ของ
รัฐบาล มอบให้เป็นหน้าที่ของเทศาภิบาล รับข้อเสนอ
และสั่งราชการแก่ผู้ว่าราชการจังหวัด อันเป็นผลเร็ว
กว่าที่จังหวัดจะบอกเข้ามายังกระทรวง และคอยฟัง
คำสั่งจากกรุงเทพฯ ตั้งแต่ก่อนเป็นอันมาก ต่อเป็นเรื่อง
ที่เกินอำนาจหน้าที่ของมณฑลเป็นพิเศษหรือเป็นปัญหา
เทศาภิบาลจึงบอกเข้ามายังกระทรวงเจ้าหน้าที่ในกรุง
เทพฯ ซึ่งเจ้ากระทรวงการรับพิจารณา และบัญชา
การไปยังสมุหเทศาภิบาล หรือจะ นำความกราบบังคม
ทูลพระกรุณาที่สุดแล้วแต่ควรแก่กรณี ราชการที่

มณฑลติดต่อกับกระทรวงเห็นว่า ย่อม มนุษย์กว่ามอ
 จังหวัดติดต่อกับกระทรวงเป็นรายจังหวัดเขียง
 ประเพณีเก่าเป็นอันมากทีเดียว ลักษณะนี้เป็นคุณ
 ประโยชน์แก่ประชาชนผู้มกรณกตของพบบารมีราชการ
 ได้รับผลดีสะดวกและรวดเร็วกว่า ครองที่ยังไม่ได้ตั้ง มณฑ
 ทศเทศาภิบาลเป็นอันมาก และฝ่ายกระทรวงการใน
 กรุงเทพฯ ก็ไม่ต้องมี ภาระที่ ต้องรับเด่น จากจังหวัด
 ซึ่งมีจำนวนมากกว่ามณฑลหลายเท่าอันเป็นเหตุให้เกิด
 ผลด้านแก่ราชการ คดออดถึงผลประโยชน์ของประชา
 ชนด้วย แม้จะใช้โทรเลขซึ่งเร็วได้บ้าง ก็แต่เพียงบาง
 กรณีเฉพาะที่จำเป็นที่สุด มีฉะฉานเป็นการสิ้นเปลือง
 ค่าใช้จ่ายโดยใช่เหตุ ซึ่งงบประมาณของจังหวัดก็
 จำกั้อยู่ อาจเป็นอุปสรรคให้การใช้โทรเลขไม่สะดวก
 เป็นการแก่ความ ดำรงไม่ลำบาก ผลร้ายก็อยู่แก่
 ราษฎร ผู้ มี กว ของ แก่ ราชการ ซึ่ง อาจ ต้องรับ
 ความทุกข์ร้อนเสียหาย หรือ เสียผลประโยชน์ ถึงตามสมควร
 ได้ สุดแล้วแต่เหตุการณ์ ถ้าเป็นผลข้างต้น ก็ไม่

17/09/2566

งามารกระทำต่อข้าต๋อสารได้พอแก่การ อาจจะได้รับ
 ความซัดขังของข้าต๋อต้องเค็ดครอนเนิ่นนานเพียงใด ไม่
 มีใครสามารถรับรองช่วยได้ ด้วยเหตุตมตามชุทธาหรณ
 น จึงปรากฏว่าการปรกครองโดยมีมณฑลเทศาภิบาล
 นั้นได้แบ่งเบาภาระจากกระทรวงการในกรุงไม่ได้หยาย
 ดิบเท่า และเป็นกรอนุเคราะห์แก่อาณาประชาราษฎร
 ซึ่งต้องพึ่ง ราชการ ให้ ได้ รับความ สะดวกและรวดเร็ว
 เป็นอุปถรมณ์ความดีแก่ประชาชนโดยแท้ เทศาภิบาล
 ได้มีหน้าที่ต๋อต้องควบคุมความประพฤติ และปฏิบัติ
 งานของข้าราชการ โดยใกล้ชิดและโดยดำค้ำขัน ให้
 ตั้งจรณคือ ความสุจริต ยุติธรรมและอดคำหะพยายาม
 บำเพ็ญกรณโดยเคร่งครัด รัฐบาลมิได้รับความยุ่ง
 ยากเต็มเตี่ยมเกียรติคุณจากความประพฤติของข้าราช
 ราชเดช แม้จะมีบางกานานๆ หยายๆ มีต๋อกรายหนง แต่
 ตระรายก็มิได้เป็นมุดค้ำมากมายถึงพนทงหม่น และ
 เมื่อจบความผิดได้แล้ว แม่เพียง เต็กนอชยักต๋อองตงโทษ
 ทนทงให้ออกจากราชการไปทีเดียว มณฑลเทศา

ภิบาล เป็น คุณ ประโยชน์ แก่ ทั้งรัฐ และ ราษฎร อย่าง
เกินคำ

จังหวัด แรกชื่อเรียก "เมือง" รวมเขต
อำเภอตั้งแต่ตั้งอำเภอขึ้นไปถึงหลายอำเภอก็มี จัด
เป็นจังหวัดหนึ่ง รอง ถัดจาก มณฑล ลงมา ให้ มีอำนาจ
เขตพอควร แก่ ความ เจริญ และ ความ สะดวก ในการ
ตรวจตราปกครองของมูวราชการ จังหวัดหนึ่งมี
ข้าราชการผู้ใหญ่เป็นตำแหน่งมูวราชการเมือง ซึ่ง
บางคนเรียก "ข้าหลวงประจำจังหวัด" เป็นประธาน
ตำแหน่งหนึ่ง และกรมการจังหวัดคณะหนึ่งตาม
ตำแหน่ง มี หน้าที่ ตาม ขอบ บังคับ ดกษณะ ปกครองทั้ง
เมือง ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) และข้อบังคับดกษณะ
ปกครองหัวเมืองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕^(๑) อีกฉบับหนึ่ง

---

(๑) คราวนั้นในรัชกาลที่ ๖ สมัยพลเรือโท
เจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) เป็นเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย.

ซึ่งยังคงใช้ต่อมา

อำเภอ กิ่งอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน นั้น
เป็นต้วรองถัดจากจังหวัดตงมา โดยลำดับชั้นทางท้องที่
และเจ้าพนักงานมหานาท โถดสดตคตคอกบประชาราษฎร
เป็นท่ดตคตทมบทบัญญัติไว้ ในพระราชบัญญัติลักษณะ
ปกครองท้องที่ อันยังคงใช้ชยจนบคน

เจ้าพนักงานปกครองท้องที่ชนมหนาทคตตายกบ
ททานบัญญัติไว้ในกฎหมายเก่าบางบทว่าให้ผู้มทุกชย
จากโจรผู้ร้ายฯ นำความร้องต่อร้อยแฉวงกำนันพัน
ทนายบ้าน ให้ช่วยจัดการตามหนาท และในพระราช
กำหนดเก่ามาตรา ๓๒ (หน้า ๒๘๑) ว่า.....ให้ผู้รักษา
เมืองผู้รั้งกรมการ (เดออก) คนทชอด้คยมนคงเป็นผู
ใหญ่พอจะว่ากล่าว.....แก่ชาวบ้านทงปวงไค้น ให้
คงเป็นนายบ้านคยเขียนกฎหมายไว้แก่ชาวบ้านให้ฟัง
บงคบบัญชานายบ้านนฯ ตฯ ตำแหน่งนายบ้านใน
กฎหมายบทเดยวกันแต่ ต่างวรรคต่าง บรรทคกันเรียก
ต่างกันคงนว่า "ผู้ใหญ่บ้าน" ก็มี "ผู้ใหญ่บ้าน"

ก็มี "นายบ้าน" ก็มี ต่างกันแต่ในการเลือกตั้งตำแหน่ง
 ผู้ใหญ่บ้าน ตามกฎหมายเก่าเป็นเจ้าพนักงานปกครอง
 เมืองเลือกตั้ง ส่วนในระบบเทศาภิบาลให้ราษฎรเลือก
 ราษฎรด้วยกันตั้งขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้านปกครองราษฎรด้วย
 กัน และให้ผู้ใหญ่บ้านเลือกถนนเป็นถนนปกครอง
 ตำบล ซึ่งมีเค้าต่อนายกับการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรใน
 ระบบประชาธิปไตย แต่เพียงในท้องที่เล็กน้อย

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ
 ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมีพระ
 ราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติ
 การจัดตั้งท้องที่สำหรับ การ ปกครองเป็นมณฑลเทศา
 ภิบาลขึ้นเป็นครั้งแรกจำนวน ๒-๓ และ ๔ มณฑล ตั้ง
 แต่โอกาสอันฉวย และที่ไม่ได้จัดตั้งมณฑลในครั้ง
 เดียวกันให้ทูลพระราชาณาจักรนั้น ก็ด้วยมีเหตุผล
 ดังที่กระทรวงมหาดไทยเมื่อสมัยเริ่มการตั้งมณฑลมีอยู่ ๒
 ข้อคือ ๑. หาดวบศกคกที่จะตั้งไปเป็นข้าหลวงเทศา
 ภิบาล ข้าหลวงรองและเจ้าหน้าท้ดำเนินการตามแบบ
 แผนใหม่ยังไม่ได้พอความค้งการ ๒. เงินสำหรับ

17/09/2566

ใช้จ่ายยังไม่พองจะจัดการในงวดเดียว และนอกจาก
 ที่ใดตรงแถวใจแถว ยัง มีออกข้อหนึ่ง เกี่ยวกับนโยบาย
 การต่างประเทศ ซึ่งพาให้การตั้งมณฑลจันทบุรีต้อง
 ดำเนินมาออกถึง ๖ ปีเศษจึงได้ตั้งขึ้น นอกจากนั้นเป็น
 มณฑลที่เพิ่งแบ่งแยกออกจากมณฑลที่ใดตรงใจ
 ก่อนแล้ว ตั้งเป็นมณฑลเพิ่มขึ้นตามความจำเป็นใน
 ภายหลัง อีก ๓ มณฑล เพื่อความสะดวกแก่การ
 ปกครอง ก็มณฑลปัตตานี ๓ มณฑลร้อยเอ็ด ๓
 มณฑลมหาสารคาม ๓ (ซึ่งไม่ต้องนับเข้าในระยะที่
 ดำเนินมา)

เหตุผลในข้อ ๓ เรื่องหาตัวบุคคลที่จะตั้งไป
 บรรจุตำแหน่งราชการต่าง พระนคร พระกรรณพระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและรัฐบาลของพระองค์นั้น
 เป็นข้อสำคัญยิ่ง จะรู้กรณเขาแต่ข้างเรื่อนักโดยมั่งง่าย
 ไม่ได้ เพราะธรรมดาราชการงานเมืองถึงแม้จะได้มี
 หักการหรือแผนการจัดวางไว้ดีแต่ก็เพียงใดก็ตาม ถ้า
 ได้บุคคลที่ปฏิบัติไม่ได้พอแก่งานก็หาไม่ประโยชน์ไม่ และ

ไร้แต่เท่านั้นหุดถการหรือแผนการอันใดเดคั้นน อาจ
 จะถูกทอดทิ้งหรือทำลายเด็ยด้วยซ้ำ ประตุยนั้นแกอ
 ใ้แกอานร คอวยเหตุนี้สมเด็ยพระบิยมหาราชเจ้าและ
 คณะรัฐบาตของพระองค์จึงได้ ทรง เด็อกเพิ่มบุคคตซึ่ง
 จะไปรดใ้ไป ปกครอง ประชาธาษฎรใ้ ได้รบความ
 ร่มเยนเมันสุข และทนมำรงบ้านเมืองใ้เจริญหนึ คอง
 ทรงเด็อกเพิ่มโดยกวคชนทตค ใ้ ได้บุคคตท้ทรงไว
 วางพระราชฤททยใ้ใ้จริงทงในคุณภาพ สมรรถภาพ
 และสุจริตเมันสำคัญ หากรายใ้เดแม้สำหรับตำแหน่ง
 รองถคตงมา เช่นข้าหลวงรองซึ่งเด็นามบคเด็อกเพิ่ม
 แดอ ก็ยงคองใ้ได้บุคคตท้ใ้ทรงทราบ ประวคคณค
 ด้วย จึงจะทรงแตงคองชน ฉะนนใ้การเด็อกเพิ่มข้า
 ราชการ ทจะใ้ได้ ตาม พระราชประตงค คังถถาวจงม
 ใ้ง่าย มีไร้ตักแต่เมันข้าราชการหรือพระบรมวงศา
 นวงศ์ หรือสมทเกงแต่ใ้เชิงคารม แต่ใ้ไม่ปรากฏ
 สมรรถภาพ ในงานท คอวจะ เทียบเคยงกนใ้ได้ ทแตงคอง
 ตัง ๆ ไปหาใ้ได้ ท่านเด็อกสรรคอวยความระจิงอย่าง

17/09/2566

เข้มนวดกวดขัน อธิการเลือกสรรบุคคลดั่งว่า ใน
 สัมมัยทโรงเรียนมหาดเล็ก และโรงเรียนข้าราชการพล-
 เรือณยังไม่ทันเกิดในประเทศไทย จะเป็นความลำบาก
 ยากยิ่งแก่ท่านผู้จัดสรรข้าราชการสักปานใด ย่อมจะ
 พอลากคะเนได้ เมื่อยังไม่ได้บุคคลดั่งที่โรงเรียน ก
 คองเลือกจากผู้ที่คงแ่งงาน คือข้าราชการทมความรู
 ความชำนาญ ในกระบวนราชการมานานแล้ว แต่
 ถ้าฟังข้าราชการของกระทรวงมหาดไทยแห่งเดียวหา
 พอจะตั้งไปให้ทันความต้องการไม่ เท่าที่เข้คิดตั้งไป
 บางกนน้อยคนเต็มที จำเป็นของเลือกจากข้าราชการ
 ต่างกระทรวงเช่นในราชสำนักบ้าง นายทหารชั้นผู้ใหญ่
 บ้าง ที่ได้เคยผ่านราชการใกล้ชิดตั้งคมชั้นสูง โดยิน
 ได้ฟังตั้งเกิดเหตุผลของราชการในที่สำคัญมานานแล้ว
 เป็นเครื่องประคับตคิปัญญา เป็นบทเรียน อันดีดั่งหนังสือ
 ทงประกอบด้วยข้อเข้เข้ดั่งคัม ขุนนิตย์ ดคีปัญญาสามารถ
 สัมควรเป็นที่ใจวางพระราชหฤทัยได้ จึงให้ได้รับการ
 แต่งตั้งออกไปประจำตำแหน่ง ด้วยเหตุเหตุด้านจึงจำ

เป็นทองไรเงตาแตกพื้นให้พอ และค่อนข้างได้ทรง
จัดการ ศึกษา สำหรับ เป็น ข้าราชการ จนถึง จะ ถ้าว
ต่อไป

๒. ปัญหาเรื่องเงินสำหรับใช้จ่ายในการปกครอง
ที่จะจัดขึ้นใหม่ เช่นเงินเดือนข้าราชการ ค่าใช้สอย
ต่าง ๆ และเงินการจรค่าปลูกสร้างสถานข้าราชการ
และที่พักข้าราชการมณฑลเป็นต้น ซึ่งกระทรวงพระ
คลังในสมัยนั้นห้ามพอจะจ่ายไม่ ดังปรากฏในพระ
นิพนธ์ท่านเรื่องหนอว่า - เสด็จในกรมพระนราธิปประ
พันธุ์พงศ์ เมื่อเป็นผู้ช่วยอธิบดีบัญชาการ (เสนาบดี)
กระทรวงพระคลังในครั้งนั้นได้ตรัสว่า "ถ้าเงินรายได้
"ไม่มีเพิ่มขนกยากที่จะจ่ายเงินให้พอ แก่การ ของกระทรวง
มหาดไทยได้ เพราะฉะนั้นเมื่อจะจัดการปกครอง
หัวเมือง ขอให้คิดบำรุงผลประโยชน์แผ่นดินไปด้วย
กัน" ฯลฯ และตรัสอีกครั้งหนึ่งว่า "ขอให้ (สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรง ฯ) ทรงประหยัดเงินช่วย กระทรวง
พระคลังบ้าง" ฯลฯ ดังนี้ หมายความว่า เสนาบดี

กระทรวงมหาดไทยจะต้องเป็นตัวแทนของกระทรวง
 พระคลัง ทั้งในทางจัดกรหาเงินและประหยัดเงินไว้
 เป็นทุนสำหรับงานของมหาดไทยด้วย ก็เงินผลประ-
 โยชน์ของแผ่นดิน อันจะได้จากต่างจังหวัด สมัยนั้นยังมี
 น้อยเหลือเกิน และโดยมากมักจะติดค้างอยู่แก่พวกที่
 ผูกขาดภาษีอากรบ้าง เงินด้วยเดกติดค้างอยู่แก่เจ้า
 หม่อมขุนนางบ้าง เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจะต้องเร่ง
 รัดเงินที่ค้างให้ไต่ส่ง กระทรวงพระคลังดังที่เคยทรง
 ช่วยเมื่อคราวเสด็จออกตรวจราชการ ซึ่งทรงเอาไว้ใน
 ท้ายพระนิพนธ์ที่ผ่านมาแล้ว และจะต้องทรงจัดการหา
 ผลประโยชน์ให้เกิดชนแก่รัฐอีกด้วย ในการที่จะต้อง
 จัดในด้านเศรษฐกิจของรัฐย่อมเป็นการที่จะต้องกระ-
 ทบกระเทือน คือ เศรษฐกิจ ส่วนบุคคล จำพวกที่จะถูก
 เร่งรัดให้ส่งเงินที่ติดค้าง และการที่จะจัดหารายได้
 ใหม่ก็เป็นถาวรติดผลประโยชน์ของพวกที่เคยได้ผูกขาด
 ภาษีอากรไป นอกจากนี้ยังมีสำคัญที่หัวเมืองประเทศ
 ราช อันมีประเพณีถวายต้นไม้ทอง (คำ) และเงิน

เกรของราชบรรณาการ บางมณฑลมีลักษณะเช่นนี้
 ค้างแต่ไม่ได้ถวายคืนไม้ทองเงิน มีรายได้ทุกอย่าง
 อาทิ ด้วยท่าอากรและผลประโยชน์ของแผ่นดินได้ตก
 เป็นของผู้ครองเมืองทั้งสิ้นตั้งแต่จะแบ่งบ้านจ่ายแจก
 ให้เป็นผลประโยชน์บำรุงวงศ์ตระกูลของผู้ครองเมือง
 และจ่ายให้แก่ข้าราชการได้ทำราชการตาม ต้มคอร
 ส่วนการจับจ่ายท่นบ้านเมือง หรือ การชำระอากร
 ประโยชน์นั้นสุดแต่ศรัทธาของผู้ครองเมือง ไม่มีก้า
 หนดกฎเกณฑ์ จะจ่ายหรือไม่จ่ายก็ได้ แต่การจัดเก็บ
 เงินรายได้ของ ท้องเมือง เหล่านี้ ยังเป็นการ ตัดมียอยู่
 มากไม่ชอบด้วยแบบแผนแห่งเศรษฐกิจ และยุติธรรม
 มีทางรวบไต่ต้อยไม่ชอบ รัฐบาลจะต้องจัดหาคนที่มี
 ความรู้ความชำนาญการที่เจริญแล้วออกไปช่วยคิดอ่าน
 จัดการแก้ไขดำเนินการให้เกิดผลเพิ่มพูนยิ่งขึ้น เพื่อจะ
 ได้มีส่วนแบ่งให้เป็นผลประโยชน์แก่บรรดาผู้มีฐานะนคร
 ซึ่งเคยได้เคยแต่ก่อนให้ ได้มากขึ้นและทั่วถึงกัน ก้าว
 โดยยกข้อรัฐบาลรับภาระมาช่วย จัดหาผลประโยชน์

กำไรให้แก่หัวเมืองเหล่านั้น และให้มีส่วนแบ่งเป็นของ
 ประเทศด้วย แต่ในชั้นแรกเปิดย่นวิธีการ ผู้ครอง
 เมืองกรมการยังไม่ทันได้เห็นผลกำไร ก็ย่อมจะเป็น
 การกระทบกระเทือนอยู่บ้างเหมือนกัน ทั้งนี้เนื่องมาที่
 มีลักษณะในทางพระเดช ส่วนงานเทศาภิบาลที่จะจัด
 ใหม่เป็นงานระงับทุกข์บำรุงสุขของประชาชน จะต้อง
 ดำเนินการ โดยบุคคลโดยายปลุกศรัทธาความนิยมแก่ประชาชน
 เป็นงานที่มีลักษณะในทางพระคุณ งานทั้งสองด้าน
 แแต่ตั้งเส้นทางต่างทิศกันตรงข้าม แต่เป็นงานที่คอยท
 ลอยชวาศัยประโยชน์ซึ่งกันและกันอยู่ในตัว กล่าวคือ
 การที่จะจัด ตามแผนใหม่ จำเป็น จะต้องใช้เงิน เป็นทุน
 เช่นเดียวกับการทงปวง ถ้าไม่มีเงินก็จัดอะไรให้ไม่ได้
 ได้ จึงต้องอาศัยเงินของรัฐเป็นทุน และในการหา
 เงินดังกล่าว ก็จะต้องอาศัยการปกครองเป็นหนทางเมื่อ
 ได้จัดการปกครองมีระเบียบคชชนแล้ว ย่อมเป็นกำลัง
 15-09/2556
 ช่วยให้เกิดรัฐกิจของรัฐดีขึ้นด้วย เงินบาทมหาดไทย
 จำเป็น ต้อง ทรง ดำ เนิน การ สอง ด้าน นี้ ไป พร้อม กัน

แม้ทรงตระหนักพระทัย อยู่ว่า คชนางเป็นการเดียวกันคือ
 ความห่วงอยู่บ้าง ก็ได้ทรงชักชวนจัดตั้งมณฑลเทศา
 ภิบาลขึ้นเกือบทั่วพระราชอาณาจักรภายใน ๕ ปี เว้น
 มณฑลจันทบุรีมณฑลเดียวที่ติดต่อกับทะเลมาอีกถึง ๗
 ปี เนื่องจากถูกฝรั่งเศสยึดไว้ตั้งกลางแล้ว การปกครอง
 เมืองเหล่านั้น ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดใน มณฑล นั้นคิด
 คือตรงกับกระทรวงในกรุงเทพฯ ตลอดจนการประชุม
 เทศาภิบาลก็ให้ผู้ว่าราชการ จังหวัดเข้ามาประชุมด้วย
 จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ จึงได้ตั้งมณฑลจันทบุรีขึ้น

๓. ตั้งมณฑลเทศาภิบาล

เพื่อให้ได้ เห็น รายชื่อ มณฑล ต่อเนื่อง กันครบ
 ถ้วน จึงได้นำรายชื่อ มณฑล ที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
 ได้โปรดให้รวมกลุ่มจังหวัด ขึ้นนอกเขาเป็น มณฑลไว้
 แล้วก่อน พ.ศ. ๒๔๓๗ มาประมวลไว้ในต้นด้วย (ที่ยัง
 ใช้คำว่า "เมือง" ในต้น เพื่อให้ตรงกับคำที่ใช้อยู่ใน
 สมัยเมื่อยังไม่ได้เปลี่ยนเป็น "จังหวัด" และที่เรียกว่า
 "ทบณูราชการมณฑล" นั้นก็คือคำดาร์รูบาด) มณฑล

ทมิฬยกอน พ.ศ. ๒๔๓๗ รวม ๖ มณฑล คือ

๑. มณฑลลาวเฉียง ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อ
เป็นมณฑลพายัพ มี ๖ เมือง คือ ๓. นครเชียงใหม่
๒. นครลำปาง ๓. นครลำพูน ๔. นครน่าน ๕. แพร่
๖. เกิน^(๑) ตั้งตามบัญชาการมณฑลรัตนนครเชียงใหม่

๒. มณฑลลาวพวน ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อ
เป็นมณฑลอุดร มณฑลชนบทยกอน พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ.
๑๑๒) คงจะได้รวมหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงหลาย
หัวเมืองด้วยกัน อาทิ เมืองพวนซึ่งเป็นชื่อเดิมของ
มณฑลชนบทและเมืองเชียงขวางอันเป็นเมืองใหญ่ในแคว้น
พวนและอีกหลายเมือง คงอยู่บนดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำ
โขง (เมืองพวนอยู่ที่คอด้านของเวียงจันทน์ และทิศ
ซีกซ้ายของหลวงพระบาง) ในหัวเมืองด้านนี้รัฐบาล
ไทยได้ส่งข้าราชการไปเป็นข้าหลวงรักษาเมืองอยู่ที่
หลายเมือง ครั้นถึงตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒)
ดินแดนดังกล่าววนนั้นตกไป เป็นของฝรั่งเศสตั้งได้ เด่นมา

(๑) ภายหลังยุบเป็นอำเภอเกิน จนแก่เมือง
นครลำปาง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘.

เทศาภิบาล

ตั้ง เมืองใหม่ณฑลนครเจ็ดร้อยเพียง ๖ เมือง คือ

- ๑. อุดรธานี ๒. ขอนแก่น ๓. นครพนม ๔. สกลนคร
- ๕. เดช ๖. หนองคาย คงทบทัญชาการมณฑล
ทเมืองหนองคาย

๓. มณฑลลาวท้าว ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อ

- เป็นมณฑลอุดรธานี มี ๗ เมือง คือ ๑. อุดรธานี
- ๒. นครจำปาศักดิ์ ๓. ศรีสะเกษ ๔. ตรีมิตร
- ๕. ร้อยเอ็ด ๖. มหาสารคาม ๗. กาฬสินธุ์ คงท
บทัญชาการมณฑลทเมืองอุดรธานี

๔. มณฑลลาวเขมร ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น

- มณฑลบูรพา มี ๕ เมือง คือ ๑. พระตะบอง
- ๒. เขมรราชู ๓. ศรีโสภณ ๔. เมืองพนมดงรัก^(๑)
- คงทบทัญชาการมณฑลทเมืองศรีโสภณ

๕. มณฑลลาวกลาง ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อ

- เป็นมณฑลนครราชสีมา มี ๓ เมือง คือ ๑. นคร
- ราชสีมา ๒. ร้อยภูมิ ๓. บุรีรัมย์ คงทบทัญชาการ

(๑) เขมรเรียก "พนมดงรัก" เป็นเมืองชน

จัดว่า ภายหลังยุบเป็นอำเภอ และเมื่อโอนไปอยู่ใน
ปกครองของฝรั่งเศสแล้ว ยุบเป็นตำบล.

มณฑลทมิฬนครราชดำ

ชื่อเดิมของมณฑลทมิฬ เรียกกัน ตามคำประสา
 ตามีภูตมิฬเก่า หนังสือราชการก ไรตงนคด้วยดำ-
 หรับเข้าใจกง่าย และในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า
 ของนทานเรื่องน ได้ทรงไว้ว่า “มณฑลดาวกลาง
 คือเขตหัวเมืองอันอยู่ในระหว่างแดนมณฑลต เวพอน
 กบดาวกลาง” แต่ผู้เขียนเคยได้ขึ้นพระองค์ท่านศรีเจ้า
 ประวัติชาติไทยในภาคอีสาน และ พายัพ ว่า เป็นไทยไม่
 ไร่ต่าง แต่หากอยู่ในระหว่างแดนที่กล่าวนั้น จำเียง
 พุดแปร่งไปตามถิ่น จึงพาให้คนต่างถิ่นที่มิใช่ประวัต
 ชาติ เข้าใจผิดคิดว่าเป็นดาว จึงเรียกกันว่า “ดาว”
 และได้ทรงห้ามขาดไม่ให้ ข้าราชการ เรียก ชาว อีสาน
 และ พายัพ ว่า ดาว เช่น ในการทำอามะ โนครวัด และ ฯลฯ
 ก็ให้เรียกว่า “ไทย”

๖. มณฑลภูเก็ต ซึ่งแตกชนเรียก “หัวเมือง
 17/09/2566
 ฝ่ายทะเลตะวันออก” มีอยู่ ๖ เมือง คือ ๑. ภูเก็ต
 ๒. กระบี่ ๓. ตรัง ๔. ตะกั่วป่า ๕. พังงา ๖. ระนอง

เทศาภิบาล

๑๓๓

๒๕๖ ๑๑๑ ๑๑๑
คงทบทวนราชการมณฑลที่เมืองภูเก็ต

๒ ๒๕๖ ๑๑๑ ๑๑๑ ๒๕๖ ๒๕๖
มณฑลทั้ง ๒ นเพียงแต่รวมเขตหัวเมืองเขาเป็น
มณฑล และมีข้าหลวงใหญ่ไปประจำบัญชาการเท่า
๒ ๒๕๖ ๑๑๑ ๑๑๑ ๒๕๖ ๒๕๖
นั้น ยังหาได้ดำเนินการเบ็ดลักษณะเทศาภิบาลแท้ไม่
จนถึงคราวทบทวนการเทศาภิบาลจน จึงได้ทรงแก้ไขการ
ปกครองมณฑลทั้ง ๒ นเบ็ดลักษณะเทศาภิบาลด้วย

๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล
๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
ขึ้นใหม่ ๓ มณฑล และแก้ไขการปกครองที่ได้ตั้งไว้
ก่อนแล้วให้เบ็ดลักษณะเทศาภิบาลจน ๑ มณฑล รวม
๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
เป็น ๔ มณฑลด้วยกันคือ

๑. มณฑลพิษณุโลก มี ๕ เมือง คือ

๑. พิษณุโลก ๒. พิจิตร ๓. พิจัย^(๑) ๔. สุพรรณ

๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
โลก ๕. สุโขทัย คงทบทวนราชการมณฑลที่เมือง

๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
พิษณุโลก

๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
(๑) ภายหลังได้ย้ายที่ทำการจากเมืองพิจัยไป
๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
คงทบทวนครัดดี (เห็นจนไป) เรียก เมืองพิจัย อย
๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
คราดหนึ่ง และยุบเมืองพิจัยเดิมเป็นอำเภอพิจัย ถึง
๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงได้ประกาศเปิดผนขเมืองพิจัยใหม่
๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖ ๒๕๖
เขาหาชื่อเดิมเป็น "เมืองศุภครัดดี" จนบัดนี้

๒. มณฑลปราจีน มี ๔ เมือง คือ ๑. ปรา
 จันบุรี ๒. ฉะเชิงเทรา ๓. นครนายก ๔. พนมสาร
 คาม ตั้งทบภูษาการมณฑลทเมองปราจีนบุรี

๓. มณฑลราชบุรี ได้รวมหัวเมืองซึ่งเคยชน
 แก่กระทรวงกลาโหมและกรมท่า คือกระทรวงการต่าง
 ประเทศในบัดนี้ เมื่อได้มีประกาศพระบรมราชโองการ
 โปรดเกล้าฯ ให้ยก ราชการฝ่ายพลเรือนในหัวเมือง
 เหล่านี้มาขึ้นแก่กระทรวงมหาดไทยแต่กระทรวงเดียว
 จึงได้ตั้งมณฑลขึ้น มี ๖ เมือง คือ ๑. ราชบุรี
 ๒. กาญจนบุรี ๓. ปราณบุรี ๔. เพชรบุรี ๕. ต้มกร
 ตั้งคราม ตั้งทบภูษาการมณฑลทเมองราชบุรี

๔. มณฑลนครราชสีมา มณฑลนี้ได้มอช
 ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๗ ตั้งถ่วงแล้ว แต่เพิ่งได้แกไขการ
 ปกครองให้แบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้นในบ

พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้ตั้งมณฑลขึ้นใหม่อีก ๓ มณ
 ทล และแกไขการปกครองมณฑลทมอชุก่อนแล้วให้
 เป็นแบบเทศาภิบาลขึ้นอีก ๑ มณฑล คือ

๑. มณฑลนครชัยศรี มี ๓ เมือง คือ

๑. นครชัยศรี^(๑) ๒. นครดงครุฑ ๓. นครพนม
เดิมคงทบภูษาการมณฑลทเมืองนครชัยศรี

๒. มณฑลนครสวรรค์ มี ๗ เมือง คือ

๑. นครสวรรค์ ๒. กำแพงเพชร ๓. ชัยนาท ๔. ตาก
๕. อุทัยธานี ๖. พยุหะคีรี ๗. โมทรามย์ ๘. ตีรวคบุรี
คงทบภูษาการทเมืองนครสวรรค์

๓. มณฑลกรุงเก่า ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น
มณฑลอยุธยา มี ๗ เมือง คือ ๑. กรุงเก่า ๒. พระ
พุทธบาท ๓. พรหมบุรี ๔. ดงพสุ ๕. ตีรวคบุรี
๖. สิงห์บุรี ๗. อ่างทอง ๘. อินทบุรี คงทบภูษาการ
มณฑลทกรุงเก่า คือพระนครศรีอยุธยาในบัดนี้

---

(๑) เมืองนครชัยศรีอยุธยาในบัดนี้ ตั้งบาง
ทเรียกแม่น้ำนครชัยศรี ครั้นตั้งมณฑลขึ้นแล้วไปตั้ง
ทบภูษาการมณฑลทอำเภอพระปฐม เมืองบาง
แวงของเมืองนครชัยศรี ส่วนศาลากลางเมืองเพง
ย้ายไปตั้งทอำเภอพระปฐม แดงคงเป็นเมืองนครปฐม
จนและยกเมือง นครชัยศรี เป็น อำเภอชน แกเมืองนคร
ปฐม แต่เพงประกาศเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖.

มณฑลภูเก็ต มณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.
 ๒๔๓๗ ตั้งกวางแก้ว แต่เพิ่งได้แก้ไขระเบียบและ
 ลักษณะการปกครองให้เป็นมณฑลเทศาภิบาลเมื่อได้
 โอนหัวเมืองซึ่งขึ้นกระทรวงกลาโหมมาขึ้นกระทรวง
 มหาดไทยใน พ.ศ. ๒๔๓๘ มี ๒ เมือง คือ ๑. ภูเก็ต
 ๒. กระบี่ ๓. ตรัง ๔. ตะกั่วป่า ๕. พังงา ๖. ธารทอง
 ตั้งทบภูษาการมณฑลภูเก็ต

พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้จัดตั้งมณฑลขึ้นใหม่อีก ๒ มณฑล
 ๑. ได้จัดการปกครองมณฑลที่ได้ตั้งไว้แต่ก่อนแล้วให้
 เป็นมณฑลเทศาภิบาลขึ้นอีก ๑ มณฑล คือ

๑. มณฑลนครศรีธรรมราช มี ๑๐ เมือง
 ๒. พัทลุง ๓. สงขลา บริเวณ ๗ หัวเมืองซึ่ง
 ชาวเมืองส่วนมากถือศาสนาอิสลามมี ๑. บัตตาน
 ๒. ยะลา ๓. ยะหริ่ง ๔. ระแงะ ๕. ราหิมัน
 ๖. ฉายบุรี ๗. หินงอก ตั้งทบภูษาการมณฑล
 เมืองสงขลา

เทศาภิบาล

๑๓๗

๒. มณฑลชุมพร ภายหลังเปิดยื่นขอเป็น
มณฑลต่อราชฎี มี ๔ เมือง คือ ๑. ชุมพร ๒. ไชยา
๓. หาดด้วน ๔. กาญจนคีรี ตั้งทบบัญชาการมณฑล
ที่เมืองชุมพร

มณฑลบุรีพา ซึ่งแตกชนมขอว่า มณฑลเขมร
มณฑลนมอยุกอน พ.ศ. ๒๔๓๗ แล้ว แต่เพิ่งได้แก่ไซ
ระเขยบ แดะฤกษ์ณะ การปลกครองเป็น มณฑลเทศา
ภิบาลจน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ จึงนำมาดำดับไว้ในทนอก
ด้วย มี ๔ เมืองตามเดิม

พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้ตั้งมณฑลชนอกมณฑลหนึ่ง คือ
มณฑลไทรบุรี เป็นหัวเมืองไทยปนมดาญฝ่าย
ตะวันตกและเป็นที่ประเทศราช มี ๓ เมือง คือ ๑. ไทรบุรี
๒. ปัตติ ๓. ดัตต ตั้งทบบัญชาการมณฑลที่เมืองไทรบุรี

พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้ตั้งมณฑลชนอกมณฑลหนึ่ง คือ
มณฑลเพชรบูรณ์ มี ๒ เมือง คือ ๑. เพชร
บูรณ์ ๒. หอดมคคต ตั้งทบบัญชาการมณฑลที่เมือง

๑๗/๐๙/๒๕๕๕
เพชรบูรณ์มณฑลนั้นได้ตั้งชน ๒ ครั้ง คงจะกล่าวใน
กระบวนเพื่อยนแปลงสถานะของมณฑลต่อไป

พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้แก้ไขการปกครองมณฑลที่มอญ
แถวก่อน พ.ศ. ๒๔๓๖ ให้เป็นตักษณะเทศาภิบาล
อีก ๓ มณฑล คือ

มณฑลพายัพ ซึ่งได้เปลี่ยนชื่อมาจาก "มณฑล
ตะวันตกเฉียงเหนือ" มณฑลนี้เป็นเมืองประเทศ
ราช และแก้ไขการปกครองใหม่^(๑) มี ๕ เมืองซึ่ง
ครั้งก่อนเรียก "นคร" กับเมือง ๒ เมือง คือ ๑. นคร
เชียงใหม่ ๒. นครลำปาง ๓. นครลำพูน ๔. นครน่าน
๕. เมืองแพร่ ๖. เมืองเกิน^(๒) คงทบทวนราชการ
มณฑลทนครเชียงใหม่

(๑) โดย กฎ ๑ ข้อ มังคัมดำหรับปกครอง
มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๓๓๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓)

(๒) เมืองเกิน เป็นเมืองในมณฑลพายัพ มี
ข้าหลวง และ ผู้ว่า ราช การเมืองอยู่ก่อน ข้อ มังคัมปก
ครองฉบับที่กต่างใน (๑) หน้า ๓๒๓ แต่ไม่ปรากฏชื่อใน
ข้อบังคับฉบับ ๒๕๖๖ พ.ศ. ๒๔๔๘ จึงมีประกาศยุบของ
ข้าหลวง ๑ เมืองเกิน

มณฑลนั้นขอแปลตกจ่ามณฑลอื่นบางประการ
 เนื่องจากมีท้องที่กว้างใหญ่และพลเมืองมาก ต้องรวม
 หัวเมืองชนนอกของบางนครเข้าเป็นบริเวณ คือ นคร
 เชียงใหม่มีเมืองน้อยชนน้อย นอกจากตั้งมณฑลอันเรียก
 จ่านครเชียงใหม่แล้ว ยังแบ่งเป็นบริเวณเชียงใหม่อีก
 ๒ บริเวณและนครน่าน ๑ บริเวณ

บริเวณ เชียงใหม่เหนือ ๕ เมือง มี ๓. เชียง
 รวย^(๑) ๒. เชียงแสน ๓. บ้าเบา ๔. เมืองฝาง
 ๕. ทนองขวาง

บริเวณเชียงใหม่ตะวันตกมี ๔ เมือง ๓. เมือง
 ขุนยวม ๒. ปาย ๓. แม่ฮ่องสอน^(๒) ๔. ยวม

(๑) เมืองเชียงรายได้มีประกาศยกเป็นเมือง
 จัตวา เมื่อ ๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๓)
 และได้ตั้งเป็นจังหวัดชยจนบัดนี้

(๒) เมืองแม่ฮ่องสอน ได้มีประกาศยกเป็นเมือง
 จัตวา บเดียว กับ เชียงราย และได้ตั้งเป็น จังหวัดชยจน
 บัดนี้

นครนิพนธ์ นอกจาก เมือง ชีวัน ถัดจากแล้ว รวม
 หอเมืองชนนออกเขาเป็นบริเวณหนึ่ง เรียกบริเวณหน้า
 เหนือ มี ๘ เมือง คือ ๑. เมืองกอบ ๒. เมืองเงิน
 หรือกุสาวดี ๓. เมืองเชียงทอง^(๑) ๔. เมืองเชียงคำ^(๒)
 ๕. เมืองเชียงตม ๖. เมืองเชียงแตง ๗. เมืองเชียง
 ชื่น ๘. เมืองเทิง^(๓)

มณฑลอีสาน ซึ่งแต่ก่อนชื่อ "มณฑลตะวันออก
 เฉียงเหนือ" ได้แก่ราชการปกครองเป็นมณฑล
 เทศาภิบาลชน^(๔) รวมหอเมืองเขาเป็นบริเวณ มี ๕
 บริเวณคือ ๑. อุดรราชธานี ๒. จำปาศักดิ์ ๓. ขุขันธ์
 ๔. ศรีนคร ๕. ร้อยเอ็ด คงทบญชการมณฑล
 เมืองอุดรราชธานี

(๑) (๒) และ (๓) ภายหลังได้ประกาศยุบเป็น
 อำเภอและโอนไปขึ้นจังหวัดเขียงราย

17/09/2566

(๔) กฎกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยแบ่งบริเวณ
 ในมณฑลอุดรด้านอุดร ที่ ๓๐ ลงวันที่ ๓ ก.พ. ร.ศ. ๑๓๕

เทศาภิบาล

๑. บริเวณเขต มี ๓ เมือง ๑ ต. ๒. บริเวณ
 จำปาศักดิ์มีเมืองเดียว ๓. บริเวณชนบทมี ๓ เมือง ๑ ต.
 ความจริงททการบริเวณตั้งที่เมืองศรีสะเกษ และ
 ภายหลังไปประกาศเปลี่ยนชื่อเป็น "ศรีสะเกษ" แล้ว
 ๔. บริเวณอุบลราชธานี มี ๔ เมือง ๑ ต. ๕. บริเวณ
 ร้อยเอ็ด มี ๕ เมือง ๑ ต.

มณฑลอุดร ซึ่งแต่ก่อน ชื่อมณฑลฝ่ายเหนือ
 ได้แก่ราชการปกครอง เป็นมณฑลเทศาภิบาลพร้อม
 กับกฎ ๑ ฉบับที่กล่าวข้างบนนี้ รวมหัวเมืองเขาเป็น
 บริเวณ ๕ บริเวณ คือ

๑. หนองบัวลำภู ๒. ชาติพนม ๓. นาเหือง ๔. พะ
 ๕. ดงเจน บริเวณเหล่านี้ มีชื่อเปลี่ยนจากที่ตั้ง
 บริเวณหลายแห่ง จึงแต่คงที่ตั้งราชการบริเวณไว้
 ดังนี้

๑. บริเวณหนองบัวลำภู มี ๗ เมือง ดงขาม
 หนองบัวลำภู คือ จังหวัดอุดรธานีในบัดนี้
 ๒. บริเวณชาติพนม มี ๔ เมือง ดงขาม

17/09/2566

นครพนม ซึ่งปกครองอำเภอชาดพนม

๓. บริเวณนาเทือง มี ๓ เมือง ดังทเมืองเตย
 ๔. บริเวณนาตาเทือง

๕. บริเวณพาซ มี ๕ เมือง ดังทเมืองซอนแก่น
 ๖. บริเวณคดล้อมดานาซ

๗. บริเวณดักถนกร มี ๓ เมือง ดังทเมือง

ดักถนกร

พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ตั้งมณฑลขึ้นอีก ๒ มณฑลคือ

๑. มณฑลจันทบุรี มี ๓ เมือง คือ ๑. จันท
 บุรี ๒. ตราด ๓. ระวัง ดังทบัญชาการมณฑล
 เมืองจันทบุรี

๒. มณฑลปัตตานี มณฑลตั้งขึ้นด้วยแบ่ง
 การปกครองบริเวณ ๗ หัวเมืองซึ่งชาวเมืองถือศาสนา
 อิสลามเป็นส่วนใหญ่มาจากมณฑลนครศรีธรรมราช เป็น
 มณฑลขึ้นอีกมณฑลหนึ่ง เมืองเป็นบริเวณหน มี
 เมืองทงใหญ่หนอยรวม ๗ เมือง คือ ๓. ปัตตานี
 ๒. ยะดา ๓. ยะหริ่ง ๔. ระวัง ๕. ราหิม

เทศาภิบาล

๑๕๓

๖. ต่ายบุรี ๗. ทนองจิก และเมื่อตั้งเป็นมณฑลได้
รวมเมืองชนจควาที่มีฐานะไม่ถึงขนาด "จังหวัด" ใน
บัดนี้ให้เป็น อำเภอไว้ในแขวง เมืองที่ใหญ่กว่าเดิบบ้าง
เพื่อสะดวกแก่การปกครอง คือให้เมืองยะหริ่งและ
เมืองทนองจิกเป็นอำเภอ รวมเข้าใน แขวงเมืองปัตตานี
เมืองราหีมรวมเข้าในแขวงเมืองยะลา คงมีเมือง
(ที่เป็นจังหวัดในขณะนั้น) ๔ เมือง คือ ๑. ปัตตานี
๒. ยะลา ๓. กระจ่าง ซึ่งภายหลังได้รวมกับอำเภอบาง
นราเปลี่ยนชื่อเป็น "นราธิวาส" ๔. ต่ายบุรี คงที่
บัญชาการมณฑลที่เมืองปัตตานี

พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้ตั้งมณฑลชนออกมณฑลหนึ่ง คือ
มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลต้นคงชนด้วยแบ่งท้อง
ที่จากมณฑลอุดรธานี อันมีท้องที่กว้างใหญ่มีเมือง ๖
เมือง แต่ละเมืองมีพลเมืองมาก ยากที่หาหลวงเทศา
ภิบาลมณฑลเดียว จะปกครองตรวจตราความทุกข์สุข
ของประชาราษฎรให้ทราบได้ทั่วถึง และจัดการหนุ
บำรุงให้เจริญได้ รวดเร็วทันความปรารถนาของทาง

ราชการ เพื่อความสะดวกแก่การปกครอง และอำนวยความสะดวก
 ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

คุณประโยชน์ แก่ท้องที่ กระทรวงมหาดไทยจึงได้
 กราบบังคับมณฑล ขอพระราชทานแบ่งมณฑลอุดรด้านเป็น
 ๒ มณฑล และตั้งชื่อใหม่ว่า มณฑลอุบล ๓ มณฑล
 ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

ร้อยเอ็ด ๓ ในรัชกาลที่ ๖ ได้โปรดเกล้า ฯ พระราช
 ทานพระบรมราชา อนุญาตให้จัด การตาม ทักกราบบังคม
 ทูลทูล มณฑลร้อยเอ็ดมี ๓ เมือง คือ ๑. ร้อยเอ็ด
 ๒. มหาสารคาม ๓. กาฬสินธุ์ ตั้งศาลารัฐบาล
 มณฑลที่เมืองร้อยเอ็ด

มณฑลอุบล มณฑลอุดร กคือมณฑลอุดรด้านแค
 เดิมคงกล่าวข้างบน เมื่อได้แบ่งท้องที่ออกเป็น
 มณฑลร้อยเอ็ดแดงเปิดยื่นขอเป็นมณฑลอุบล มีเมือง
 ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

อยู่เพียง ๓ เมือง คือ ๑. อุบลราชธานี ๒. ขุขันธ์
 ๓. ศรีสะเกษ “ศรีสะเกษ” ตามชื่อที่
 คงเมืองเดิม ๓. ศรีนคร ทบบัญชาการมณฑลคงอยู่
 ในศาลารัฐบาลมณฑลอุบล และข้าราชการคณะ
 มณฑลนั้นก็คงใช้คนในคณะเดิมนั่นเอง

พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้ตั้งมณฑลชนบทนอกมณฑลหนึ่ง

คือ

มณฑลมหाराษฎร์ เนื่องจากมณฑลพายัพ
 มีอาณาเขตกว้างใหญ่ มีจังหวัดใหญ่ ๆ หลาย
 จังหวัด และพดเมืองมาก บ้านเมืองตั้งอยู่ต่างดุ่ม
 นากันหลายร้อย การคมนาคมอยู่แต่ก่อนยังไม่
 พอ ทั้งภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงชันซับซ้อนกันทั่วไป
 เป็นเหตุให้การเดินทางไม่สะดวกและต้องใช้เวลาช้าน
 การทำมาค้าขายอันมีค่าก็มาก เช่นการทำป่าไม้ซึ่ง
 มีอยู่ทุกจังหวัดและของป่าต่างๆเป็นต้น และ วิชา ทง น
 ย่อมเหลือกำลังของสมุหเทศาภิบาล และเจ้าหน้าท
 ของมณฑลเดียวจะ ปฏิบัติการและ ตรวจตรา ทุกซอก
 ของประชาราษฎร์ให้ทราบได้ตลอดทั่วถึง ผลปฏิบัติ
 ของการปกครองยังไม่รวดเร็วทันความ ปรารถนาของ
 ทางราชการ เพื่อแก้ไขให้มณฑลประ โยชนยังชนตาม
 ๑๗/๐๙/๒๕๖๖
 ควรแก่ภูมิประเทศและเหตุผล กระทรวงมหาดไทย

จึงได้นำความกราบบังคมทูลถวายความเห็น ว่า สมควรที่จะแบ่งการปกครอง มณฑลพายัพเป็น ๒ มณฑล ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแบ่งการปกครองตามที่กราบบังคมทูล และพระราชทานชื่อมณฑลที่แยกตั้งเพิ่มขึ้นใหม่ว่า "มณฑลมหาสารภูริ" มี ๓ จังหวัด คือ ๑. กำปangs ๒. น่าน ๓. แพร่ ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลที่จังหวัด กำปangs ส่วนอีกมณฑลหนึ่ง ตั้งชื่อมณฑลพายัพตามเดิม มี ๔ จังหวัด คือ ๑. เชียงใหม่ ๒. กำปangs ๓. เชียงราย ๔. แม่ฮ่องสอน

มณฑลกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ ๒ โปรดให้เปลี่ยนเป็นกรุงเทพฯพระมหานคร
มณฑลนั้น อยู่ใน การปกครอง บังคับ บัญชา ของ เสด็จมาตั้งกระทรวงนครบาลตาม ลักษณะพระ ชรรมนูญ ในกฎหมายเก่ามาแต่เดิม ได้จัดการปกครองท้องที่ ในเขตที่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ๆ กับจังหวัดชนบทอันเคย เป็นกรุงชนบทมาก่อนอีกจังหวัดหนึ่ง ถึงสมัยรัชกาล

ที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้โปรดให้ประกาศยกราชการ
 พด เรือนในหัวเมืองที่ชนแก่กระทรวงกลาโหมและกรม
 ท้า มาตั้งกักระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนคร-
 บาด แลจัดการปกครองทั้งสองกระทรวงนั้นเป็น
 ดัชนีเทศาภิบาลเช่นเดียวกับหัวเมืองที่ปวง กรัง-
 เทพ ๆ จึงเป็นมณฑลหนึ่ง มีเมืองชน ๖ เมือง คือ
 ๑. พระนคร ๒. ชนบุรี ๓. ปทุมธานี ๔. นครเขื่อน-
 ชนบุรี ๕. สมุทรปราการ ๖. นนทบุรี

การ ปกครอง มณฑลนี้ ได้ ใช้ พระ ราช บัญญัติ
 ดัชนีปกครองทั้งที่ และร้อยบังคับปกครองหัว-
 เมืองโดยอนุโลม แต่ยกเว้นบางอย่างสำหรับ "อ่า-
 เกอชนโน" ของจังหวัดพระนครกับชนบุรี ซึ่งมักถู-
 หมายดำหรับการปกครองไว้ช้อยมากแล้ว

ที่บัญญัติการมณฑลและจังหวัดพระนคร กับชน-
 บุรี แต่เดิมรวมอยู่ในคำดำว่าการนครบาลนั่นเอง
 และหนาทบัญญัติการมณฑลก็รวมอยู่ในเด้นาบัคระ
 ทรวงนครบาล หาได้มีตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล

ไม่ ส่วนหน้าที่แตกต่างกัน มีตำแหน่งประจำเช่น
มณฑลอื่น ๆ มีกรมอำเภอ ซึ่งมีหน้าที่อำนวยความสะดวก
ของซึ่งในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้ยกฐานะ กรมมณฑล
เป็นกรมพระนครบาล หัวหน้าที่กรมเป็นอธิบดี

ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดในมณฑลกรุงเทพฯ
ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้เรียก "นครบาลจังหวัด" ตำแหน่ง
กรมการ มณฑล และ จังหวัด คงเรียก เช่นเดียวกับ
กับจังหวัดในมณฑลอื่น ๆ

รวมมณฑลทั้งหมด ในพระราชอาณาจักรครั้ง
นั้น ซึ่งได้บอกหักกตบตบจำนวนกันแล้ว มี ๒๑ มณฑล
ด้วยกัน บรรดา มณฑลที่ใดตั้งขึ้นด้วยยอมมี
สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติของเหตุการณ์
คงจะแตกต่างกันไป

17/09/2566

ตั้งมณฑลภาค

การปกครอง โดย ลักษณะ มณฑล เทศาภิบาล

ได้ดำเนินมาร่วม ๒๐ ปี (ใน พ.ศ. ๒๔๕๘) ด้วยกำลัง
 แห่งความอุตสาหะพยายามบากบั่นต่อความลำบากหนัก
 ยากของ ข้าราชการ ในอัตราเดิม อันมีจำนวน คนจำกัด
 อยู่เท่านั้น ไม่ใคร่พอแก่งานที่ได้ขยายตัวขนตาม
 กาดสมัย เนื่องจาก ภาวการณ์ ทงปวง ได้เจริญขึ้นโดย
 ชรรวมดา เช่น พลเมืองมากขึ้น การกิจทงหลาย
 ย่อมเพิ่มพูนขึ้นด้วยเป็นเงาตามตัว ทงพระราช
 กำหนด กฎหมาย ระเบียบ แบบแผน ของ รัฐบาล ซึ่ง
 ได้บัญญัติ ขึ้นใหม่ สำหรับ ปฏิบัติ การ เพื่อให้ เป็นคุณ
 ประโยชน์แก่พระราชอาณาจักร์ทันความ ขยายตัวของ
 ดั่งทงปวงดังกล่าวกได้ทงขึ้นเป็นลำดับตลอดมา ราช-
 การ ในหน้าที่ของมณฑลซึ่งต้องคิดค้อกับ กระทรวง
 การ ในกรุงเทพ ฯ ก็ย่อมเพิ่มพูนขึ้นตามลำดับกันด้วยทุก
 ด้าน ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ มณฑลทงอยู่ ๑๖ มณฑล (เงิน
 มณฑลกรุงเทพ ฯ ซึ่งยัง ดังกค อยู่กับ กระทรวงนคร-
 ๑๗/๐๙/๒๕๖๖
 ๒๕๖๖) เป็นการเหลือกำลังของเจ้าพนักงาน ในกระ-
 ทรวงเท่าที่มีอยู่จะ ข้านวยผลให้ลุด่วง ได้รวดเร็ว ทงถึง

ครั้นจะเพิ่มอัตราข้าราชการชั้นเอก ซึ่งจะให้แบ่งเบางาน
 ของเจ้ากระทรวงได้ ก็ไม่หวังที่จะได้งบประมาณ
 สำหรับจ่าย อีกประการหนึ่ง ราชการของมณฑล
 ย่อมมี เกียรติของ กุฎิ กระทรวง เจ้าหน้าต แทบทุก กระทรวง
 ถ้ากระทรวงมหาดไทยจะขอเพิ่มอัตราข้าราชการ
 ชั้นให้พอแก่งานชั้นจะต้องดำเนินไปให้สะดวกรวด
 เรวขึ้น กระทรวงอื่นซึ่งมีเหตุผลทำนองเดียวกัน ก็
 ย่อมจะต้อง การ อัตรา ข้าราชการ ของแต่ละ กระทรวง
 เพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน รัฐบาลกลางจะต้องเพิ่มราย
 จ่ายชั้นเอกมี ใช้น้อย และคงจะเป็นที่ทราบกันอยู่แล้ว
 ว่าเงินไม่เพิ่ม รายได้ของรัฐในทางภาษีอากร
 ก็ยังอยู่ในอาการทรงตัว เช่นภาษีศุลกากรอันเป็นราย
 ได้ก้อนใหญ่ ก็ยังอยู่ในอัตราเพียงร้อยละ ๓ (๓ %)

สำหรับภาษีขาเข้า เพราะฉะนั้นรายจ่ายจึงต้องกระ
 เหม็ดกระแห่มที่สุด กระทรวงมหาดไทยจึงตกลงหา
 ทางออกเพื่อ แบ่งเบาราชการ ของกระทรวงการ ในกรุงซึ่ง
 ไม่เฉพาะแต่กระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว โดย

ไม่ต้องเพิ่มอัตราคนในกระทรวง คือรวมมณฑลที่
 โกลดเคียงกันราว ๒ - ๓ มณฑล ตั้งเป็นภาคชนภาค
 หนึ่ง สำหรับดำเนินราชการระหว่างมณฑลกับกระทรวง
 ให้มีข้าราชการชั้นสูงเป็นตำแหน่งอุปราช
 ประจำภาคละตำแหน่งหนึ่ง มีฐานะระหว่างเสนาบดี
 กับสมุหเทศาภิบาล สำหรับบัญชาการพลเรือนแทน
 กระทรวงในกรุง เท่าที่พระราชทานอำนาจและหน้าที่ไว้
 ดังจะกล่าวต่อไป

ตำแหน่งอุปราชนี้ ไม่ต้องคงเพิ่มตัวบุคคลขึ้น
 อีก คงให้สมุหเทศาภิบาลที่เด่นกว่ากันในภาคโดย
 เกียรติคุณเกียรติศักดิ์ มีสติปัญญาสามารถสมควร
 แก่ตำแหน่งหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณได้ ให้
 เป็นอุปราชชั้นเอกตำแหน่งหนึ่ง และคงบัญชาการใน
 หน้าที่สมุหเทศาภิบาลในมณฑลซึ่งตั้งทบบัญชาการภาค
 นั้นด้วย ภาคใดไม่มีสมุหเทศาภิบาลที่สมควรจะเลื่อน
 ขึ้นเป็นอุปราชได้ ก็ทรงพระกรุณาแต่งตั้งข้าราชการ
 ชั้นผู้ใหญ่ออกไปเป็นอุปราชประจำภาค (และเป็นสมุห

เทศาภิบาลมณฑลที่ตั้งบัญชาการภาคด้วย) อุปราช
 ได้รับเงินเดือนในอัตราตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลชั้นสูง
 ตำแหน่งเดียว ไม่ต้องตั้งอัตราเงินเดือนสำหรับตำแหน่ง
 อุปราชอีกต่างหาก มีเพิ่มเงินเพียงเล็กน้อย
 สำหรับเงินเดือนข้าราชการมหาดไทยประจำตำแหน่ง
 อุปราชบ้างเท่านั้น และบางภาคก็อาศัยข้าราชการ
 ของมณฑลตนเอง ซึ่งพอจะช่วยให้ช่วยทำการใน
 มหาดไทยได้ ไม่ต้องเพิ่มอัตราคนอีก ทั้งนี้เป็นนโยบาย
 ประหยัดเงินได้มิใช่น้อย

อำนาจหน้าที่ของอุปราชประจำมณฑลภาคตามที่ปรากฏ
 ในประกาศกระแสพระบรมราชโองการดังนี้

๓. อุปราชประจำภาคเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ต่าง
 พระองค์ รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณประจำ
 อยู่วัดเมือง มีอำนาจเห็นชอบราชการฝ่ายพลเรือน
 ทุกตำแหน่ง บรรดาประจำรับราชการอยู่ในภาคหนึ่ง
 และมีมหาดไทยบัญชาตรวจตราแนะนำราชการใน
 ส่วนราชการ ให้เป็นไปตามกระแสพระบรมราชโองการ

และพระราชกำหนดกฎหมาย ทงดำริการทนมำรุง
พระราช อาณาจักรภาคนั้น ให้เจริญขึ้น โดยกุดโดยาย
อันเหมาะแก่ของตและต้องดวยพระบรมรา ไซบาย

๒. อุปราช จะตง ททำการ อยู่ใน มณฑล ใดใน
ภาคหนึ่งก็ได้ ให้มีขาราชการประจำทำราชการกับ
อุปราชตามสมควรแก่ราชการ

๓. การทจะบังคับบัญชาราชการและมี โบบอก
รายงานหรือหนังสือราชการมายังเสนาบดีเจ้ากระทรวง
ในกรุงเทพฯ ๑ นั้น ถ้าราชการตั้งใหม่กฎและข้อบังคับ
วางไว้ชัดเจนระเบียบแล้ว ให้ส่งมเทศาภิบาล
มณฑลนั้นบังคับบัญชาและมี โบบอกตรงมายังเสนาบดี
เจ้ากระทรวงในกรุงเทพฯ ๑ ได้ตามเดิม แต่ถ้าเป็น
ราชการดำคัญหรือราชการที่ยังไม่ได้ มีกฎ หรือข้อบง-
คับบางไว้ระเบียบเรียบร้อยอย่างหนึ่ง การขอแต่งตั้ง
ถอดถอน ขาราชการ คงแต่ ชน นายอำเภอ ชนไป อย่าง
หนึ่ง 17/09/2566 การเงินขอความตความขอขอมผู้สมควรจะได้รับ
พระราชทาน ยก บรรดาศักดิ์ หรือ เครื่องราช อติธริยา-

ภณอย่างหนึ่ง การทำงานประมาณจ่ายประจำปี
ของมณฑลอย่างหนึ่ง สมุหเทศาภิบาลคงได้รับ
อนุมัติของอุปราชก่อน แล้วจึงจะมีใบบอกเด้นมา
ยังเสนาบดีเจ้ากระทรวงในกรุงเทพฯ ๑ ได้

กระทรวงมหาดไทย ได้รับพระบรมราชานุญาต
ให้จัดตั้งมณฑลภาคขึ้นเป็นลำดับดังนี้

ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้ตั้งภาคขึ้น ๒ ภาค

๑. ภาคพายัพ มี ๒ มณฑล คือ มณฑล
พายัพกับมณฑลมหาสารคาม ที่บัญชาการภาครวม
กับศาลารัฐบาล มณฑลพายัพ ณ จังหวัดเชียงใหม่
โปรดเกล้าฯ ให้ท่านมหาเสวกโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์
วิศิษฏ์ศักดิ์ (เชย กัญยานมิตร) สมุหเทศาภิบาล
มณฑลพายัพเป็นอุปราชภาคนี้

๒. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มี ๒ มณฑลคือ มณฑล
นครราชสีมา กับมณฑลราชบุรี ที่บัญชาการภาคตั้ง
ที่มณฑลนครราชสีมา ณ จังหวัดนครปฐม โปรด
เกล้าฯ ให้ท่านมหาอำมาตย์โท พระยามหาอำมาตยา

ชนิด ร่องเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นอุปราช
ภาคนี้

ค. พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้ตั้งมณฑลภาคชนนออกภาคหนึ่ง
คือ

๓. ภาคบักย์ใต้ มี ๓ มณฑลคือ ๓. มณฑลนครศรีธรรมราช ๒. มณฑลปัตตานี ๓. มณฑลสุราษฎร์ ที่บัญชาการภาครวมกับศาลาวิบูลมณฑลนครศรีธรรมราช ณ จังหวัดสงขลา โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เมื่อทรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ (ในรัชกาลที่ ๖) เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เป็นอุปราชภาคนี้

ค. พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้ตั้งมณฑลภาคชนนออกภาคหนึ่ง
คือ

๔. ภาคอีสาน มี ๓ มณฑล ๓. มณฑลอุดร ๒. มณฑลอุบล ๓. มณฑลร้อยเอ็ด ที่บัญชาการภาครวมกับศาลาวิบูลมณฑลอุดร ณ จังหวัด

17/09/2566

อุดรธานี ไบรด์เกล้า ๆ ให้พระยาราชนฤตยวิบูลย์ภักดี
(อวบ เปาโรหิตย์)^(๑) ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาด
ไทยเป็นอุปราชภาคนี้

รวมมณฑลที่ได้ตั้งเป็นภาคขึ้นแล้ว ๑๐ มณฑล
เป็น ๔ ภาค ยังมีมณฑลที่ยังไม่ได้รวมเป็นภาคอีก
๖ มณฑล นอกจากมณฑลกรุงเทพฯ ซึ่งได้เปิดยื่น
ขอเป็นกรุงเทพพระมหานคร กระทรวงมณฑลของ
พิจารณานับราชการคิดต่อกับ ๔ ภาคเพียง ๔ แห่ง กับ
งานบางอย่างที่ประกาศระบุไว้ ให้มณฑลติดต่อดังกับ
กระทรวง ซึ่งน้อยลงกว่าเดิม แต่งานทั่วไปติดต่อกับ
กับมณฑลที่ยังไม่ได้ตั้งภาคอีก ๖ แห่ง รวมเป็น ๑๐
แห่งด้วยกันเท่านั้น นับว่าได้แบ่งเบาภาระของกระทรวง
ได้ไม่น้อยแล้ว

ถ้าได้รวม ๖ มณฑลที่ยังเหลืออยู่นั้นตั้งเป็นภาค
อีก ๒ หรือ ๓ ภาค และให้อำนาจอุปราชมากกว่า

(๑) ภายหลังได้เลื่อน บรรดาศักดิ์ เป็นเจ้าพระ-

ที่ประกาศด้วยแล้ว ภาวะของกระทรวงก็จะลดลง
 ได้อีกเป็นอย่างมากทีเดียว แต่การทำได้เป็นคัง
 ภายคังคังกล่าวแล้วไม่ ต. พ.ศ. ๒๔๖๘ ในรัชกาล
 ที่ ๗ ได้มีประกาศกระแส พระบรมราชโองการ ให้ยก
 เด็กตำแหน่งอุปราช ประจำภาค ทงหมด เป็นสมุหเทศา
 ภิบาลตามเดิม การปกครองก็เพียงชนมณฑล และ
 บางมณฑลก็ถูกยกเด็กเดี่ยอก คงเหลือคังมาจนหมด
 สมัยเทศาภิบาล ยกเด็กหมดทุกมณฑล

เมื่อไม่มณฑลเลย กระทรวงก็ของเสียกับ
 งานทั้งตำมัญและวิตำมัญจาปะถถึง ๗๐ จังหวัด สม
 มคังว่าแคะจ้งหวัดมราชการ แผนกหนึ่ง คังบอกเด้นอ
 กระทรวงอย่างน้อยที่สุดจนละ ๓ เรือง รวมทุกจ้ง
 หวดจังกเข้ามคังกระทรวงจนละ ๗๐ เรืองแล้ว เจ้า
 หนาทกรมหนคังจังกจนละ ๗๐ เรือง แตะถาม
 จังกแผนกอื่นเข้ามคังกระทรวงด้วย ก็เพิ่มชนเป็น
 จนละหลายตีบเรืองชน เจ้าหนาทของกรมต่าง ๆ ก็
 จะคังเด้นอตามถำคัง จนถึงทจนผู้หนาทจนจจน

17/09/2566

ปัญหาและตั้งการ จะต้องทำงานอย่างที่เราเรียกว่าฉันทม
เมื่อหลายวัน งานฉันทมก็จะหมดทวนหมิตุหุคหยอน
เหลือกำลังเจ้าพนักงาน ก็จะต้องทำงานพอให้พ
หน้าไปวันหนึ่ง ๆ ฉันทมก็จะต้องยอมให้งานช้า เมื่อ
ถึงแล้ว เจ้าหน้าที่ยอมไม่เมื่อเวลาจะครบครองทำประ
โยชน์ให้งานก้าวหน้าได้ ผลของราชการจะเป็นอย่าง
ไรไม่ต้องบ่อกกล่าว เป็นทชมทราบกนคยู่แล้ว

นอกจากงานทางหนึ่งดังกล่าวดังกล่าวแล้ว ยังมีงาน
ที่ผู้ใหญ่ต้องทราบความประพฤติ หรือความดีความชั่ว
ของข้าราชการและข้อเท็จจริงในงานบางเรื่องบางราย
เพื่อควบคุมแก้ไขงานต่าง ๆ นั้น การตั้งไปจากกระ
ทรวงให้จังหวัดสืบฟังเสนอเข้ามาอาจจะช้า และบางที่
จะได้รับตอบเสนอเข้ามาไม่ตรงตามความจริง หรือ
ถูกเบี่ยงบ่ายให้หนักเป็นเบา หรือทเบา ก็ให้กตายเบนต์
ไปเลย การสืบตั้งเกิดเช่นนี้ผู้ใหญ่ของมณฑลไม่
ได้ เพราะอยู่ไกลติดต่อก็คือเหตุการณ์และควบคุมคดียัง
กว่ากระทรวง อาจจะเห็นเหตุทางที่จะสืบตั้งเกิดเขา

ความจริงและหลักฐานประกอบได้ง่าย สะดวกแก่
 การวินิจฉัยความผิดหรือชอบได้นักกว่า และไม่แต่
 เท่านั้น ข้าราชการของมณฑลเป็นหูเป็นตาของผู้ใหญ่
 ได้รอบรู้ เป็นที่ถนัดวางยาเกรงแก่ข้าราชการและ
 เจ้าพนักงาน ทังปวง ไม่กล้าประพฤติคน ในทาง มิชอบ
 เพราะเกรงจะทราบถึงผู้ใหญ่จะเป็นภัยแก่คน บางที่
 ตรงกันข้าม กลับอุทิศส่าหะพยายามบำเพ็ญคนในทางที่
 ชอบ ที่ควร ให้ เป็น คุณ ประ โยชน์ แก่ ราชการ โดยมุ่ง
 หมายให้ผู้ใหญ่ได้เห็นคุณงามความดีของเขา โดยใกล้ชิด
 วิต ฯลฯ เป็นอันรวมความว่า การมีมณฑลเทศา-
 ภิบาลและภาคนั้นมีประโยชน์แก่ราชการเกินคำ ทัง
 เป็น ความ สะดวกแก่ ประชาชนใน ภูมิภาค ด้วยมี ทัง
 ระเบียบทุกขบำรุงสุขอยู่ใกล้ ร้องเรียนอะไรชนกัได้รับ
 ผลโดยมิได้แฉะช้า เหตุผลที่ยกเลิกภาคแถมณฑล
 เดิมนั้น ๑๗/๐๙/๒๕๖๖ เท่าปรากฏก็มีแต่เรื่องเศรษฐกิจของประ-
 เทศเริ่มทรุดลง ต้องประหยัทรายจ่ายเป็นลำดับมา
 จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ การขาดแคลนเงินกึ่งทรุดหนัก

ดงมาก กระทรวงมหาดไทยต้องช่วยกันคัด
 รอนคำใช้จ่ายในหน้าที่ของ กระทรวง ทบวง กรมนี้ ๆ
 โดยยุบเลิก หน้าที่ราชการเดี๋ยเด้าที่จะ ยืมได้ และโดย
 เฉพาะกระทรวงมหาดไทยต้องยุบเลิกกรมตำรวจ ยูน
 ตำแหน่งปลัดมณฑลทุกมณฑลกับปลัดจังหวัดถึง ๓๕
 จังหวัด ยกเลิกมณฑลภาคทั้งหมด ทั้งยุบมณฑล
 ในภาคเดี๋ยอีก ๔ มณฑล และใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็
 ยังกองคดียุบเลิกอีกคราวหนึ่ง คือยุบมณฑลอีก
 ๕ มณฑล ยุบจังหวัดลงเป็นอำเภออีก ๗ จังหวัด ดัง
 แต่งราชการไว้ในบทที่ห้าด้วยการเปลี่ยนแปลงสถานะ
 ของมณฑลนั้นแล้ว ทั้งนี้ของยุบเลิกด้วยเหตุเศรษฐกิจ
 การณ์ แต่ประกาศยกเลิก ทำนองเหตุนั้นว่า “เป็นเวลา
 ที่สมควร จะเปลี่ยนแปลง แก้ไขการงานและการบังคับ
 บัญชาในท้องที่ใหม่เพื่อความสะดวกเรียบร้อยขึ้น จึงทรง
 พระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกตำแหน่ง อุปราช
 ประจำภาคและมณฑลต่าง ๆ เดียว” ฯลฯ

๔. การเปลี่ยนแปลงสถานะของมณฑล

ตั้งใดก็ตามแล้วในท้ายบท ที่ว่าด้วย การตั้งมณฑลว่า ภายหลังจากกำหนดวงไปนานย่อมเป็นตามธรรมดา ต้องมีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของมณฑลด้วยความจำเป็นแห่งกรณี สมด้วยคติธรรมที่ว่า "สิ่งซึ่งเกิดขึ้นแล้วย่อมมีความผันแปรไป" จึงได้รวบรวม พฤศจิกายน ที่มณฑลเทศาภิบาล ของผันแปรไปหมดแล้ว มาเท่าไร โดยตั้งเขป ณ ทิศตามลำดับ

ขอเริ่มด้วยเหตุเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่ยิ่ง อันนำความเศร้าสลดและระทมขมอย่างสุดขีดซึ่ง ทวีระรังษได้มาสู่ประเทศไทยเฉพาะ มณฑล ที่ถูก ประเทศ มหาอำนาจพรากเอาไปจากราชอาณาจักรไทยถึง ๒ มณฑล ภายใน ๒ ปีติด ๆ กันคือ

ฐานะคล้ายเมืองประเทศราช ตำแหน่งผู้ว่าราชการ
จังหวัดเรียกว่า "ผู้สำเร็จราชการเมือง" มีฐานันดร
ชั้นเจ้าพระยา คือ เจ้าพระยาศุภราชวรนิธน์ ฯ (๑)
ส่วนภายในนครและผล ประโยชน์ทั้งปวงในมณฑลนั้นได้
พระราชทานแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองและผู้ว่าราชการ
เมืองน้อย ๆ ซึ่งชนแกเมือง พระศระบอง เด็ยมราษฎร
และทนายตรงต่อกรุงเทพ ฯ ส่วนเงินรายได้ทางศาล
ของจังหวัดแบ่งให้เป็นผลประโยชน์แก่ข้าราชการ ที่ได้
ทำงานทางศาล จนถึงสมัยจัดการปกครองเป็นมณฑล
เทศาภิบาลแล้ว รัฐบาลต้องใช้จ่ายเงินเดือนให้ข้าราชการ
และค่าใช้สอยต่าง ๆ จึงต้องจัดการภาษี
อากรเป็นของวิภูชนในครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๕๓ (ร.ศ. ๓๓๘)
แต่ก็ยังน้อยประเภทที่สุด มีเงินค่านาประเภทเดียว
ก่อนแล้วต่อมาจึงเก็บเงินค่าราชการ (รัฐูปการ) แต่
กระนั้นก็ยังมีส่วนแบ่ง ให้เป็นของฝ่ายผู้สำเร็จราชการ

(๑) นามเดิม "เยย ชกนังวงศ์"

เมือง ผู้ว่าราชการ และกรมการเมืองด้วย
 เหตุที่มณฑลนั้นมีชื่อเป็น "มณฑลเขมร" ไปน
 เนื่องจาก มีอาณาเขต ทางทิศ ตะวันออก ติดต่อกับแดน
 กัมพูชาประเทศ พดเมืองในมณฑลนั้นมีทั้งเขมรและ
 ไทย มีสัมพันธ์กันอย่างตันทัดกัน มีอาชีพและถ
 คำสอนร่วมกันคือพระพุทธศาสนา ส่วนชื่อที่ต่างก
 จนปรากฏ ถนัดถใจ ภาษา ซึ่งหนัก ไปทาง ภาษา เขมร
 ตามแถบที่มีเขมรอยู่มาก แต่ผู้สำเร็จราชการและ
 กรมการเมืองใช้ภาษาไทยเป็น ภาษาราชการ คงต้องท
 การพูด การอ่านและเขียน และโดยเฉพาะในวงคร
 กุฑของ ผู้สำเร็จ ราชการเมือง พระตะบองนั้น เป็นเด
 เหนือเชื้อไทยโดยตรง ดังปรากฏในประกาศกระแ
 พระบรมราชโองการ ในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนา
 พระอัครราชกุมารีพระนางเจ้าสุวัทนาชนเป็น พระอรร
 เมธ พ.ศ. ๒๔๖๘ ส่วนชื่อของมณฑลในเบื้องต้น
 กคงมีความหมายตามธรรมดา ที่ประชาดำมัญ ราชก
 โดยนัยดังกล่าวข้างบนนี้ประการหนึ่ง และอีกนัยหนึ่ง

เป็นลักษณะเดียวกันกับที่ปรากฏ ในนิทานโบราณคดี
 เรื่องที่ ๑๖ ของสมเด็จพระยาตำราภิบาล
 ทรงอธิบาย ถึงเรื่องราวของ ดินแดนชาย พระราชอาณาจักร
 เขตโดยลักษณะการปกครองตามแบบเดิม ซึ่งนิยม
 ให้เป็นอย่างประเทศราชหรือราช Empire อันมีคน
 ต่างชาติ ต่างภาษา เป็น เมืองขึ้น อยู่ใน พระราช อาณา
 จุกร ดังจะได้แสดงไว้ใน การเปลี่ยนแปลง ร้อยมณฑล
 ต่อไป

ดู พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้ประกาศเปลี่ยนแปลง ร้อยมณฑล
 เป็นมณฑลตะวันออกตามทิศที่ตั้งมณฑล และถัด
 มาถึง พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้ประกาศ เปลี่ยนชื่อ เป็นมณฑล
 บุรพา ให้ฝั่งกระต๊อ

ดู พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เกิด ภัยอัน คราย อัน นำ ความ
 วิบโยคโศกสลดมาสู่ มณฑลนี้ เนื่องจาก รัฐบาลไทย
 จำใจต้องทำสัญญา กับ รัฐบาลฝรั่งเศส ด้วย เหตุสำคัญ
 ทาง การเมือง ไทยต้องยอมส่ง ดินแดน มณฑลนี้ ให้

17/09/2566

ไปอยู่ใต้อาณัติปกครองของเขา ซึ่งเป็นอันสุดแต่เดี่ย
ตายแต่อาณัติอย่างอุกฤษฏ์

๒. มณฑลไทรบุรี

มณฑล^{๕๕} นม ๓ จังหวัด เป็นเมืองประเทศราช
ตั้งถ้าว ในส่วนที่อาศัย การคั่งมณฑลเทศาภิบาล^{๕๖}
แล้ว

ดู พ.ศ. ๒๔๕๓ รัฐบาลสยามคั้งทำสัญญาฉบับ
อังกฤษด้วยความจำใจในทางการเมือง มณฑล^{๕๗}
ถูกพรากไปอยู่ในปกครองของอังกฤษ ๒ เมือง คือ
เมืองไทรบุรีกับปะดิส พร้อมกับจังหวัดกั้นกันและ
ครึ่งกานู ซึ่งอยู่นอกมณฑลไทรบุรีอีก ๒ จังหวัด
เป็นการ แดกเปิดยื่น ประโยชน์ท่านองเดียว กับฝรั่งเศส
คือเรื่องให้คนในตั้งกตบงคัมของอังกฤษชนค้ำต่างประเทศ
ของไทย ^{๑๗๐๙/๒๕๐๐} ๕ ไม่คองชนค้ำดกสูงสุด ^{๖๖} ^{๕๕} ^{๕๕}
จนไปทำระในค้ำดของเขา

รวมมณฑลที่เปลี่ยนแปลงโดยกรณี ที่ถูกพราก
ไปเป็นของประเทศมหาอำนาจ ๒ มณฑล
ต่อไปเป็นการเปลี่ยนแปลงของมณฑล ที่ยังคง
อยู่ในพระราชอาณาจักร

๑. มณฑลเพชรบูรณ์

มณฑลนี้ได้ตั้งแบบมณฑลเทศาภิบาล และตั้ง
เด็กตั้งถึง ๒ ครั้ง แปลกกว่ามณฑลที่พึ่งด้วยมี
เหตุผลอันควรเท่าใดดังนี้ เมื่อก่อน พ.ศ. ๒๔๔๒ จังหวัด
เพชรบูรณ์และเมืองน้อย ๆ ซึ่งชนแคว้นจังหวัดเพชร
บูรณ์อีกบางเมือง คือเมืองชัยบาดาล บัวชุม และ
วิเชียร อยู่ในความปกครองของมณฑลนครราชสีมา
แต่ก่อน ปรากฏตามประกาศของกระทรวงมหาดไทย
ลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) ว่า
๑๗/๐๙/๒๕๖๖
ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา ได้จัดตั้งอำเภอ
ใหม่มณฑลนั้นเป็น ๑๘ อำเภอ มีอำเภอเพชรบูรณ์

บัวชุม วิเชียร และรัชบาดาด^(๑) รวมอยู่ในจำนวน
๑๘ อำเภอของมณฑลพม่ารพ

จังหวัดเพชรบูรณ์เป็น ท้องถิ่นทอเขาคัน โอบอ้อม
และเป็นป่าดงกันดาร การคมนาคมติดต่อกับกรุงเทพฯ
และมณฑลอื่นไม่สะดวก ทั้งอยู่ไกลกันมากด้วย ครั้น
จะให้มณฑลใดปกครองก็ควรจตราไม่ทั่วถึง จึงต้อง
ตั้งเพชรบูรณ์เป็นมณฑลขึ้นไว้ แยกเหลือกาดงที่
จะทนมำรุงให้เจริญได้ เพราะเป็นท้องที่กันดาร มี
อุปสรรคในการคมนาคม ซึ่งในสมัยก่อนคองไซเรือ
ของคนเดินตามตำนานบ้างถึงมายังสระบุรีก็เพียงสาย
เดียว ถึงฤดูแดงเรือบรรทุกหนกักตดคนเดินไม่ได้
ทั้งแม่น้ำแควใช้จับสัตว์ หยุกษาและเวชภัณฑ์ใน
สมัยนั้นอดคิด ข้าราชการซึ่งต้องไปประจำอยู่ในแถบ

(๑) อำเภอรัชบาดาด อยู่ก่อนมาทางจังหวัด
สระบุรี จึงได้อินมาขึ้นแก่จังหวัดสระบุรีตั้งแต่เดือน
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔

จังหวัดเหล่านั้นไม่มีใครไหว หากคนไปรับราชการ
ยาก เมื่อเหตุอย่างนี้จะจัดการบำรุงให้เจริญได้แต่
การที่จะดำรงฐานะเป็นมณฑลก็ไม่ถาวร ต. พ.ศ.
๒๔๔๗ จึงได้มี ประกาศ ยกเลิก มณฑลเพชรบูรณ์ด้วย
และโอน การปกครอง จังหวัด ใน มณฑลนั้น ไป ไว้ใน
มณฑลพิษณุโลก

ต. พ.ศ. ๒๔๕๐ ปรากฏขึ้นอีกว่ามณฑลพิษณุ
โลกปกครองท้องที่ครบโอนไว้จาก มณฑลเพชรบูรณ์
ไม่สะดวก เจ้าหน้าที่ของมณฑลจะตรวจตราราชการ
ไม่ได้ท้องถิ่น เพราะมีอุปสรรคโดยสภาพดังกล่าว
แล้ว รัฐบาลจึงได้มีประกาศแยกการปกครองเมือง
เพชรบูรณ์และหล่มสักจากมณฑลพิษณุโลก ก่อ
มาตั้งเป็นมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นอีกเป็นวาระที่ ๒ ได้
ดำรงฐานะมณฑลมา ๘ ปี แต่สภาพของท้องที่
มิได้เจริญขึ้น ด้วยมีอุปสรรคดังปรากฏในสมัยก่อน
งานของเจ้าพนักงานชนมณฑล โดยเฉพาะ เพชรบูรณ์
เท่าที่มีในสมัยนั้น หาเต็มแก่เงินรายจ่ายขนาดมณฑล

ไม่ รวมความว่าในการที่จะรักษาฐานะของมณฑล
ไว้ มีผลได้ไม่เท่าเสีย ข้อสำคัญอย่างยิ่งก็คืองบประมาณ
การเงิน ของแผ่นดิน ยังไม่มี พอจะจ่ายทุ่มเท ไปสร้าง
ความเจริญด้วยจำนวนที่มาก กระทรวงมหาดไทย
เห็นว่าปกครองเพียงชนจังหวัดไปพลางก่อน จะสะดวก
กว่า และเพื่อลดความตื่นเปิดของค่าใช้จ่าย โดยไม่
จำเป็นด้วย เมื่อทรงรวบรวมเงินพอจึงค่อยพิจารณาอีก
ใหม่

ต. พ.ศ. ๒๔๕๗ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ
ยกเลิกมณฑล^๕เสีย และโอนการปกครองจังหวัด
ไปส่งมอบกับมณฑลพิษณุโลกอีก มณฑลเพชรบูรณ์
เป็นอันหมดภาวะด้วยประการ^๕นี้ คือไปเป็น^๕เป็นราย
การเปลี่ยนแปลงตั้งสถานะของมณฑล^๕ที่โดยยกเลิกเป็นดำ
ดับ คือ 17/09/2566

๑. มณฑลมหัศจรรย์

มณฑล^{๕๔} ๓ จังหวัด^{๕๕} ยังไม่ได้มีการเปิด^{๕๖} ย่น
 แปลงสถานการณ^{๕๗}อันใด แต่เกิดความจำ^{๕๘}เป็น^{๕๙}ชน^{๖๐}ของ
 ยุกเด็กมณฑล^{๖๑}โดยเหตุ^{๖๒}ดัง^{๖๓}เด^{๖๔}าค^{๖๕}อ^{๖๖}ไ^{๖๗}น

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ปร^{๖๘}จ^{๖๙}ว^{๗๐}บ^{๗๑}ก^{๗๒}บ^{๗๓}ค^{๗๔}ร^{๗๕}ษ^{๗๖}ร^{๗๗}ฐ^{๗๘}ก^{๗๙}ิ^{๘๐}จ^{๘๑}ร^{๘๒}
 ปร^{๘๓}เท^{๘๔}ศ^{๘๕}ค^{๘๖}ก^{๘๗}ค^{๘๘}า^{๘๙} ซ^{๙๐}ง^{๙๑}ค^{๙๒}อ^{๙๓}เ^{๙๔}น^{๙๕}อ^{๙๖}ง^{๙๗}มา^{๙๘}ค^{๙๙}ง^{๑๐๐}ค^{๑๐๑}า^{๑๐๒}ย^{๑๐๓}ด^{๑๐๔}ม^{๑๐๕}ย^{๑๐๖}ร^{๑๐๗}ช^{๑๐๘}า^{๑๐๙}ส^{๑๑๐}
 ๓ ๖ แด^{๑๑๑}ว^{๑๑๒} มา^{๑๑๓}ด^{๑๑๔}ง^{๑๑๕}บ^{๑๑๖}น^{๑๑๗} (๒๔๖๘) อ^{๑๑๘}า^{๑๑๙}ก^{๑๒๐}า^{๑๒๑}ร^{๑๒๒}เพ^{๑๒๓}ีย^{๑๒๔}บ^{๑๒๕}ด^{๑๒๖}ง^{๑๒๗} เ^{๑๒๘}น^{๑๒๙}
 ร^{๑๓๐}าย^{๑๓๑}ไ^{๑๓๒}ด^{๑๓๓}เ^{๑๓๔}น^{๑๓๕}พ^{๑๓๖}อ^{๑๓๗}จ^{๑๓๘}าย^{๑๓๙} รั^{๑๔๐}ฐ^{๑๔๑}บ^{๑๔๒}า^{๑๔๓}ด^{๑๔๔}ค^{๑๔๕}อ^{๑๔๖}ง^{๑๔๗}ห^{๑๔๘}า^{๑๔๙}ท^{๑๕๐}าง^{๑๕๑}แ^{๑๕๒}ก^{๑๕๓}เ^{๑๕๔}ไ^{๑๕๕}ห^{๑๕๖}อ^{๑๕๗}
 ง^{๑๕๘}บ^{๑๕๙}ปร^{๑๖๐}ะ^{๑๖๑}มา^{๑๖๒}ณ^{๑๖๓}เ^{๑๖๔}น^{๑๖๕}เ^{๑๖๖}น^{๑๖๗}ด^{๑๖๘}ี^{๑๖๙}ด^{๑๗๐}ย^{๑๗๑}ภ^{๑๗๒}า^{๑๗๓}พ^{๑๗๔} ด้^{๑๗๕}ว^{๑๗๖}ย^{๑๗๗}า^{๑๗๘}ย^{๑๗๙}
 ห^{๑๘๐}ด^{๑๘๑}ก^{๑๘๒}เด^{๑๘๓}ย^{๑๘๔} ซ^{๑๘๕}ง^{๑๘๖}ก^{๑๘๗}ว^{๑๘๘} เ^{๑๘๙}พ^{๑๙๐}เ^{๑๙๑}ม^{๑๙๒} ภ^{๑๙๓}า^{๑๙๔}ษ^{๑๙๕} อ^{๑๙๖}า^{๑๙๗}ก^{๑๙๘}ร^{๑๙๙} อ^{๒๐๐}น^{๒๐๑}จ^{๒๐๒}ะ^{๒๐๓} เ^{๒๐๔}น^{๒๐๕}ภ^{๒๐๖}า^{๒๐๗}ระ^{๒๐๘}
 วั^{๒๐๙}น^{๒๑๐}แ^{๒๑๑}ก^{๒๑๒}อ^{๒๑๓}า^{๒๑๔}น^{๒๑๕}า^{๒๑๖}ปร^{๒๑๗}ะ^{๒๑๘}ช^{๒๑๙}า^{๒๒๐}ร^{๒๒๑}า^{๒๒๒}ษ^{๒๒๓}ฐ^{๒๒๔}ว^{๒๒๕} ด้^{๒๒๖}ค^{๒๒๗}ก^{๒๒๘}ด^{๒๒๙}ง^{๒๓๐}เด^{๒๓๑}อ^{๒๓๒}ก^{๒๓๓}
 ทั^{๒๓๔}ป^{๒๓๕}ระ^{๒๓๖}ห^{๒๓๗}ย^{๒๓๘}ค^{๒๓๙}ค^{๒๔๐}ด^{๒๔๑}ท^{๒๔๒}อ^{๒๔๓}น^{๒๔๔}ร^{๒๔๕}าย^{๒๔๖}จ^{๒๔๗}า^{๒๔๘}ย^{๒๔๙}เ^{๒๕๐}น^{๒๕๑}เ^{๒๕๒}น^{๒๕๓}ด^{๒๕๔}ง^{๒๕๕} ใ^{๒๕๖}ห^{๒๕๗}ำ^{๒๕๘}ก^{๒๕๙}ด้^{๒๖๐}ง^{๒๖๑}ค^{๒๖๒}
 ด้^{๒๖๓}า^{๒๖๔}ม^{๒๖๕}า^{๒๖๖}ร^{๒๖๗}ก^{๒๖๘}จะ^{๒๖๙}ป^{๒๗๐}ระ^{๒๗๑}ห^{๒๗๒}ย^{๒๗๓}ไ^{๒๗๔}ด้ ใ^{๒๗๕}ห^{๒๗๖}อ^{๒๗๗}ค^{๒๗๘}ว^{๒๗๙}า^{๒๘๐}ม^{๒๘๑}ัน^{๒๘๒}ค^{๒๘๓}ง^{๒๘๔}แ^{๒๘๕}ก^{๒๘๖}แ^{๒๘๗}ค^{๒๘๘}รั^{๒๘๙}
 ก^{๒๙๐}ิ^{๒๙๑}จ^{๒๙๒}ร^{๒๙๓}ของ^{๒๙๔}ป^{๒๙๕}ระ^{๒๙๖}เท^{๒๙๗}ศ^{๒๙๘} ใ^{๒๙๙}ห^{๓๐๐}ำ^{๓๐๑}เ^{๓๐๒}น^{๓๐๓}ค^{๓๐๔}อ^{๓๐๕}ง^{๓๐๖}ม^{๓๐๗}ี^{๓๐๘}ก^{๓๐๙}า^{๓๑๐}ร^{๓๑๑}ย^{๓๑๒}บ^{๓๑๓}เ^{๓๑๔}ด^{๓๑๕}ค^{๓๑๖}ำ^{๓๑๗}แ^{๓๑๘}ห^{๓๑๙}
 หน^{๓๒๐}า^{๓๒๑}ท^{๓๒๒}ร^{๓๒๓}า^{๓๒๔}ช^{๓๒๕}ก^{๓๒๖}า^{๓๒๗}ร^{๓๒๘}เด^{๓๒๙}ย^{๓๓๐}ม^{๓๓๑}าก^{๓๓๒} ด้^{๓๓๓}อ^{๓๓๔}ง^{๓๓๕}ป^{๓๓๖}ล^{๓๓๗}ด^{๓๓๘}ช^{๓๓๙}า^{๓๔๐}ร^{๓๔๑}า^{๓๔๒}ช^{๓๔๓}ว^{๓๔๔}ก^{๓๔๕}า^{๓๔๖}ร^{๓๔๗}อ^{๓๔๘}
 วั^{๓๔๙}บ^{๓๕๐}ำ^{๓๕๑}เ^{๓๕๒}น^{๓๕๓}จ^{๓๕๔}บ^{๓๕๕}า^{๓๕๖}น^{๓๕๗}า^{๓๕๘}ญ^{๓๕๙}ก^{๓๖๐}น^{๓๖๑}ม^{๓๖๒}า^{๓๖๓}ย^{๓๖๔} ใ^{๓๖๕}ห^{๓๖๖}ำ^{๓๖๗}เ^{๓๖๘}น^{๓๖๙}ใ^{๓๗๐}ห^{๓๗๑}
 ก^{๓๗๒}ระ^{๓๗๓}ท^{๓๗๔}ร^{๓๗๕}ว^{๓๗๖}ง^{๓๗๗}ม^{๓๗๘}ห^{๓๗๙}า^{๓๘๐}ด^{๓๘๑}ไ^{๓๘๒}ท^{๓๘๓}ย^{๓๘๔}ค^{๓๘๕}อ^{๓๘๖}ง^{๓๘๗}ย^{๓๘๘}ุ^{๓๘๙}บ^{๓๙๐}ำ^{๓๙๑}แ^{๓๙๒}ห^{๓๙๓}ำ^{๓๙๔}ร^{๓๙๕}า^{๓๙๖}ช^{๓๙๗}ว^{๓๙๘}า^{๓๙๙}ร^{๔๐๐} ใ^{๔๐๑}ห^{๔๐๒}ใ^{๔๐๓}ก^{๔๐๔}ร^{๔๐๕}

และหัวเมืองอื่นเป็นตำแหน่งหัวหน้าแผนกราชการฝ่าย
 ปกครองอีกหลายตำแหน่ง คือ ยกเด็กกรมตำรวจ
 ซึ่งมีหน้าที่ตรวจราชการในหน้าที่ของกระทรวงมหาด
 ไทยทูลพระพรราชอาณาจกรเสียดกรมหนึ่ง และเด็กคำ-
 แห่งปดัดจังหวัดถึง ๓๕ จังหวัด ให้นายอำเภอเมือง
 ทำการแทนอีกหน้าหนึ่ง ยกเด็กตำแหน่งปดัดมณฑล
 ทุกมณฑล ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดทงคำदारัฐบาล
 ทำการแทนอีกหน้าหนึ่ง ยุบการปกครองจังหวัด
 ตั้งเป็นอำเภอเสียจังหวัดหนึ่ง คือกบตันบุรีใหม่ณฑล
 ปราจีน และยังคงยกเด็กมณฑลอีกบางมณฑล (๑)
 ซึ่งมีสภาพสมควรจะเด็กได้ คือมณฑลที่ใดตั้งไว้
 เมาแรงการ ตรวจตรา บัญชาการ ของต้นเทศาภิบาล

(๑) ยกเด็กมณฑลจันทบุรี มณฑลอุบล
 มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลสุราษฎร์ ประกาศเมื่อ
 17/09/2566
 ปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ แต่ให้ยกเด็กตั้งแต่
 เดือนเมษายน ๒๔๖๘ (ครึ่งหนึ่งเดือนมีนาคมเป็นปลายปี)

ในเมื่อการคมนาคมยังไม่สะดวก ค่อยมาปรากฏว่า
 การคมนาคมค่อยเจริญขึ้น และยังจะเจริญต่อไปอีก
 เป็น ความ สะดวก แก่การ ตรวจ ครว ราชการ หนึ่งแล้ว
 สัมควรยกเด็กมณฑลเดียวกัน ด้วยรวมการปกครอง
 จังหวัดเข้ากับมณฑลที่ใกล้เคียงกัน ให้สัมมุนเทศา
 ภิบาลรับผิดชอบราชการในมณฑลกว้างออกไป มณฑ
 ทดมหาราชบุรีจึงต้องถูกประกาศยกเด็กเดี่ย้อีก ๓ มณฑ
 ทด โอนการปกครองจังหวัดในมณฑลมหาราชบุรี
 รวมเข้าไว้ในมณฑลพายัพตามเดิม ส่วนมณฑล
 นอก จากนี้ จะได้ ก่อร่าง ราชการ เปลี่ยน แปลง สถานะ
 ค่อยไป

๒. มณฑลสุราษฎร์

มณฑลเดิมชื่อมณฑลชุมพร เนื่องจากคง
 คำดาร์ฐบาลมณฑลที่จังหวัดชุมพร มี ๕ จังหวัด
 ๑๗/๐๙/๒๕๖๖
 ๓ พ.ศ. ๒๔๘๒ ปรากฏว่าเมืองกาญจนดิฐ มี
 สภาพไม่ดั่งขนาดที่จะดำรงฐานะเป็นเมืองต่อไป จึง

ได้โปรด ให้ยุบ การปกครอง จากฐานะเมืองลงเป็นอำเภอ อยู่ในแขวงของจังหวัดสุราษฎร์ธานี มณฑลนครศรีธรรมราชเพียง ๓ จังหวัด คือ ๑. ชุมพร ๒. ไชยา ๓. หาดสำราญ

ดู พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้มีประกาศโอนอำเภอต่าง ๆ
๑ อำเภอพนม ๑ อำเภอพระแสง ๑ จากเขตจังหวัดนครศรีธรรมราชมาไว้ในเขตจังหวัดไชยาเพื่อเป็นประโยชน์แก่การปกครอง

ดู พ.ศ. ๒๔๕๗ ในรัชกาลที่ ๖ ปรากฏว่า คำดำริรัฐบาลที่ตั้งอยู่ที่เดิม นั้นไม่สะดวกแก่การคมนาคมและยังห่างความเจริญอยู่ จึงโปรดให้ย้ายคำดำริรัฐบาลไปตั้งที่อำเภอบ้านดอนแขวงจังหวัดไชยา เพื่อเป็นความสะดวกแก่การปกครองและถึงความเจริญชนกว่าที่เดิม และในคราวเดียวกันนั้น ได้โปรดให้เปลี่ยนชื่อจังหวัดไชยาเป็น "สุราษฎร์ธานี" และเปลี่ยนชื่อมณฑลชุมพรเป็น "มณฑลสุราษฎร์" ด้วย

ดู พ.ศ. ๒๔๖๗ โดยกรณีเดียวกับที่กล่าวใน

เรื่องเด็กมณฑลมหาธาวัฏร์ มณฑลนครราชสีมา
 เดิมโดยประกาศฉบับเดียวกัน

๓. มณฑลอุดร

มณฑลนครราชสีมา “มณฑลอุดร”
 เป็นชื่อซึ่งประชาตามัญในสมัยเก่า เรียกกัน แพร่หลาย
 ทั่วทั้งภาค และด้วยความรุดทางประวัติศาสตร์ที่ถูกคอง
 ยิงแควมอยู่ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ จึงได้ประกาศเปลี่ยน
 ชื่อเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ต่อมาอีกเล็กน้อย
 ก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอุดร และถึง พ.ศ. ๒๔๕๕
 โปรดให้แบ่งท้องที่มณฑลอุดรออกเป็นมณฑลร้อยเอ็ด
 ชนออกมณฑลหนึ่ง และเปลี่ยนชื่อมณฑลนครราชสีมา
 มณฑลอุดร เดิมมี ๘ จังหวัด ในเรื่องชื่อเดิมของมณฑล
 นครราชสีมาจะได้กล่าวถึงเหตุผลต่อไป

พ.ศ. ๒๔๔๒ รัฐบาลต้องทำหนังสือตั้งัญญา
 ว่าด้วยเขตแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ด้วยความจำ
 ใจทางการเมือง ถูกฝรั่งเศสพรากเอาจังหวัดนคร

จำปาศักดิ์ไปแต่จังหวัดหนึ่ง พร้อมกับเมืองมโนไพร
ซึ่งชาวเมืองที่เขมรเรียก "มดฺเปรย" อันเป็นแดน
ของจำปาศักดิ์ด้วย

ฤ พ.ศ. ๒๔๕๕ ปรากฏว่ามณฑลหนึ่งของ
กว้างใหญ่ พดเมืองมาก เหลือกำลังข้าหลวงเทศา
ภิบาลมณฑลเดียวจะไปตรวจตรา ทั่วรัฐของ ประชา
ราชบุรีให้ทั่วถึง ไม่สะดวกแก่การที่จะอำนวยความสะดวก
โยชน์แห่งปกครองให้รวดเร็วและเรียบร้อยได้ เพราะ
ทางรถไฟก็มีเพียงจังหวัดนครราชสีมา ทางหลวง
สำหรับใช้รถยนต์ยังไม่มียศ ต้องใช้พาหนะเกวียน
และช้างม้า ฯลฯ จึงต้องแยกปัดรกรเหล่านั้น โดย
แบ่งมณฑลอุดรด้านออกเป็น ๒ มณฑล ให้ชื่อใหม่
เป็น "มณฑลอุบล" มณฑลหนึ่ง ตั้งศาลารัฐบาล
มณฑลที่เมืองอุบลแห่งเดียวยกเป็นมณฑลอุดรด้าน
เดิม มี ๓ จังหวัด คือ ๑. อุบลราชธานี ๒. ชุมน
ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น จังหวัดศรีสะเกษตรงตามชื่อ
ที่ตั้งเมือง และ ๓. สุรินทร์ อีกมณฑลหนึ่งชื่อ

“มณฑลร้อยเอ็ด” ตั้งค่าถาวร^๕รัฐบาล^๕ที่เมืองร้อยเอ็ดมี
๓ จังหวัด คือ ๑. ร้อยเอ็ด ๒. กวางถิ่น^๕ และ
๓. มหาสารคาม

ครั้น^๕ พ.ศ. ๒๔๖๘ โดยกรณี^๕เดียวกับ^๕ที่กล่าว
ในข้อที่^๕เด็กมณฑล^๕มหาสารคาม^๕ มณฑล^๕อุบล^๕จึงได้ถูก
ยกเลิกโดยประกาศ^๕ฉบับ^๕เดียวกับ^๕ที่กล่าว^๕แล้ว และโอน
การปกครอง^๕จังหวัด^๕ใน^๕มณฑล^๕นี้^๕ไป^๕ไว้ใน^๕มณฑล^๕นคร
ราชสีมา

บัดนี้^๕ขอ^๕แถลง^๕เหตุผล^๕ใน^๕เรื่อง^๕ชื่อ^๕ของ^๕มณฑล^๕อุบล
ซึ่ง^๕ได้^๕เปิด^๕ยื่น^๕มา^๕จาก^๕ชื่อ^๕มณฑล^๕ลาว^๕กาว^๕หน^๕ คือ^๕ข้าพเจ้า
ผู้^๕เขียน^๕เคย^๕ได้^๕เขียน^๕พระ^๕คำ^๕ว่า^๕ดี^๕ของ^๕ด^๕ม^๕เด^๕จ^๕ฯ^๕ เจ้า^๕ของ^๕นิ^๕ทวน
เรื่อง^๕นี้^๕ด้วย^๕ตนเอง^๕ เมื่อ^๕ข้าพเจ้า^๕ยัง^๕รับ^๕ราชการ^๕อยู่^๕ใน
กระทรวง^๕มหาด^๕ไทย^๕ ระหว่าง^๕ พ.ศ. ๒๔๔๖ ด^๕ม^๕เด^๕จ^๕ฯ^๕
ได้^๕มี^๕รับ^๕สั่ง^๕ให้^๕เจ้า^๕กรม^๕พ^๕ถ^๕า^๕พ^๕ง^๕ เขียน^๕คำ^๕อธิบาย^๕การ^๕แบ่ง
จำนวน^๕พล^๕เมือง^๕เป็น^๕ชาติ^๕ต่าง^๕ๆ^๕ตาม^๕จำนวน^๕ที่^๕มี^๕ใน^๕บัญชี
ดำ^๕มะ^๕โน^๕คร^๕ว^๕ให้^๕ถูก^๕ค^๕ง^๕ตาม^๕เชื้อ^๕ชาติ^๕ และ^๕โดย^๕เฉพา^๕

คนชาวพื้นเมืองในมณฑลพายัพ มณฑลอุดร และ
 มณฑลฉะเชิงชาน ซึ่งแต่ก่อนเรียกกันว่า "ลาว" นั้น ท
 แท้หากไม่ โดยทรงอธิบายว่า ".....มีชาติที่จะ
 แบ่งไม่ได้ย่อยอย่างหนึ่ง คือที่จะแบ่งให้เป็น ลาว เป็น
 ไทย เพราะการกำหนดคงนั้น แม้ตามความเข้าใจ
 ของคนทั้งหลายก็ไม่มีผิด ถ้าว่าด้วยภาษา ลาว ภาษา
 ไทย ก็เป็นภาษาเดียวกัน ต่างแต่สำเนียงและถ้อยคำ
 บางคำที่เป็นภาษาเก่าภาษาใหม่ผิดกัน ถ้าจะกำหนด
 ว่าผู้พูดสำเนียงไม่เหมือนชาวบางกอก (กรุงเทพฯ)
 เป็นลาวแล้ว ชาวนคร (ศรีธรรมราช) ก็จะต้องว่า
 ไม่ใช่ไทย เพราะพูดสำเนียงไกลชาวบางกอกยิ่งกว่า
 จำพวกที่เรียกว่าเป็น 'ลาว' เสียอีก ถ้าจะว่าตาม
 ความจริงที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้รู้แล้ว เป็นแน่นอน
 คนที่เรียกกันว่า 'ลาว' ในเวลานี้จริงเป็น ไทย มี
 ไร้ ลาว คือเขาเองก็ถือว่าเป็นไทย และคนชาติลาว
 ที่จริงนักษัตรยังมี คือที่เรียกว่า 'ลาว' หรือที่เรียก
 ในมณฑลพายัพว่า 'ลัวะ' หรือ 'ลวะ' ซึ่งเป็นชาว

เมืองเดิมของ ต๋ยาม ประเทศ ข้างเหนือ เมื่อก่อนไทยได้
 มาครอบครองนั้น ทกอนคนชาติเดิมหนกยงมแห่ง
 ตะเถกตระหนอยยทงพระราชอาณาจักร เพราะเหตุที่
 ไม่สามารถจะแบ่งได้ ทงใช้ประโยชน์และความจริง
 ที่จะแบ่งไทยให้เป็นดาวไปพวกหนึ่งตั้งว่ามานี้ ในตำ
 มะโนครวัจรายตะเขียด จึงได้ให้จดเป็นไทยเหมือนกัน
 ทงต้น" คำอธิบายนกระทรวงมหาดไทยได้คัดคัพมพ์
 คิดหน้ายอตตำมะโนครวัจปี ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)
 ทุดเกล้า ๆ ถวายในรัชกาลที่ ๕ โดยผ่านทางราชเดชา
 ชิกวร และกระแด่พระตำรัสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า
 เริงนคอกมา ข้าพเจ้ายงได้ยินครวัจแก่งมหเทศาภิบาล
 บางท่าน และมีรับตั้งเป็นทางราชการไปทุกมณฑล
 ด้วย ซึ่งยงคงปฏิบัติกันโดยนยันทอดคอกมาจนบัดนี้ และ
 ยงได้พบในนิทานโบราณคดี ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า
 อักแห่งหนึ่ง ในเรื่องที่ ๑๖ ทรงบรรยายไว้ว่า "ชาว
 มณฑลพายัพ, อุดร, อุดาน ทุดเลี้ยงแปร่งไปอีกอย่าง
 หนึ่ง ชาวกรุงดำคัมภีร์ผิดกันมาแต่ก่อนว่าเป็นดาว แต่

17/09/2566

เคยวนรทนามาก แล้วว่า เป็นไทย มีใช้ถาว.....พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนแปลง
 ลักษณะการปกครอง พระราชอาณาจักร ตั้งแต่ พ.ศ.
 ๒๔๓๕ เป็นต้นมา ด้วยทรงพระราชปรารภว่าลักษณะ
 การปกครองแบบเดิม นิยมให้เป็นอย่างประเทศราชา
 ธิราช "Empire" ซึ่งมีเมืองคนต่างชาติต่างภาษาเป็น
 เมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต จึงถือว่าเมืองชาย
 พระราชอาณาเขต ๓ มณฑลนั้นเป็นเมืองถาว และ
 เรียกชาวเมืองซึ่งอนาจจริงเป็นชนชาติไทยว่า 'ถาว'
 แต่การปกครองอย่างนั้น พันเวตาอันสมควรแล้ว.....
 จึงทรงพระราชมติให้เกิดลักษณะการปกครอง เป็น
 อย่างพระราชอาณาเขต "Kingdom" ประเทศไทย
 รวมกัน เดิมประเทศมีเมืองประเทศราชถวายคืนไม่
 ทองเงิน และให้เปลี่ยนนามมณฑลที่เรียกว่า 'ถาว'
 .....เป็นชื่อตามทิศที่ตั้งมณฑลทั้งหมด" มณฑลนั้นจึง
 ได้ถูกประกาศเปลี่ยนชื่อตั้งถาวมา

กรณีที่น่าเหตุผลในเรื่องชื่อของมณฑลที่ตั้งถาว

แต่วมาเตาไวยศยาวคงน เนื่องจากเห็นเป็นการสมควร
 ที่จะเผยแพร่ความจริงให้ประจักษ์แก่ผู้ที่ยังไม่ทราบ
 เหตุผลจะได้เข้าใจไม่ผิด และอีกประการหนึ่งเมื่อ
 ประมาณ ๔ ปีมานี้เอง ได้เห็นบทความในหนังสือ
 พิมพ์บางหน่ง ผู้เขียนจำไม่ได้ทรงขอเจ้าของกรรม
 และขอหนังสือพิมพ์ ได้กล่าวได้ว่าด้วยใจหารถัว
 ราวคอสมเดจ์ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีคำคัญ
 อยู่ขอหนังสือว่าพระองค์ท่านทรงพระนิพนธ์ “แยกคน
 ชาวอีสานเป็นลาว” ก็เมื่อความจริงโดยหลักฐานใน
 คมเดจ์ฯ พระองค์เดียวกัน ได้ทรงบรรยายเหตุผล
 ชัดเจนตั้งได้ถ้าหากมาแล้ว ครั้นข้ามกับคำกล่าวร้าย
 ของเจ้าของบทความนั้น ทั้งได้ทรงไว้เป็นหลักฐานในราช
 การกิจ ๔๘ ปีแล้วตลอดมาจนบัดนี้ด้วย ก็น่าอนาคที่ผู้
 ที่เขา ผู้ประพันธ์บทความนั้นกล่าวร้ายได้ความคือ
 พระองค์ผู้ประทานความรู้นั้น เหตุผลที่ตรงข้ามกับบท
 ประพันธ์ของเขาแก่เจ้าหน้าทราฐการของพระองค์

17/09/2566

๕. มณฑลร้อยเอ็ด

มณฑลนี้ได้ตั้งขึ้นโดยแบ่งท้องที่จากมณฑล
 อีสาน ซึ่งได้เปิดยื่นขอเป็นมณฑลของตน ดังกล่าวแล้ว
 มี ๓ จังหวัด ดังกล่าวในส่วนที่อาศัยการตั้งมณฑล
 แต่ละมณฑลนั้นคงแต่ได้ตั้งเป็นมณฑลของตนเอง ยังไม่ได้
 มีการเปลี่ยนแปลงสถานะอย่างไร

ดู พ.ศ. ๒๔๖๘ ต้องยกเลิกมณฑลโดยกรณี
 เกี่ยวกับมณฑลของตน จึงโอนการปกครองจังหวัดใน
 มณฑลนี้ไปรวมไว้ในมณฑลนครราชสีมา

รวมมณฑลที่ได้ยกเลิกใน พ.ศ. ๒๔๖๘

มณฑล

๖. มณฑลจันทบุรี

มณฑลนี้เดิมมี ๔ จังหวัด

17/09/2566

ดู พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้ประกาศยุบเมืองของตนเป็น
 อำเภอเดี่ยวเมืองหนึ่ง เนื่องจากมีสภาพไม่พอที่จะดำรง

ฐานะเป็นจังหวัดต่อไปได้ มณฑลนครสวรรค์ตั้งอยู่ ๓
จังหวัด คือ ๑. จันทบุรี ๒. ตราด ๓. ระยอง

ดู พ.ศ. ๒๔๗๔ ประเทศไทยของประตักกับ
ความขาดแคลนเงินอีก แม้ได้แก้ไขเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘
แล้ว ก็ช่วยให้การเงินประตักมาได้เพียง ๖ ปี กذب
ทรุดลง งบประมาณเงินของรัฐไม่สู้ดูดยภาพอีก
รัฐบาลต้องแก้ไขทางเศรษฐกิจเช่นคราวก่อน ใน
หน้าที่ของ กระทรวงมหาดไทย จำเป็นต้องยุบการปก-
ครองจังหวัดลง เป็นอำเภอ เดียว ๘ จังหวัด^(๑) และยก
เดิมมณฑลอีก ๕ มณฑล ซึ่งรวมทั้งหมดด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๘๘ นั้นเอง ได้รวมอำเภอของกับ

- (๑) จังหวัดที่ยุบเป็นอำเภอ ๘ จังหวัด คือ
๑. ตูโฮทัย ภายหลังได้ตั้งเป็นจังหวัดขึ้นอีกแล้ว
  ๒. หัดมคักคัก ๓. ขันญบุรี ๔. กาทสินธุ์ ๕. หัด
๑๗/09/2566
ถวน ๖. ตะกวนบา ๗. ถ้ายบุรี ๘. พระประแดง
  ๙. มินบุรี.

อำเภอทุ่งใหญ่ตงเป็นเมืองชตง ขณะนั้นมณฑลจันทบุรี
 ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ ปรากฏว่าเมืองนั้น มีสภาพเสื่อม
 ดง ไม่สมควรจะดำรงฐานะจังหวัดต่อไป จึงโปรด
 ให้ยุบเมืองชตงเป็นอำเภอเดี่ยว มณฑลนั้นคงมี ๓ จังหวัด
 คือ ๑. จันทบุรี ๒. ตราด ๓. ระยอง

ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ ประเทศไทยได้ประสบความ
 ชาติแคลงเงินใช้จ่ายอีก แม้ได้ประหยัดลดทอนราย
 จ่ายอย่างชานใหญ่จนถึงได้ยุบเลิก มณฑลเดี่ยวหลาย
 มณฑลแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ถึง ถ่วงมาถึง พ.ศ.
 ๒๔๗๔ งบประมาณไม่สู้ดุจสภาพอีก รัฐบาลต้องแก้
 ไขเศรษฐกิจของประเทศให้มีเสถียรภาพโดยมิให้ต้อง
 เพิ่มภาษีอากรอันจะเป็นภาระหนักแก่ประชากักรทั้งไป
 ต้องแก้ด้วยวิธียุบเลิกมณฑลลงอีกคราวหนึ่ง จึงได้
 โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกเลิก มณฑล จันทบุรี เดี่ยว
 และ โอนจังหวัดใน มณฑล นั้น ไปรวมไว้ใน มณฑล
 ปราจีน

๗. มณฑลนครชัยศรี

มณฑลนครชัยศรี ๓ จังหวัด

ด พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยกรณีเดียวกับที่กล่าวถึง
การยุบมณฑลข้างบนนี้ มณฑลนครชัยศรีจึงต้องยก
เด็กเดี่ยวโดยประกาศฉบับเดียวกับที่กล่าวแล้ว และให้
โอนการปกครอง จังหวัดใน มณฑลนี้ ทั้งหมดไป รวม
ไว้ในมณฑลราชบุรี

๘. มณฑลนครสวรรค์

มณฑลนครสวรรค์ ๑ จังหวัด ต่อมาปรากฏว่าเมือง
น้อยบางเมือง ซึ่งสมัยก่อนนับเป็นชนจตุรา มีสภาพ
ไม่ถึงขนาดที่จะเป็นจังหวัดได้ คือ ๑. เมืองพยุหะ
๒. มโนรมย์ ๓. ตีรนครบุรี จึงได้มีประกาศยุบเมือง
ทั้งสามนั้นลงเป็นอำเภอ รวมไว้ในแขวงจังหวัดชัยนาท

17/09/2566

ด พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยกรณีเดียวกับที่กล่าวถึงการ
ยุบมณฑลข้างบนนี้ มณฑลนครสวรรค์จึงต้องยกเด็ก

เดี่ย โดยประกาศฉบับเดียวกับที่กล่าวแล้ว และให้
 โอนการปกครองจังหวัดใน มณฑล นั้นไปไว้ใน มณฑล
 อุตุนยา ๓ จังหวัด คือ ๑. นครสวรรค์ ๒. ชัยนาท
 ๓. อุทัยธานี และรวมไว้ในมณฑลพิษณุโลก ๒ จังหวัด
 คือ ๑. ตาก ๒. กำแพงเพชร

๘. มณฑลปัตตานี

มณฑล นั้น เดิม จัด การ ปกครอง เป็น บริเวณ ๗
 หัวเมือง รวมอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราช มีข้อ
 บังคับสำหรับปกครองบริเวณนอกส่วนหนึ่ง ดังจะ
 กล่าวต่อไปข้างหน้า เดิมมีเมือง ๑. ปัตตานี ๒. ยะลา
 ๓. ยะหริ่ง ๔. ระแงะ ๕. รากัน ๖. สายบุรี
 ๗. หนองจิก

ดู พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้มีประกาศแยกบริเวณ ๗
 หัวเมืองออกจากมณฑลนครศรีธรรมราช ตั้งเป็นมณฑล
 ๑๗/๐๙/๒๕๐๕ "มณฑลปัตตานี" มณฑลนครสม
 ๑๗/๐๙/๒๕๐๕ ๑๗/๐๙/๒๕๐๕
 ๑๗/๐๙/๒๕๐๕ จังหวัดเพียง ๓ จังหวัด คือ ๑. ปัตตานี ๒. ยะลา

๓. ระแงะ ซึ่งต่อมาได้ตั้งเป็นเมืองบางนรา และเปลี่ยน
ชื่อเป็นเมืองนราธิวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ตั้งเมือง
เล็ก ๆ อีก ๕ เมืองนั้น สภาพของท้องที่ไม่คงขนาด
เป็นจังหวัดได้ จึงต้องจัดการปกครองเพียงชนอำเภอ
และรวมเข้าไว้ในเขตจังหวัดที่ติดต่อกัน คืออำเภอ
ยะหริ่ง อำเภอหนองจิก ให้อยู่ในแขวงจังหวัดปัตตานี
อำเภอรำหมื่น ให้อยู่ในแขวงจังหวัดยะลา

ต. พ.ศ. ๒๔๗๕ (ปลายปี) ด้วยกรณีเดียวกบฏ
กบฏอวดการทศของยกเด็ก มณฑลชางบนน มณฑล
ปัตตานี จึงต้อง ยกเด็กเดี่ยวโดย ประกาศฉบับเดียวกบฏ
กบฏอวดแล้ว และโอนการปกครองจังหวัดในมณฑล
กบฏไปรวมไว้ในมณฑลนครศรีธรรมราชตามเดิม

การเด็กมณฑล ทั้งสาม คราวนี้ ยังหาได้ให้
จังหวัดในมณฑล ที่เด็กนั้น อยู่ใน บังคับ บัญชาตรง
ต่อกระทรวงในกรุงเทพฯ ที่เดียวไม่ แต่ได้ให้ส่งทบ
เข้าไว้ในมณฑลที่ใกล้เคียงซึ่งยังเหลืออยู่ การงานก็
ถู่วงไม่โดยปรกติ และมณฑลที่ของบังคับบัญชา

17/09/2568

จังหวัดที่เพิ่มขึ้น แม้มุ่งงานมากจนบางโดยขรรจรคา
 แต่ก็ยังพอปฏิบัติกรให้ เป็นผล สำเร็จได้ ตามควรแก่
 เวลาแต่ละกรณี เพราะฝ่ายเจ้าพนักงานของมณฑลอยู่
 ใกล้ชิดท้องที่ ได้รู้เห็นเหตุการณ์และสมุฏฐานของ
 ราชการในท้องที่ ได้ถนัดแน่นกว่าเจ้าพนักงานในกระทรวง
 ซึ่งอยู่ห่างไกลกว่า เจ้าพนักงานของมณฑลจึงสามารถ
 วินิจฉัยเหตุผลและอำนวยความสะดวก ได้สะดวก และเร็วกว่า
 ที่จะให้จังหวัดส่ง บังคับบัญชา ตรงต่อกระทรวงในกรุง
 คงเป็นอันดีนุษฐานได้ว่า มณฑลเทศาภิบาลยัง
 แบ่งเบาภาระจากกระทรวงได้ไม่ใช่น้อย และอำนวยความสะดวกแก่ผู้ซึ่งมีภารกิจ เกียวข้อง แก่ทางราชการ
 ได้ไม่น้อยด้วย

ถ้าต่อไป ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของมณฑลซึ่งยังเหลืออยู่จนถ้ง สมัยเปลี่ยน การปกครอง ประเทศเป็นประชาธิปไตยแล้ว และได้ยกเลิกมณฑลโดย
 17/09/2566
 ใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการ บริหาร แห่ง
 ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๗๖

มณฑลนครศรีธรรมราช

มณฑลนครศรีธรรมราช เดิมมี ๓ จังหวัด กับบริเวณ ๘ หัวเมือง รวมเป็น ๓๐ จังหวัด ภายหลังปรากฏว่า เมืองน้อยชนเจตวา มีสภาพไม่ ถึงขนาดที่ จะเป็นจังหวัดได้ ๕ เมือง คือ ๑. ยะหริ่ง ๒. ระแงะ ๓. ราหิมัน ๔. ต่ายบุรี ๕. หนองจิก จึงได้มีประกาศยุบเมืองเหล่านั้นเป็นอำเภอได้ ๕ เมือง และยกฐานะอำเภอบางนรา ซึ่งมีสภาพเจริญมากสมควรเป็นจังหวัด ขึ้นเป็นจังหวัดนครราชสีมาจังหวัดหนึ่ง และรวมอำเภอระแงะเขาโจลงในจังหวัดนี้

ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้ประกาศโอนท้องที่อำเภอตำบูน ๑ อำเภอพนม ๑ อำเภอพระแสง ๑ รวม ๓ อำเภอ จาก เขตจังหวัด นครศรีธรรมราช ไปไว้ในเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อความสะดวกในการปกครอง และในชั้นนี้เอง ปรากฏว่าความเจริญของบ้านเมืองมากขึ้น การงานทางปวงยอมขยายควณด้วย เป็น

17/09/2566

การเหลือกำลังของข้าหลวงเทศาภิบาล และเจ้าพนักงานของมณฑลจะปฏิบัติให้เป็นผล เรียบร้อยเร็ว พ้น
 หนักความต้องการของราชการ จึงได้ทรงพระกรุณา
 โปรดให้ประกาศแยกบริเวณ ๗ หัวเมือง จากมณฑล
 นครศรีธรรมราช คงเป็นมณฑลปัตตานี นอกมณฑล
 หนึ่ง

ดู พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้มีประกาศให้โอนการปกครอง
 จังหวัดในมณฑลสุราษฎร์ ซึ่งได้ยกเลิกมณฑลแล้ว
 มารวมในมณฑลนครศรีธรรมราช ๓ จังหวัด คือ ๑. สุราษฎร์-
 ธานี ๒. ชุมพร ๓. หาดงวง และโอนการปกครอง
 จังหวัด สตูล จาก มณฑลภูเก็ตมาไว้ใน มณฑลนครศรี
 ธรรมราชด้วย

ดู พ.ศ. ๒๔๗๕ (ปลายปี) เนื่องจากกรณี
 รัฐบาลต้องตัดทอนรายจ่ายให้งบประมาณด้วยสภาพ
 จึงโปรดให้ประกาศยกเลิกมณฑลปัตตานีเสีย และ
 ให้โอนการปกครองจังหวัดใน มณฑลนครศรีธรรมราช
 มาไว้ในมณฑลนครศรีธรรมราชตามเดิม คือ ๑. ปัต-

คานี่ ๒. นราธิวาส ๓. ยะลา และในคราวเดียวกัน
 นั้น ได้โปรดให้ยุบจังหวัดหลังตั้งขึ้นเป็นอำเภอตั้ง
 จังหวัดหนึ่งด้วย

รวมจังหวัดในมณฑลนี้ คงมี ๘ จังหวัด คือ
 ๑. นครศรีธรรมราช ๒. พัทลุง ๓. สงขลา ๔. ชุมพร
 ๕. สุราษฎร์ ๖. ยะลา ๗. นราธิวาส ๘. ยะลา
 และ ๘. สตูล

มณฑลนครราชสีมา

มณฑลนครราชสีมา เดิมมี ๓ จังหวัด ซึ่งแต่ก่อนเรียกว่า
 “บริเวณ”

พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้ประกาศให้เรียกบริเวณใน
 มณฑลนี้ว่า “เมือง” และ พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ประกาศ
 ให้เปลี่ยนชื่อบริเวณนางรองเป็น “เมืองบุรีรัมย์” ซึ่ง
 ความจริงเป็นที่เมืองมา แต่ก่อนตลอดมา จนบัดนี้
 ส่วนเมืองนางรองนั้นเป็นเมืองน้อย ได้จัดการปกครอง
 เป็นอำเภอขึ้นแก่จังหวัดบุรีรัมย์

ต. พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้ประกาศให้โอนการปกครอง
จังหวัดในมณฑลอุบล และร้อยเอ็ด ซึ่งได้ยกเด็ก
มณฑลแล้ว มารวมไว้ในมณฑลนอก ๖ จังหวัด คือ
๑. อุบลราชธานี ๒. ชัยภูมิ ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น
“ศรีสะเกษ” (ตรงตามที่ตั้งเมือง) ๓. สุรินทร์
๔. ร้อยเอ็ด ๕. มหาสารคาม และ ๖. กาฬสินธุ์

ต. พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้ประกาศยุบจังหวัดกาฬสินธุ์
ตั้งเป็นอำเภอเดียวจังหวัดหนึ่ง โดยกรณีเดียวกับการ
ยกเด็กมณฑลในคราวนั้น มณฑลนอกมี ๘ จังหวัด
คือ ๑. นครราชสีมา ๒. ชัยภูมิ ๓. บุรีรัมย์ ๔. อุบล
ราชธานี ๕. ศรีสะเกษ ๖. สุรินทร์ ๗. มหาสารคาม
และ ๘. ร้อยเอ็ด

บัดนี้ได้ ยก อำเภอ กาฬสินธุ์ ขึ้น เป็น จังหวัด อีก
จังหวัดหนึ่งแล้ว

17/09/2566

มณฑลปรารจน

มณฑลนอก เดิมมี ๔ จังหวัด ตั้งทบบัญชาการ

มณฑลทมิฬของปรวจนบุรี พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ย้ายที่
บัญชาการมณฑลซึ่งย้ายที่ตั้ง เรียกว่า "ศาลารัฐบาล
มณฑล" มาตั้งที่เมืองฉะเชิงเทรา

พ.ศ. ๒๔๓๗ ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้โอน
ราชการพลเรือนในหัวเมืองซึ่งชนแก่กระทรวงกลาโหม
และกรมท่ามาขึ้นสังกัดกระทรวงมหาดไทย มีเมือง
๓. ชลบุรี ๒. พนัสนิคม ๓. บางละมุง จึงให้รวม
หัวเมืองทั้ง ๓ นี้ไว้ในมณฑลหนึ่ง แต่เมืองพนัสนิคมกับ
เมืองบางละมุงนั้น มีฐานะไม่ถึงขนาดที่จะเป็นเมือง
ชั้นที่เรียกว่าจังหวัดในบัดนี้ จึงได้ยุบเป็นอำเภอ
และรวมอยู่ในแขวงเมืองชลบุรี

พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรดให้ยกฐานะอำเภอภินทร
บุรี ซึ่งเคยเป็นเมืองจัตวาแต่ก่อน ตั้งเป็นจังหวัด
ภินทรบุรีขึ้นใหม่ในมณฑลพหุกิจจังหวัดหนึ่ง (มี ๒ อำเภอ
กับกิ่ง ๒ คือ อำเภอเมืองภินทร กับอำเภออรุณ
ประเทศ และกิ่งอำเภอพัฒนา กับกิ่งอำเภอตระแกว)

17/๒๑/2566

ดู พ.ศ. ๒๔๖๗ เนื่องจากกรณีที่ต้องตัดรายจ่าย
ของประเทศ จึงได้ประกาศยุบจังหวัดกบินทร์ลงเป็น
อำเภอ ให้อยู่ในแขวงจังหวัดปราจีนตามเดิม

ดู พ.ศ. ๒๔๗๕ (ปลายปี) ได้มีประกาศให้โอน
การปกครองจังหวัดในมณฑลจันทบุรี ซึ่งได้เลิกมณฑ
ลแล้ว มารวมไว้ในมณฑลนอก ๓ จังหวัด คือ
๑. จันทบุรี ๒. คราศ ๓. ระยอง มณฑลจันทบุรี ๗
จังหวัด ทงทมอยู่เดิม ๕ จังหวัด (คือ ๑. ปราจีนบุรี
๒. ฉะเชิงเทรา ๓. ชลบุรี ๔. นครนายก)

มณฑลพายัพ

มณฑลเดิมชื่อ "มณฑลลาวเฉียง" เป็นชื่อ
ซึ่งเรียกกันตามตำนานผู้ตั้งในสมัยเก่า เมื่อความรู้น
ทางประวัติศาสตร์ยังไม่แพร่หลาย คงมีอธิบายได้
ในเรื่องชื่อมณฑลของตนแล้ว จึงได้โปรดเกล้าฯ
ให้ประกาศเรียกชื่อ มณฑล นว "มณฑลตะวันออกเฉียง
เหนือ" อันเป็นชื่อที่ถูกต้องมณฑลนั้น เมื่อ พ.ศ.

๒๔๔๒ และถัดมาอีกปีหนึ่ง ได้ประกาศให้เปลี่ยนชื่อ
เป็น “มณฑลพายัพ”

มณฑลเทศาภิบาลเดิมมีเมืองซึ่งเรียก นคร ๕ เมือง ๒

ตั้งกล่าวในส่วนที่วาดด้วยการตั้งมณฑล

ดู พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ประกาศยุบเมืองเดิม อันมี
สถานะไม่ถึงขนาดตั้งเป็นเมืองได้ ให้เป็นอำเภอเดียวเมือง
หนึ่ง รวมเข้าไว้ในแขวงจังหวัดต่าง

ดู พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้มีประกาศให้ยกเมืองแม่ฮ่อง-
สอน ๓ เมือง เชียงราย ๓ ชนเป็นเมืองจัตวา รวมอยู่
ในมณฑลพายัพ มณฑลเทศาภิบาลมี ๗ เมือง

ต่อมาปรากฏว่า มณฑลเทศาภิบาลเป็นมณฑลใหญ่
มาก เป็นการเห็ดถ่อถ้างของสมุหเทศาภิบาล และ
เจ้าหน้าทีในมณฑลเดียวจะตรวจตราราชการและทุกข
ทุกข์ของประชาราษฎร์ให้ทั่วถึง ผลปฏิบัติของการ
ปกครองไม่สะดวกและรวดเร็วทัน ภาวการณ์และสมัย
ตั้งกล่าว ในส่วนที่วาดด้วยการ ตั้งมณฑล มหาราชฐ์นั้น
แล้ว

ฤ พ.ศ. ๒๔๕๘ (โนวัศภาตที่ ๖) จึงได้ทรงพระ
 ทรุณาไปรทเกล้าฯ ให้ประกาศแบ่งมณฑลพายัพเป็น
 ๒ มณฑล คือ มณฑลพายัพ ๑ มณฑลมหाराษฎร์ ๑
 เพื่อให้เป็นความสะดวกแก่การปกครอง และเป็นความ
 เจริญแก่พระราชอาณาจักร มณฑลพายัพมี ๓
 จังหวัด คือ ๑. นครเชียงใหม่ ๒. นครลำพูน ๓. เชียง
 ราช ๔. แม่ฮ่องสอน คำดำรัสของมณฑลคงอยู่ที่
 นครเชียงใหม่ตามเดิม

มณฑลมหाराษฎร์

มณฑลนี้เดิมแบ่งท้องที่จากมณฑลพายัพ มี ๓
 จังหวัด คือ ๑. นครลำปาง ๒. นครน่าน ๓. แพร่
 ตัวคำดำรัสของมณฑลที่นครลำปาง ตั้งแต่ได้ตั้ง
 เป็นมณฑลมหाराษฎร์ จนแล้ว ยังไม่ได้มีการเปลี่ยน
 แบ่งตั้งถานะอย่างไร

17/09/2566

ฤ พ.ศ. ๒๔๖๘ ประจวบสมัยที่รัฐบาลของนัก
 ไซเคษรฐกิจของประเทศ จึงได้มีประกาศยกเลิก

เทศาภิบาล

๑๕๗

มณฑลเทศาภิบาล และให้จังหวัดในมณฑลยกตั้งเข้า
รวมกับมณฑลพายัพเป็นมณฑลเดียวกันตามเดิม

มณฑลพิษณุโลก

มณฑลเทศาภิบาล ๕ จังหวัด

ด. พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้มีประกาศโอนการปกครอง
จังหวัดเพชรบูรณ์และหอดมคักัด ในมณฑล เพชรบูรณ์
ซึ่งได้ยกเลิกแล้วมารวมไว้ในมณฑล

ด. พ.ศ. ๒๔๕๐ ปรากฏว่ามณฑลพิษณุโลก
ปกครองจังหวัดเพชรบูรณ์และ หอดมคักัด ไม่สะดวกถึง
กล่าวข้างต้นในเรื่องของมณฑลเพชรบูรณ์นั้น จึงได้
มีประกาศ แยก จังหวัด เพชรบูรณ์ และ หอดมคักัด จาก
มณฑลพิษณุโลกออกไปตั้ง เป็นมณฑลเพชรบูรณ์
อีก

ด. พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยเหตุที่มณฑลเพชรบูรณ์มี
ภาวะอันไม่สามารถจะดำรงฐานะ เป็นมณฑลต่อไปได้
จำเป็นของประกาศเลิกมณฑลเสีย และให้จังหวัด

ในมณฑลนั้นกัณฑ์มารวมไว้ใน มณฑล พิษณุโลกอีก
เป็นวาระที่ ๒

ดู พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้มีประกาศให้โอนการปก-
ครองจังหวัดตากกับกำแพงเพชร จากมณฑลนคร
สวรรค์ ซึ่งได้ยกเลิกมณฑลแล้ว มารวมไว้ใน มณฑล
พิษณุโลก และเนื่องจากการแก้ไขเศรษฐกิจของ
ประเทศในคราวเดียวกันนั้น ให้ยุบจังหวัดสุโขทัย ๓
กับหล่มสัก ๓ ตั้งเป็นอำเภอเดียวกัน^(๑) มณฑล

(๑) ภายหลังปรากฏว่าสภาพของ อำเภอสุโข-
ทัย ยังมีความเจริญสมควรดำรงฐานะเป็นจังหวัดตาม
เดิม ดู พ.ศ. ๒๔๗๒ รัฐบาลในรัชกาลที่ ๘ จึงได้
ตราพระราชกฤษฎีกาให้ยกฐานะอำเภอสุโขทัยขึ้นเป็น
จังหวัดอีก และยุบจังหวัดสวรรคโลกเป็นอำเภอ ๕
แก่จังหวัดสุโขทัย

พิษณุโลกคงมี ๓ จังหวัด คือ ๑. พิษณุโลก ๒. พิษณุ
จิตร ๓. อุตรดิตถ์ ๔. สวรรคโลก ๕. กำแพง
เพชร ๖. ตาก ๗. เพชรบูรณ์

มณฑลภูเก็ต

มณฑลภูเก็ตมี ๖ จังหวัด

ถุ พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้มีประกาศแยกการปกครอง
จังหวัดตั้งคู่จากมณฑลไทรบุรี ซึ่งรัฐบาลได้ทำ
สัญญา โอนให้ ไปอยู่ ในปกครอง ของ อังกฤษ แล้วนั้น
(ให้โอนเฉพาะจังหวัดตั้งคู่) มาไว้ใน มณฑลภูเก็ต
ภายหลังปรากฏว่า จังหวัดนี้ ติดต่อกับ มณฑล นครศรี
ธรรมราชจะสะดวกกว่า

ถุ พ.ศ. ๒๔๖๗ จึงได้มีประกาศ โอนการปก.
ครองจังหวัดตั้งคู่จากมณฑลนี้ไปไว้ในมณฑลนครศรี
ธรรมราช

ต. พ.ศ. ๒๔๗๔ (ปลายปี) ได้มีประกาศยุบจังหวัด
 หาดกระเกวมาตั้งเป็นอำเภอเดี่ยวจังหวัดหนึ่ง ให้รวม
 ไว้ในแขวงจังหวัดพังงา (ด้วยกรณีแก้ไขเศรษฐกิจ
 ของประเทศ)

มณฑลนครศรีธรรมราช ๕ จังหวัด คือ ๑. ภูเก็ต ๒. กระบี่
 ๓. ตรัง ๔. พังงา ๕. ระนอง

มณฑลราชบุรี

มณฑลนครศรีธรรมราช ๕ จังหวัด

ต. พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้มีประกาศยกเลิกมณฑลนคร
 ราชสีมา และโอนการปกครองจังหวัดในมณฑลนั้นมาไว้
 ในมณฑลราชบุรี คือ ๑. นครปฐม ๒. สมุทรสาคร
 ๓. สุพรรณบุรี จึงรวมเป็น ๘ จังหวัดด้วยกันทั้งหมด
 ๑๒ มณฑล คือ ๑. ราชบุรี ๒. กาญจนบุรี ๓. ปราณ
 บุรี ซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นประจวบคังครชัชคาม
 ๑๗/๐๙/๒๕๖๖
 ๔. เพชรบุรี ๕. สมุทรสงคราม

มณฑลอยุธยา

มณฑล^๕ เดิมชื่อมณฑลกรุงเก่าตามชื่อเมือง^๕
 ซึ่งตั้งทบบัญชาการมณฑล^๕ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๖๓^๕
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรด^๕
 เกล้าฯ ให้ประกาศเปลี่ยนชื่อจังหวัดกรุงเก่าเป็น “พระ^๕
 นครศรีอยุธยา” และพร้อมกันนั้นได้เปลี่ยนชื่อมณฑล^๕
 เป็น “มณฑลอยุธยา” ด้วย มณฑล^๕ เมื่อแรกจัด^๕
 การเทศาภิบาลมี ๘ จังหวัด

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้มีประกาศยุบเมืองน้อย ๆ^๕
 อันมีสถานะไม่ถึงขนาดที่จะเป็นจังหวัดได้ คงเป็นอำเภอ^๕
 เดียว ๓ เมือง คือ ๓. เมืองพระพุทธบาท ให้เป็น^๕
 อำเภออยู่ในแขวงจังหวัดสระบุรี ซึ่งภายหลังได้ย้าย^๕
 ทิวากวร ไปตั้งที่บ้านหมอและบสนนบ้านหนองโคน เพื่อ^๕
 สะดวกแก่การปกครอง จึงเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบาน^๕
 หมอและอำเภอนองโคน ตามชื่อตำบล ซึ่งตั้งทิวากการ^๕
 นน ๒. เมืองอินทบุรี และ ๓. เมืองพรหมบุรี ให้^๕
 เป็นอำเภออยู่ในแขวงจังหวัดสิงห์บุรี

17/09/2566

ต. พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้มีประกาศโอนการปกครอง
จังหวัดในเขตกรุงเทพพระมหานครมาไว้ในมณฑล^๕ ๒
จังหวัด คือ ปทุมธานี กับ รัษฎะบุรี

ต. พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้มีประกาศยุบจังหวัดรัษฎะ-
บุรีตั้งเป็นอำเภอรังสิตตั้งจังหวัดหนึ่ง และในปีเดียวกัน^๕
นั้นเอง ได้ประกาศโอนการปกครองจังหวัดใน
มณฑลนครสวรรค์ซึ่งได้ยกเลิก มณฑลแล้ว มาไว้ใน
มณฑลอยุธยาอีก ๓ จังหวัด คือ ๑. นครสวรรค์
๒. ชัยนาท ๓. อุทัยธานี มณฑลอยุธยาจึงมี ๗ จัง-
หวัด คือ ๑. พระนครศรีอยุธยา ๒. ตพระบุรี ๓. สระ
บุรี ๔. สิงห์บุรี ๕. อ่างทอง ๖. ปทุมธานี ๗. นคร
สวรรค์ ๘. ชัยนาท ๙. อุทัยธานี

มณฑลอุดร

มณฑล^๕ เดิมชื่อ "มณฑลลาวพวน" เป็นชื่อ
ซึ่งเรียกกันตามท^๕ ประชา^๕ ดำเนิน ใน สมัย^๕ นั้น รัชกาล^๕
เนื่องจากพลเมือง ในแถบ^๕ นั้น มี^๕ ด้าย^๕ ส้ม^๕ พันธ์^๕ เือง^๕ มา

จากชาวเมืองพวน ขึ้นตั้งอยู่ที่ฝั่งซ้ายปากกระวี้นอก
แม่น้ำโขง และชาวแคว้นพวนได้ข้ามมาตั้งภูมิดำเนา
ทำมาหากินอยู่ทางฝั่งขวาเป็นอันมาก ยังเกี่ยวข้อ
กันทางภราดรภาพตลอดมา และอาณาเขตมณฑล
นี้แต่ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๒๒) ก็ครอบคลุมไปถึง
ดินแดนบนฝั่งซ้ายปากกระวี้นอกแม่น้ำโขงด้วย ในคดี
ที่เรียกชื่อมณฑลว่า "ลาวพวน" นั้น ก็ได้มีพระ
อรรณวธิบายเหตุผลอยู่ในนิทานโบราณคดีเรื่องที่ ๓๖
ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ว่า เจ้าของนิทานเรื่องนี้ คงได้เชิญมา
แต่งตั้งไว้ในข้อเปลี่ยนแปลง ตำนานของ มณฑลอุบล
แต่

พ.ศ. ๒๔๓๖ อาณาเขตของมณฑลอุบล ซึ่ง
ได้ครอบคลุมไปถึงดินแดนบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง คงถูก
พรวกไปพร้อมกับส่วนอื่น ๆ บนฝั่งเดียวกัน โดย
หนังสือสัญญาฉบับที่ ๑๖๖ ๒๖๖๖ ๒๖๖๖ ๒๖๖๖ ๒๖๖๖
ระหว่างประเทศไทยกับ
ฝรั่งเศสฉบับที่ ร.ศ. ๑๓๒ (ค.ศ. ๑๘๘๓) ดังกล่าวในคอน
ก่อนจัดการปกครองมณฑลขึ้นเป็นเทศาภิบาล และ

ในสัญญาฉบับนั้นฝ่ายไทยได้ถูกบัญญัติ เขตปลอดการ
ทหาร และ ภาษี ศุ่ดการ ภายใน ระยะ ๒๕ กิโลเมตร
จากฝั่งขวาแม่น้ำโขงเข้ามาในพระราชอาณาเขตตลอด
แนวแม่น้ำนั้นแต่ฝ่ายเดียว และเพราะเหตุนี้พลตรี
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้า
หลวงคางพระองค์เจ้าเวจราชการมณฑล จึงได้ทรง
ย้ายทบบัญชาการมณฑล จากเมือง หนองคาย เข้ามาตั้ง
อยู่ที่บ้านเดื่อหมากแข้ง คือเมืองอุดรธานีในบัดนี้
พร้อมกันกับกองทหารรักษาการณ์ชายแดนด้วย

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ประกาศเปิดย่นชชมณฑลจนเป็น มณฑลฝ่ายเหนือ
และต่อมาเปิดย่นเป็น "มณฑลอุดร" ในบัดนี้ได้จัด
ขึ้นท้องที่สำหรับการปกครองเป็น ลักษณะ เทศาภิบาล
มี ๓๓ เมือง คือ ๑. หมากแข้ง ซึ่งภายหลังได้รับ
พระราชทานชื่อว่า "อุดรธานี" ๒. หนองคาย ๓. หนอง
หาน ๔. ขอนแก่น ๕. ชนบท ๖. กมุกาดี ๗. ดง
นคร ๘. ชัยบุรี ๙. ท่าอุเทน ๑๐. นครพนม ๑๑. มุก-

ดาหาร ๓๒. หอดมศักดิ์ ๓๓. เดย

ต่อมาในปีเดียวกัน ปรากฏว่า เมืองท่งแบ่ง
ไว้ในมณฑลนั้นมากเกินกว่าความจำเป็นในการปกครอง
จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตรวมหัวเมืองใน
มณฑลนั้นให้พอควรแก่การปกครองเป็นบริเวณมีฐานะ
เท่าจังหวัดในบัดนี้ โดยให้ยุบเมืองน้อย ๆ เช่น เมือง
ซนจัตวา ลงเป็นอำเภอเสียบ้าง อำเภอใดเคยเป็น
เมืองซนแก่เมืองท่งเป็นบริเวณใด หรือสมควรจะ
ให้ชนแก่บริเวณใดก็รวมเข้าไว้ในบริเวณนั้น มี ๕
บริเวณ ดังแสดงไว้ในส่วนที่กล่าวด้วยการตั้งมณฑล
แล้ว

ดู พ.ศ. ๒๔๕๘ (ในรัชกาลที่ ๖) ได้โปรดให้
ประกาศเปลี่ยนคำ "บริเวณ" และ "เมือง" เป็น "จ
หวัด" ทวณ

ดู พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้มีประกาศโอนท้องที่อำเภอ
วังสระปทุมจากเขตเมืองหอดมศักดิ์ ไปขึ้นอยู่กับแขวงจ
หวัดเดยในมณฑลนั้น ซึ่งอยู่ใกล้กันตั้งแต่ยกแก่การ

ปกครองกว่าเดิม

ต. พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ประกาศโอนท้องที่อำเภอ
เชียงคานจากแขวงเมืองพิชัย มณฑลพิษณุโลก มา
ไว้ในแขวงเมืองเดย มณฑลอุดรอีกอำเภอหนึ่ง เพื่อ
สะดวกแก่การปกครอง

ต. พ.ศ. ๒๔๕๗ ปรากฏว่า เมืองหนองคาย ซึ่ง
เคยเป็น เมืองคง ทบฏชา การ มณฑล อุดร มาแต่ก่อน
แล้ว ไม่มีในรายชื่อบริเวณซึ่งได้จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.
๒๔๔๓ แต่การปฏิบัติราชการของเมืองหนองคาย
ดำเนินมาในฐานะเสมือนเมืองหรือบริเวณหนึ่งจึงโปรด
ให้ประกาศตั้งเมืองหนองคายขึ้นเป็นเมือง เมื่อวันที่ ๓
เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗

กรุงเทพพระมหานคร

เมื่อจัดการปกครองภูมิภาคโดยลักษณะเทศาภิ
บาลนั้น ได้ขึ้นกรุงเทพ ฯ เป็นมณฑลหนึ่ง เรียกว่า
“มณฑลกรุงเทพ” มีจังหวัดขึ้น ๖ จังหวัดอยู่ในสังกัด
กระทรวงนครบาล ตั้งกวาง ในส่วนที่ ๑ ด้วยการตั้ง
มณฑลนั้น

๓ พ.ศ. ๒๔๔๔ ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระ
 กรุณาโปรดให้ตั้งเมือง (จังหวัด) ขึ้นใหม่เมืองหนึ่งใน
 ท้องหลวงแถบคลองรังสิต ชานาน นามว่า "เมืองธัญญะ
 บุรี" และ พ.ศ. ๒๔๔๕ โปรดให้รวมท้องที่อำเภอ
 ตามฉะ ๑ อำเภอเด่นเด็บ ๑ อำเภอเจ็ยระดับ ๑
 อำเภอหนองจอก ๑ รวม ๔ อำเภอ ตั้งเป็นเมืองชน
 อึกเมืองหนึ่งในทุ่งเด่นเด็บ ชานานนามว่า "เมืองมิน
 บุรี" ๒ จังหวัดนี้อยู่ในเขตมณฑลกรุงเทพฯ
 เหตุที่คงจังหวัดทั้งสองนี้ ควรจะเด่าไว้บางคอก
 เนื่องจาก ผล ที่ใด พระราชทาน ต้มปทาน แก่ บริษัท ชุค
 คดองและคูนาดัยาม ให้ชุกชยายคดองรังสิตซึ่งผ่าน
 ไปในท้องหลวงเมืองยงเป็นทกรวางว่างเปล่าชยูนให้ตัก
 และกว้างออกอกเป็น ๓๖ เมตร ตั้วรางประคุดน้ำและ
 ชุกคดองชอยผ่านคดองรังสิตจากทิศเหนือตลงมาทางทิศ
 ใต้แต่แรก ๓๖ คดอง และได้ชุกชอยอีกหลายคดอง
 มัคนไปจับจองที่คนโดยเดี่ยวค่านำรุงแก่บริษัทชุกคดอง
 เพียงไร่ละบาท มีชาวนามากชนโดยเร็ว การบังคับ

17/09/2566

นำได้อำนวยประโยชน์แห่งองคมา ถึงทุ่ง แดนแต่บัดด้วย
 เป็นปัจจัยให้การ ทำนา ในทุ่งเหล่านั้น เป็นผลดี เพิ่มพูน
 ยิ่งชนกว่าแต่ก่อน เกิดภูมิสำเนาชุมนุมชน แต่ยังมี
 เป็นที่ห่างไกลเจ้าพนักงานปกครอง เป็นท่าเตใจ
 ผู้ร้ายไปแอบแฝงเบียดเบียนราษฎร กระทรวงนคร
 บาดล้มยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ
 เป็นเสนาบดี ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า
 สมควรจะ จัดการ ปกครอง ที่ซึ่ง ในท้องที่นั้น ให้เป็น
 เมืองเพื่อ ประโยชน์ แห่ง ความ เจริญและ ความสุขแก่
 ประชากรราษฎร ซึ่งล้วน เป็นชาวนา และประมง เป็นอัน
 มาก มีเหตุผลชอบด้วยพระราชดำริจึงโปรดเกล้าฯ
 ให้ตั้งจังหวัดทั้งสองนั้น

ต. พ.ศ. ๒๔๕๑ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ
 ให้เปลี่ยนชื่อมณฑลกรุงเทพฯ ว่า "กรุงเทพพระ
 มหานคร" และ โปรด ให้ โอน การ ปก ครอง
 จังหวัด ปทุมธานี กับ จังหวัด ชัยภูมิ บุรี ไปไว้ ในเขต

มณฑลอยุธยาเพื่อสะดวกแก่การปกครอง กรุงเทพ
พระมหานครตั้งเหลือจังหวัดอยู่ ๖ ตามเดิม

ฤ พ.ศ. ๒๔๖๕ โปรดเกล้าฯ ให้ยกเด็กกระ-
ทรวงนครบาล และ โอน ราชการ ของ กระทรวง นั้น มา
สมทบกับกระทรวงมหาดไทย การปกครองกรุงเทพ
พระมหานครจึงมาตั้งกักระทรวงมหาดไทยด้วย และ
โปรดเกล้าฯ ตั้งตำแหน่ง สมุห พระ นครบาล ขึ้น เป็น
ประมุขของฝ่ายการปกครองกรุงเทพฯ มีฐานะเช่น
เดียวกับสมุหเทศาภิบาลมณฑลหนึ่ง

ฤ พ.ศ. ๒๔๗๔ ตั้งตัดทอนรายจ่ายเงินแผ่นดิน
คลังกล่าวในข้อก่อน จึงต้องยกเด็กจังหวัดในเขตกรง
เทพฯ เดี่ย ๒ จังหวัด คือจังหวัดฉะเชิงเทรา กับจังหวัด
พระประแดงตั้งเป็นอำเภอ และแบ่งท้องที่อำเภอของ
จังหวัดทั้งสองนั้นไปไว้ในเขตจังหวัดข้างเคียง กรุงเทพ
พระมหานคร คง มีจังหวัด อยุ่ เพียง ๔ จังหวัด คือ

๓. พระนคร ๒. ชนบุรี ๓. นนทบุรี ๔. ตมบุรี
ปรากฏ

รวมมณฑลที่ยังเหลืออยู่จาก พ.ศ. ๒๔๗๔ คือ
มา ๓๐ มณฑล

ผล

การเด็กมณฑลทั้ง ๓ คราว ๘ มณฑลนั้น ทำให้
ได้ให้จังหวัด ที่เด็กมณฑลแล้วจนตรง คือกระทรวงใน
กรุงที่เคี้ยวไม่ แต่ให้ตั้งทบเข้าไว้ในเขตของมณฑล
ที่อยู่ข้างเคียงจนย เหลืออยู่คงกล่าวแล้ว การงานของ
จังหวัดเหล่านั้นก็คงดำเนินมาโดยปกติ ไม่ปรากฏ
การเสียหายร้ายแรงอันใด แต่มณฑลที่ตั้งต้องบังคับ
บัญชาจังหวัดที่เพมชน แม้ยอมมงานมากจนบางตาม
ธรรมดา แต่ก็ยังพอปฏิบัติทำให้เป็นผลดูดังได้ตาม
ควรแก่กรณี ข้าราชการและเจ้าพนักงานของมณฑล
อยู่ใกล้ชิดกับประธาธิบดี ได้รับเห็นเหตุการณ์และ
ตั้งภูฐานของราชการใน ท้องที่ได้ถนัดกว่าเจ้าพนักงาน

ในกระทรวง จึงสามารถวินิจฉัยเหตุผล และดำเนินการ
 ปกครองได้สะดวก และเรื่องที่จะให้จังหวัด เช่นข้อ
 ราชการตรงเข้ามายังกระทรวงเจ้าหน้าที่ในกรุงเทพ ฯ
 อันห่างจากศูนย์กลางเป็นคณบดี และจังหวัดของคณบดี
 พึงบัญชาตั้งไปจากกระทรวงอีก บางเรื่องของเสีย
 เวลาถ้าช้ามาก จะเข้าทำของราชการสมัยก่อนจัดตั้ง
 มณฑลเทศาภิบาลอีก ด้วยเหตุนี้จึงยังมีได้ให้จังหวัด
 ชนตรงต่อเจ้ากระทรวงในกรุงเทพ ฯ และในการที่เด็ก
 มณฑลไปข้างนั้น ก็ปรากฏในประกาศของรัฐบาล
 แล้วว่า ตารคมนาคนเจริญชนและยังจะเจริญต่อไปอีก
 เป็นการสะดวก แก่การ ตรวจตรา ของสมุหเทศาภิบาล
 และเจ้าหน้าที่ของมณฑลกว่าแต่ก่อนแล้ว และด้วย
 พระราชประสงค์จะให้สมุหเทศาภิบาลได้มีหน้าที่บัญชา
 การมากชนด้วย ดังนี้ แต่คงว่าการเด็กมณฑลเท่าที่
 เด็กมาแล้ว ก็จะเพียงแต่เพื่อประโยชน์ในการประหยัด
 เงินค่าใช้จ่าย กับให้สมุหเทศาภิบาลและเจ้าหน้าที่ของ
 มณฑลได้มีงานทำมากขึ้นสมควรแก่ตำแหน่ง และผล

17/09/2566

ประโยชน์คือเงินเดือนที่ได้รับอยู่เท่านั้น มีค่าความม
 ทดที่ยังเหลืออยู่จน รัฐบาลยังไม่ประสงค์จะยุบเลิก
 เพราะยังเห็นประโยชน์ชุกมาก

ค. พ.ศ. ๒๔๗๖ ภายหลังเปลี่ยนแปลงระบอบการปก
 ครอบโดยมีรัฐธรรมนูญและใช้พระราชบัญญัติระเบียบ
 ราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรไทยแล้ว หาได้
 บัญญัติให้มีมณฑลไม่ รัฐบาลจึงได้ยุบเลิกมณฑล
 เดียวทั้งหมดทีเดียว

สรุปเหตุผลตั้งเขตที่ได้ยกเลิกมณฑลเทศาภิบาล
 คือ

มณฑลที่รัฐบาล จำใจต้องตั้งเพราะกรณีการ
 เมืองต่างประเทศพรวดเอาไปเสีย ๒ มณฑล กับบาง
 จังหวัด (โดยมิได้นับหัวเมืองในดินแดนชั้นใหญ่บนฝั่ง
 ชายฝั่งภาคตะวันออก แม่น้ำโขงของเราแต่เดิม ซึ่งได้
 เสียไปก่อน จัดการปกครอง เป็นมณฑลเทศาภิบาลเข้า
 ด้วย) คือ

พ.ศ. ๒๔๔๖ เปลี่ยนครจำปาศักดิ์ และมโนไพร

กับคืนแดนบนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตอนหน้งแก่ฝรั่งเศสโดย
 หมายว่าเป็นเขตของเมืองหลวงพระบาง คือตั้งแต่ปากน้ำ
 เทือง เหนืออำเภอเชียงคานของจังหวัดเลยขึ้นไปถึง
 ปากน้ำคอมใต้อำเภอเชียงของ ฯ จังหวัดเขียงรายลง
 มาเล็กน้อย

พ.ศ. ๒๔๔๗ เดิมมณฑลบูรพา กับ ประจันต์ศรี
 เขตแก่ฝรั่งเศส

พ.ศ. ๒๔๕๐ เดิมมณฑลไทรบุรีกับกัณฑ์ดินแดน
 ครังกำหนดอังกฤษ

พ.ศ. ๒๔๕๗ เดิมมณฑลเพชรบูรณ์

พ.ศ. ๒๔๖๗ เดิม ๕ มณฑล คือ

๑. มณฑลร้อยเอ็ด
๒. มณฑลมหาสารคาม
๓. มณฑลสุราษฎร์
๔. มณฑลชุมพร

17/09/2566

พ.ศ. ๒๔๗๔ เดิมอีก ๕ มณฑล คือ

๑. มณฑลจันทบุรี
๒. มณฑลนครราชสีมา

๓. มณฑลนครสวรรค์ ๔. มณฑลปัตตานี

มณฑลเทศาภิบาล ที่ตั้ง เดิม โดย พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการ บริหารแห่งราชอาณาจักรไทยในสมัย พ.ศ. ๒๔๗๖ รวม ๓๐ มณฑล คือ

๑. กรุงเทพมหานคร ๒. มณฑลนครราชสีมา
๓. มณฑลนครราชสีมา ๔. มณฑลปราจีน
๕. มณฑลพายัพ ๖. มณฑลพิษณุโลก
๗. มณฑลภูเก็ต ๘. มณฑลราชบุรี
๙. มณฑลอยุธยา ๑๐. มณฑลอุดร

๕. ลำดับพระนามและนาม
ท่านผู้บัญชาการมณฑลเทศาภิบาล

---

๑. กรุงเทพมหานคร รัชกาลที่ ๖ ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งตำแหน่ง ^๕สมุห
พระนครบาล ^๕ตำแหน่งหนึ่ง ^๕ใหม่หนึ่ง
เหมือน ^๕สมุหเทศาภิบาล สำหรับ ^๕กรุงเทพ
พระมหานคร คือ ^๕มณฑลกรุงเทพ ฯ เดิม

17/09/2566

๑. พ.ศ. ๒๔๖๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

(ต้น รัชตะประจักษ์)

๒. พ.ศ. ๒๔๖๗ พระยาเพชรดา (ต๋อชก
ณ บั๋มเพชร) เมื่อยังเป็นพระยา
กำแพงสงครามรามภักดี
๓. พ.ศ. ๒๔๖๗ เจ้าพระยาสุรพิณทร์
สุรินทรภักย์ (พร จารุจินดา)
๔. พ.ศ. ๒๔๗๓ เจ้าพระยามุขมนตรี ฯ
(อวบ เปาโรหิตย์) เมื่อยังเป็นพระยา
ราชนฤดิวิบูลย์ภักดี
๕. พ.ศ. ๒๔๗๔ พระยาจำเริญยศคีรี
บริบาล (จิต สุนทรวร)

๒. มณฑลจันทบุรี
  ๓. พ.ศ. ๒๔๔๘ พระยาวิเศษ
ฉิมดี (แบน บุนนาค)
  ๒. พ.ศ. ๒๔๕๒ พระยารณชัยชาญยุทธ
(ถนนม บุนนาค) เมื่อยังเป็น
พระยาตรีภุมมาภิบาล

เทศาภิบาล

๒๑๗

๓. พ.ศ. ๒๔๕๗ หม่อมเจ้าข้างศิริ ศรี
ธวัช
๔. พ.ศ. ๒๔๕๘ หม่อมเจ้าประติพัช
เกษมศรี เกษมศรี
๕. พ.ศ. ๒๔๕๘ หม่อมเจ้า ตฤชติเศ
รียงกร
๖. พ.ศ. ๒๔๖๖ พระยาไกรเพชรรัตน
สงคราม (ชม ไชยดิระพุททณะ)
๗. พ.ศ. ๒๔๗๑ พระยาอินทราธิบดีสีห
ราชรองเมือง (ทองชัย เศวตคีตา)
๘. พ.ศ. ๒๔๗๒ พระยาศรีเสนา (ประ
ถมบดีศรี)
๙. พ.ศ. ๒๔๗๓ พระยาภักดียานฉัตร
วิศิษฐ์ (เชียร ภักดียานมิตร)

17/09/2566

๓. มณฑลไทรบุรี
๓. พ.ศ. ๒๔๕๐ เจ้าพระยา
ฤทธิสงครามภักดี (อับดุล ฮามิด)

๔. มณฑลนครชัยศรี ๑. พ.ศ. ๒๔๓๘ พระยา
มหาเทพ ๑ (บุตร บุญยรัตพันธุ์)
๒. พ.ศ. ๒๔๔๓ - เจ้าพระยา ศรีวิชัย-
สินทร (ชม สุนทรารชุน) เมื่อยัง
เป็นพระยาสุนทรบุรีศรีพิชัยสงคราม
๓. พ.ศ. ๒๔๕๘ พระยามหาอำมาตยา
ธิบดี (แสง จิรยศิริ) เป็นต้นมณฑล
ภิบาลมณฑลนั้น และเป็นอุปราชภาค
ตะวันตกด้วย
๔. พ.ศ. ๒๔๖๐ พระยามหินทรเทพานุ-
วัตร (ใหญ่ สยามานนท์) เมื่อยัง
เป็นพระยาศิริชัยบริหาร
๕. พ.ศ. ๒๔๖๖ พระยาสุนทรบุรี ศรี
พิชัยสงคราม (อ๊ กรรณบุตร)
๖. พ.ศ. ๒๔๖๘ หม่อมเจ้าดำรงศิริ ศรี
วิชัย

๕. มณฑลนครราชสีมา ๓. ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕

พระพิเรนทรเทพ (ทองคำ ดีหุโร)
เมื่อกลับเข้ามารับราชการในกรม
พระตำรวจหลวง เป็นพระยาอนริต
ชาญชัย และพระยาดำรงราชฤทธิไกร
(แต่ช่วยอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ได้
พระราชทานสมณศักดิ์ในรัชกาลที่ ๖
เป็นพระสุวรรัตนวิมล)

๒. พ.ศ. ๒๔๓๖ พลตรีพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
เมื่อยังดำรงพระอิสริยยศ เป็นพระ
เจ้าน้องยาเธอ (ในรัชกาลที่ ๕)
กรมหมื่น เป็นข้าหลวงใหญ่สำเร็จ
ราชการมณฑล

๓. พ.ศ. ๒๔๓๖ พลตรีพระยาสิงหเสนี
17/09/2566 (สอาด สิงหเสนี) เมื่อยังเป็นพันเอก
พระประทีปศิริคฤถการ และเลื่อนเป็น

พระยาในราชทินนามนั้น เป็นข้า-
หดวงใหญ่

๔. พ.ศ. ๒๔๔๔ พดด้วงพระยานครราช
เสนีย์ (กาจ สิงหเสนีย์) เมื่อยังเป็น
พระยากำแหงสงครามรามภักดี เป็น
ข้าหลวงเทศาภิบาล

๕. ปตายุ พ.ศ. ๒๔๔๔ พันเอก พระยา
กำแหงสงครามรามภักดี (จัน อินทร
กำแหง) เมื่อยังเป็นพระยาสุริยเดช
วิเศษฤทธิ ๑

๖. พ.ศ. ๒๔๕๐ เจ้าพระยา มุขมนตรี
(อวบ เปาโรหิตย์) เมื่อยังเป็นพระยา
จำเริญยศคีรีบริบาล แล้วเป็น
พระยากำแหงสงคราม ๑ และเมื่อ
ย้ายเข้ามา เป็น ปลัดทูลฉลอง กระทรวง
มหาดไทย เป็นพระยาราช
นฤบดี ๑

๗. พ.ศ. ๒๔๕๖ พดโท พระยาพหุ-
โยจินทร์ (นพ พหุโยจินทร์) เมื่อ
ยังเป็น พดตรี พระยา พหุ พด พยุห-
เสนาแล้วเป็นพระยาตำแหน่งสงคราม
๘. พ.ศ. ๒๔๖๖ พระยาเพชรดา (ตอาค
ณ บัอมเพชร) เมื่อยังเป็นพระยา
ประจักษ์ยัตร์เดช แล้วเป็นพระยา
ตำแหน่งสงคราม
๙. พ.ศ. ๒๔๖๗ พระยาเพชรปानी (ต้น
รักตะประจิตร์)
๑๐. พ.ศ. ๒๔๖๘ พระยาเพชรดา (ตอาค
ณ บัอมเพชร)

๖. มณฑลนครศรีธรรมราช ๓. พ.ศ. ๒๔๓๘ เจ้า
พระยายมราช (บิน สุ่ม) เมื่อยัง
17/09/2566 เป็นพระยาสุ่มมณีนันท์
๒. พ.ศ. ๒๔๔๘ พระยาศรีธรรมคักราช

เทศาภิบาล

(เจริญ จารุจินดา) เมื่อยังเป็น
พระยาชลบทวนรักษา

๓. พ.ศ. ๒๔๕๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงดพรบุรีราเม
ศวร์ เมื่อยังทรงพระอิสริยยศเป็น
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ (ในรัชกาล
ที่ ๕) เจ้าฟ้ากรมขุน

๔. พ.ศ. ๒๔๖๗ พระยาวิมลราชา
(นภยง วิเศษกุล)

๕. พ.ศ. ๒๔๖๘ พระยาศรีธรรมราช
(ทองคำ กาญจนโชติ) เมื่อยังเป็น
พระยาทุษยนิรันดร์ฤๅษดี

๗. มณฑลนครสวรรค์ ๑. พ.ศ. ๒๔๓๗ พันเอก
พระยาดัดกรปลาด (ทองอยู่ โรหิต
เด็ดยร)

๒. พ.ศ. ๒๔๓๗ พันเอก พระยาไกร

เพชรรัตนสงคราม (แต่ บุนนาค)
 เมื่อยังเป็นพระยาราชพระค่านุรักษ์

๓. พ.ศ. ๒๔๔๕ พระยาอมรินทรภำชัย
 (จำรัส รัตนกุล)

๔. พ.ศ. ๒๔๕๓ พระยารณชัยชาญยุทธ
 (ศุข โชติกเสถียร) เมื่อยังเป็น
 พระยาศิริชัยมรินทร์

๕. พ.ศ. ๒๔๕๘ พระยาไกรเพชรรัตน
 สงคราม (ชม โชติกะพุกกณะ)
 เมื่อยังเป็นพระยาวิเศษภักดี

๖. พ.ศ. ๒๔๖๒ พลโท พระยาเทพหัสดิน
 (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เมื่อ
 ยังเป็นพลตรี พระยาพิชัยชาญยุทธ

๗. พ.ศ. ๒๔๖๖ พระยามหินทรเทศา
 นุวัตร (ใหญ่ ตยามานนท์)

๘. พ.ศ. ๒๔๗๒ พระยาอรรัตนกิจสุนทร
 (สงวน ศักระวี)

17/09/2566

๘. มณฑลบูรพา ๑. พ.ศ. ๒๔๓๕ พระยามหา

อำมาตยาธิบดี (หรั่ง ศรีเพ็ญ) เป็น
ข้าหลวงใหญ่

๒. พ.ศ. ๒๔๓๖ พันเอก พระยาศักดา
ภิศรวรฤทธิ (ตัน อมรานนท์) เป็น
ข้าหลวงใหญ่ และต่อมาเป็นข้าหลวง
เทศาภิบาล

๓. พ.ศ. ๒๔๔๖ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์
(ชุ่ม อภัยวงศ์) เมื่อยังเป็นพระยา
ศทาทรรณินทร

๙. มณฑลปราจีน ๑. พ.ศ. ๒๔๓๖ พดตรีพระยา

ฤทธิรงค์ธเนศ (ศุข ชูโต)

๒. พ.ศ. ๒๔๔๐ พดโท พระยาเทพอรชุน
(แจ็ก จารุจินดา) เมื่อยังเป็นพดตรี
พระยาจวเรศศักดิ์วาจ

๓. พ.ศ. ๒๔๔๒ พระจวงค์เชอ พระองค์

เจ้าอรรถการ เมื่อดำรงพระยศเป็น
หม่อมเจ้าอรรถการ มาตากุด

๔. พ.ศ. ๒๔๔๖ พดด้วง พระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์
เมื่อทรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้า
น้องยาเธอ (ในรัชกาลที่ ๕) กรม
หมื่น
๕. พ.ศ. ๒๔๕๗ หม่อมเจ้าจางศิริ ศี
รี
๖. พ.ศ. ๒๔๖๗ พดเรือตรี หม่อมเจ้า
อุปพัทธพงศ์ ศีรีชัช
๗. พ.ศ. ๒๔๗๒ พระยาอินทราธิบดี
ราชรองเมือง (ทองชัย เศรษฐศิลา)
๘. พ.ศ. ๒๔๗๔ พระยาถวัลยรักษ์
วิเศษ (เขียร ถวัลยรักษ์)
๙. ป่วย พ.ศ. ๒๔๗๔ พระยาอรุณ

17/09/2566

สุนทร (ตั้งจน ศัครวัต)

๑๐. มณฑลปัตตานี ๓. พ.ศ. ๒๔๕๘ พระยาเด-
ชานธิต (หนา บุนนาค) เมื่อยังเป็น
พระยาศักดิ์เงิน

๒. พ.ศ. ๒๔๖๖ หม่อมเจ้าตฤชติเดช
ธยางกูร

๓. พ.ศ. ๒๔๖๘ พระยาอุดมพงศ์เพ็ญ
ศีลดีดี (ม.ร.ว. ประยูร อิศร์ศักดิ์)

๑๑. มณฑลพายัพ ๓. ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕ เจ้า
พระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม ศรีไชยันต์)
เมื่อยังเป็นเจ้าของพระยาพดเทพ ว่าที่
สมุหพระกลาโหม

๒. ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมขุนพิทยฉัตรเทพยดา
เมือทรง พระอิสริยยศ เป็น พระ เจ้า

เทศาภิบาล

๒๒๗

น้องยาเชอ (ในรัชกาลที่ ๕) กรม
หมื่น เป็นข้าหลวงต่างประเทศ

๓. ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระยาทรงสุรเดช
(อิน บุนนาค) เป็นข้าหลวงใหญ่

๔. พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยาวิสุทธสุริยาศรี
(ตาย โรติกเดัตยร) เมื่อยังเป็น
พระยานริศรราชกิจ เป็นข้าหลวง
ใหญ่

๕. พ.ศ. ๒๔๔๕ เจ้าพระยาสุรศักดิ์ศรี
ศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) เมื่อยัง
เป็นพระยาสุรศักดิ์ ๑ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล
แล้วเป็นอุปราชภาคพายัพ

๖. พ.ศ. ๒๔๕๗ พลเอก พระวรวัศเชื้อ
พระองค์เจ้าบวรเดช เมื่อยังดำรง
พระยศเป็นพลโท หม่อมเจ้าบวรเดช
กฤดากร

๗. พ.ศ. ๒๔๖๕ เจ้าพระยาสุรบริภัณฑ์

สุนทรภานุรักษ์ (พร จารุจินดา) เป็น
ข้าหลวงเทศาภิบาล และอุปราชภาค
พายัพ

๘. พ.ศ. ๒๔๖๗ เจ้าพระยามุขมนตรี
(อวบ เปาโรหิตย์) เมื่อยังเป็นพระ-
ยาราชนฤตถิเบตยภักดี

๙. พ.ศ. ๒๔๗๓ พลโท พระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ เป็นสมุหเทศา-
ภิบาล

๓๐. พ.ศ. ๒๔๗๕ พระยาถัฏยานวิมลน
วิศิษฐ์ (เชียร ถัฏยานมิตร) เป็น
สมุหเทศาภิบาล

๑๒. มณฑลพิษณุโลก ๓. พ.ศ. ๒๔๓๗ เจ้าพระ
ยาสุรดีหวัทวิศิษฐ์ศักดิ์ (เชย ถัฏยาน
มิตร) เมื่อยังเป็นพระยาศรีสุรย
ราชวรานุวัตร แล้วเป็นพระยาสุร
ดีหวัท

๒. พ.ศ. ๒๔๔๕ พระยาภักดีณรงค์ (สิน ไกรฤกษ์)
๓. พ.ศ. ๒๔๔๖ พระยาศรีสุริยราชวรานูวัตร (โพ เนติโพธิ์)
๔. พ.ศ. ๒๔๔๗ พระยาขจรบุรีรักษ์ (เจริญ จารุจินดา)
๕. พ.ศ. ๒๔๔๗ พันเอก พระยาเทพาธิปัตย์ (อิม เทพานนท์)
๖. พ.ศ. ๒๔๔๗ เจ้าพระยาสุรุมดินทร์ฯ (เจริญ จารุจินดา) เมื่อยังเป็นพระยาอุไทยมนตรี
๗. พ.ศ. ๒๔๖๕ รัชชเอก พระยาศรีสุริยราชวรานูวัตร (ศุข ดิษยบุตร)
๘. พ.ศ. ๒๔๖๘ พระยาเพชรปาณี (ตัน รัตประจิตร)

๘. พ.ศ. ๒๔๗๓ พระยานครพระราม
(ถ้วัดดี มหากาย)

๑๓. มณฑลเพชรบูรณ์ ๑. พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยา
เพชรรัตนราชสงคราม (เพ็อง เพ็อง
เพชร)

๒. พ.ศ. ๒๔๕๐ พันเอก พระยาเทพ
ธิปัต (ฮัม เทพานนท์) เป็นข้าหลวง
เทศาภิบาล เมื่อครั้งมณฑลนครราชสีมา ๒

๓. พ.ศ. ๒๔๕๔ พระยาเพชรรัตนราช
สงคราม (เถื่อง ภูมิตัน)

๑๔. มณฑลภูเก็ต ๑. ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระยา
ทิพโกษา (โต ไชยติงเสถียร) โดย
เฉพาะมณฑลภูเก็ตแต่เดิมเรียก "ข้า
หลวงรักษาราชการหัวเมืองฝ่ายตะ-
เลาะวันตก" ภายหลังเรียก "ข้า

หลวงเทศาภิบาล”

๒. พ.ศ. ๒๔๔๑ พระยาวิสุทธสุริยาศรี
(ตาย ไชยศึกเสกัยร) เมื่อยังเป็น
พระยานวิเศษราชกิจ
๓. พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยาบรรณการเสวกวิวัฒน์
(ไต้ฮัก ภัทรนาวิก)
๔. พ.ศ. ๒๔๔๓ พระยารัษฎานุประดิษฐ์
มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง)
๕. พ.ศ. ๒๔๕๖ พลโท พระยาวิชิตวงค์
จุมภิไกร (ม.ร.ว. ดิถี สุกส์น) เมื่อยัง
ยังเป็น พลโท พระยาพิชัยสงคราม
แล้วเป็นพระยาสุรินทรราชา
๖. พ.ศ. ๒๔๖๓ พระยาสุรินทรราชา
(นกยูง วิเศษกุล) เมื่อยังเป็นพระยา
อัครการประสิทธิ์
๗. พ.ศ. ๒๔๖๗ หม่อมเจ้าสุภัททิศจิต
ธยางกูร

๗. พ.ศ. ๒๔๗๓ พระยาศรีธเนศวร (สมเด็จพระมหาคีรี)

๑๕. มณฑลมหาสารคาม ๓. พ.ศ. ๒๔๕๗ พระยาเพชรรัตนราชสงคราม (เดิม ภูมิรัตน์)

๒. พ.ศ. ๒๔๖๕ พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (หม ไชยทิศะพุกกณะ)

๓. พ.ศ. ๒๔๖๖ พระยาเดชาอนุชิต (หมามุนนาค)

๑๖. มณฑลราชบุรี ๓. พ.ศ. ๒๔๓๗ เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ มุนนาค) เมื่อยังเป็นพระยาสุนทรภานุไชย

๒. พ.ศ. ๒๔๕๒ พลโท พระยาเทพอรชุน (เจ๊ก จารุจินดา) เมื่อยังเป็นพลตรี พระยาอรรค์กษัตริย์

๓. พ.ศ. ๒๔๔๔ พระยารัตนกุล (เจ้ารัต
รัตนกุล) เมื่อยังเป็นพระยาอมรินทร์
ภาไชย
๔. พ.ศ. ๒๔๔๖ พันเอกพระยาไกรเพชร
รัตนสงคราม (แต่ บุนนาค)
๕. พ.ศ. ๒๔๔๗ หม่อมเจ้าตฤณศิริ
ชยางกูร
๖. พ.ศ. ๒๔๔๘ หม่อมเจ้าประติพัทธ์
เกษมศรี เกษมศรี
๗. พ.ศ. ๒๔๖๐ พระยามนตรีสุริยวงศ์
(ดี บุนนาค) เมื่อยังเป็นพระยาเจ้า
แต่นยบดี
๘. พ.ศ. ๒๔๖๕ พระยาศทวารมดี (เทียบ
อักษณนท์)
๙. พ.ศ. ๒๔๖๘ พระยาอรรดการมบดี
(ชุ่ม อรรดจินดา)

๓๐. พ.ศ. ๒๔๗๒ พันเอก พระยาสุรพงษ์
เสนีย์ (อิน บุญภาค)

๑๗. มณฑลร้อยเอ็ด ๓. พ.ศ. ๒๔๕๕ หม่อมเจ้า
ข้าราชการ ศรัทธา

๒. พ.ศ. ๒๔๕๕... พันเอก พระยารัตนชัย
ชาญยุทธ (ถนอม บุญยเกษตร) เมื่อ
ยังเป็นพระยาเจ้านรณรงค์ฤทธิ์

๑๘. มณฑลสุราษฎร์ ๓. พ.ศ. ๒๔๓๗ พระยา
ดำรงสุจริตมหิศวรภักดี (คชชินมทอง
ณ ระนอง)

๒. พ.ศ. ๒๔๔๔ พระยาจรตักษเสด็จนคร
(ไต้ฮัก ภักธนาภ)

๓. พ.ศ. ๒๔๔๗ พระยามหิบาลบวรวิชัย
(สัจจศักดิ์ ภูมิตัน)

๕. พ.ศ. ๒๔๕๖ พระยาคงคาทราธิบดี
(พดอย ณ นคร) เมื่อยังเป็นพระยา
บริรักษ์ภูธร

๑๕. มณฑลอยุธยา ๑. พ.ศ. ๒๔๓๗ พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์ศิริ
พัฒน์ เมื่อยังทรงพระอิสริยยศเป็น
พระเจ้าน้องยาเธอ (ในรัชกาลที่ ๕)
พระองค์เจ้าวชิรมานวงศ์ เป็นข้า
หอดวงเทศาภิบาล และข้าหลวงพิเศษ
จัดการศาลยุติธรรมในมณฑลนั้น ได้
ทรงกรมเป็นกรมหมื่น

๒. พ.ศ. ๒๔๕๖ พระยาโบราณราชชา-
นินทร (พร เดชะคุปต์) เมื่อยังเป็น
พระยาโบราณบุรานุรักษ์

๓. พ.ศ. ๒๔๗๒ พดเรือตรี หม่อมเจ้า
อุปพัทธพงศ์ ศรีธวัช
๔. พ.ศ. ๒๔๗๔ พระยาถวัลยาณวัฒน์
วิศิษฐ์ (เชียร ถวัลยาณมิตร)

๒๐. มณฑลอุดร
๓. ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕ พดตรี
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
ประจักษ์ศิลปาคม เมื่อดำรงพระ
อิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรม
หมื่น เป็นข้าหลวงต่างประเทศองค์ ดำ
รงราชการมณฑล
  ๒. พ.ศ. ๒๔๔๒ พระวรวงศ์เธอ พระ
องค์เจ้าวัฒนา เมื่อดำรงพระยศเป็น
หม่อมเจ้าวัฒนา รองทรง เป็นข้า
หลวงเทศาภิบาล
  ๓. พ.ศ. ๒๔๔... พระยาศรีธัญยราชวรา
นุวัตร (โพ เนติโพธิ์)

เทศาภิบาล

๒๓๗

๔. พ.ศ. ๒๔๕๕... รัชชเอก พระยาศรี
สุริยราชวรานุวัตร (คู่ช ดิษขบุตร)
๕. พ.ศ. ๒๔๖๕ เจ้าพระยามุขมนตรี
(อวบ เปาโรหิตย์) เมื่อยังเป็นพระ-
ยาราชนกุด ๑ เป็นสมุหเทศาภิบาล
มณฑล^๕ และเป็นอุปราชภาคอีสาน
๖. พ.ศ. ๒๔๗๐- พระยาอศุตยเดช ตยา-
เมศร์ภักดี (อู๋ นาคกรรพ) เป็น
สมุหเทศาภิบาล
๗. พ.ศ. ๒๔๗๒ พระยาตวันกษัตริย์
(เจิม บัณยารุณ)

๒๑. มณฑลอุบล ๑. ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระ-
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิต
ปรีชากร เมื่อยังทรงพระอิสริยยศ
เป็นพระเจ้าหลานชายเธอ (ในรัชกาล

17/09/2566

ที่ ๕) กรมหมื่น เป็นข้าหลวงต่าง
พระองค์

๓. พ.ศ. ๒๔๕๓ พระยาศรีธรรมศักราช
(เจริญ จารุจินดา) เมื่อยังเป็นพระยา
ชลบูรณรักษ์

๔. พ.ศ. ๒๔๕๖ พระยาศรีธรรมศักราช
(เป็ด บุนนาค) เมื่อยังเป็นพระยา
วิเศษสังหนาท

๖. เริ่มจัดการปกครอง

การปกครองเมื่อแรกจัดเป็นมณฑลเทศาภิบาล
นั้น ยังไม่ได้คงขอบเขตอย่างใดยิ่งกว่าให้ผู้ว่าราชการ
การเมืองพึงบังคับบัญชา ของข้าหลวงเทศาภิบาลใน
การท้องป่อง และเปลี่ยนวิธีตั้งการซึ่งเจ้ากระทรวง

เคยมีตราตั้งครั้งถึงผู้ว่าราชการการเมือง เป็นตั้งแก่ข้า-
 หดวงเทศาภิบาล และการทหัดเมืองเคยมีใบบอก
 คื่อเด้นามคี่ ก็ให้บอกแก่ข้าหวดวงเทศาภิบาล เพื่อ
 ให้จัดแะตั้งการ ซงไม่จำเป็น จะต้อง ขอคำตั้งลงกรง-
 เทพ ๆ ให้เสียเวถานนให้ดำเร็วไป กระทรวงคงมี
 ตราตั้งครั้งถึงผู้ว่าราชการเมืองแะรับใบบอกตรงจาก
 หัดเมืองแต่เพียงการเร่งร้อน หรือการทหัดจะตั้งกระทำ
 ตามจารีตประเพณีแะมีพระราช กำหนด กฎหมายอยู่
 แลวเท่านั้น

เมื่อทรง เห็นว่า การ ในชนคณ ได้ดำเนินไป ด้วยดี
 แลว จึงให้ลงมือจัดการทง ๓ แผนก คื่อ

๑. แผนกมหาดไทย ให้ลงมือจัดตั้งกานพณ-
 ใหญ่บ้าน แะดำเนินการปกครองทงตามขอของคณ
 ซงได้ตราชนให้ไซไปพลางก่อน เมื่อปรากฏว่าเป็น
 ผลดีจอกก็จึงได้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครอง
 ทงทชนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นฉบับแรก ในมทสี่มเด็จ
 พระนางเจ้าพระบรมราชชนนาถ พระราชชนน พระพัน

มีหลวงแห่งรัชกาลที่ ๒ ทรงดำริราชการแทน
พระองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อเสด็จพระราช
ดำเนินประพาสประเทศยุโรปครั้งแรก

๒. แผนกศิขรม ให้ตรวจร่างคดีซึ่งฟ้อง
ร้องกันค้างอยู่ในโรงศาลตามหัวเมือง และตั้งศาล
ข้าหลวงชำระความอุทธรณ์ศาลเมืองด้วย

๓. แผนกคดี ให้ตรวจเก็บเงินผลประโยชน์
แผ่นดินซึ่งผู้ราชการเมืองและ กรมการเมือง เก็บอยู่
ก่อน หรือที่เป็นการหักจ่ายไปในตัวแทนเงินเดือนผล
ประโยชน์ หรือตกเรียงเสียหายไปด้วยอย่างอื่น ให้
ได้มาเป็นเงินของรัฐเท่าที่สามารถจะพึงได้ เพื่อจะ
ได้มีเงินใช้จ่ายในราชการ เช่นจ่ายเงินเดือนข้าราชการ
การ เป็นต้น

ตามที่ได้อ่านมติการทั้ง ๓ แผนกนี้ ปรากฏ
ผลในเบื้องต้นนั้นพอจะนำมาแสดงได้ โดยตั้งเขบตังนี้

17/09/2566

ราชการแผนกมหาดไทยในด้านการปกครองนั้น
โดยเฉพาะการจัดตั้งกำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ขึ้นเป็นเจ้าหน้าที่

ปกครองตำบลและหมู่บ้าน เมื่อแรก ๆ ก็ลำบากอยู่
หลายมณฑล เพราะประชาชนยังไม่เข้าใจในเหตุผล
ของการปกครองใหม่ แต่ความจริงก็ไม่ไร้ของใหม่แท้
โต้มแบบแผนแต่สมัยโบราณมาแล้ว ดังปรากฏใน
พระราชกำหนดเก่าที่ทรงว่า "ให้มณฑลเมืองมร
กรมการ เลือคนที่ดีโดยชอบคนเป็นผู้ใหญ่พอจะว่า
กล่าวบังคับบัญชาแก่ชาวบ้านทั้งปวงได้นั้น ให้ตั้งเป็น
นายบ้าน จงทุกบ้านทุกอำเภอ และซึ่งว่าเป็นหลวง
ขุน หมน ถอดรากุมคามห้ามทำราชการอยู่ในกรมใด
ถ้าเห็นพอจะว่ากล่าวบังคับบัญชาชาวบ้านได้ ให้เป็น
นายบ้านด้วยเขียนกฎหมายให้ไว้แก่ชาวบ้านทั้งปวงให้
ฟังบังคับบัญชานายบ้านนั้น..." (๑) ฯลฯ ดังนี้ ต่างกัน
แต่เพียงแบบทงจตรนใหม่ ให้ราษฎรเจ้าบ้านเลือกกัน

(๑) กฎหมายเก่า ฉบับหมอบรัดเล เล่ม ๒

ชนเป็น ผู้ใหญ่ บ้าน และให้ผู้ใหญ่บ้าน เด็ดอกถนน เป็น
 กำนันเท่านั้น อนึ่งข้อความแห่งผู้ใหญ่บ้านในกฎหมาย
 เก่าเรียกเป็นหลายอย่าง บางแห่งเรียก "นายบ้าน"
 บางแห่งเรียก "ผู้ใหญ่บ้าน" บางแห่งเรียก "ผู้
 ใหญ่บ้าน" และหน้าที่ในการปกครองของกันไจ
 ภัยก็คล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ลักษณะการนั้นได้ทอด
 ทงกันมาเดียนานจนคนใน สมัยใหม่ยังไม่ ทราบถนัดใน
 แผนการว่าจะเป็นไปสดานใด ผู้ที่ถูกเด็ดอกเป็นกำนัน
 ผู้ใหญ่บ้าน มักไม่ใคร่เต็มใจรับตำแหน่ง หน้าที่ ขา
 หลวง ๆ ต้องผ่อนผันด้วยอุบายต่าง ๆ จนจัดการได้
 ตลอดจนถึงเช่นทพระนครศรีอยุธยา เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์
 เชย กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ ยังทรงพระอิสริยยศเป็น

---

(๓) กฎหมายเก่า ฉบับหมอบรัดเล เดิม ๒
 หน้า ๒๘๕ บรรทัดต้นของบทนั้นว่า "ผู้ใหญ่บ้าน"
 ต่อมาอีก ๓ บรรทัดว่า "ผู้ใหญ่บ้าน" และบางแห่ง
 ว่า "นายบ้าน"

กรมหมื่น ทรงเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา
 ประทับอยู่ที่ตำหนักเกาะตอย ได้ถูกราชฎูรเจ้าบ้านพา
 กนเดออกพระองค์ท่านเป็นผู้ใหญ่บ้านหมื่น ๕ ในตำบล
 นั้น ท่านก็ทรงรับตำแหน่งแต่ปฏิบัติหน้าที่โดยดี มี
 โศกทรงออกพระองค์ท่านเป็นเจ้าใหญ่นายโตเคย เป็นเยี่ยง
 อนาคตทางจิต ความ รังเกียจ ของผู้ ทดุกเดออก เป็น ท่านเป็นผู้
 ใหญ่บ้านโตอย่างศักดิ์สิทธิ์ ครั้นแดงก็แดงเห็นประโยชน์
 ชนโดยเร็ว ทั้งในการปราบปรามโจรผู้ร้าย และการ
 อย่างอื่นตลอดจนการเก็บภาษีอากร ก็ได้ช่วยกำนัน
 ผู้ใหญ่บ้านเป็นกำลังแก่ราชการสืบมา นับว่าเป็นผลดี
 ได้จัดดำริ้จและเป็นที่ประโยชน์มาก ค้อมาทางราชการ
 ได้คิดหาทางช่วย ทนบำรุง กำจัดน้ำใจ เจ้าพนักงานชนน
 อยู่หนึ่งๆ ดังจะได้กล่าวในบทความต่อไป

ราชการแผนกยุติธรรม ข้าหลวงยุติธรรม
 ได้จัดการชำระคดีต่างคดีค้างเก่าให้ยุติลงไป และคง
 คำนวณเหตุการณ์คดีขึ้นหิวเมือง แต่แรกการก็ดำเนินไปได้
 บ้าง แต่ต่อมาปรากฏว่ายังไม่เป็นประโยชน์ได้ตาม

สมควร เพราะพระราชบัญญัติลักษณะพิจารณาแก้
 ที่จำเป็นต้องใช้ในสมัยนั้น ยิ่งทำให้การพิจารณาคดี
 ชักช้าได้ด้วยเหตุต่างๆ อันพันอำนาจศาลหลายประการ
 แต่ข้อประการหนึ่งในการที่จะจัด ศาลให้เป็นผลดีเต็ม
 ที่ ต้องอาศัยวิชากร ในฝ่ายตุลาการเกินความจำเป็น
 ของข้าราชการฝ่ายเทศาภิบาลอยู่โดยมาก สมัยนั้นยัง
 ไม่มีโรงเรียนกฎหมาย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
 มหาคไทยได้ทรงนำความลำบากในชั้น^{๕๕}ชั้นกราบบังคม
 ทูล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขด้วยการ
 ตราพระธรรมนูญศาล ทิวเมืองชนใหม่ และโปรด
 เกล้าฯ ให้มีข้าหลวงพิเศษออกไปจัดการศาลยุติธรรม
 มีพระเจ้าดกยาเชอ พระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ ซึ่ง
 ภายหลังได้ทรงพระอิสริยยศ เป็นกรมหลวงราชบุรี
 ดิเรกฤทธิ เป็นประธาน เสด็จไปเริ่มจัดการศาล
 ยุติธรรมที่พระนครศรีอยุธยาเป็นปฐม ได้ทรงตั้ง
 ต่างคดีทงคางอยู่แต่ก่อนให้หมดไป ย่อมเป็นพระเดช
 พระคุณแก่ผู้ที่ได้รับพระมหากรุณาเป็นอันเกล้าฯ ได้

ทรงจัดตั้งศาล มณฑลชนบท พระนคร ศรีอยุธยา เป็นตัว
 อย่าง ตั้งกติกะทรงยุติธรรมเป็นศาลแรกของศาล
 หอเมือง ได้ทรงเลือกตั้งข้าราชการของกระทรวง
 ยุติธรรมที่มีความรู้วิชากฎหมาย ให้ออกไปเป็นผู้พิ-
 พากษาในศาลนั้น และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ก็ได้โปรดให้คณะรัฐมนตรี แก่กฎหมาย ลักษณะ
 พิจารณาชำระคดีไซ้ในศาลที่อยุธยา และศาลขึ้นต่อ
 มาด้วย จึงเป็นอันดับความชัดของ ตำนานในอนที่จัด
 การศาลตามหอเมือง และได้จัดตั้งศาลมณฑล
 ศาลจังหวัดอื่น ๆ เป็นลำดับมา ตั้งจนผู้พิพากษานน
 ศาลที่ยังมีข้าราชการ ตั้งกติกะ ทรงมหาศาลไทยเป็นผู้
 พิจารณาอยู่ก่อน อันยังพอปฏิบัติหน้าที่ได้ให้คงอยู่ใ
 ตาแห่งนั้นไปพลางก่อน จนกระทั่งกระทรวงยุติธรรม
 มีเนติบัณฑิตพอที่จะตั้งไปเป็นผู้พิพากษาได้แล้ว จึง
 รับโอนศาลนั้นไปได้ ในตั้งกติกะทรงยุติธรรม

17/09/2566

ราชการแผนกการคลัง ซึ่งส่งมอบหมายให้
 ทางตำรวจปกครอง ได้จัดการเก็บผลประโยชน์แผ่นดิน

ตามหัวเมือง แต่แรกไม่มีใครมีงานที่จะต้องทำ และ
 การเก็บเงินผลประโยชน์ก็ไม่มีใครจะได้อะไรนัก เพราะ
 การภาษีอากรยังอยู่ในแบบที่ เจ้าภาษี นายอากรรับผูก
 ขาดไปเก็บแทบทุกอย่าง ผลประโยชน์ที่รัฐบาลเก็บ
 เอง ก็มีแต่อากรค่าน้ำ ซึ่งกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ
 ได้แต่งตั้งข้าหลวงเดินหา เป็นเจ้าหน้าที่ออกไปเก็บทุกๆ
 ปี ภาษีผ่านด่าน กระทรวงพระคลังก็จัดเจ้าพนักงาน
 ด่านเก็บขนตรงต่อกรมสรรพากร ในกระทรวงพระคลัง
 หาได้เกี่ยวข้องกับ ข้าหลวงเทศาภิบาลไม่ ข้าหลวง
 คลังคง มีหน้าที่ แต่เพียง รวบรวม ค่า ขนรมเนียมต่างๆ
 ซึ่งกรมการหัวเมืองเคยเก็บ กับคาราชากรตัวเล็กอื่น
 มีเจ้าหมื่นในสังกัดกระทรวงมหาดไทย ซึ่งได้ส่งออก
 ไปให้ เป็น เจ้าหน้าที่ ช่วย ข้าหลวง เทศาภิบาล เก็บออก
 อย่างหนึ่งเท่านั้น เงินแคบข้างมณฑลที่ทหารได้เคยเป็น
 อย่างอื่นมาแต่ก่อน เช่นมณฑลที่มีฝ่ายทะเลตะวันออกเป็น
 คน ซึ่งข้าหลวงได้เกี่ยวข้องกับ การเก็บภาษีอากรมาก
 บางน้อยบางต่างไปกว่าที่กล่าวแต่ก่อน จนกระทั่งถึง

พ.ศ. ๒๔๓๘ สมเด็จฯ ๑ เสด็จมาตั้งกระทรวงมหาดไทย
ได้ทรงตกลงกับ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศร
ราชหฤทัยเสนาบดีกระทรวงพระคลัง ^๕จัดตั้งกรม
สรรพากร ^๕๒กรม คือ สรรพากรนอกให้ขึ้นแก่กระทรวง
มหาดไทยจัดการภาษีอากร และผลประโยชน์ ^๕
ปวงในหัวเมืองนอกจากมณฑลกรุงเทพ ฯ (เว้นแต่การ
ศุลกากร) และกรมสรรพากรใน ^๕ขึ้นแก่กระทรวงนคร
บาล สำหรับจัดการภาษีอากรและผลประโยชน์แผ่นดิน
ในมณฑลกรุงเทพ ฯ ไปรดเกล้าฯ ๑ ให้มิสเตอร์ไฮลด์
(H. Giles) คือพระยาอินทรมนตรีศรีรัตนทฤณมารเป็นเจ้า
กรมสรรพากรนอก มิดเดอเวย์แกรม (W.A. Graham)
เป็นเจ้ากรมสรรพากรใน ปรากฏว่าผลประโยชน์ของ
รัฐได้เจริญ ^๕ขึ้นมาก ดังจะได้แสดงในบทภายหลัง

การปกครองใน ^๕ของต้นตอกระทรวงมหาดไทยได้
มีหน้าที่อำนวยความสะดวกในส่วนใหญ่ทั้ง ๓ แผนก ดังกล่าว
แล้วแต่กระทรวงเดียว ^๕มีผลตั้งแต่ตั้งมาได้เพียง
๑๗/๐๙/๒๕๖๖ ^๕๒
สมเด็จฯ ๑ เสด็จมาตั้งกระทรวงมหาดไทยทรงพระดำริเห็น

ว่ายังหาพอแก่ความประสงค์ของราชการไม่ จะต้อง
จัดการตามแบบเทศาภิบาลให้เข้ารูปที่ควรจะเป็นได้
เพื่อให้เกิดคุณประโยชน์แก่พระราชอาณาจักยิ่งขึ้น
และก็ได้ทรงดำเนิกรัฐประศาสตร์นโยบายตามพระดำรินั้น
โดยควรแก่ความถำมารถและโอกาสตลอดมา คงจะ
ปรากฏในบทต่อไปอีกหลายบท

๗. จัดระเบียบฐานันดรข้าราชการ

ประจำภูมิภาค

ก่อนที่ จะเดำถึง ตำแหน่ง ข้าราชการการประจำ
ภูมิภาคต่อไป ควรจะได้ลำดับประวัติของนามตำแหน่ง
แต่อดีตกาล และได้เปลี่ยนแปลงมาจนตูดสมัยเทศา
ภิบาลมาบรรจุไว้ให้เห็นบาง กถำวคือนามของตำแหน่ง
ผู้บังคับบัญชาราชการ หัวเมืองใหญ่ ตั้งแต่ครั้ง รัชกาล

ที่ ๕ ทรงเริ่มรวบรวมหัวเมืองขึ้นของข้าแผ่นดินด้วยกัน
 แต่ยังไม่ได้จัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลนั้น ได้โปรด
 เกล้าฯ ให้ข้าราชการในกรุงผู้เป็นที่ไว้วางพระราช
 หฤทัยออกไปเป็นข้าหลวงประจำอยู่กับราชการใน
 หัวเมืองอันเป็นที่ตั้งบัญชาการกลุ่มนั้น ให้เรียกตำแหน่ง
 ดังกล่าวนี้ว่า "ข้าหลวงประจำหัวเมือง ....."
 (ชื่อเมืองที่ตั้งบัญชาการ) เช่นตั้งที่เชียงใหม่ ก็ให้
 เรียกว่าข้าหลวงประจำหัวเมืองลาว^(๑) & หัวเมืองน
 เชียงใหม่"

และได้มีประกาศฉบับหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ (๒)

(๑) คำที่เรียกหัวเมือง เหล่านี้ว่าลาวนั้นเนื่อง
 จากประวัติศาสตร์ยังไม่แพร่หลาย จึงเรียกกันตามท
 รุจกกันง่าย เพียงพบหลักฐานที่ท่านได้อธิบายไว้ดังได้
 แດงในบท ที่ ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลง สถานะของมณฑ
 ลในนิทานนั้น.

17/09/2566

(๒) ประกาศที่ตีพิมพ์ใน กฎหมายราชกิจที่ ๕
 ปี ร.ศ. ๓๐๘ หน้า ๓๐๖๔ ไม่ปรากฏวันที่ขึ้นนี้.

มีใจความว่า คำที่ใช้เรียกตำแหน่งข้าหลวงยังไม่ผู้
ทราบทั่วไปเป็นหลักฐานเหมือนเมืองเชียงใหม่ จึง
โปรดเกล้าฯ ให้เรียกข้าหลวง ๔ หัวเมืองดังนี้

พระยามหาอำมาตยาธิบดีฯ (๑) พระพิศณุเทพ
ข้าหลวงเมืองนครจำปาศักดิ์ ให้เรียกว่า "ข้าหลวง
ประจำหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก" (๒)

พระยาราชเดชา (๓) พระภักดีณรงค์ (๔) ข้าหลวง

(๑) นามเดิม นามสกุล หรือ ศรีเพ็ญ แล้ว
ย้ายไปประจำเมืองพระตะบอง เป็นข้าหลวงใหญ่เขต
เขมร (มณฑลบูรพา)

(๒) เมืองนครจำปาศักดิ์ มีหัวเมืองชนหลาย
เมือง ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นอาณาเขตจดแดนญวน
ซึ่งถูกฝรั่งเศสพรากไปเสียสิ้น

(๓) เป็นพระยาราชเดชาเก่า นับจากคนปัจจุบัน
มีนทกอยหัตถ์ขึ้นไปใหม่คือยศนี้ ๕

(๔) นามเดิม นามสกุล (เดิม ไกรฤกษ์) ต่อ
มาเป็นพระยา และให้ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑล
พิษณุโลก.

เมืองอุบลราชธานี ให้เรียกว่า "ข้าหลวงประจำหัวเมือง
ดาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ" (๑)

พระยาสุริยเดช ปัตติข้าหลวงเมืองหนองคาย
ให้เรียกว่า "ข้าหลวงประจำหัวเมืองดาวฝ่ายเหนือ" (๒)

พระพิเรนทรเทพ (๓) ข้าหลวงเมืองนครราชสีมา

(๑) กลุ่มนี้มีเมืองในภาคอีสาน หาดยเมือง
เมษาคตัง มณฑลเทศาภิบาลได้รวมกลุ่มเมืองเหล่านี้
กับหัวเมืองในกลุ่มนครจำปาศักดิ์ ทางฝั่งขวา เขาเป็น
มณฑลเดียวกัน คือ มณฑลอิสาน.

(๒) กลุ่มนี้มีอาณาเขตกว้างมาก ครอบคลุมไปถึง
ดินแดนบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจนแดนญวน ซึ่งถูกฝรั่งเศส
ยึดพรวดดินแดนฟากนั้นไปเสียสิ้น เหลือแต่ฝั่งขวาซึ่ง
ยังเป็นมณฑลอุดร.

(๓) นามตัว นามสกุล ทองคำ ดีอยู่ไร
ภายหลังได้เลื่อนเป็น พระยาอนุรักษานุรักษ์ และพระยา
ดีหราชฤทธิไกร แล้วอุปถัมภ์ได้รับตมณศักดิ์เป็น
พระสุรธรรมรักษ์.

ให้เรียกว่า “ข้าหลวงประจำหัวเมืองลาวกลาง”^(๑)

นอกจากหัวเมืองที่ประกาศแล้ว ยังมีข้าหลวง
ประจำเมืองภูเกศชน มหิงเมือง ชายทะเล ตานตะวันตก
ซึ่งขณะอยู่ในความบังคับบัญชาอีกหลายหัวเมืองรวมเป็น
กลุ่มหนึ่ง เรียกว่า “ข้าหลวงประจำหัวเมืองฝ่ายทะเล
ตะวันตก” คือมณฑลภูเก็ต พระยาทิพโกษา (โต
โชติกเสถียร) เป็นข้าหลวง

ก่อนที่จะประกาศตั้งมณฑล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงมหาดไทยได้ทรงกระดำแหน่งพนักงานเจ้าหน้า
ที่จะต้อง มีประจำกองทัพเป็นตำแหน่ง คงแต่มณฑล
เมือง (จังหวัด) สำหรับปฏิบัติราชการเท่าที่จำเป็น
จะต้องมีในเบื้องต้น คือ

(๑) คือมณฑลนครราชสีมา และที่เรียกชื่อ
ในสมัยนั้นว่าลาวกลางนั้น เนื่องจากเข้าใจผิดตั้งกล่าว
ใน (๓) หน้า ๒๕๓.

(ก) ตั้งทำเนียบตำแหน่งเบ่งหน้าที่ราชการ
กรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล^(๑)(มณฑล)

๓. ข้าหลวงใหญ่ เป็นประธานบัญชาการและ
รับผิดชอบราชการพลเรือนทั่วไปในมณฑลหนึ่ง ทำ
หน้าที่เดิมมีนามต่างกันขย่บ้าง เช่น มณฑลพายัพ
มณฑลบูรพา มณฑลนครราชสีมา เรียกว่า "ข้าหลวง
ใหญ่รักษาราชการมณฑล" มณฑลอุดร และมณฑล
อิสาน เดิมทีเดียวก็เรียกว่าข้าหลวงใหญ่ ต่อมาเรียก
ว่า "ข้าหลวงต่างพระองค์ดำเร้า ราชการ มณฑล"
ต่อมาเมื่อเกิด เรียกว่า "ผู้กำกับข้าหลวงรักษา
ราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก" นอกจากนี้เป็น
มณฑล ซึ่งอยู่ที่ใน เข้ามารวม เรียกว่า "ข้าหลวงเทศา

---

(๑) แต่ก่อนใช้ว่า "กรมการในกองข้าหลวง
เทศาภิบาล" ดังปรากฏใน ราชกิจจานุเบกษา เก่า ๆ
ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๔๔๐ ต่อมา มีข้างพระราชทาน
สัญญาบัตรข้าราชการหัวเมืองเป็นพื้น

ภิบาล” ภายหลัง ทรงพระกรุณาโปรดให้เปลี่ยนเป็น
 “ข้าหลวงเทศาภิบาล” เหมือนกันหมด เจ้ามณฑล
 พายัพมณฑลเดียว ซึ่งมีกฎข้อบังคับปกครองมณฑล
 นั้น^(๑) บังคับไว้โดยเฉพาะว่า “คำว่าข้าหลวงเทศาภิบาล
 ให้เปลี่ยน เป็น ข้าหลวงใหญ่” ต่อมาในรัชกาลที่ ๖
 โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเปลี่ยนนามตำแหน่งผู้บัญชา
 การมณฑล ทั้งปวงให้เป็น “สมุหเทศาภิบาล” ทุก
 มณฑล ส่วนมณฑลกรุงเทพฯ ซึ่งโปรดให้เรียกว่า
 “กรุงเทพพระมหานคร” นั้น ตำแหน่ง เทศาภิบาล ให้
 เรียกว่า “สมุหพระนครบาล”

ข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรม หัวเมือง
 ข้าหลวงเทศาภิบาล นั้น ยังได้รับ พระราชทาน ตำแหน่ง
 พิเศษอีกตำแหน่ง หนึ่ง โดย มี ประกาศกระแส พระราช

(๑) กฎข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันออก
 ตกเฉียงเหนือ (คือมณฑลพายัพ) ร.ศ. ๓๓๘ (พ.ศ.
 ๒๔๕๓) หมวดที่ ๒ ข้อ ๕

โองการตั้งเป็น ข้าหลวง พิเศษ จักรการ ค่ายยุติธรรม ใน
หัวเมืองมณฑลตามพระบรมมหาราชวังเมืองร.ศ.๑๑๕
ด้วย แต่ตำแหน่งได้หมดไปเมื่อได้ตั้งค่ายยุติธรรม
ตามหัวเมืองทั่วพระราชอาณาเขต ซึ่งศาลเหล่านี้
ได้ตั้งกักกระทรวงยุติธรรมแล้ว

ข้าหลวงใหญ่ (ประจำบริเวณ) มีตำแหน่ง
ข้าหลวงใหญ่อีกตำแหน่งหนึ่ง ซึ่งต่างกับข้าหลวงใหญ่
มณฑลพายัพแต่ก่อน เพราะมีฐานะรองจากข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช แต่เหนือพระยา
เมือง คือผู้อารักการจังหวัด ตำแหน่งตั้งขึ้นโดย
กฎข้อบังคับประจำบริเวณ ๒ เมือง เรียกว่าข้าหลวง
ใหญ่ประจำบริเวณฯ มีเฉพาะบริเวณนั้นตำแหน่ง
เดียวเป็นพิเศษ ไม่มีในบริเวณอื่นแถมณฑลอื่นเลย
ท่านพระยามหิบาลบริรักษ์ (ถวัลย์ ภูมิมิต) เป็นผู้
ครองตำแหน่งคนแรก และตำแหน่งนี้ได้ระงับไปเมื่อ
ได้ตั้งบริเวณ ๘ หัวเมืองขึ้นเป็นมณฑลปัตตานี

1749/2566

๒. ข้าหลวง ยุติธรรม เป็นผู้ ตรวจตรา การ
พิจารณาพิพากษาคดี ซึ่งกรมการ เมืองพิจารณา

พิพากษาอยู่ตามหัวเมืองในมณฑลนั้น ๆ ให้เสร็จไป
โดยเร็ว มีให้ค้างชำระและให้ชอบด้วยกฎหมายและ
ความยุติธรรม กับมีหน้าที่พิจารณาคดีอุทธรณ์กรม
การด้วย ตำแหน่งดังกล่าวจัดขึ้นกระทรวงยุติธรรม

๓. ข้าหลวงมหาดไทย เป็นผู้ตรวจตราว่ากล่าว
การจับนเขตท้องที่สำหรับการปกครอง การทะเบียน
พลเมืองมีอำนาจในครัวเรือน การทำบัตรหมายคำสั่ง
และข้อบังคับของข้าหลวงใหญ่

๔. ข้าหลวงคลัง เป็นผู้ตรวจตราการภาษีอากร
และเร่งรัดจัดเก็บเงินผลประโยชน์ของแผ่นดิน เช่น เงิน
ส่วยเป็นต้น

๕. เตชานการ เป็นผู้ช่วยราชการของข้าหลวง
ใหญ่ในราชการทั้งปวงในมณฑลนั้น และเป็นผู้เก็บ
รักษาเอกสารข้อราชการลับ

๖. แพทย์ (ประจำมณฑลและเมือง) เป็นผู้
ตรวจบำบัดโรคภัยของข้าราชการ และนักโทษ และ
ช่วยแนะนำการบำบัดโรคภัย ไข้เจ็บ แก่ราษฎรตาม
โอกาส

ในเบื้องต้นทรงเห็นควรจะให้ตำแหน่งราชการ
 ในกองมณฑลเพียงเท่านี้ก่อน เพื่อประหยัดรายจ่าย
 ซึ่งในสมัยนั้นยังอดคิดเงินน้อยมาก ต่อเมื่อได้ขยายงาน
 ใหม่แล้ว จำเป็นต้องมีเจ้าพนักงานเพิ่มขึ้นอีกให้พอ
 ราชการ จึงจะคงชนภายหลัง

ด้านการปกครองเมือง ซึ่งภายหลังเปลี่ยนแปลงเป็น
 จังหวัดนั้น ก็ได้ทรงกำหนดตำแหน่งหน้าที่ไว้ โดยใช้
 ตำแหน่งกรมการเมืองอันมีอยู่แต่เดิม ในเมือง
 หนึ่ง มีกรมการเมืองใหญ่ผู้น้อยดังนี้

กรมการเมืองใหญ่

๑. ผู้ว่าราชการเมือง เป็นประธานรับผิดชอบ
 บังคับการทั่วไปในเมือง (จังหวัด) นั้น
๒. ปลัด (คือปลัดจังหวัด) เป็นหัวหน้าราชการ
 ฝ่ายธุรการ
๓. ขกกรมการ (คือขกกรมการจังหวัด) เป็นหัว
 หน้าราชการฝ่ายตุลาการ ซึ่งสมัยแรกจัดการเทศา

ภิบาล ศาลในหัวเมืองไม่ได้ขึ้นตั้งกตกระทรวงยุติธรรม
 หน้าที่ตุลาการจึงยัง คงอยู่ใน คณะ กรมการเมือง ตาม
 เกิม จนได้ประกาศตั้งศาลยุติธรรมตามหัวเมืองแล้ว
 หน้าที่ทางตุลาการจึงพ้นไปจากกรมการจังหวัด

๔. กรมการที่ปรึกษา สำหรับใช้ในที่ประชุม
 กรมการ ออกความเห็นเป็นที่ปรึกษาหารือราชการ
 บานเมือง ตำแหน่งนี้ไม่จำกัดว่ามีกคน

กรมการผู้ช่วย

ราชการในเมืองหนึ่ง มีตำแหน่งกรมการซึ่ง
 แบ่งหน้าที่เบ็ดเตล็ดการอีกชนหนึ่ง คือ

๑. มหาคไทย เป็นพนักงานการอำเภอ ถ้าขึ้น
 ท้องไป คือการปกครองท้องที่

๒. พด เป็นพนักงานรักษาตำแหน่ง การตรวจจับ
 โจรผู้ร้าย และการซึ่งเกี่ยวข้องกับฝ่ายทหาร

๓. เมือง เป็นพนักงานโยธา ทางบก ทางน้ำ
 ไปรษณีย์โทรเลข และทีมตรา (ซึ่งภายหลังเรียก

“ เรือนจำ ”

๔. จัง เป็นพนักงานทะเบียนบัญชี และรายงาน
จุดหมายเหตุสำหรับเมือง

๕. คดง เป็นพนักงานการภาษีอากร และผด
ประโยชน์ของแผ่นดิน

๖. นว เป็นพนักงานการที่ดิน การเพาะปลูก
และสัตว์พาหนะ (เกษตร)

ราชการฝ่ายตุลาการของเมือง มีตำแหน่งกรม
การซึ่งมีหน้าที่เป็นแผนกการอีกชั้นหนึ่ง คือ

๓. บรรเทาทุกข์ราชฎี เป็นผู้พิพากษาคความ
นครบาด (คือคดีอาญา)

๔. แพ่ง เป็นผู้พิพากษาคความแพ่ง

ตามโครงการนี้ได้ทรงนำชนกราบ บังคมทูลพระ
กรุณาได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อ
ปลาย พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้ทรงตั้งกษัตริย์ราชกร
ซึ่งจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรงตำแหน่ง
สำคัญในการปกครอง คือตำแหน่งข้าหลวงใหญ่

ซึ่งได้เปลี่ยนเป็น “กรมเทศาภิบาล” และข้าหลวง
 รองประจำกรมมณฑล สำหรับช่วยปฏิบัติราชการ
 เป็นเจ้าหน้าตางๆ และเป็นข้าหลวงประจำนคร ประ
 จำเมือง ซึ่งบทนี้เรียก “จังหวัด” มณฑลจะหลาย
 จังหวัด มีพระประสงค์จะให้ใคร ราชการที่คุ้มครอง
 คุ้มครอง ต่อมควรเป็นทพทนายมแก่ชาราชการและ
 อาณัติประชาราชกร เพื่หที่จะไปปฏิบัติหน้าที่เป็นผล
 ต่อมพระราชประสงค์ การเดือกดรรชาราชการเช่น
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เคยทรง เดือกด้วยพระ
 องค์เอง และทรงแต่งตั้งไปเมื่อรวมหัวเมืองชายพระ
 ราชอาณาเขตเขาเป็น มณฑล ๖ มณฑล แรกนั้นแดง
 และต่อมาเมื่อกรมมณฑลเพิ่มชนอก ก็ได้ทรงช่วยเสนา
 บัดเดือกอีกด้วย เพราะฉะนั้นจึงต้องให้มพระเวสททรง
 เดือกสรรคนัด ให้พอแก่ตำแหน่งที่ของการ และโดย
 เฉพาะอย่างยง ก็ คช เงินจะต้อง มีพอสำหรับค่าใช้จ่าย
 ด้วย ซึ่งทรงรับได้คราวละมณฑลหนึ่งบาง ๒-๓-๔
 มณฑลบ้าง สุดแต่โอกาสอันถ่วง เรืองชาราชการ

ด้วยบทกฎหมายนี้ แต่ได้จัดตั้งขึ้นโดยพระบรมราชานุญาตให้เสนาบดีกรมตราส่งไปยังมณฑล เพื่อให้ได้มีตัวข้าราชการที่ประโยชน์ของราชการ มีมณฑลอยุธยาและพิษณุโลก อันได้ชื่อว่าเป็นมณฑลดีอย่างในด้านแบบแผน และมณฑลอื่น ๆ ด้วยเท่าที่จะสามารถจัดตั้งได้ จึงมีบางมณฑลที่โคมนหน้าทศทางกันไปบ้างเป็นธรรมดา เพื่อจะได้ปรากฏประวัติของตำแหน่งหน้าที่ซึ่งได้จัดตั้งไว้เป็นลำดับมา จึงได้นำมาแสดงไว้ต่อไป เฉพาะ ตำแหน่งที่ใดตั้งเพิ่มขึ้นจากทำเนียบเดิม คือ

กรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล

อธิบดีผู้พิพากษา มีหน้าที่เช่นเดียวกับข้าหลวงยุติธรรมตั้งแต่ตั้งไว้ในบังก่อน ที่เปิดขึ้นเป็นนามใหม่ว่า "อธิบดีผู้พิพากษา" ตั้งขึ้น ตรงกับตำแหน่งในพระธรรมนูญศาลหัวเมือง และใช้นามนี้ตลอดมาจนหมดสมัยเทศาภิบาลแล้ว ทางราชการได้

เปลี่ยนเรียกว่า "ข้าหลวงยุติธรรม" อีกตั้งมาจนบัดนี้

ข้าหลวงโยธา มีหน้าที่ในฝ่ายโยธาธิการ

การคมนาคม การไปรษณีย์โทรเลขและโทรศัพท์ จน

กระทั่งมีตำรวจไปรษณีย์ โทรเลข ประจำมณฑลแล้ว

จึงเปิดองงาน หน้าที่ ไปรษณีย์และ โทรเลข ไปจากข้า-

หลวงโยธา คงเหลือแต่การคมนาคมและการก่อสร้าง

ตำแหน่ง สมัยหนึ่ง เรียกว่า "พนักงานโยธา" และ

"โยชามณฑล" แต่ก็ได้เลิกตำแหน่งเสียทีเดียว เห็น

ที่จะเป็นด้วยได้กรมกองเจ้าหน้าตฝ่ายราชการเหล่านี้

ขึ้นไว้ในกระทรวงมหาดไทยแล้ว เมื่อมีการในหน้าที่

ช่างทางกระทรวง คมนาคม ก็ตั้ง นายช่างจาก กรมทาง

ออกไปดำเนินการ กำกับการก่อสร้างสถานราชการอีก

ตั้งช่างจากกรมตำรวจด้วย เมื่อยังอยู่ในกระทรวง

มหาดไทย ออกไป อำนวยการ หรือกำกับ ตระกูลคราได้

ไม่กี่คนมีพนักงานโยธาประจำท้องถิ่น

ธรรมการ มีหน้าที่ตั้งขการ และจัดหาเงิน

สร้างโรงเรียน ต่อมาเมื่อตำแหน่งได้ตั้งขึ้นจากช

17/09/2566

ราชการของกระทรวงธรรมการ คือกระทรวงศึกษา
 ธิการในบัดนี้แล้ว ก็เรียก "ข้าหลวงธรรมการ" ถึง
 พ.ศ. ๒๔๕๖ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้เด็กเรียก "ข้า
 หลวง" และให้ใช้คำว่า "มณฑล" คือท้ายตำแหน่ง
 หัวหน้าแผนกการของมณฑล จึงเรียกว่า "กรรมการ
 มณฑล" และ "ศึกษาธิการมณฑล" ต่อมาน
 บคน

ผู้ตรวจการ มีหน้าที่ออกตรวจราชการความ
 จึงหวัดและอำเภอในมณฑล ตั้งเกิดความประพฤ
 ติปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าพนักงานอันเกี่ยวกับราชฎร และ
 พังกิจทุจริตของราชฎร เป็นการฝึกให้มีความรู้
 ความชำนาญในการปกครอง สำหรับเดือนฐานตั้ง
 ขึ้นตั้งไป ตำแหน่งนี้มีในมณฑลละ ๒ คน ภายหลัง
 ใช้นักเรียนมหาดเล็กเป็นผู้ตรวจการ เรียกว่า "มหาด
 เล็กผู้ตรวจการ" และในที่สุดเปลี่ยนเป็น "มหาดเล็ก
 รายงาน"

ตำแหน่งผู้ตรวจการ^๕ ใดๆ จะทำให้ขัดขัดตั้งหน้อย
 เดิมที่เมื่อแรกจัดการเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ ได้จัด
 ให้มีหน้าที่ตรวจการ ปกครอง และตั้งฉนวน การงานทั้ง
 ปวง ทำนองหน้าที่ขาดวงตรวจการตามนามของตำแหน่ง
 ต่อมากระทรวงมหาดไทยได้ออกกฎอธิบาย
 ความหมายของตำแหน่งผู้ตรวจการของมณฑล^(๑)
 ตั้งไว้สำหรับผกนักเรียนที่สำเร็จ การศึกษาวิชาของ
 กระทรวงและโรงเรียนมหาดเล็กแล้ว ออกไปรับราชการ
 ทิวเมือง ให้ได้ทำการอันจะใคร่เห็นงานจริง เพื่อให้
 มีความชำนาญการและสังเกตได้งานจริงต่างกับการ
 ที่ได้ศึกษาอยู่ในสำนักเรียนประการใดบ้าง ให้รู้จักภูมิ
 ประเทศและเห็นภาวะของราษฎรพลเมือง ทั้งขาดวง
 เทศาภิบาลจะได้ทราบอุปนิสัยใจคอของนักเรียน เพื่อ

---

(๑) กฎกระทรวงมหาดไทยที่ ๓ แผนกปก-
 17/09/2566
 ครอง อธิบาย ตำแหน่งผู้ตรวจการ ตั้งวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์
 พ.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕)

จะได้ใช้ด้วยราชการ และให้ คำแนะนำ ถึงต้นประตอ
 อาจารย์กับศิษย์ เป็นการเพิ่มพูนความรู้ของตน
 จะได้รับ ตำแหน่ง เดือนวิทยะฐานะ ชั้นเป็น ชั้น ด้ยญา
 บัตร ด้วยเหตุนี้ตำแหน่งผู้ตรวจการจึงได้แก่นักเรียน
 มหาตเด็กเป็นพน และจึงได้เปลี่ยนนามตำแหน่งผู้
 ตรวจการเป็น "มหาตเด็กผู้ตรวจการ" ต่อมาเพื่อ
 จะให้เหมาะสมควรยิ่งขึ้น และเป็นการรักษาประวัติ
 คำสั่งครด้วย จึงเปลี่ยนเป็น "มหาตเด็กรายงาน"^(๑)
 ทว่าเพื่อรักษาประวัติคำสั่งครนั้น คือในรัชกาล
 ที่ ๕ มีมหาตเด็กพวกหนึ่งมีหน้าที่ไปตรวจรายงานประ
 จำวันของศาลต่าง ๆ ในพระนคร จึงจำนวนคดีที่
 ศาลได้พิจารณาพิพากษาเสร็จไปวันหนึ่งเท่าใด มีคดี
 ค้างศาลเท่าใด แล้วทำรายงานเสนอผู้บังคับบัญชา

(๑) แจ้งความกระทรวงมหาดไทย เปลี่ยนนาม
 มหาตเด็กผู้ตรวจการเป็น "มหาตเด็กรายงาน" ลง
 วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๗)

นำขันทูตเกล้า ๆ ถวาย ได้ทรงทราบฝ่าละอองธุลี
พระบาทตั้งงานของข้าต่อนแฉ่งว่า ปฏิบัติงานช้าเร็ว
เพียงไร มหาคเด็กซึ่งมีหน้าทนต์เหมือนเรียกความหา
เด็กรายงานเหมือนกัน และหน้าทนต์คล้ายกัน ใน พ.ศ.
๒๔๕๐ ยังมีอยู่ แต่จะโตเด็กเดียวเมื่อไรไม่ทราบ ตม-
เด็จ ๆ เสด็จมาคัมภีร์ไทยจึงได้ทรงขอพระราชทานนาม
มหาคเด็กรายงานมาไว้สำหรับตำแหน่งผู้ตรวจการของ
มณฑล แต่ก็ได้หมดภาวะไปพร้อมกับมณฑลเทศา-
ภิบาล

พนักงานสืบ มีหน้าที่สืบความลับ ตัดกับทุกข
ผู้ของประชาราษฎร์และ ความประพฤติ ของเจ้าพนักงาน
งานปกครอง (และอื่น ๆ) เพื่อรายงานเสนอแก่ผู้ตั้ง
ที่ไมตรีให้ชน ตำแหน่งสำคัญและมีประโยชน์มาก
เหตุนี้ข้าราชการวังหลวงจะมีไม่ได้เลย ราษฎรจะได้
รับ ความ ร่มเย็น เป็นสุข เพราะ เจ้าพนักงาน ตำแหน่ง
แต่ภายหลังเมื่อตราเงินเดือนจะจ่ายประจำ ก็เคย
ต้องยกเด็กเดี่ยว ไว้ด้วยวิธีอื่นแทน

ผู้บังคับการกองตระเวน

มณฑลอุดร

ตำรวจภูธร

กรมการจังหวัด ซึ่งแต่ก่อนเรียก "กรมการ
เมือง" (เฉพาะตำแหน่งที่ตั้งชนใหม่ และแก่นาม
ตำแหน่งเก่าบ้างเท่านั้น) คือ

อธิบดีผู้พิพากษา เป็นประธานของศาลเมือง
ตามพระบรมบัญญัติศาลหัวเมือง ร.ศ. ๓๑๔ ซึ่งบท
เรียกว่า "ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล" มีเมืองละ ๑ ตำแหน่ง
และมีผู้พิพากษาเป็นองค์คณะสำหรับพิจารณ
าพิพากษาคดีอีก ไม่น้อยกว่า ๒ ตำแหน่ง

จึงศาล มีหน้าที่รับฟ้องและคำร้องต่าง ๆ ใน
ส่วนอรรถคดี เช่นเดียวกับเจ้าศาลในปัจจุบัน สมัย
หนึ่งทางราชการเรียกว่า "ยกกระบัตรศาล" แล้ว

กตมเปิดขนบ "เจ้าศาล" ตามเดิมสืบมาจนบัดนี้
 หนึ่ง เมื่อจัดตำแหน่งข้าราชการหัวเมืองคราว
 นั้น เป็นสมัยแรกจัดการปกครองในระบบเทศาภิบาล
 ศาลหัวเมืองยังอยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทยตามเดิม
 ตำแหน่ง ข้าราชการ ฝ่ายตุลาการ จึงยัง รวมอยู่ในทำ
 เนียบกรมการเมืองด้วย จนกระทั่งกระทรวงยุติธรรม
 รับมอบการศาลหัวเมือง ไว้ในสังกัด กระทรวง นั้นแล้ว
 ตำแหน่งฝ่ายตุลาการจึงได้แยกออก จากทำเนียบมหา
 ไทย

ผู้ช่วยราชการ มีหน้าที่ในการตรวจชำระ ต่ำ
 หรับเร่งรัด จัดเก็บ เงินด้วยสำ อากร และผล ประโยชน์
 ของรัฐ คือตำแหน่งตรวจชำระจังหวัดในบัดนี้ นอก
 จากหม่อมหน้าทช่วยผู้ช่วยราชการจังหวัด ตั้งแต่ผู้ช่วยราช
 การจะมอบหมายให้ปฏิบัติ ตำแหน่งผู้ช่วยราชการ
 นี้ หาได้พบ ในกฎหมายกำหนดนาทหารหัวเมืองอันเป็น
 หลักทำเนียบข้าราชการหัวเมืองแต่โบราณมาไม่ แต่

ก็เคยมีตำแหน่งมาแต่โบราณกาลเหมือนกัน และ
มีในจังหวัดหลายภาคต่างทิศทางไกล ๆ กัน เช่น ใน
ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และบูรพา ฯลฯ

สุภมาตรมีหน้าที่ช่วยราชการสรรพากรเมือง
ได้แก่ตำแหน่งผู้ช่วยสรรพากรจังหวัดในบังคับ

เจ้าเมือง เป็นเลขานุการสำหรับเมือง มีหน้าที่
ในการดำรงบรรณ และควบคุมว่ากล่าวเด็มนัก-
งานในศาลากลาง

สารเลข คืออักษรเลขในบังคับ เป็นเลขานุการ
สำหรับตัวผู้ว่าราชการเมือง ถ้าไม่ได้ไปราชการ ต้อง
เป็นผู้ช่วยเจ้าเมือง และแทนเจ้าเมืองในหน้าที่เลขานุ-
การสำหรับเมืองในเวลาว่างต้องประจำตำแหน่ง

สัสดี เป็นผู้ช่วยราชการในหน้าที่ปลัดเมือง
และการทะเบียนบัญชีต่าง ๆ ในแผนกมหาดไทย เบิก
จ่ายและรักษาพัสดุ รักษาแบบแผนและความสงบ
เรียบร้อยในศาลากลาง ต. พ. ศ. ๒๔๕๒ ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามตำแหน่งผู้ช่วยเจ้า-

หลวงทหารบกประจำเมือง เป็น "ตั้งตั้งเมือง" ซึ่ง
 พ้องกับนามตำแหน่งตั้งตั้งของฝ่ายมหาดไทย จึงโปรด
 ให้เปลี่ยนนามตำแหน่งตั้งตั้งเมืองเป็น "รองปลัด" และ
 ในที่ตั้งได้เปลี่ยนเป็นแต่มีนตราจังหวดตั้งมาจนบัดนี้

ตำแหน่งกรมการเหล่านี้ คงขึ้นโดย อนุโตมตาม
 ขนบประเพณีที่มชยู่แต่ก่อนบ้าง ปรับปรุงหน้าที่ให้
 เหมาะแก่ตำแหน่งบ้าง แต่ยังไม่ได้มีระเบียบแบบ
 แผนเป็นอันเดียวจนทั่วไปไม่ ต่างเมืองก็ต่างแบ่ง
 หน้าที่ งานการ เหมือน กันบ้าง แตกกันบ้าง ยังไม่เรียบ
 ร้อย กระทรวงมหาดไทยจึงได้ร่างขอบงคบังคับสำหรับ
 การปกครองหัวเมืองขึ้นเป็นฉบับแรก เพื่อให้ใช้เป็น
 ระเบียบเดียวกันทุกหัวเมืองเว้นแต่มณฑล ขึ้นนอกบาง
 มณฑล ในขอบงคฉบับนั้นได้บัญญัติทำเนียบตำแหน่ง
 กรมการเมืองไว้ด้วย แต่ก่อนที่จะตราออก
 บังคับใช้ ท่านได้ให้โอกาสแก่ข้าหลวงเทศาภิบาล
 พิจารณาแก้ไขให้ชอบด้วยเหตุผล จึงได้นำเข้าเสนอก

ประชุมเทศาภิบาล ได้พิจารณาตกลงเห็นชอบพร้อม
กันแล้ว จึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต
ให้ประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ พ.ศ. ๒๔๔๑ ต่อมา แต่ตำแหน่ง
ที่ระบุไว้ในข้อบังคับฉบับนั้นแต่ เฉพาะ กรมการเมือง
(จังหวัด) เท่านั้น หาได้บัญญัติถึงการปกครองส่วน
มณฑลไม่ ภายหลังจึงได้ปรากฏตำแหน่งกรมการ
มณฑลในพระราชบัญญัติระเบียบบรรดาศักดิ์ข้าราชการ
การพลเรือน^(๑) ในฉบับนี้เอง และในพระราชบัญญัติ

(๑) ก. พระราชบัญญัติระเบียบบรรดาศักดิ์ข้าราชการ
การพลเรือน ร.ศ. ๑๑๗ ได้ถูกยกเลิกโดย พ.ร.บ.
ฐานันดรข้าราชการฝ่ายพลเรือน ร.ศ. ๑๓๐ ตุลากรกิจ
จา ๑ ร.ศ. ๑๓๗ หน้า ๕๕๕ กฎหมาย ร. ๕ ด. ๗
หน้า ๒๖๐๗ ประชุมกฎหมายหน้า ๔๘๕ และตุลากรกิจ
จา ๑ ร.ศ. ๑๓๐ หน้า ๑๒๕ กฎหมาย ร. ๕ หน้า ๑๒๖
ประชุมกฎหมายหน้า ๑๓๗

อนึ่ง การพิจารณาคำแห่งกรมการเมืองในข้อบังคับดังกล่าวนี้ ท่านได้ถือหลักในทางที่จะให้ข้าราชการ ได้ใช้ดีมรรคาภาพเต็มกำลังและให้ได้ผลดีเต็มภาคภูมิ มิให้ตำแหน่งเหลือเพื่อเปล่า เพื่อประหยัดรายจ่ายจึงได้ตัดทอนตำแหน่งเก่า ๆ ที่ไม่จำเป็นต้องมีเสียบ้าง คงไว้เท่าที่จำเป็นเพียงน้อยตำแหน่ง เมืองหนึ่ง ๆ นอกจากผู้ว่าราชการเมืองผู้เป็นประธาน ๓ แล้ว มีคณะกรรมการเมืองดังนี้

กรรมการผู้ใหญ่ มี ๓ ตำแหน่ง คือ ๑. ปลัด

- ๒. ยกกระบัตร คือช่วยการจังหวัดในบดิน
- ๓. ผู้ช่วยราชการเมือง คือสรรพากรจังหวัดในบดิน ทั้งนี้เป็น

(๓) ข. พ.ร.บ. ศักดินาข้าราชการหัวเมือง ร.ศ.

๓๓๘ ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๓๓๘ หน้า ๒๐๕ ค. ยศเทียบตำแหน่งข้าราชการหัวเมือง หนังสือพิมพ์เทศาภิบาลเล่ม ๓ ร.ศ. ๓๒๕ หน้า ๘๓

ข้าราชการชั้นสัญญาบัตร มีบรรดาศักดิ์เป็นพระหรือ
หลวง

กรมการผู้ช่วย มี ๕ ตำแหน่ง คือ ๑. เจ้าเมือง
๒. ตัดดี คือเสมียนตราจังหวัดในบังคับ ๓. แพ่ง คือ
อัยการผู้ช่วย ๔. ศักมาตรา คือผู้ช่วยตราพากรจ
จังหวัด ๕. ตำมเทศ คือออกษรเทศ เป็นข้าราชการชั้น
ประทวนตราเสนาบดีตงเป็นหลวงหรือขุน

รองกรมการ มีไม่จำกัดตำแหน่ง ๑. รองเจ้า
เมือง ๒. รองแพ่ง เป็นต้น เป็นข้าราชการชั้นประ
ทวน มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนหรือหมื่น^(๑)

กรมการนอกทำเนียบ ตำแหน่งหม้อยู่ก่อนใช้
ชื่อบุคคลแล้ว เป็นข้าราชการชั้นสัญญาบัตรหรือ

(๑) ตำแหน่งรองกรมการนอกจากที่ระบุไว้ไม่
แน่ว่ามีตำแหน่งรองอะไรอีกบ้าง และไม่ได้ตั้งมานาน
แล้ว คอย ๆ หมดไปเพราะมีตำแหน่งเสมียนพนักงาน
ชนแทนแล้ว

ประทอนก็ได้ ตั้งแต่แต่ตั้งนครแก่งภูพานรูป อนุ-
โตมตามริ้นเต็มอด้วยกรมการ ผู้ใหญ่หรือผ่นอัยก
เป็นได้ และไม่จำกความเมืองตะกน เรียกออกอย่าง
หนึ่งว่า "กรมการพิเศษ" มีหน้าที่เป็นทปรักษาราช-
การต่าง ๆ มีการนคราภิบาลเป็นคน

ตำแหน่งที่โตคนนคราภิบาลขอขบงคบนี้ไคหายไป
หลายตำแหน่ง แต่ความจริงตำแหน่งหนาทขงมอยู่
หากได้โอนราชการและตำแหน่งไปตั้งกค กระทรวงอื่น
บ้าง โอนเข้าดมทกับตำแหน่งอื่นทมอยู่ในขบงคบ
การปกครองหัวเมืองบ้าง จึงยกเลิกตำแหน่งเดิม
เดี่ย และเปิดขนามตำแหน่งบ้าง ตั้งตั้งเขตผล
ของ ตำแหน่ง ที่หายไป จากขบงคบ ปกครอง หัวเมือง
คิงน

๓. ขบคตผพพากษา (ศาลเมือง) ยงคงมคตอด
มาขง เปิดขนขนามตำแหน่งเป็น ผพพากษา หัวหน้าศาล
จังหวัด ได้โอนไปตั้งกคกระทรวงยุติธรรมแล้ว ตำแหน่ง
แห่งนขงพนจากทำเนียบ กรมการ ขงตั้งกค กระทรวง

มหาดไทย

๒. มหาดไทย ได้โอนงานไปไว้ในหน้าทจา
เมืองและรองปลัด คือเสมียนตราจังหวัดในบคนแถว
ตำแหน่งมหาดไทยเมืองจรัลรั้งไป

๓. พล ได้โอนงาน ในหน้าทจนไปไว้ในสังกัด
กระทรวงโยธาธิการ ซึ่งภายหลังเปลี่ยนเป็นกระทรวง
คมนาคมแล้ว ตำแหน่งจรัลรั้งไป

๔. เมือง มีหน้าที่เป็นตุลาการ ได้โอนการ
ศาลไปสังกัดกระทรวงยุติธรรมแล้ว ตำแหน่งจรัล
รั้งไป

นามตำแหน่ง "เมือง" ในขณะจุดตั้งมณฑล นำ
คำเนียงใจว่ากำลังกลายเป็น "เวียง" ไปแล้ว จึงได้
แสดงใจเสียแต่บัดนี้ คือคำ "เมือง" (วัง คตัง นา)
ในกฎหมายเก่าทุกเล่มทุกบททุกมคาน ท่านก็เรียกเมือง
ทุกแห่ง ไม่ได้เรียกเป็นอย่างอื่นเลย ในหนังสือเก่า
ก็เหมือนทุก เป็นความหมายถึงกระทรวงการพระ-
นครบาล เพิ่งมาเรียก "เวียง" วัง คตัง นา กันจน

ในสมัยใหม่ ปรากฏในหนังสือเจ้าอาเภอ อธิบาย
 การปกครองแต่โบราณ มีความถ่าวจถึงจุดตมกว่า
 เวียง จัง คตง นา แะพจนานุกรมว่า "เวียง=เมืองท
 มกาแพงธอม" ซึ่งใกล้กับความหมายทางภาคพายัพ
 ว่า "เวียง" = จังเจ้า แต่ถ่าเอาคำ "เวียง" มาเป็น
 คณะจุดตมก็ ถัดจากความหมายของกฎหมายเก่า
 ของไทย กรมพระนครบาลซึ่งเรียกตามคำตำมัญ
 กเรียกว่า "กรมเมือง" หน้าที่ราชการของกรมเมือง
 ครอบ ออกไปนอก กำแพง ธอม พระนคร จะเรียกดกรม
 เวียงอย่างไรได้ เพราะฉะนั้นถ่าเรียกกันว่า เวียง
 จัง คตง นา ก็เป็นคำที่ผิดกฎหมาย หนักหน่วง
 ไม่ยอมไซ้ขอของตำแหน่ง "เมือง" ให้กตายเป็นเวียง
 ไม่ตามเขา

ผู้บัญชาการเวอนจำ เป็นตำแหน่งผู้บัญชา
 ราชการเมือง คือผู้กเป็นผู้บัญชาการเมืองกต หรือ
 ปลัดมณฑลอันเป็นตำแหน่งผู้บัญชาการ เมืองกตยกต
 ของเป็นผู้บัญชาการเวอนจำ โดยตำแหน่งกตด้วย ในคน
 เดียวกัน ตามพระราชบัญญัติเวอนจำ ร.ศ. ๑๒๖

(พ.ศ. ๒๔๕๔) มีอำนาจหน้าที่บังคับบัญชาและรับผิดชอบ
 ขอบการเรือนจำในจังหวัดคนๆ และยังคงถือปฏิบัติ
 คดอดมาจนบัดนี้ คือชาวหลวงประจำจังหวัดต้องเป็นผู้
 บัญชาการเรือนจำด้วย และโดยนัยเดียวกันนายอำเภอ
 ทมเรือนจำตั้งอยู่ต่างหาก นอกจากเรือนจำจังหวัด ก็
 ต้องเป็นผู้บัญชาการเรือนจำอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย จน
 กว่าจะพ้นตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด หรือข้าหลวง
 ประจำจังหวัดและนายอำเภอไป

๕. วัง มีหน้าที่ในฝ่ายตั้งฉกรรจ์ หรือกรรมการ
 และการศึกษา ได้โอนงานให้แผนกมหาดไทยช่วยทำ
 แทน และกระทรวงธรรมการซึ่งภายหลังได้เปิดขึ้น
 เป็นกระทรวงศึกษาธิการเป็นเจ้าของตำแหน่งกรรมการ
 เมืองไว้สำหรับหน้าที่ตั้งฉกรรจ์ หรือกรรมการแล้ว
 ตำแหน่งวังก็ว่างไป

๖. คตัง กระทรวงการคลังได้ตั้งข้าราชการของ
 กระทรวงนี้ขึ้นเป็นคตังเมืองแล้ว และการสำรวจ
 ทรัพย์สินซึ่งเคยรวมอยู่ในหน้าที่คตังก็ยกขึ้น
 17/03/2556

สรรพากร เมือง อันเป็น เจ้า พนักงาน ใน กรมสรรพากร
 นอกของกระทรวงมหาดไทย รับ มา ดำเนินการอยู่แล้ว
 ตำแหน่งคงจงพนจากทำเนียบของมหาดไทย

๖. นาย ใต้ โอนหน้าที่น ดมทบ กับแผนกสรรพ
 กร และต่อมาได้มีตำแหน่งพนักงานเกษตร ประจำบาง
 เมือง ก็ได้ออในงานในหน้าที่การเกษตรไปไว้ในหน้าที่
 กระทรวงเกษตรธิการแล้ว ตำแหน่งนาคีระยังมีไป

๗. บรรเทาทุกข์ราษฎร หน้าที่ปกครองบังคับ
 การคุมขังนักโทษและผู้ต้องคดี ตำแหน่งจะได้มีไว้
 ในชื่อบังคับและพระราชบัญญัติเรือนจำ จึงไม่ต้องมี
 ในชื่อบังคับปกครองหัวเมือง

๘. ผู้บังคับกองตำรวจภูธร หรือกองตระเวน
 ในขณะออกของบังคับปกครองหัวเมืองนั้น ก่าตั้งจัด
 ตั้งกองตำรวจภูธร และกองตระเวนอยู่ถึงจะได้ตรา
 ตำแหน่งผู้บังคับบัญชาไว้ในชื่อบังคับ ถ้าหัวเมืองกรมกอง

นั้น ๆ อีกส่วนหนึ่ง
หัวเมือง

จึงไม่ต้องมีในขอบบังคับปกครอง

กรมการมณฑล

ตามพระราชบัญญัติศักดิ์นาข้าราชการหัวเมือง

ร.ศ. ๑๑๕

๑. ข้าราชการประจำราชการมณฑล คือ ข้าราชการใหญ่ ตามทำเนียบตำแหน่งที่ใดตั้งไว้ก่อนหน้า และนามสุดท้ายว่า "กรมเทศาภิบาล"
๒. ปลัดมณฑล ตำแหน่งนี้แต่เดิมเรียกว่า "ปลัดเทศา" มีหน้าที่ช่วยราชการในหน้าที่ราชการของเทศาภิบาล และรักษาการแทนในเวลาเทศาฯ ไม่อยู่และเป็นผู้ว่าราชการเมือง ข้าราชการ ข้าราชการ มณฑล อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

๓. ยกกระบัตรมณฑล ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงเป็นอัยการ
มณฑลเมื่อมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๘^(๑)
๔. มหาดไทยมณฑล คือข้าหลวงมหาดไทยตาม
ทำเนียบ ซึ่งได้ตั้งไว้ก่อนหน้านั้นแต่ถึง
กรกฎาคม ๒๔๕๖ จึงได้เปลี่ยนเป็นมหาด
ไทยมณฑล พร้อมกับตำแหน่งข้าหลวง
อื่น ๆ ซึ่งประจำมณฑล^(๒)
๕. ตำรวจพากรมณฑล ตำแหน่งเดิมเรียกว่าข้า-
หลวงตำรวจ ได้แยกงานภาชีอากรมา
จากแผนกคลัง ถึงกรกฎาคม ๒๔๕๖ จึง

(๑) ประกาศเปลี่ยนนาม ตำแหน่ง ยกกระบัตร
เป็น "อัยการ" และรวมกรมอัยการ ถึงวันที่ ๑๖
มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๘.

(๒) แจ้งความกระทรวงมหาดไทย ถึงวันที่ ๕
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ราชกิจจานุเบกษา หน้า ๖๐; กฎหมาย
รัชกาลที่ ๖ หน้า ๖๐; ประชุมกฎหมาย หน้า ๕๒.

ใต้เปลี่ยนเป็นตรากรมณฑล

๖. เมือง มณฑล ตำแหน่ง ^๕ เป็นขอ ^๕ ในเครือ ^๕ จตุ-
สดมภ์ เคยใช้ ^๕ ในพวงกลมการเมือง แต่
เมื่อมีบัญญัติไว้ในทำเนียบศักดิ์นาข้าราชการ
มณฑล ยังไม่เคยทราบว่าได้ตั้ง ^๕ ตำแหน่ง ^๕ ในมณฑลใดเลย
๗. วัง มณฑล เช่นเดียวกับตำแหน่ง ^๕ ท้าววัง
บน ^๕
๘. คตัง มณฑล ตำแหน่ง ^๕ นี้ ^๕ ได้ ^๕ ตั้ง ^๕ ไว้ ^๕ ก่อนหน้า
น ^๕ แดง ^๕
๙. นา มณฑล ตำแหน่ง ^๕ นี้ ^๕ ไม่เคยทราบ ^๕ ว่า ^๕ ได้ ^๕ ตั้ง ^๕
ที่ ^๕ มณฑล ^๕ ใด ^๕ น่า ^๕ จะ ^๕ เทียบ ^๕ หรือ ^๕ ใช้ ^๕ เป็น
ตำแหน่ง ^๕ เดียวกัน ^๕ กับ ^๕ ตำแหน่ง ^๕ เกษตร ^๕ มณฑล ^๕
ซึ่ง ^๕ บาง ^๕ ที่ ^๕ ใช้ ^๕ ว่า ^๕ “ ^๕ กรม ^๕ การ ^๕ ตำแหน่ง ^๕
นา ^๕ ” ^๕ ของ ^๕ กระทรวง ^๕ เกษตร ^๕
๑๐. พัด ^๕ คม ^๕ มณฑล ^๕ ตำแหน่ง ^๕ นี้ ^๕ เคย ^๕ ได้ ^๕ ยิน ^๕ ว่า ^๕ ใช้ ^๕ อยู่ ^๕
คราว ^๕ หนึ่ง ^๕ จะ ^๕ เป็น ^๕ มณฑล ^๕ กรุง ^๕ เทพ ^๕ หรือ ^๕

อยู่ชยาจำไม่ถนัด และดูเหมือนจะไม่ได้
ตั้งเดียนานแล้ว

๓๑. กรมการมณฑล ตำแหน่งกงจะตงไว้บนอนดบ
อัครศักดิ์นา เมื่อมีตำแหน่งข้าราชการ
ในขณะมณฑลชนในภายหลัง นอกจากที่
ได้ระบุไว้แล้ว และเทียบฐานะเท่ากับ
อัครศักดิ์นาสำหรับตำแหน่งกงจะตงได้ ไซ
กันได้

๓๒. รองกรมการมณฑล มนย เช่น เดียว กับ ที่ ได้
วิจารณ์ไว้ข้างบนนี้ แต่ฐานะรองจาก
กรมการมณฑล เช่นตำแหน่งมหาดเล็ก
รายงาน เป็นคน คงอยู่ในชนน
ยังมีกฎของทบการปกครองอีก ๒ ฉบับ ซึ่ง
ใช้เฉพาะท้องถิ่น สำหรับเมืองประเทศราช (ซึ่งตามประ
เพณีมีการถวายต้นไม้ทองเงิน เครื่อง ราชบรรณาการ
แก่พระมหากษัตริย์) บัญญัติตำแหน่งกรมการไว้บ้าง
ตำแหน่งต่างกับทำเนียบข้าราชการมณฑลอื่น ในที่นี้

จะนำมาแต่งตั้งแต่เฉพาะบางตำแหน่ง ซึ่งไม่มีในทำเนียบ
กรมการที่ผ่านมาแล้ว คือ

มณฑลพายัพ^(๑) มีตำแหน่งเหล่านี้

ข้าหลวงป่าไม้ มีหน้าที่ตรวจการเก็บภาษีอากร
จากของป่าและผลประโยชน์ในการป่าไม้ การบำรุง
รักษาป่าไม้ ฯ

นอกจากนี้เช่น ตำแหน่ง ข้าหลวง เจ้าหน้าทคนละ
มณฑล เช่นเดียวกับที่มีอยู่แล้วในของตน

กรมการนคร และเมือง

เจ้าตำหนมหาดวง ประกอบด้วยตำแหน่งเหล่านี้
เจ้าผู้ครองนคร หรือผู้ครองเมือง ๑^(๒) ข้าหลวง

(๑) กฎ ๑ ข้อบังคับปกครองมณฑลตะวันตก
เฉียงเหนือ ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๓๓๗ หน้า ๓๓๗

(๒) พระราชบัญญัติศักดิ์ดินแดนเจ้านาย พระยา
ท้าวแดน เมืองประเทศราชราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๓๓๗
(พ.ศ. ๒๔๕๒) หน้า ๓๗๗

ประจำนครหรือเมือง ๓ ข้าหลวงผู้ช่วย ๓ เป็นคณะ
บังคับบัญชาราชการทั่วไปในเขตของนครและเมือง

เมืองที่ใดแบ่งเขตเป็น บริเวณมีข้าหลวงบริเวณ

๓ นาย

มีข้าราชการ ๓ รอง เจ้า ตำนามหลวง เป็นผู้ช่วย

ราชการในเจ้าตำนามหลวง เรียกว่าเสนา ๖ ตำแหน่ง

คือ

ตำแหน่งมหาดไทย ๓ ตำแหน่งยุติธรรม ๓

ตำแหน่งวัง ๓ ตำแหน่งคลัง ๓

ตำแหน่งนา ๓ ตำแหน่งทหาร ๓

นามของตำแหน่งทั้ง ๖ นี้เป็นนามที่อยู่ในขอบ
บังคับ แต่คำที่ใช้เรียกกันเป็นสามัญไม่มีคำ "ตำแหน่ง"

มีแต่ว่า เสนามหาดไทย เสนายุติธรรม เสนาทหาร

เสนาวัง เสนาคลัง เสนานา การเลือกสรรแต่งตั้ง

อยู่ในภาระ ของ เสนาบดีนำ ความ กราบ บังคม ทูลพระ

กรุณาเพื่อโปรดเกล้า ๆ แต่งตั้ง

รองเสนา ๖ ตำแหน่ง คือ รองเสนามหาดไทย
รองเสนายุติธรรม รองเสนาทหาร
รองเสนาวัง รองเสนาคลัง รอง
เสนานา

กรมการพิเศษ ไม่จำกัดจำนวนว่ากี่คน มีหน้าที่ตั้ง
แต่งตั้งไว้แล้วใน ตำแหน่ง กรม การ
นอกทำเนียบ อันมีลักษณะเดียวกัน
พระยาท้าวแสน ไม่จำกัดจำนวนคน มีตำแหน่ง
เกี่ยวกับวงศ์ตระกูลตามศักดิ์นา

กรมการแขวง (อำเภอ)

นายแขวง คือ นายอำเภอ

รองแขวง คือ ปลัดอำเภอ

บริเวณ ๗ หัวเมือง คือ มณฑลปัตตานี^(๑) มี

(๑) ขอบังคับปกครองบริเวณ ๗ หัวเมือง

ตำแหน่งที่นามแฝงจากนามตำแหน่งในมณฑลอื่น แต่
เพียงบางตำแหน่ง คึงน

ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ มีฐานันดรของจาก

สมุหเทศาภิบาล และเห็นอพระยา
เมือง เป็นประธานตรวจจัดราชการ
ในบริเวณ

พระยาเมือง คือเจ้าเมือง ผู้ว่าราชการเมือง

ศรีตะวันกรมการ คือปลัดเมือง ยกกระบัตร ผู้ช่วย
ราชการเมือง และกรมการซึ่งมี
คนพินบานเมือง นอกจากตำแหน่ง

ประจำตามตำแหน่ง คือ ข้าราชการ
ที่เป็นญาติวงศ์ของพระยาเมือง

โตะกาด ผู้พิพากษาชาวฮังตาม สำหรับ

เฉพาะคดี ผัวเมีย และ มรดก ขึ้น ต้อง

ใช้กฎหมายฮังตาม ในคดีที่คู่ความ

17/09/2566

หรือแต่จำเตยเป็นฮังตามิกและมี คน

นับถเลขอกตงชน ภายหตงทางราช

การได้เปลี่ยนตำแหน่งนี้เป็น "ตะโตะ
ยุติธรรม"

ตำแหน่ง นอกจากนี้เหมือน ข้าราชการ หัวเมือง
อื่น ๆ

อุปราชประจำมณฑลภาค

กาลล่วงมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ในรัชกาลที่ ๖
ได้โปรดเกล้าฯ ให้รวม ท้องที่ มณฑลใกล้เคียงกัน
ตั้งเป็นภาคชนภาคหนึ่ง และทรงให้มี ข้าราชการ
ผู้ใหญ่ผู้ ทรงเกียรติคุณสูง ซึ่งโดย มากโปรดให้
สมเด็จพระเจ้าภิบาล มณฑล ที่ ตั้งบัญชา การ ภาค นั้นเอง
เป็น อุปราช ประจำ ภาค ละ ๑ ท่าน ให้ มีอำนาจ
หน้าที่ดังกล่าวในบทที่ว่าด้วยการตั้งมณฑลภาคนั้นแล้ว
ตั้งได้ ๔ ภาค และมีอายุมาได้ ๑๒ ปี ในรัชกาลที่ ๗
ทรงเห็นความจำเป็นที่จะตั้งยกเด็กมณฑลภาค และ
ตำแหน่งอุปราชเสีย จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ
ยกเด็กตำแหน่งนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗

คุณสมบัติของกรรมการพิเศษ

ขอเสนอตำแหน่งกรรมการเมืองมีหน้าที่
 เกตอยู่ตำแหน่งหนึ่ง คือกรรมการนอกตำแหน่ง ซึ่งได้
 รับการ แต่ง ตั้งไว้ ก่อนตรา ข้อ บังคับ สำหรับ ปกครอง
 หัวเมือง และเมื่อตราข้อบังคับแล้ว ก็ได้บัญญัติตำแหน่ง
 หนึ่งไว้ด้วย บางแห่งเรียก "กรรมการพิเศษ" และ
 บางแห่งเรียก "กรรมการที่ปรึกษา" แต่ทว่าลักษณะ
 อย่างเดียวกันทั้ง ๒ ตำแหน่ง คือมีหน้าที่เป็นที่ปรึกษา
 ราชการ ต่าง ๆ เป็นที่ น่าสนใจ อยู่ไม่น้อย ด้วยเป็น
 ตำแหน่งที่ถกแถลงตกลงกัน โดยผู้ว่าราชการเมือง ข้าราชการ
 ท้องเทศาภิบาล และโดยเกียรติคุณของผู้นั้นเองซึ่ง
 ทรงคุณวุฒิมีประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง สัมควร
 แก่คุณานุรูป มิได้มีอัตราเงินเดือนเบี้ยหวัดบำเหน็จ
 บำนาญหรือเงินจ้างรางวัลจากรัฐบาล เว้นแต่รัฐบาล
 หรือ พระบาท สัมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว จะได้ พระราชทาน
 โดยส่วนพระองค์ ไม่แต่เท่านั้น บางคนยังได้ตั้งทรัพย์สิน
 สิ้นส่วนตัวและได้บัญญัติ วิทยากร เกษกตแก่ราชการ

17/09/2566

๑. เป็นที่ปรึกษาของ รัฐบาลในข้อ ๑ ที่จะจัดทำ
 บำรุงหรือแก้ไขความขัดข้องในการเดินรถไฟหรือฟุตเมือง
 ในเมืองและมณฑลนั้น ๆ

๒. ทำความเห็นในการที่เข้ามาในข้อ ๑ ขนส่งขอ
 คอผู้วาราชการเมืองขอให้รักษาเพื่อได้แจ้งต่อรัฐบาล

๓. ตรวจสอบรายงานการค้าขายสำหรับ เมืองนั้น ๆ

ใหม่กำหนดการประชุมกรรมการ นอกทำเนียบที่
 เมืองบดะ ๒ ครั้งเป็นประจำ เพื่อบริการหาหรือการที่
 ควรจะจัดทำ และตรวจสอบประจำก่อนที่จะขึ้นไป
 ยังมณฑล และประชุมเป็นการพิเศษได้ชุกบดะกกราว
 ตามแต่ผู้วาราชการเมืองจะนัดประชุม และให้มีประ
 ชุมทมณฑลบดะครั้งหนึ่ง เพื่อบริการที่จะจัดจะ
 บำรุง หรือแก้ไขความขัดข้องในการหาเลี้ยงชีพใน
 มณฑลนั้น ๆ ถ้ากรรมการนอกทำเนียบคนใด คิดเห็น
 ว่าจะจัดการ ให้เป็น ผลประโยชน์ แก่การทำมาหากินก็
 ให้เสนอผู้วาราชการเมืองได้ หรือถ้ารัฐบาลจะต้อง
 การความหรือคำแนะนำที่ เกยว ด้วยการทำมาค้าขาย

ในเมืองนั้นอย่างใด การตั้งคำถามผ่านไปทางมีข้าราชการ
กรเมือง ถ้าการที่จะคงปรึกษาเป็นการค่อน ผู้
ราชการเมืองจะเรียกประชุมกรมการนอกตำแหน่งเป็น
การพิเศษก็ได้ ๆ ต ๆ

เรื่อง ท ประชุม เทศาภิบาล เห็นชอบพร้อมกัน
แต่ปรากฏว่าตำแหน่งกรมการ พิเศษเคยมีอยู่แต่เฉพาะ
ทุกมณฑล ซึ่งเป็นเหตุให้บ้าง พอดีบ้าง อันได้
บ้างเพื่อบุคคลประโยชน์แก่บ้านเมืองแต่โดยมาก จึงได้
รับพระราชทานสัญญาบัตรบ้าง ประทอนเงินมาคิด
บ้างตามควรแก่คุณานุรูป แต่เรื่องดังกล่าวไปตามเดิม

ครั้นกาลล่วงมาถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ สมัยสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต
เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ท่านพระยาศรีธรรม
ราชเมื่อเป็นสมุหเทศาภิบาล มณฑล นครศรีธรรมราช
ได้นำความดำริเข้าเสนอที่ ประชุม เทศาภิบาล อีกคราว
หนึ่งว่าควรมกรกรมการที่ปรึกษาขึ้น ด้วยความประสงค์
ในตั้งเจ้าพนักงานผู้คอยสอดส่องกิจการในข้ออื่น ๆ

ประชุมก็โดยราชการเห็นใน ขณะนั้น เช่นเดียวกับคราว
 ก่อนสัก ก็ขอความร่วมมือพิเศษ ซึ่งใครคงสนใจแต่
 ความทองที่ต่าง ๆ ก็อยู่ในฐานะ กรมการที่ ปรึกษาตนเอง
 ถ้าหากจะวางระเบียบให้มีการประชุมขึ้น เพื่อปรึกษา
 ทหารือความประสงค์ของมณฑล นคร ศรีธรรมราช
 ก็ไม่ผิดของอย่างใด จึงเป็นอันตกลงกันว่า ถ้ามณฑล
 ใดมีความประสงค์จะวางทางการ ให้มีการประชุมกรม
 การพิเศษพิจารณาปรึกษากิจการอย่างไร ก็ให้กระทำ
 ได้เป็นการภายในของมณฑลนั้น ไม่จำเป็นต้องแต่ง
 ดงชนต่างหาก เวชงก็เป็นผู้ตักตนเพียงน

ความจริงเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย เพราะเป็นตั้ง
 ที่เกิดกุด คุณ ประโยชน์แก่ ประชาชน ด้วยน้ำใจ สัมคิร
 และด้วยเกียรติคุณของผู้นั้นที่ใครรับตำแหน่งตนเอง หาใช่
 ตำแหน่งที่ใครจะไป กระเดือกกระเด็น ช่วงรัง ซื่อหาถน
 เขาควยยามิดหรือประจบสอพลอไม่ แต่ตั้งที่ผู้ใครรับ

ตำแหน่ง นั้น พอใจ ยิ่งกว่า ฮามัดใด ๆ ในอดีต สมัย นั้น
 ก็คือผลดีของด้วยเกียรติคุณ เกียรติศักดิ์ อันเป็นเครื่อง
 เชิดชูยศถาบรรดาศักดิ์ตระกูลของเขาถึงมคออย่างดยุจนบดี
 นไม่น้อย แต่ด้วยดีที่ผู้เขียนจะนำนามของท่านเห่า
 นมาเด่นชัดให้ทั่วถึง แม้จะข้างอิงมาเป็นอุทาหรณ์บาง
 ท่านก็เป็นกรไม่เต็มภาคภูมิ จึงจาคของชอภยระงบ
 เตี้ย แต่เมื่อกล่าวถึงมาถึงยุคที่เด็กบรรดาศักดิ์กตถนแล้ว
 หากจะให้ผู้ใดไปอุปคหน้าทกรมการที่ปรึกษา หรือ
 กรมการนอกทำเนียบซึ่งได้ประกอบดำรงณประโยชน์
 เยี่ยงอดคบุคคล กตผู้เหมือนจะยังไม่ถึงกระบดเตี้ยที่
 เตี้ยว ถ้าเห็นประโยชน์ก็น่าจะหาหนทางไปพบท่านเห็น
 ด้วยเกียรติอย่างหนึ่งอย่างใด

ผู้เขียน ขอ ดำรภาพ ที่โตน่า เรื่องซึ่ง ท่าน อาจจะ
 วิชาญมาสู่ท่าน โดยที่ ได้บรรยายถึงทำเนียบกรมการ
 หัวเมือง มา ประกอบ บทที่ ว่าด้วย สุพันธุราชการ

โดยมีคณาจารย์ การเพิ่มตำแหน่งและเปลี่ยนแปลง
กรมการหัวเมืองยอมมีต่อมาอีก จึงขอรวบรวมคัดความ
ถึงตำแหน่งที่คงมีอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อก่อนจะยุติ
ภาวะการเทศาภิบาล ๓๐ ปี คือ พ.ศ. ๒๔๖๕ พณฯ
ท่านเจ้าพระยาযายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้น ตำแหน่งข้าราชการประจำภูมิภาค
อันอยู่ในความปกครองของสมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการ
จังหวัดและนายอำเภอ ที่คงมีอยู่ตามรายตำแหน่ง
เทียบชั้นอันดับประกอบ ขอบังคับลักษณะ ปกครองหัว
เมืองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕ ดังนี้

- (๓) ข้าราชการเทียบชั้นผู้ว่าราชการจังหวัด คือ
ปลัดมณฑล	+ ปลัดมณฑล
ผู้บังคับการตำรวจมณฑล	+ เกษตรมณฑล
อัยการมณฑล	พดัดมณฑล
+ คณบดีมณฑล	+ อธิบดีไปรษณีย์โทรเลข

+ ตั๋วรพากรมณฑล   ตั๋วรถพัสดุ

+ ตั๋วราชการกรมณฑล

(๒) ข้าราชการเทียบชั้นปลัดจังหวัด คือ

ผู้บังคับการและผู้กำกับ-   + เกษตรจังหวัด

การกรมหรือกองตำ-   (หรือกรมการ

รวจจังหวัด   ตำแหน่ง)

อัยการจังหวัด   + ปลัดศึกษาภิบาล

+ ปลัดจังหวัด   เสมียนตรากรมณฑล

+ ตั๋วรพากรจังหวัด   + คู่มือการกรมณฑล

+ ตั๋วราชการจังหวัด

+ ตั๋วรถจังหวัด

(๓) ข้าราชการเทียบชั้นนายอำเภอ คือ

ตำรวจใหญ่และตำรวจ-   + นายด่านภาษีหรือ-

วัดแขวงตำรวจ   คู่มือการจังหวัด

แพทย์   + พนักงานไปรษณีย์โทรเลข

พวามรงค์ เลขานุการมณฑล
จางจังหวัด

- (๔) ข้าราชการเทียบชั้นปลัดอำเภอ คือ
หัวหน้าตำรวจโรงพัก- เสมียนตราจังหวัด
ตำรวจประจำอำเภอ
+ ตำรวจพรอำเภอ (ดมฺห- อักษรเดช
บัญญัติอำเภอ)
+ นายด่านภาษีอำเภอ + โยธาจังหวัด
+ ศึกษาธิการอำเภอ มหาเด็กรายงาน
+ ตัดอำเภอ
ข้าราชการ ตำแหน่งอื่นที่ เจ้า กระทรวงใดดงชน
เป็นพิเศษ เทียบด้วย ตำแหน่ง ชนใด ก็ให้ เทียบเจ้า
ตำแหน่งชนนั้น
+ ตำแหน่งทมิเตรของหมายตงน เป็นข้าราชการ
ตั้งกคฺ ทร วองอนใบทตราขอบงคบดกษณะปกคฺรของ

หัวเมืองชวศราว พ.ศ. ๒๔๖๕.

การเปลี่ยนแปลงนามตำแหน่งราชการ

นามของตำแหน่งราชการย่อมมีอันเปลี่ยนแปลง
ได้ในบางตำแหน่งตามควรแก่กาลสมัย ดังได้นำมา
ประมวลไว้ ณ ที่นี้เฉพาะ ตำแหน่งใน คณะกรรเทศา
ภิบาล

ตำแหน่งผู้บัญชาการมณฑล

นามผู้บัญชาการมณฑลอัน สืบแก่ตำแหน่งหน้าที่
ชุกชุม แต่ตามกระแสพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า
ของนิทานทรงใ้ชื่อนามนี้ แต่เพียงให้เข้าใจกันว่าผู้เป็น
ประธานของมณฑลในเมื่อยังมีได้บัญญัตินามตำแหน่ง
ไว้เป็นยุติเท่านั้น เพราะมีตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ ข้า

หลวงเทศาภิบาล ซึ่งตั้งแต่สมัยแรกก็ตั้งมณฑลแล้ว
ตั้งแต่นั้นต่อไป

๑. ข้าหลวงใหญ่ ไซ้ตั้งแต่เมื่อแรกตั้งมณฑล
ขึ้นใหม่ เนื่องจากแต่ก่อนได้ทรงพระกรุณาโปรดให้
ข้าราชการในกรุงเทพฯ ออกไปอยู่ประจำรักษาราช
การจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งมีเจ้าเมืองกรมการอื่นเป็นผู้ตบ
ตักในท้องถิ่นอยู่แล้ว ตามสมควรและจำเป็นตั้งกล่าวใน
เบื้องต้นแห่งนั้น เมื่อรวมหัวเมืองหลายเมืองเข้า
เป็นมณฑล จึงต้องมีบัญชาการมณฑลขึ้นตำแหน่ง
หนึ่ง มีอำนาจหน้าที่เป็นใหญ่กว่าข้าหลวงประจำเมือง
ในมณฑลนั้นๆ จึงมีนามตำแหน่งว่า "ข้าหลวงใหญ่"
(ข้าหลวงอื่นๆ เป็นข้าหลวงรองประจำเมือง) ตำแหน่ง
ข้าหลวงใหญ่ไซ้อยู่เมื่อแรกตั้งมณฑลบางมณฑล คือ
๑. มณฑลพายัพ ๒. มณฑลอุดร ๓. มณฑล
ยี่ดำน ๔. มณฑลนครราชสีมา และ ๕. มณฑล
บุรพา เป็นมณฑลที่อยู่นอกเขต คือมาโปรดให้เปลี่ยน
เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (เงินแต่เมื่อมณฑลสายใหม่ขึ้น)

บังคับสำหรับปกครองมณฑลให้เรียกว่า "ข้าหลวงใหญ่" ตามเดิม

๒. ข้าหลวงต่างประเทศองค์เจ้าเวรราชการมณฑล
นามน ไซดำหริ่มณฑลอุดร ดมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทรงบัญชาการมณฑล
และดำรงมณฑลอุดร ดมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงธรรมาธิปไตย ทรงบัญชาการมณฑล
เท่านั้น ทรงตำแหน่งมณฑลอุดร นามตำแหน่งเป็น
ข้าหลวงเทศาภิบาลแล้ว ทรงบัญชาการยกโขงนาม
ข้าหลวงต่างประเทศ องค์ คตชคมา จน เด็จฯ กลับเข้าสู่พระ
นครแล้วทรงตั้งพระยศ ผู้ไปบัญชาการมณฑลตั้ง
แทนพระองค์จึง ใช้นามข้าหลวงเทศาภิบาล ๆ ต่อมา

๓. ข้าหลวงเทศาภิบาล ตำแหน่งเดิม เด็จฯ
เจ้าชองนิทานมทรงนิพนธ์ไว้ว่า ในรัชกาลที่ ๕ ได้พระ
ราชทานนาม ตำแหน่ง บัญชาการ มณฑลให้เรียกว่า
"ข้าหลวงเทศาภิบาล" ให้มีผลสืบต่อว่า "ข้าหลวง"
ซึ่งไปทำการชีวิตราช และให้เรียกได้ทั้งเจ้านายและ

ขุนนาง นามตำแหน่งนทรวงชานชนเมืองทรงตั้งตำแหน่งเจ้า
พระยาสุรสีห์ ฯ (เชย ถัดยานมิตร) เมื่อยังเป็นพระ
ยาศรีสุริยราชเป็นผู้บัญชาการ มณฑล พิษณุโลกและ
พระยาฤทธิรงค์ศรีนคร (สุช ชูโต) เป็นผู้บัญชาการ
มณฑลปราจีนบุรี

๔. สุ่มเทศาภิบาล ตำแหน่งนี้ในรัชกาลที่ ๖
โปรดให้เปลี่ยนมาจากนามข้าหลวงเทศาภิบาล

๕. สุ่มพระนคร ตำแหน่งนี้ในรัชกาลที่ ๖ โปรด
ให้ตั้งขึ้นสำหรับผู้บัญชาการมณฑลกรุงเทพฯ ซึ่งได้
เปลี่ยนเป็นกรุงเทพพระมหานคร เมื่อรวมกระทรวง
นครบาลเข้ากับมหาดไทยเป็นกระทรวงเดียวกันแล้ว

ตำแหน่งหมายเลข ๔ และ ๕ ได้ใช้มาจนหมด
สมัยเทศาภิบาล

17/09/2566

ตำแหน่งเจ้าเมือง

นาม ตำแหน่ง ผู้ เป็น ประธาน ของ ข้า ราช การ

ประจำจังหวัด ซึ่งเรียกกันเป็นสามัญว่า "เจ้าเมือง"
นั้น มอญหลายอย่างต่างกันตามยุคตามสมัย ดังนี้

"พ่อเมือง" เป็นนามตำแหน่งที่ใ้ใช้มาแต่โบราณ
อันมีความหมายว่า ผู้เป็นใหญ่ในเขตแคว้นเมืองหนึ่ง
หรือจังหวัดหนึ่ง ๆ และใช้กันมากทางแถบเหนือ
พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้นิยามไว้ว่า "พ่อ
เมือง (คือ) ผู้ชาวเมืองยกขึ้นเป็นเจ้าเมือง" ตำแหน่ง
นึ่งมอญอยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๗๒
ผู้เขียนได้ไปพบตัว พ่อเมืองนั่นเอง มีนามว่า พระยา
พิศาลย์ฮ่องสอนกิจ แต่มีฐานะในทางราชการครั้งนั้น
เพียงตำแหน่งกรรมการพิเศษ เพราะได้มีตำแหน่งข้าหลวง
ประจำจังหวัดเป็นประธานอยู่แล้ว

ถัดมา อีก บาง นาม ซึ่ง ปรากฏใน กฎหมาย เก่า
หลายบทหลายมาตรา เรียบกรวม ๆ กันเป็นประโยค
(๓) "ผู้รักษาเมือง" (๒) "ผู้รั้งกรมการ"
(๓) "ผู้รั้งเมือง" (๔) "ผู้ครองเมือง" ทั้งนี้
แยกความหมายได้ต่างกันบ้าง คือ

(๑) “ผู้รักษาเมือง” ความข้างหน้าประโยค
นี้ มีนามตำแหน่งที่ความหมายตรงตัวคือผู้เฝ้า เมื่อ
มีคำ “กรมการ” คั่นท้ายด้วย ก็ได้ความว่า เจ้าเมือง
และกรมการ

(๒) “ผู้รั้งกรมการ” ประโยคนี้ก็เป็น ๒ คำ
แห่งอีก คือ “ผู้รั้งตำแหน่ง” กรมการตำแหน่ง
หนึ่งหรือชุดหนึ่ง ผู้รั้งเป็นนามตำแหน่งผู้รักษาราชการ
แทนเจ้าเมือง เมื่อยังไม่มีความประจำ จะเรียกจะเดือน
มาจากคำว่า “ผู้รั้งเมือง” เมื่อเรียกจะรวมว่า “ผู้รั้ง
กรมการ” ก็หมายความว่า เจ้าเมืองและกรมการ

(๓) “ผู้รั้งเมือง” คือผู้รักษาราชการ แทน
เจ้าเมือง เช่นเดียวกับใน (๒) ข้างบน

(๔) “ผู้ครองเมือง” คือผู้เป็นเจ้าของ เทียบ
ได้แก่ข้าหลวงประจำจังหวัดในบัดนี้ และถ้าเป็นเมือง
ประเทศราช ก็เรียก “ผู้ครองเมือง” บ้าง “เจ้า
ผู้ครองนคร” บ้าง ตามควรแก่ฐานันดรตั้งจะเด่าคือไป

(๕) “เจ้าเมืองกรมการ” ก็คือผู้รักษาราชการ

จังหวัดหรือซึ่งมณฑลเรียกว่าข้าหลวงประจำจังหวัด และ
ข้าราชการประจำจังหวัดซึ่งมณฑลเรียกรวมว่า "คณะ
กรรมการจังหวัด" แต่ก่อนก็ "กรมการ" มีความ
หมายเฉพาะข้าราชการประจำจังหวัด หาได้รวมทั้ง
ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดด้วยไม่

(๖) "ผู้สำเร็จราชการเมือง" (ใช้ในหนังสือ
ราชการ) ดำหรับเมืองเอกและโท เช่นเมืองพิษณุ-
โลก นครศรีธรรมราช, พิษณุ, ราชบุรี, นครราช-
สีมา, พระตะบอง, เดียมราชู เป็นต้น

(๗) "ผู้ว่าราชการเมือง" ได้แก่ข้าหลวงประจำ
จังหวัดใหม่เดิม ซึ่งในข้อบังคับสำหรับปกครอง
หัวเมือง ร.ศ. ๑๓๗ (พ.ศ. ๒๔๔๓) ได้บัญญัติตำแหน่ง
นี้ได้เป็นบรรทัดฐานสืบมา

(๘) เมืองประเทศราชในท้องที่ ๆ เคยเป็นมณฑล
17/09/2566
ทลภาคพายัพ มีพระราชบัญญัติศักดิ์คณาเจ้าประเทศ

ราช^(๑)บัญญัติฐานันดรไว้ว่า พระเจ้าประเทศราช
(ตำแหน่งพระเจ้าผู้ครองนคร) เจ้าประเทศราช (ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครหรือเมือง) พระยาประเทศราช
(ตำแหน่งผู้ครองเมือง)

(๑) เมืองประเทศราชในท้องที่ๆ เคยเป็นมณฑลไทรบุรีและมณฑลปัตตานี มีตำแหน่งเช่นเดียวกับกษัตริย์ราชวงษานัน แต่เรียกชื่อเจ้าเมืองต่างกัน คือ เรียกชื่อเมือง ไม่เรียกราชทินนาม เช่น

เจ้าพระยาไทรบุรี

พระยาปลัด

พระยาตุด

และโดยเฉพาะในมณฑลปัตตานี ได้มีกฎข้อบังคับ

(๑) ทำเนียบศักดิ์นาเจ้านาย พระยาแผ่นดินทั่วเมืองประเทศราช พิมพ์ในราชกิจจานุเบกษา มี
พ.ศ. ๒๔๓๓ มีถ้าเนาติดท้ายภาคผนวกของนิทานัน

คัมภีร์เจ็ด ๗ หัวเมือง เรียกตำแหน่งผู้ว่าราชการ
จังหวัดว่า "พระยาเมือง" ฯลฯ

นามของ ตำแหน่ง เจ้าเมืองกรมการที่มีต้นเมือง
มาแต่อดีตกาลอยู่ห่างไกลอย่างต่ากัน ต้นตอ ๆ
เด่นาบตี กระทบวง มหาดไทย ทรงพระ คำวิ เห็นควรจะ
ยปรับปรุงให้เน้นยุคตามควรแก่กาลสมัย จึงได้ทรง
นำความกราบบังคมทูล ๆ และได้รับ พระราชทานพระ
บรมราชานุญาตให้ออกกฎเด่นาบตี(๑) แต่งตั้งความ
หมายตั้งนามตำแหน่งให้ตั้งเกิดได้ง่ายขึ้นดังนี้

ข้าราชการซึ่งได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็น
ผู้ว่าราชการเมือง ให้เรียกว่า "ผู้ว่าราชการเมือง"

ข้าราชการ ซึ่งมีได้รับราชการ อยู่ใน เมือง นั้น
โปรด ให้ได้ เป็นผู้รักษา ราชการ เมือง ใน ระหว่างคำ-

(๑) กฎเด่นาบตี ๓ แผนกตำแหน่ง ตั้งวันที่

๒๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๑ คำราชปกครองครั้ง ๒ เด่น ๓

แห่งผู้ว่าราชการเมืองว่างให้เรียกว่า "ข้าหลวงรักษาราชการเมือง"

ถ้ากรมการในเมือง (หน) เป็นผู้รักษาราชการเมื่อในเวลาผู้ว่าราชการเมืองไม่อยู่ หรือตำแหน่งว่าง ให้เรียก "ผู้รักษาราชการเมือง"^(๑)

ครั้นแล้วก็ได้ถือปฏิบัติตามกฎหมายที่ตั้งกล่าวสืบมา ส่วนมณฑลภาคพายัพและมณฑลทางบกซึ่งได้คงใช้ตามกฎหมายฉบับนี้สำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือและบริเวณ ๗ เมืองตลอดมาจนสุดสมัยเทศาภิบาล

(๑) ถ้าเติมคำ "กรมการ" ต่อท้ายเข้า ก็จะได้ความถึงคณะกรรมการจังหวัดด้วย

เรื่อง ตำแหน่งหน้าท้อ

ตำแหน่งหน้าท้อกรมการอำเภอ
ที่ยังไม่คุ้นแก่การเรียกชาน อาจเรียกผิดความหมาย
ของนามและตำแหน่งไปได้ กระทั่งกรมการอำเภอ
ได้ออกกฎอธิบายความไว้ว่า คำ "กรมการอำเภอ"
นี้ มีความหมายว่า สอนมี นายอำเภอ และอำเภอ
และต้นเหตุบัญญัติอำเภอ ตามตำแหน่งรวมกัน จึงให้
เรียกว่า "กรมการอำเภอ" เช่นในหนังสือกรมการ

มีคำสั่งไปยังกรมการอำเภอ" เป็นเหตุ เพราะไม่ได้
ออกชื่อเป็นบุคคล แต่หาว่าได้ให้หลวงภักดีกรมการ
อำเภอออกไปจับผู้ร้ายเช่นนั้น ย่อมเป็นที่ตั้งดีว่า
หลวงภักดีนั้นจะเป็นนายอำเภอ หรือปลัดอำเภอ หรือ
ตั้งมอบบัญชาประการใดแน่ เพราะฉะนั้นเมื่อจะออกชื่อ
บุคคล ต้องบอกตำแหน่งที่เขาบริหารราชการอยู่ เช่นว่า
หลวงภักดีนายอำเภอ หรือหลวงภักดีปลัดอำเภอ แล้ว
แต่ตำแหน่งที่หลวงภักดีรับอยู่นั้น (คือถ้ากล่าวรวมเป็น
คณะก็ไม่ต้องออกชื่อบุคคล เรียกว่า "กรมการอำเภอ"
ได้) ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติลักษณะปกครอง
ท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ แต่คงความหมายของตำแหน่ง
หน้าที่เป็นที่เข้าใจกันแล้ว ในที่นั้นบทกวีสำหรับ
ต้องการทราบเหตุผลในกาลต่อไป

นาม ตำแหน่ง ราชการ ที่ เปลี่ยน แปลง จากเดิม
นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ได้หมายเหตุแต่คงลำดับการ
เปลี่ยนแปลงไว้สำหรับความหมายนั้น ๆ พอ สมควรแล้ว
อยู่ในภาคผนวกก็มี จึงยุติไว้เพียงนี้

ต่อไปนี้จะได้อีกต่างหากการมีอันดับตำแหน่งหน้าที่
 ของข้าราชการซึ่งมีมาแต่โบราณกาล และด้วยเหตุ
 มาจนตลอดมาปัจจุบันนี้ ย่อมเป็นที่เข้าใจกันอยู่ทั่ว
 ไปแล้วว่า ความมุ่งหมายของทางราชการก็โดยประ-
 ดังก์ ประโยชน์ สำหรับ ความ สะดวก แก่การ ปกครอง
 มิ่งกับบัญชา ราชการงาน เมือง ตาม กฎเกณฑ์ อันเป็น
 ระเบียบ ให้มีประสิทธิภาพเป็นสำคัญยิ่งกว่าที่จะตั้ง
 เดิมความเยือกหยิ่งอันเป็นทางที่ ผู้ อำนาจเหนือ จะนำ
 ไปไร้ย่ายกตมผู้น้อย หากได้มีผู้ ไร้ย่ายกตม
 ราชการไปร่วมชื้ออน โดยไร้ย่ายกตมหรือมีเป็นธรรมเนียม
 เป็นความเข้าใจผิดหรือ ความเฝ้า อำนาจ ราชศักดิ์ของ
 ผู้นั้นเอง หากควรจะปรักปรำความผิดให้แก่ระเบียบ
 ฐานันดรไม่ ท่านผู้ครองประเทศบ้านเมืองได้ทราบท
 มัญญัตติป้องกันการใช้ อำนาจ ตำแหน่งหน้าที่ ในทางผิด
 และกระทำการกตม เมียดเมียน ผู้นั้นไว้ใน กฎหมายแต่
 ก่อนหลายบท จนกระทั่งประมวลกฎหมายลักษณะ

อาญา ชีว ไร้อยู่ใน มีจุ่มัน กัมบง เชนวาน โดยแจ้งชัด
 การบัญญัติอันดีระเบียบฐานันครคาง ๆ ขอมมอยู่ทุก
 ประเทศที่พ้นจากความเบ้าเถื่อนแฉ้วทวไป ไม่
 เฉพาะแต่ประเทศไทยเรา เพราะเป็นตั้งจำเป็นค้อง
 มีใจดำหรั้มการปกครองข้าราชการ และประชาชนพล
 เมืองอนจรชาติเดี้ยมได้ และกัมผลกข้าราชการดมัย
 กอนด้านกในฐานะของคนแฉ้วรองผู้นั้น ต่างขอมรับ
 นมกถแก่กันแฉ้วกัน โดยตำแหน่งหน้าท มอยู่เป็นเครื่อง
 ประสาน เป็นบัจจยให้การปฏิบัตงานทั้งปวงได้ประดับ
 ผลดีเร็วจควยต้นคองด้ม ๆ มา ยังผัจจิตใจคนอยู่
 จนมคนอกไม่นอย แต่อย่างไรกต ทกดาวตงนใจว่า
 จะหลงเดี้ยคายยศฐานันบรรคาคักกหรืออยากจะให้มรร
 คาคักกตกถมมาออกกห้ามได้ เพราะมรรคาคักกตมทง
 คุณแฉ้วไทย คังจะปรากฏในบทที่ว่าค้วด้วยการขอ
 บำเหน็จความชอบข้างหน้า

การดำตบขมตำแหน่งราชการ แฉ้วครั้ง อดตดัมย

เทศาภิบาล

๓๑๓

กำหนดด้วยอัตราศักดินาบ้าง ยศบ้าง ตำแหน่ง
 ราชการบ้าง เงินเดือนบ้าง^(๑) ที่กำหนดด้วย
 ศักดินานับ คือทุกคนยอมมศักดิ์โดยจำนวนมา ตั้งแต่
 หนึ่งถึงมีศักดินามากที่สุดจนถึงขนาด คือธนะยาจก วัฒน-
 พก และทาส ทั้มีศักดินาเหมือนกัน แล่น้อยที่สุด
 เป็นลด หัตถนกลงมาทงเจ้านาย ข้าราชการ และ
 ราษฎร^(๒) ใครมีศักดินามากหรือน้อยยอมแล้วแต่

(๑) พระราชบัญญัติเทียบยศทหารกับพลเรือน

ร.ศ. ๓๑๘ พ.ร.บ. ศักดินาเจ้านายพระยาแสนท้าว
 เมืองประเทศราช ร.ศ. ๑๑๘ พ.ร.บ. ศักดินาข้าราชการ
 ท้องเมือง ร.ศ. ๓๓๘ ยศเทียบตำแหน่งข้าราชการ
 ท้องเมือง ในหนังสือพิมพ์เทศาภิบาลเล่ม ๓ ร.ศ. ๑๒๕
 พ.ร.บ. ระเบียบฐานันดรข้าราชการพลเรือน ร.ศ. ๓๓๐
 ทงนม ในภาคผนวกท้ายนทาน

17/09/2566
 (๒) กฎหมายเก่าเล่ม ๑ หน้า ๑๒๕-๑๒๖

ฉบับหมอบรัดเล

ตำแหน่งหน้าที่คดีกันนั้น ถ้าว่าข้างประโยชน์ในสมัย
 เก่าใช้เป็นหลักฐานคำนวณ ค่าปรับใหม่ ผู้ที่มีคุณสมบัติ
 คือกฎหมายของบ้านเมืองตามอัตราคดีกัน ก็มีทาง
 เดียวอยู่บ้าง ที่เบ็ดเสร็จจากคดีกันของพลเมือง
 ผู้มี คดีกัน น้อย จะแต่ง ทนาย ว่าต่าง แทนตัว
 ไม่ได้ ขอนัดให้เห็นเป็นการแบ่งชนวรรณะ ครั้น
 ถึงรัชกาลที่ ๕ ก็ได้ทรงพระกรุณาฯ กำหนดข้อห้ามนินเดีย
 และพระราชทานความยุติธรรมและความเต็มชภาคแก่
 พลเมือง ใครมีคดีกันเท่าไร แม้แต่คดี ไม่นับ
 ก็แต่งทนายว่าต่างแทนตัวได้ทั่วถึงกัน และยังถวายน
 ผู้ต้องคดีกันจะต้องมีทนายช่วยว่าความต่างตัว แต่
 ถ้าไม่ถ้ามารจะหาทนายได้เองก็มีกฎหมาย ให้อำนาจ
 ศาลช่วยตั้งผู้ศาลเห็นสมควรเป็นทนายให้คดีด้วย คือ
 มาตรากำหนดชนตำแหน่ง ในสมัยหลัง ท่านกำหนดด้วย
 เงินเดือนคงจะถ่วงในบทต่อไป

1709/2566

ชนง ขอยอน ถ้าว ถึงกฎหมาย คดีกัน ขึ้นเป็น
 แผนกำหนดชนอนคิม หรือระเบียบหน้าทวารราชการ

อีกสักคนหนึ่ง คือสักคินาทหารหัวเมืองตอนตวันออก
สักคินา เจ้าเมืองกรมการน^(๑) โดยมากมีราชทินนาม

เจ้าเมืองกรมการเป็นนามฝ่ายทหาร เช่น

ออกญา รามณรงค์สงคราม เจ้าเมืองกำแพง

เพชร

ออกญา กำแหงสงคราม เจ้าเมืองนครราชสีมา

พระยาสุริยเดชะวิเศษฤทธิ ปิดเมืองนครราชสีมา

สีมา

พระราชฤทธานน ปิดเมืองพิษณุโลก

พระศรีราชสงคราม ปิดเมืองนครศรีธรรม-

ราช

เป็นต้น และ ๑๓๑

๒๕๘
ทงนกเพราะเจ้าเมืองกรมการ และราชฎรไทยมี

หน้าทชวยบ้านเมืองไม่เฉพาะแต่การพลเรือน เมื่อ

17/09/2566

(๑) กฎหมายเก่าเล่ม ๓ หน้า ๓๘๘-๓๙๑

พลเมืองซึ่งในขณะนั้นยังไม่ได้ คงกองทหาร ในมณฑล
 นั้น จึงได้จัดข้าราชการพลเรือนนำราษฎรที่ได้อบรม
 รวมได้รับรุดขึ้นไปตั้งค้ำ และปราบปราม ผู้ร้ายเงี้ยว
 ให้แตกพ่ายไป ส่วนทางกรุงเทพ ฯ เมื่อได้ทราบ
 เหตุนี้ จึงรีบจัดส่งกองทหารซึ่งท่านนายพล เจ้าพระยา
 ตูร์ศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เป็นแม่ทัพ กับท่าน
 นายพลตรี พระยาอนริตธาญชัย (สาย สิงห์เสนี) นำ
 ไปปราบปรามผู้ร้ายเงี้ยวคือไปจน เหตุการณ์สงบราบ
 ความ ครั้นต่อมาอีก ๓ ปีเศษได้โปรดเกล้า ฯ ให้ตรา
 พระราชบัญญัติตัดลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ.
 ๒๔๔๘) ขึ้น แต่เดิมข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน
 จึงได้แบ่งหน้าที่กันคนละฝ่ายโดยเด็ดขาด ครั้นเมื่อ
 รัฐบาล ได้ขยาย ราชการ ฝ่ายทหาร กว้าง ขวาง ขึ้นอีก
 ตำแหน่งนายทหารก็เพิ่มขึ้นเป็นขรรค์มา ราชทินนาม
 สำหรับข้าราชการฝ่ายทหารก็ต้อง มีเพิ่มขึ้น ตามกัน
 ทั้งเป็นการสมควรที่ราชทินนามข้าราชการพลเรือนใน
 กฎหมายศักดิ์นาทหารหัวเมืองนั้น จะได้โอนไปเป็น

ราชทินนามนายทหารตรงตามตำแหน่งหน้าที่ด้วย จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนราชทินนามดังกล่าว
นี้เป็นอันมาก เช่นตำแหน่ง

เสนาภักดิ์, เสนุพิทักษ์

เสนาสงคราม, งามฤทธิรงค์, ทรงธรรม ไอน
ไปเป็นราชทินนามนายทหารบก

ฤทธิศักดิ์เขต, ฤทธิเดชชงขันธ์, สิทธิศักดิ์
ดมุทเขต, สิทธิเดชดมุทพันธ์ฯ โอนไป ราชทิน
นามนายทหารเรือเป็นต้น และ ฯลฯ

อันสืบ ฐานันดร ของข้าราชการ นอกจากที่กล่าว
แล้ว ยังมีระเบียบชั้นยศอีกสถานหนึ่ง เป็นเครื่อง
แสดงฐานันดรได้ง่าย ถ้าจะไม่กล่าวถึงไว้ในบท
ก็จะขาดตอนที่เกี่ยวข้องกันไปเสีย จึงขอเอาไว้พอ
เป็นสังเขป เพียงแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา

ความจริง ยศ สำหรับ ข้าราชการ ไทย ย่อมมีมา
แล้วแต่อดีตกาล ดังที่ทราบกันได้ว่า ใครมียศศักดิ์
แค่ไหน ต้องอาศัยคุณาตราฐานศักดิ์ในกฎหมาย

คัดเลือกพลเรือนหรือคัดเลือกทหารหัวเมือง ซึ่งท่านจัด
 ระเบียบไว้สำหรับข้าราชการทั่วไปก็จริงแต่หาได้ปรากฏ
 เห็นชัดออกมานอกสมุดกฎหมายไม่ ครั้นกาลจำเนียร
 มา ราชการบ้านเมืองมีความเจริญพิสดารกว่าโบราณ
 สมัยมากจน ตำแหน่งหน้าที่ราชการสำหรับดำเนิน
 การบริหารบ้านเมืองก็ต้องมีให้พอแก่ราชการ และ
 ถ้าวาง โดยเฉพาะ การ ปกครอง ภูมิภาค ซึ่ง ได้ จัด เป็น
 ลักษณะเทศาภิบาลด้วยแล้ว ตำแหน่งราชการก็ยง
 มากจนกว่าอดีตสมัยตั้งแต่ลงมาแล้ว และอำนาจ
 หน้าที่ราชการก็ต้องติดต่อกับประชาชนพลเมืองเป็น
 ดั่งนมาก จึงต้องบ่งกันเหตุยุ่งยากซึ่งอาจจะเกิด
 จากการใช้ตำแหน่งหน้าที่ผิดไขว่เขว และการปลดสม
 แผลงอำนาจหน้าที่เจ้าพนักงาน ของรัฐขาด จากบุคคล
 ทูกริตภายนอก และเพื่อให้เป็นทีเชื่องอแก่ประชาชน
 หวังเพื่อความเรียบร้อย เรียบร้อย สมเกียรติ ของราช
 การด้วย จึงได้มีพระราชบัญญัติระเบียบบรรดาศักดิ์
 ข้าราชการพลเรือน ร.ศ. ๑๗๗ ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

17/09/2566

ฉบับหนึ่ง ได้กำหนดชั้นยศศักดิ์ข้าราชการพลเรือน
หัวเมือง ซึ่งความจริงรวมทั้งกระทรวงมหาดไทยใน
กรุงด้วย มี ๕ ชั้นใหญ่ และมีอันดับเอกโทตรี เทียบ
กับยศทหารเป็นดังนี้

ชั้น ๑ เอก เด่มอนนายพลเอก

ชั้น ๒ โท เด่มอนนายพลโท

ชั้น ๓ ตรี เด่มอนนายพลตรี

ชั้น ๒ เด่มอนนายพัน และมีอันดับเอกโทตรี

ตำแหน่งเดียวกับนายพล

ชั้น ๓ เด่มอนนายร้อย และมีอันดับเอกโทตรี

เช่นเดียวกัน

ชั้น ๕ เด่มอนจ่านายสิบ ไม่มีอันดับต่อไป

ข้าราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทย ทั้งในกรุง
และภูมิภาค ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มี
ยศดังนี้

เด่มอนบดี ชั้น ๑ เอก

อธิบดีและราชปลัดทูลฉลอง ชั้น ๑ ตรีถึงโท

เทศาภิบาล

๓๒๑

เจ้ากรม เสด็จมากราบ และปลดบัญญัติ ชั้น ๒ โท

ถึงเอก

ปลดกรม และตั้งมณฑลตรา ชั้น ๓ เอก

ผู้ช่วย นายหนึ่งเรียก "หัวพัน" และดำรงวัด

ชั้น ๓ โท

นายเวร และนักการภารโรงใหญ่ ชั้น ๔ ถึง

๓ คร

รองเวร และนักการภารโรงรอง ชั้น ๔

ส่วนตำรวจภูธร แต่เดิมได้รับพระราชทานยศทหาร โดยสัญญาบัตรและประทวน ดังจะกล่าวในบทที่ว่าด้วยการตำรวจต่อไป

ยศข้าราชการหัวเมือง มีตำแหน่งมาก จำเป็นต้องขอจำแนกไว้มิบังควรจะให้ขาดไป

ข้าหลวงต่างพระองค์ ถ้าเรียง-

ราชการมณฑล	} ชั้น ๓ เอก
พระเจ้าประเทศราช	

17/09/2566

เจ้าพระยา ข้าหลวงเทศาภิบาล
 เจ้าพระยา ผู้ตั้งบ้าน
 เจ้าพระยา ครอบครองเมือง

ชั้น ๓ โท

พระยาเทศาภิบาล
 เจ้าผู้ครอบครองเมือง
 พระยาผู้ตั้งบ้าน

ชั้น ๓ ครี

พระยาวังราชการเมือง
 พระยาครอบครองเมือง

ชั้น ๒ เอก

พระ และหลวง ผู้ราชการเมือง

ชั้น ๒ โท

พระกรมการมณฑล
 พระนายอำเภอ

ชั้น ๒ ครี

ปลัดเมือง

ยกกระบัตรเมือง

หลวง นายอำเภอ

ชั้น ๓ เอก

เทศาภิบาล

๓๒๓

ผู้ช่วยราชการเมือง	}	ชั้น ๓ โท
ผู้ตรวจการ		
กรมการเมือง		
นายอำเภอ		
กรมการเมืองชนบท	}	ชั้น ๓ ต
รองกรมการเมือง		
ปลัดอำเภอ		
ผู้หมื่นอำเภอ	}	ชั้น ๔
ผู้หมื่นอำเภอ		

ด พ.ศ. ๒๔๕๗ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเปลี่ยนแปลง

ยศชั้น ๓-๒-๓ เป็นยศอำมาตย์ มีชั้น

มหาอำมาตย์เท่าชั้น ๓ เดิมมีอันดับ เอก, โท, ตี เหมือนเดิม

อำมาตย์ เท่าชั้น ๒ เดิมมีอันดับเช่นเดียวกัน

รองอำมาตย์ เท่าชั้น ๓ เดิมมีอันดับเช่นเดียวกัน

ราชบุรุษ เท่าชั้น ๔ ดั้งเดิม

และเทียบกับ ยศทหาร ก็เช่นเดียวกับยศเดิม ที่เรียกว่า
“ชั้น”

ดู พ.ศ. ๒๔๖๓ โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ
สถาปนายศ มหาอำมาตย์นายกชั้นเอกชั้นหนึ่ง เทียบ
ยศทหารเดิมของจอมพล ยศนี้ได้พระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา เทววงศ์วโรปการ
เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศพระองค์หนึ่ง กับ
พลฯ ท่านเจ้าพระยาสมรราช (บัน สุ่ม) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยอีก ๑ ท่านเท่านั้น

ส่วนยศตำรวจจตุร เมื่อได้โปรดให้รวมเป็น
กรมเดียวกับกรมพลตระเวน หรือกรมตำรวจนครบาล
แล้ว โปรดให้เปลี่ยนใช้ยศทหารมาเป็นยศตำรวจแต่
คงอนุโลมชั้นอันดับเดียวกบยศทหาร แต่คำ “ตำรวจ”
เขาไว้ระหว่างชั้นกับอันดับอีกคำหนึ่ง ซึ่งอ่านเป็นคำ
ตงน

17/09/2566

นายจตุรตำรวจ เอก-โท-ตรี

นายพันตำรวจ เอก-โท-ตรี

นายร้อยตำรวจ เอก-โท-ตรี
จ่านายสิบตำรวจ

ยศข้าราชการพลเรือนดังกล่าวมานี้ จะทราบ
ได้โดยเครื่องแต่งตัวตามแบบ ซึ่งท่านได้บัญญัติไว้ใน
พ.ร.ก. เครื่องแต่งตัวข้าราชการพลเรือนหัวเมือง ร.ศ.
๑๓๘ (พ.ศ. ๒๔๕๓) และ พ.ร.ก. เพิ่มเติมแก้ไขข้อ
มาออกหลายฉบับ ทั้งตั้งเกณฑ์ชนอันดับเดิมเครื่อง
หมายท่อนทรขนูเป็นอาทิและอื่นๆ

ส่วนเครื่องแต่งตัวตำรวจภูธร มีบทบัญญัติอีก
ส่วนหนึ่งต่างหาก ซึ่งได้เห็นแต่งกันอยู่ทุกวันนี้.

๘. เลือกสรรข้าราชการเข้า ประจำหน้าที่

ปัญหาเรื่องขาดแคลนข้าราชการสำหรับส่งออกไป
ไปประจำตำแหน่งตามภูมิภาค ในสมัยเริ่มปรังแต่ง

การปกครองใหม่ตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระ
 บรมหาราชเจ้านั้น ได้ทรงเห็นตระหนักอยู่ก่อนแล้ว
 คงปรากฏในพฤติการณ์ที่ ได้ทรงจัด ให้เจ้านาย และข้า-
 ราชการ ผู้ทรง เกียรติ ศักดิ์ เกียรติ คุณ ให้ ออกไป เป็น
 ข้าหลวงใหญ่และข้าหลวงรองๆ อยู่นตามแคว้นแคว้นชาย
 พระราชอาณาจักร ก่อนจัด การ ในลักษณะเทศาภิบาล
 บางแคว้นแต่ยังคงการอีกมาก แม้กระทรวงมหาดไทย
 ได้จัดตั้งข้าราชการของกระทรวงออกไปบ้าง ก็ยังหา
 พอแก้ตำแหน่งหน้าที่อันจำเป็นต้องมีไว้ก็ไม่ ในเมื่อ
 ยังไม่มี โรงเรียนมหาดเล็กและโรงเรียนข้าราชการพล-
 เรือน จึงต้องทรงเลือกข้าราชการในราชสำนักบ้าง
 นายทหารบ้าง ซึ่งได้ทรงทราบคุณลักษณะความ
 ประพฤติอยู่แล้ว พระราชทานไปให้ช่วยรับราชการ
 อยู่ภายในความ อำนวย การ ของข้าหลวงใหญ่ผู้บัญชา
 การมณฑลตามควรแก่สภาพของข้าราชการเหล่านั้น
 และผู้ที่ยังไม่ได้ ให้ ออกไป รับตำแหน่งประจำคงกล่าว

ก็ได้ทรง พระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้ได้มีโอกาสดูเห็น
ภูมิประเทศ และชีวิตของพลเมืองตามชนบท ตลอดจน
ถึงพฤติการณ์ของเจ้าพนักงานท้องถิ่นด้วยนั้น ใน
ทำนองไปดังเหตุการณ์มณฑลละ ๒ คน มีข้าราชการ
ในกรมพระตำรวจหลวง ๑ กรมมหาดเล็ก ๑ เป็น
คู่ ๆ กันไปตรวจทางด้านมณฑลปราจีน กับมณฑล
บูรพาอุดรหึง คือจันทบุรีระธานมณฑลเข็ว (ตำรวจ) กับ
นายจ๋ารังค้(๑) (ศุข ไซตักเด็ถึยร)

ไปตรวจทางมณฑลนครสวรรค์คู่หนึ่ง คือพระ

(๑) นายจ๋ารังค้ เป็นบรรดาศักดิ์ข้าราชการ
กรมมหาดเล็ก ตำแหน่งรองจากนายเวร ซึ่งเรียกว่า
“ หลวงนาย ” และเห็นขอตำแหน่งหุ้มแพร ท่านผู้นคย
มาได้เป็นพระยาตรีชัยบุรินทร์ ปลัดมณฑลนครชัยศรี
และเป็นพระยารณชัยชาญยุทธเมื่อเป็นต้นมณฑลเทศาภิบาล
มณฑลนครสวรรค์

ชาติเดิเรนท์ (ตำรวจ) กับนายชัยขรรค์ (มหาด
เด็ก)^(๑)

ไปตรวจมณฑลพิษณุโลกคู่หนึ่ง คือ จมื่นพิช-
เดนา (ตำรวจ) กับนายพินิจราชการ^(๒) (มหาด
เด็ก)

ไปตรวจมณฑลนครราชสีมา กับมณฑลราชบุรี
คู่หนึ่ง คือ พระอินทราชไมตรี (ตำรวจ) กับนายเด่นช
งานประภาส^(๓) (มหาดเด็ก)

ไปตรวจมณฑลอุดร (อยุธยา) คู่หนึ่ง คือ
จมนัดทช แด่นยารักษ์ (ตำรวจ) กับ นายพดพน^(๔)
(มหาดเด็ก)

(๑) นายชัยขรรค์ เป็นบรรดาศักดิ์ข้าราชการ
กรมมหาดเด็ก ตำแหน่งหุ้มแพร รองจากตำแหน่ง
จาง และเหนือตำแหน่งนายรอง

17/09/2566

(๒) (๓) (๔) บรรดาศักดิ์ข้าราชการกรมมหาด

ไปตรวจมณฑลนครราชสีมาครั้งหนึ่ง คือ พระ
พรหมภิบาล (คำรณ) กับ นาย รอง พด พาย^(๑)
(มหาดเล็ก)

เมื่อได้ไปตรวจหรือ สังเกตการณ์เพื่อควรแล้วก็
กลับเข้ามาทุกเขต ๆ ถวายรายงาน ที่ได้ ไปตรวจเพื่อ
ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท รายงานนั้นเป็นประ-
โยชน์ใหญ่ต่อสถานที่หนึ่ง เป็นผลให้พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวได้ ทรงทราบ ภาวะการ ของ ต่าง จังหวัด
เป็นเครื่องประกอบพระราชดำริวิจารณ์ราชการ ซึ่ง
เกิดขึ้นในท้องถิ่นใดสมควร ออกสถานที่หนึ่งเป็นคุณแก่
ตัวข้าราชการผู้เป็นเจ้าของรายงานนั้นเอง ซึ่งได้ ไป
เห็นภาวะการณ์ต่างพระเนตรพระกรรณ ได้รับพระ
ราชทาน พระบรมราชโองการ ถวาย ความ สามารถ

(๑) บรรดาที่กิตติ ข้าราชการ กรม มหาดเล็ก
ตำแหน่งรองหุ้มแพร คือรองจากตำแหน่งหุ้มแพร
และเห็นชื่อตำแหน่งมหาดเล็กพิเศษ (คือสามัญ)

ความคิดเห็นของคนในลุ่มพระองค์ เสมอเป็นการ
 ตบได้ความรู้^๕ของตนแก่ข้าราชการเหล่านั้น แล้ว
 ก็โต ไปรดเกล้า ๆ ให้เจ้ากระทรวงรับไปแต่งตั้งประจำ
 ตำแหน่งต่างจังหวัดบ้าง ในกรุงบ้าง ตามควรแก่คุณ
 ลักษณะและหน้าที่ราชการ

เนื่องใน การ เลือกลงรับ ข้าราชการ ให้ เป็น ประ
 โยชน์แก่ราชการนั้น ได้มีพระราชหัตถเลขาในพระ
 บาทสมเด็จพระบิรมหาราชเจ้ารัชกาลที่ ๕ ได้ทรงตอบ
 หนังสือ ๑ พณ ๑ ท่านพลเอกเจ้าพระยาวงศานุประพัทธ์
 (ม.ร.ว. ตระก้านกลาง สนิทวงศ์) เสนาบดีกระทรวง
 เกษตราธิการฉบับหนึ่ง ในเรื่องจะจัดตั้งข้าหลวงเทศ
 ดำหรับมณฑลกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ พระราช
 ทานพระราชดำริวิจารณ์อย่างรอบคอบดกซึ้ง สำหรับ
 ท่านผู้เป็นใหญ่ในราชการจะพึงรับได้เกล้า ๆ ยึดถือเป็น
 คติดำเนินการเลือก เห็น บุคคล ซึ่งจะให้ มีหน้าที่ ปฏิบัติ
 ราชการสนองพระเดชพระคุณ ให้เป็นประโยชน์แก่
 ประเทศชาติเป็นอย่างดียิ่ง จึงขออนุญาตอัญเชิญพระ

กระแสนั้นมาประดิษฐานไว้เป็นศรีมงคลแก่ท่าน

“ความดำมากของเราในเรื่องที่จะใช้คนใหม่ หรือคนเก่า มีไปคนละทางยังไม่ให้ผลดีได้ดังประสงค์ ไม่เฉพาะแต่การเพาะปลูก ทั้งไปทุกอย่าง ชั้นใหม่ ไม่รู้การเก่า แต่มีความรู้เคยเห็นการงานที่ดัดบริบูรณ์ แต่เพราะความดำมืดที่จะวางแบบอย่างสอนกันไม่ได้ เกือบแก่ต้นดำนคน จึงมักใช้ความรู้ดัดแปลงการเก่า ไม่ใคร่ใคร่ เหยวมกมุนซุนใจไปไม่ได้การสำเร็จ

ข้างฝ่ายคนชนเก่าคงใจจะทำให้ แต่พันความรู้ไม่ดี จะแต่ดูอะไรก็เป็นทอดของ และจะทำอะไรก็เป็นทอดของไปหมด การทอดของคงมีพลาดมากเป็นศรี เมื่อนอภัยการที่เขาทอดของมาแล้ว เป็นทางความรู้ไม่ได้ ต้องงมไปใหม่ งมไปพลาดหนักเขาก็เฉยท้อใจ ลงงุ่นง่านต่อไปอีก

ความต้องการของเราต้องการให้รู้ทั้งนอกทั้งใน ทั้งใหม่ทั้งเก่าประกอบกันได้ ซึ่งเป็นข้อที่ขัดแย้งอย่าง เขกอยู่ในเวลานี้ ถึงจะมันไปก็หาไม่ได้

แต่ทางที่จะลงขันความลำบากก็อยู่อย่างเดียว
 แต่ด้วยความต้อต้องแคะหมื่นคิด หมื่นตรวจของเสนา
 บคเจ้ากระทรวง อย่าปล่อยให้ความรรมนยขาดพอ
 ไซ้แล้วเกิดชนในใจ พยายามที่จะให้โคตหลุดยงชนอยู่
 เสมอ นี่เป็นการทูลดำคัญของเสนาบค แต่ยงคยังมี
 วิชาจะนำคนใหม่และคนเก่าเขากันเข้าให้ได้ ให้คน
 เก่าได้เรียนวิชาอย่างใหม่จากผู้ที่อ่อนกว่าตัว โดยไม่
 ต้องนุกขายใจว่าเป็นลูกศิษย์เด็ก ข้างฝ่ายนักเรียนทมิ
 ความรักวางขวางกเหมือนกัน ต้องชักโยงให้เรียน
 ความรู้จากผู้ใหญ่ ซึ่งมีความชำนาญพเนเมืองโดยอย่า
 ไหว่ดีกว่าต้องเป็นลูกศิษย์ตาครูมาครูเถอน ซึ่งไม่
 ใจอะไร แม้แต่อดเมเนตารของการเพาะปลูก รัช
 ชาติของชงคน ๒ ชน เขากันไม่ได้ ด้วยที่รู้เช่นที่กล่าว
 มา น ทางที่จะทำให้เป็นผลตชนได้เป็นดำคัญอยู่ทุก
 เสนาบคต้องเลือกชงไซ้คนทั้ง ๒ พวก โดยแยกคาย
 หมายให้ค ให้ต่างคนต่างเห็นความรูของตัวบกวพรอง
 และให้แแต่เห็นประโยชน์ ที่ใครบ ความรูชน ยังไม่เคย

เทศาภิบาล

๓๓๓

ความที่เบ็น ที่ฐึ้นานะก็ค้อยเด่อมคดายตงไปตง ๒ ฝ่าย
 แแต่วางมือไม้ได้ ถ้าวางให้ข้างไหนก็คงตงตามควมรั
 และควมกิดเคิม เเต่นาบค้ทตงใจอยู่เบ็นกลางแตะเขา
 ความดำเร้จของกระทรวงเบ็นทตง ค้อยแแต่ค้อยเบ็น
 นจ แตะพยายามที่จะจับประต่านกันเข้าให้ค้อย่าวาง
 ฐระเดย ถ่าเซ่นนในชนแรกจะไดคคนทค้อยแยบคายชน
 กว่า ๒ จำพวก เบ็นจำพวกที่ ๓ คคคชนเกาแตะเมื่อ
 เข้าไปหนอย จะไดคคนทคบริบรรณพร้อมตงคองการเบ็น
 ชนที่ ๔ กคคคนใหม่จำพวกที่ ๒ หนเอง เมอถงเวตา
 หนการจจะดำเนนได้ตะคตงตงปรารอนา

ความดำเร้จใน ราชการ ที่ เป็ถึยนแปดงมาโดย
 ตำดับ ดำเร้จไดคด้วยวิธีเซ่นนี้ จึงนำมาฐแจงให้เจ้า
 พัง ขอให้ถอใจเบ็นปอถิชที่จจะจัดการในกระทรวงให้
 เจริญคยงชนตบไป

เรื่องขอฐาหตวงหน คำดำ "เสนา" เหา
 มา ใช้ในพนักงาน นานี ผิดจริงๆ มันไหลมาจาก
 "เสนา" เเต่นาเบ็นททาว เเต่นาบค้เบ็นนายททาว

ตามแบบปกครองโบราณ เขาตั้งแม่ทัพดี เป็นจุด-
 สดมภ์ จึงเรียกว่า “เสนาบดี” เจ้าแผ่นดินจึงเรียก
 ว่า “เสนาโย” เป็นใหญ่กว่าเสนาบดีทั้งดี คำนั้นไม่
 ควรจะเอามาใช้ในเรื่องออกโฉนดรางวัลนาสืบไป ใน
 ระหว่างนี้จะใช้ตามเช่นว่า เป็ดย่นข้าหลวงเกษตรเป็น
 ข้าหลวงออกโฉนด ข้าหลวงเพาะปลูกเป็นเกษตรไป
 กอนกได้ เมื่อหาค่าเหมาะดีแล้วจึงบัญญัติขึ้นใหม่ ซึ่ง
 จะขอให้พระยาวิเศษโกษาเป็นข้าหลวงเกษตร หลวง
 โภกผลพูนทุกอันเป็นรองข้าหลวง หลวงประมวญภูมิเทศ
 เป็นผู้รังการ ตำแหน่ง ข้าหลวง ออกโฉนด ทัดนมนณฑ
 กรุงเทพ ฯ นนอนุญาติ”

การเลือกสรรข้าราชการนั้น บางเรื่องกระทรวง
 มหาดไทยได้มีตราสั่งเสีย ไปยังข้าหลวงเทศาภิบาลทุก
 มณฑล และเมื่อได้ตั้งเป็นภาคชนแดนก็ไปทุกภาค
 และบางเรื่อง ก็ได้นำเข้า เสนอ ในที่ประชุม เทศาภิบาล

เพื่อเป็นการปรึกษาหารือกันก่อน ได้นำมาเล่าตาม
ลำดับกาลครั้ง

เรื่องรับคนเข้ารับราชการ

เมื่อคราวประชุมเทศาภิบาล ปีที่ ๓๐ ร.ศ. ๑๒๓
(พ.ศ. ๒๔๔๗) ได้ปรึกษาคณะเห็นพระยาจิรชาติบดี
(แบน บุณาค) ผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรีเมื่อยังไม่ได้
คืนเป็นมณฑล เรื่องรับคนเข้ารับราชการว่า

๓. ได้สังเกตเห็นผู้มีชน พนักงาน ซึ่งรับราชการ
อยู่ตามหัวเมือง บางคนมักประพฤติตัวไม่เรียบร้อย
สมควรกับตำแหน่งหน้าที่ราชการ โดยกิริยา และความ
ประพฤติ ถึงกับต้องเอาตัวออกจากตำแหน่ง หรือ
ได้ออกจากสถาน ที่ทำการ ของรัฐบาล ก็มีอยู่เนือง ๆ
เมื่อต้องออกจากหน้าที่ราชการไปแล้ว มักจะไป
หาการ ทำ ตาม หัวเมือง มณฑลอื่น ๆ มีอยู่ โดย มาก
เพราะถือใจเสียว่า แม้ตนทำกรงานเล็ดมเล็ดอย่างใด
ก็คงจะไปทำการต่างเมืองต่างมณฑลได้ ด้วยไม่มี

ขอห้ามอย่างใด เมื่อถึงคราวสงบของชาติเขา บางทีก็ได้รับทำการในหน้าที่และเงินเดือนสูงกว่าที่เคยได้รับมา คนเจ้าพวกนี้ได้ชื่อว่าคหิมันทางราชการอยู่แล้ว แต่บางคนกลับประพฤติดื้ออกกมี้ ครั้นจะไม่รับไว้ก็ยังไม่สมควร

๒. ถ้าได้มีขอบเขตสำหรับรับคนเข้ารับราชการไว้ได้จะเป็นประโยชน์ ถ้าวัดคือ ถ้าจะขยับขยายในสมัยรับราชการที่เมืองมณฑลใด ก็ขอให้สอบถามผู้ที่ย้ายมาในสมัยก่อน เมื่อได้ทราบว่ามีคนเกิดที่เมืองใด ได้เคยรับราชการมาแล้วในมณฑลใด ก็ให้มัจจดหมาย สอบถามไปยังเมืองและ มณฑลที่ผู้คนได้เคยรับราชการมาก่อน ให้ได้ทราบถึงความประพฤติและได้เคยทำการเสียหายในทางราชการอย่างไรบ้าง

๓. ถ้าผู้คนไม่มีความเลื่อมใ้จะรับเข้าทำการในชั้นแรก ควรจะต้องให้เป็นนักเรียน ผู้กตัญญู มีกำหนด

เทศาภิบาล

๓๓๖

๖ เดือนเป็นอย่างต่ำ เมื่อผูกหัดครบ ๖ เดือนแล้ว จะ
ตั้งเงินเดือนให้ถึควร ให้ไต่รับค่ากว่าอัตราที่ผูกหัดเคย
รับมาแต่ก่อน

๕. ถ้ามีของบงคับชนเช่นใด จะเป็นเครื่องเตือน
ใจแห่งเด็มิชนพนักงานไม่ให้ประพฤติหมิ่นต่อราชการ
ได้ต่อไป ทั้งจะได้คนใจดีด้วย

ตั้งแต่ ๗ เดือนเต็มหาดไทยครั้งว่า เจ้าความ
เห็นของเสนาธิการเมืองจันทบูรนเป็นความคืดดี และ
เรื่องน เกยวเนื่อง ด้วยการคิด เมียบานาญ ตามพระราช
บัญญัติคน กระทรงพระคดงกโตคาริชยแฉง และ
พระองค์โตทรงรับกับเสนาบดี กระทรงพระคดง ใจนี้
ก่อนแฉงว่า จะทรงทำแบบสมุดดำหรับคดงหรับ
ราชการ แต่มีราชการอื่นทรอนและจำเป็นคองทำ
ก่อน เรืองนจยงหาใดทำไม่ ในระหว่งนทรงเห็นว
ควรผ่อนผันจตไปก่อนได้คช

๗. ก่อนที่จะรับผู้สมัครเข้ารับราชการนั้น ให้

ผู้รับ ตั้งใจ ใ้ตาม ผู้สมัคร ให้ได้ความ โดยละเอียด ว่า
 แกรับราชการที่ใด ต้องเปลี่ยนแปลงย้ายถอนเพราะ
 เหตุใด เป็นลำดับมาจนถึงเวลานี้

๒. เมื่อเห็น สุ่มควร จะรับ เข้ารับ ราชการ แล้ว
 ต้องให้ผู้สมัครทำใบแต่งตั้งคุณวุฒิ และจดเรื่องราวของ
 ผู้สมัคร ตามที่ ใ้ใ้ตาม ได้ความนี้ ลงใน ใบคุณวุฒิ
 โดยละเอียด ในตอนที่ย้ายใบคุณวุฒิต้องมีหลักฐาน
 ของผู้สมัคร ว่าขอความ ที่คนกต่างนั้นเป็นความจริงทุก
 ประการ

๓. เมื่อ ผู้สมัคร อ้างว่า ได้เคย รับราชการ ที่ใด
 ก่อนหน้าตามสมัครคราวนี้ ต้องสืบส่องหรือใ้ตาม
 ให้ได้ความว่าม้เสียหายในราชการหรือไม่ ถ้าไม่มี
 เสียหายจึงควรรับไว้

แต่ตามความเห็นที่จา ต้องให้เป็นนักเรียนฝึกหัด
 เสียก่อนอย่างต่ำ ๖ เดือน และต้องตั้งเงินเดือนให้
 ต่ำกว่าที่เคยได้รับมาแต่ก่อนนั้น ทรงเห็นว่าควรรับ
 เกินไปให้ยกเลิกเสีย

ที่ประชุมเห็นชอบตามพระดำริ และได้ออ

ปฏิบัติกันต่อมา

ถึงคราวประชุมเทศาภิบาลปีที่ ๓๓ ร.ศ. ๑๒๕

(พ.ศ. ๒๔๔๗) ได้ปรึกษาคือไปนี้ คือ

เรื่องจัดคนเข้ารับราชการกองอำเภอ

กองเมืองและมณฑล

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาสุรเสนาบดี

ประชุมว่า "ข้าหลวงเทศาภิบาลคงจะจำได้ว่า เมื่อ
มีกฤษฎีกาได้ปรึกษา กันด้วย เรื่องจัด หน้าที่ ปลัดอำเภอ

เป็นปลัดขวาปลัดซ้าย(*) และได้ยึดเห็นพร้อมกันว่า

เป็นแบบที่ควรจัดตามแบบนั้นได้ จึงได้ลงมือจัด

แล้วในบางมณฑล ครั้นเมื่อได้จัดเข้าจริง จึงเห็น

(๑) ความเห็น จะแก้ไข หน้าที่ กรมการ อำเภอ

17/09/2566

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาสุรเสนาบดี

๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗)

ได้ว่าแบบ ปลัด ขวา ปลัด ซ้ายนี้ ได้ผลดี ยิ่ง กว่า ทศาค
 หมวย ทศาคเดิมเพียงแต่ว่าแบ่งหน้าที่ให้ปลัดซ้าย
 เป็นผู้อยู่ประจำทำการ ในที่ว่าการ ปลัดขวากับนาย
 อำเภอจะได้มีเวลาผลัดเปลี่ยน กันตรวจการ ตามท้องที่
 มากชน แต่ประโยชน์ก็ยิ่งกว่านั้น ด้วยหาตัว
 กรมการอำเภอได้ง่ายกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก เพราะ
 เหตุว่าหน้าที่ ปลัดซ้ายนั้น เสมือนเป็นแต่ หัวหน้าเสมียน
 พอจะเลือกหา เสมียน ในที่ว่าการ อำเภอ หรือที่ว่าการ
 เมืองที่มีหัวพรรค ๆ ให้เป็นได้ และเมื่อปลัดขวา
 ว่างลง ข้าหลวงเทศาภิบาลก็เลือกได้ในพวกปลัดซ้าย
 นั้นเอง เมื่อนายอำเภอว่างลง ก็เลือกปลัดขวาขึ้นมาเป็น
 ไม่ต้องมองหาก่อนดังแต่ก่อน เปรียบเหมือนได้จัด
 คนไว้เป็นส่วน ๆ แล้ว จะต้องการส่วนใดก็เลือก
 ได้โดยง่าย ถ้าจะว่างลงความหวังของผู้บริหารการ
 ก็เป็นทางดี กล่าวคือผู้เป็นปลัดซ้ายย่อมรู้ดีกว่า
 ปลัดขวาว่างลง คนมีทางที่จะได้เป็น หรือเมื่อนาย
 อำเภอว่าง ปลัดขวาก็มีความหวังดีด้วยกัน ไร้แต่

ท่านยังเนืองตลอดถึงชนชาติห้วงมหาดไทย ผู้ว่า
 ราชการเมืองและเทศาภิบาล^(๑)ด้วย เพราะถ้าชา-
 ห้วงมหาดไทยว่างลง เราเคยเลือกนายอำเภอหรือ
 ปลัดเมืองมาเป็น และเมื่อผู้ว่าราชการเมืองว่าง เรา
 ได้เลือกชาห้วงมหาดไทยหรือนายอำเภอชนเป็น วิช
 เดอกชาห้วงมหาดไทยและผู้ว่าราชการเมืองเช่นได้
 ทำมา ๓-๔ ปีแล้ว และยังได้เลือกผู้ว่าราชการเมือง
 ชนเป็นเทศาภิบาลเวลาตำแหน่งว่างลงด้วย เพราะ
 ฉะนั้นจึงขอตกเคอชนชาห้วงเทศาภิบาลว่า มณฑล
 ไทศได้จัดหน้าทปลัดอำเภอเป็นขวาซ้ายแล้ว กขอ
 ให้บำรุงให้เจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ ถ้ามณฑลใดที่ยัง
 ไม่ได้จัดกขอให้จัดขึ้น

“หนึ่งในเรื่องนี้ ได้ตกลงกับกระทรวงพระคลัง
 ตั้งอัตราเงินเดือน ข้าราชการมหาดไทย หัวเมืองชั้น ๔

(๑) ย่อมาจากคำ “ชาห้วงเทศาภิบาล” หรือ

“ตมเทศาภิบาล”

ชั้น โดยเฉพาะตำแหน่งปลัดอำเภออีกได้แบ่งไว้เป็น
 ๔ ชั้นแล้วเหมือนกัน ทางความคิดที่จะจัดในเรื่อง
 ปลัดอำเภอให้เป็นภวรมนคงนั้น คือจะตั้งหลักผู้
 ใ้ให้สำหรับตอบความรู้ออกเป็นปลัดอำเภอ เมื่อ
 ผู้ใดได้เป็นปลัดชายอำเภอ จะต้องได้รับเงินเดือน
 ชั้น ๔ ก่อน ถ้าสอบได้ได้ตามหลักผู้จริงเดือนชน
 เป็นชั้น ๓ และถ้าปลัดชายแรกได้รับเดือนชนเป็น
 ปลัดชวาต้องรับเงินเดือนชน ๒ ก่อน ถ้าสอบได้ใ้
 ตามหลักผู้สำหรับ ปลัดชวาจริงเดือนชน เป็นชน ๓
 คง เขาใจว่าจะเป็นทางให้ปลัดอำเภอมีความอด
 วิชาศึกษาเล่าเรียนได้ แต่ตามลำดับชนที่ใดกำหนด
 ใจไม่เกียดแก่ผู้ท่มีความชอบความดีเป็นพิเศษ หรือ
 ทรบราชการนานซึ่งจำเป็นจะต้องผ่อนผันบ้าง พอให้
 เหมาะแก่ทองที่เช่นนั้น

เมื่อใดกล่าวมาแล้วเพียงนี้ ควรจะอธิบาย
 ใ้ไปในเรื่องที่ขาดวง เทศาภิบาล บางมณฑล ที่ยังร้อง
 อยู่ว่า ตามแบบที่จัดปลัดชวาปลัดชายนั้นควรอยู่ แต่

ยังหาผู้จะเป็นปลัดซ้ายไม่ได้ และบางมณฑลก็ยังมีความเห็นที่จะขอคนไปเป็น ปลัดอำเภอ จากกรุงเทพ ฯ ดังที่เคยขอมาแต่เดิม ได้ตั้งเหตุศุภการที่หาคนไปจากกรุงเทพ ฯ นั้น จะหาให้เหมาะและให้พอได้โดยยากที่จริงได้ตั้งเหตุเห็นทุก ๆ มณฑล คนในท้องที่พอจะหารับราชการ ในตำแหน่งเสมียน และปลัดอำเภอได้ ที่หายากเพราะไม่รู้จักเลือก และไม่เข้าใจเหตุยกว่าไม่มีคนสมควร ที่จะไม่รู้จักเลือกนั้นเพราะไปมีวเลือกหาคนมีความรู้ฝ่ายเดียว ไม่เลือกหาคนมีแววดแทนเอง ควรจะคิดเห็นว่าความรู้ของคนไม่ช้านานเท่าใดก็ได้ ถ้าหาคนดีได้เอามาฝึกสอนไม่ช้านานเท่าใดก็ได้ คนใช้จนควรต้องการ ถ้าคนที่ไม่ดีแล้ว ถึงจะทำอย่างไรก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงขอแนะนำข้าหลวงเทศาภิบาลว่า ขอให้เข้าใจได้เรื่องดังกล่าวนี้ แลตั้งที่จะเลือกหาคนตามหัวเมืองนั้น คือตามโรงเรียนหลวงหรือวัด ถ้าผู้ว่าราชการเมืองหรือนายอำเภอไม่ตรวจราชการตามท้องที่แล้ว ควรเข้าใจได้

แจ้งงหา คนกต ม อชยาศัย เรียบ ร้อย และ มี ไหว พริบ
 เถลยวดตามแห่งตกดาวน ๒ เกิดกตอมมา
 ผักหัดเป็นเต็มขนิไว้มาก ๆ ไม่ช้านานเท่าใดก็จระ
 เตือกหาคนเป็นปลัดอำเภอ และตำแหน่งคชชนไปตกว่า
 ทจระชคนไปจากกรุงเทพ ฯ เป็นเน
 ๑ ที่ประชุมเห็นชอบพร้อมกัน

กระทรวง มหาด ไทย สมัย ท่าน พระยา มหา อ้า-
 มาตยาธิบดี (ตั้ง วิริยศิริ) เป็นผู้รับตำแหน่งเสนาบดี
 เห็นว่า การตั้งตำแหน่งข้าราชการหรือเมือง ซึ่งตั้งกต
 อยู่ใน กระทรวง มหาดไทย ตาม ระเบียบ ที่ เป็น มาแต่
 กงจะ เป็น ตำแหน่ง ท ม โชนี หน้าที่ ในการ บักรอง กต
 ย่อมเลือกสรรรับแต่ บุคคล ซึ่งทรง คุณวุฒิ ใน วิชา ปก-
 ครอง มาแล้ว ให้รับราชการ โดยมาก และ กระทรวง
 มหาดไทย ได้วางระเบียบ การรับบุคคลเข้ารับ ตำแหน่ง
 ปลัดอำเภอซึ่งเป็นคนใหม่ไว้แล้ว ว่า ต้องเป็น ผู้
 ชอบได้ ได้ตามหลักผู้ทรง ปลัดอำเภอ กษณ จึงจะรับ

เข้ารับราชการ ตั้งแต่ ๕ ไร่ ๖ ไร่ ๕ ไร่ ๕ ไร่
 ราชการ คือได้บุคคลรับราชการเต็มตามหน้าที่
 ชนกว่าแต่ก่อน ควรจะวางระเบียบในการรับบุคคล
 เข้ารับราชการในตำแหน่งอื่นอีกต่อไป จึงได้มีตรา^(๑)
 ดังทูลมณฑลว่า

๑. ในการที่จะรับบุคคลเข้ารับราชการ ในตำแหน่ง
 เลขานุการ มณฑล และอักษรเลข ซึ่งเป็นคนที่จะ
 เข้ารับตำแหน่งใหม่ ให้รับแต่ผู้สอบวิชาชั้นปลัด
 อำเภอได้ขึ้นนับว่าเป็นความรู้นั้น หรือตามหลัก
 สูตรที่กระทรวงมหาดไทยจะตั้งขึ้น ในภายในห้าปี
 ตำแหน่งเหล่านี้ได้ก่อนแล้ว จึงให้รับเข้ารับราชการ

๒. ให้เลขานุการ มณฑล หรืออักษรเลข ที่รับ
 ราชการอยู่แล้วศึกษาวิชาความรู้ ชั้นปลัดอำเภอไว้
 ด้วย

(๑) ในหนังสือพิมพ์เทศาภิบาล เดือน ๒๒ พ.ศ.

เรื่องรับบุคคลเข้าเป็นเลขานุการมณฑล
และอักษรเลข

คือมาอีกมีเศษ ในดมัย พณ ฯ ท่าน เจ้าพระ-
ยาสุรรัตน์ ฯ (เชย กัตยาณมิตร) เป็นต้นมาตั้ง
กระทรวงมหาดไทยกได้มีตรา^(๑) ตั้งไปอีกทุกมณฑล
ว่า เต็มย่นตรามณฑลจำจังหวัด แต่เต็มย่นตรา
จังหวัดก็เป็น ตำแหน่ง ทศวรรษะ รอบรู้วิชาการปกครอง
เช่นเคยวกับอักษรเลขและเลขานุการมณฑล เพราะ
ฉนั้นขอไปขอให้ขอว่า ผู้ที่ จะรับ ราชการ ในตำแหน่ง
เหล่านี้ ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ชอบได้เรียนตำรองปดัด
อำเภอได้แล้ว ถ้าผู้ที่เป็นในตำแหน่งเหล่านี้ยังก่อน
ยังไม่ได้เรียนวิชาอำเภอ ก็ควรจะหาโอกาสเรียน
และสอบได้เตรียมไว้ สำหรับเป็น กรมการ ในคราวที่มี
โอกาสต่อไป

(๑) อยู่ในหนังสือพิมพ์เทศาภิบาล เล่ม ๒๐ แผ่น

(ตอน) ที่ ๓๓๐ หน้า ๘๕

การตั้งและย้ายตำแหน่งข้าราชการสังกัด

มหาดไทย

การตั้งหรือย้ายตำแหน่งข้าราชการ ให้เหมาะ แก่ตำแหน่ง
 หน้าที่นั้น ก็สมควรแก่การย้ายถอนเปลี่ยนตำแหน่ง
 หน้าที่ด้วย วัตถุประสงค์ของกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่สมัย
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาทิพากร ทรงเป็นเสนา
 บัณฑิตสมัยหนึ่ง ได้ทรงระวางและระวาง มีให้การตั้ง
 แต่งและย้ายตำแหน่งหน้าที่กันง่ายเกินไป ซึ่งถ้า
 กระทำกันไปโดย หุนหัน พด้นัดแน่น ในกรณีที่ไม่จำเป็น
 เช่นบุคคล ที่ตั้ง และ ย้าย ไม่เหมาะ แก่ ตำแหน่ง หน้าที่
 ย่อมอาจจะเกิดการผิดพลาดได้ เป็นบั้นจ้ายให้งานใน
 หน้าที่ซึ่งแต่งตั้งย้าย ถอนถอน ผิดผิดหรือ กระทบ หักต้อง
 เสียเวลาและประโยชน์ของราชการได้ ท่านจึงได้ทำ
 คำแนะนำไว้ให้ทราบทั่วกันว่า

ในการที่จะตั้ง หรือย้าย ตำแหน่ง หน้าที่ ข้าราชการ
 การซึ่งอยู่ในอำนาจ ข้าราชการเทศาภิบาลและ ผู้ว่าราชการ
 การเมืองเป็นผู้ตั้งและย้ายได้นั้น ถ้าเป็นเวลาที่ผู้

ข้านาจกษัตริย์ย้ายยังไม่อยู่ และถ้าไม่เป็นการรื้อรอน
 อนาคต อาจจะรอไว้เมื่อข้าหลวงเทศาภิบาลหรือผู้ว่า
 ราชการเมือง ผู้รับผิดชอบราชการในที่นั้นกลับมา
 ถึงได้ ก็ให้รอไว้ แม้แต่ในกระทรวงมหาดไทยเอง
 เวลาที่เดิมนับไม่อยู่ ผู้รักษาราชการแทนก็ทำการตั้ง
 กงต่างแต่ยังไม่ดี ท่านจึงห้ามมิให้ผู้รักษาราชการ
 แทนข้าหลวงเทศาภิบาล และผู้ว่าราชการเมือง ตั้งและ
 ย้ายข้าราชการเลย เว้นไว้แต่เป็นกรณีด่วนโดย
 เฉพาะ กงต่างคือตำแหน่งว่างจะเสียราชการ
 จำเป็นต้องจัดใหม่ด่วนทันที หรือผู้แทนกระทำผิด
 เต็มเสีย ไม่ควรจะให้ตั้งรับราชการต่อไป จะเอา
 ตัวผู้แทน ออกจากหน้าที่ ให้หยุดพัก ราชการเพื่อคอยฟัง
 คำสั่งต่อไป ตั้งผู้รักษาราชการแทนจึงควรทำได้
 เพียบประโยชน์แก่ราชการ(๑)

(๑) หนังสือพิมพ์เทศาภิบาล เล่ม ๒ แผ่น(ตอน)

ต่อมาถนัดมัย พล. ๖ ท่าน เจ้าพระยาสยามรราช
 (บัน ดุขุม) ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 ได้ตรากฎที่ ๗ วางระเบียบการแต่งตั้งย้ายถอนตั้ง
 เปลี่ยนเจ้าพนักงานท้องถิ่น ซึ่งสังกัดกระทรวงมหาดไทย
 ขึ้น คือในหมวดกรมการอำเภอ^(๑)ว่า ให้ผู้ว่าราชการ
 การจังหวัดหรือนครบาลจังหวัดเป็นผู้เลือกสรร และ
 ให้อำนาจ สมุหเทศาภิบาล หรือ สมุหพระนครบาล ตั้ง
 การแต่งตั้งได้ แต่จะคงเป็นบุคคลเหล่านี้

๑. นักเรียนรัฐประศาสน์ หรือ

๒. เป็นผู้สอบตำราของปลัดอำเภอได้

เมื่อได้แต่งตั้งไปแล้ว ให้บอกมายังกระทรวง
 มหาดไทยให้ทราบ ถ้าไม่ใช่บุคคลในจำพวกที่กำหนด
 ไว้ แต่ผู้ว่าการจังหวัดหรือนครบาลจังหวัดมีความ

(๑) กฎที่ ๗ ลงวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

ในหนังสือพิมพ์เทศาภิบาล ปีที่ ๒๗ แผ่น (ตอน) ที่

เห็นสอดคล้องซึ่งกันและกันว่า กรมควรจะได้รับตำแหน่ง
(ปลัดอำเภอ) พิเศษ ด้วยความดีความชอบ ถ้าหาญ
หรือจำเป็นแก่ภูมิภาคประเทศใดสถานใด ฯลฯ ให้บอกขอ
อนุญาตต่อกระทรวงเสียก่อน

๙. เพาะวิชาสำหรับผู้ซึ่งจะเป็น ข้าราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทย

(ก) มณฑลที่มีการสอนวิชาการปกครอง
ท้องถิ่น

ความต้องการ ของกระทรวง มหาดไทย ในอันที่
จะให้ได้บุคคลที่มีคุณวุฒิคุณธรรม และความดี
ความชอบ รับราชการ ตามตำแหน่ง หน้าที่ ต่าง ๆ ในกระ
บวณกามเทศาภิบาล 17/09/2566 เพื่อให้บังเกิดความเจริญสุข
แก่อาณาประชาราษฎร์นั้น ^๕ โหน่งต้นเป็นกรณี

เคียงที่สุดแต่เดี๋ย เพราะเป็นงานใหม่ในสมัยที่ยังไม่มี
 โรงเรียนชั้นอุดมศึกษาตั้งถาวรในบทรที่ผ่านมาแล้ว แม้
 การปกครองของท้องที่เมื่อแรกจัดเพียงชนอำเภอเท่านั้น
 ก็ยังหาคนเป็นกรมการอำเภอที่พอแก่ตำแหน่งหน้าที่
 ได้ยากเป็นอย่างยิ่ง มีเจ้าพนักงานที่ได้เคยทำการ
 แขวงอำเภอมา แต่ก่อนบ้าง ก็ยังไม่เข้าใจ ถึงวิถีดำเนิน
 การตามแบบแผนใหม่ กระทรวงมหาดไทยได้พยายาม
 ยามคิดอ่าน เพราะวิชาและความสามารถใหม่แก่ผู้ที่จะ
 เป็นกรมการอำเภอที่ดี มีประโยชน์แก่ราชการสม
 ความประสงค์ของทางราชการหลายประการ ได้เสนอ
 ความปรารถนาอันนี้ พร้อมด้วยแผนการที่จะจัดตั้งโรง-
 เรียน หรือ การสอนวิชาในหน้าที่ การปกครองชนใน
 มณฑลต่าง ๆ ต่อที่ประชุมเทศาภิบาลเป็นลำดับมา
 หลายคราว ประชุมดังได้ประมวลพฤติการณ์ในกระ-
 บวนเพราะวิชาตั้งถาวรแล้ว มาลำดับไว้ในหมวดเดียว
 ก็นั้น

17/09/2566

ปรากฏในรายงานประชุมเทศาภิบาล เมื่อ พ.ศ.

๒๔๔๒^(๑) ว่า "หน้าที่กรมการข้าเถอเป็นการสำคัญ
 และยากยิ่งกว่าแต่ก่อน เพราะกรมการข้าเถอเป็น
 ต้นเค้าที่จะตรวจตราว่ากต่างการปกครอง รักษาความ
 ดั่งต้นตอแก่ราษฎร ให้มีระเบียบเรียบร้อยในท้องที่ เป็น
 ต้นเค้าที่จะระงับข้อพิพาทของราษฎร และดับจับโจร
 ผู้ร้าย ตลอดจนเมตพระราชกำหนดกฎหมาย และเป็น
 ต้นเค้า ในการ ที่จะ ตรวจจุด เก็บผล ประโยชน์ แผ่นดิน
 ด้วยเป็นต้น และ ฯลฯ การจะเลือกหาคนเป็นกรมการ
 ข้าเถอ ให้มีความสามารถพอแก่หน้าที่เป็นการยาก
 ของเทศาภิบาลมาแต่แรก ยิ่งจัดการต่าง ๆ ทวชน
 การหาตัวคนเป็นกรมการข้าเถอที่ยากยิ่งด้วย จึง
 อยู่ ในบางมณฑลได้จุดใหม่การฝึกหัดกองมอชด้อน
 ความรู้สำหรับกรมการข้าเถอ อันเป็นคุณแก่ราชการ

(๑) รายงานประชุมเทศาภิบาล ปีที่ ๕ ร.ศ.

โฉมณฑลนั้น ๆ ได้เป็นอันมาก (*) แต่มีณฑลที่ยัง
 ไม่ได้จัดการฝึกหัดเช่นนบกยังมีอีกมาก จำต้องรบ-
 กอขอพระราชทานจากมณฑลที่ได้ฝึกหัดบ้าง คงใช้
 คนตามแต่จะหาได้บ้าง การอำเภอในโฉมณฑลนั้น ๆ
 ก็ไม่เจริญได้ทันต้องการประการหนึ่ง อีกประการ
 หนึ่ง เทศาภิบาลที่จัดตั้งตัวคนหม่อม โบบอกเข้ามาขอ
 คนในกระทรวงเมือง ๆ จะจัดคนที่ได้ฝึกหัดในกระ-
 รวงมหาดไทยส่งออกไป ก็จะได้แต่คนที่มีความรู้
 สำหรับทำการในด้านงาน หาได้เรียนแบบแผน
 การปกครองของท้องถิ่นเป็นหน้าที่ของกรมการอำเภอไม่
 ครั้นจะจัดส่งออกไปให้ก็ไม่มีความประโยชน์ใด ๆ ใน
 รัชหลัง ต่อมา ได้วาง หลักสูตร การฝึกสอนนักเรียนใน

(๑) คือมณฑลกรุงเก่า ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อ

เป็นมณฑลอยุธยา กับมณฑลพิษณุโลก

กระทรวง^(๑) ให้มีเวลาออกไปเรียนการ ปกครองท้องถิ่น
ตามหัวเมืองคหวิ นกเรียนชนนคความรุดพอจะทำ
การเป็นกรรมการอำเภอได้ช้อย แต่กยงมนอยนคไม่
พอคความคองการ เพราะเหตุเหตุงานจิงเห็นวาคมคอง
จะคิด จักการ ผักหัด คนเป็น กรรมการ อำเภอ ชน ให้เป็น
ประโยชน์ทอ ๆ กนทกมณฑล คือ

๑. จะตั้งโรงเรียนหตวงชนทกรงเก่า คือมณ-
ฑิตยชรายาแห่ง ๑ ถ้าหรมผักหัดและคตอความรุดน
ชงจะเป็นกรรมการอำเภอ

๒. คนที่จะเป็นนักเรียนในโรงเรียนนี้ กระทรวง
มหาดไทยจะเลือกสรรคนในกรุงเทพฯ ๑ ควอนหนึ่ง
และให้เทศาภิบาลต่างมณฑล เลือกสรรคน ในมณฑล
นั้น ๆ ส่งมาเป็นนักเรียนควอนหนึ่ง

---

(๑) คือโรงเรียนที่ เป็นต้น กำเนิด ของ คณะรัฐ
ประศาสนศาสตร์แห่ง จพาดงกรณ์ มหาวิทยาลัย คังค
เกล้าไว้ในบทเพาะวิชา

๓. จะมีเงินหลวงอนุญาตไว้เป็นค่าเบี้ยเลี้ยง
 สำหรับนักเรียนซึ่งมาอยู่เล่าเรียนในโรงเรียนสหประชา
 มาณ ๕๐ คน สำหรับนักเรียนค้างมณฑลจะตั้งมา
 ได้มณฑลละ ๓ คน เหตุฉนั้นสำหรับนักเรียนที่ตั้ง
 ไปแต่กรุงเทพฯ นักเรียนนอกจากนี้ของกินอยู่ใช้
 อดยของตนเอง

๔. การฝึกสอนในโรงเรียนนี้ แบ่งเป็น ๓ ชั้น

คือ

ชั้นที่ ๑ ดสอนคนที่มีความรู้ตามญะเนอวิชาหนึ่ง
 ชื่อและเดชเป็นต้นยังไม่บริบูรณ์

ชั้นที่ ๒ ดสอนให้รู้จักแบบแผนการปกครอง

ชั้นที่ ๓ ดสอนให้เข้าใจวิธีการปกครอง

คนซึ่งจะเขาเป็นนักเรียนในโรงเรียนนี้ ถ้าได้

เรียนวิชาแตกออกมาแล้ว ดชอบได้เพียงชั้นใดจะเขา
 เรียนวิชาต่อชั้นไหนก็ได้ โดยที่ผู้ตั้งถามมีความรู้

17/09/2566

ซึ่งได้เรียนมาแตกออกมาแล้ว เพียงแต่จะมาสอบ
 วิชาในโรงเรียนเพื่อได้รับประกาศนียบัตรก็ได้

๕. เมื่อได้ตั้งโรงเรียนแล้ว จะต้องเป็นกำหนดว่า บรรดากรรมการอำเภอที่จะได้รับ พระราชทาน ตัญญาบัตรต่อไป จะต้องเป็นผู้ที่มีประกาศนียบัตรจากโรงเรียนนั้นแล้วทุกคน ให้มีเขตต่าง ๆ จัดกรรมการอำเภอผลิตเปิดเรียนกันมาศึกษา ในโรงเรียนเพื่อได้รับประกาศนียบัตรพวกนี้ มณฑลใดถ้าสามารถจะฝึกสอนความรู้ ซึ่งจะต้อง ศึกษาใน โรงเรียนได้ ในมณฑลนั้นเองอย่างใด ๆ ก็ให้จัดการฝึกสอนไปเพื่อให้กรรมการอำเภอซึ่งจะต้อง มาศึกษา ในโรงเรียน ไม่เสียเวลาช้านาน หรือโดยที่ผู้ศึกษามีความรู้มาสอบวิชาในโรงเรียนที่เดียวก็ยงดี

๖. ความมุ่งหมายแห่งการจัดตั้งโรงเรียนนี้ จะให้ผู้ที่ศึกษาวิชาปกครองซึ่งต้องการ ในความสามารถของกรรมการอำเภอให้ฝึกสอนได้ทุกมณฑล เป็นแต่ต้อง มาสอบ วิชา เขา ประกาศ นียบัตร ใน โรงเรียนหลวงแห่งเดียวจนเป็นพยานว่า คนเหล่านั้น มีความรู้ความสามารถเสมอกัน ส่วนตัวคนนั้นไม่เฉพาะแต่

กรมการอำเภอ ถึงเต็มขั้นหรือกรมการตำแหน่งอื่น
ตามหัวเมือง หรือข้าราชการในกระทรวงมหาดไทย
ซึ่งคง อยู่ใน ทางความดี อันเป็น เกียรติ ในราชการ หัว
เมือง ก็จักคิดชานชักจูงให้มีความรู้และได้รับประกาศ
นียบัตร ในโรงเรียนต่อไปในภายหน้าพวกนี้

ผลของการทดลองในที่ประชุม เทศาภิบาลครั้งนั้น
ได้มีการฝึกสอนชน ๒ มณฑล คือ มณฑลอยุธยา
ในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์
เมื่อยังทรงอิทธิยศเป็นกรมหมื่น เป็นข้าหลวงเทศา
ภิบาลมณฑลหนึ่ง กับมณฑลพิษณุโลกในสมัยท่าน
เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) เมื่อ
ยังเป็นพระยาสุรสีห์ราชวรานุวัตร ข้าหลวงเทศา
ภิบาลอีกมณฑลหนึ่ง และเมื่อเสด็จในกรมขุนมรุ
พงศ์ศิริพัฒน์เสด็จไป เป็นข้าหลวง เทศาภิบาล มณฑล
ปราจีนแล้ว มีพระยาเกรียงไกรกระบวนยุทธ (โคม
.....) ซึ่งเคยเป็น อาจารย์ ถือนิวิชากร ปกครองท
มณฑลอยุธยาได้ย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดฉะเชิง

เทรา ๑ เป็นที่ตั้งมณฑลปราจีนบุรีด้วย เดิมจึงใน
 กรม ๑ เทศาได้ทรงจัดให้มีการ ดอนวิชาการศึกษา
 ขนทมนทลปราจีนอกแห่งหนึ่ง โปรดให้พระยาเกรียง
 ไกร ๒ เป็นผู้อำนวยการสอน และให้เจ้าหน้าที่แผนก
 การต่าง ๆ ช่วยสอนวิชาการในแผนกของตนด้วยหัด
 ดุตรบรรจิวชิราสูงเรียกว่า "ชั้น ป. โท" เมื่อสอบได้
 แล้ว มีโอกาสจะได้รับตำแหน่งนายอำเภอหรือเทียบ
 ชั้นหนทเคยว ชื่อของวิชา "ป. โท" นั้น เห็นจะ
 หมายควมว่าประกาศนียบัตรชั้นโท ซึ่งตามระเบียบ
 ฐานันดร ชำราชากร ดมัยก่อน เรียกว่า "ชั้น ๓ โท"
 เทียบเท่ากับนายทหารชั้นร้อยโท ดอนมณฑลอยุธยา
 ในสมัยท่านพระยา โบราณ ราชานินทร์ (พร เตระ-
 คุปต์) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ก็คงให้มีการฝึกสอน
 การปกครองมาอีกไม่นานก็ค่อย ๆ เติงไป มณฑล
 ที่ใดจึงจัดการสอนวิชาการปกครองทั้ง ๓ มณฑลนั้นเรียก
 กันเป็นตามญว "มณฑลครู" ดอนมณฑลอื่นไม่
 ปรากฏว่าได้มีการสอนด้วยจน อาจจะเป็นด้วยหา

ผู้มีความรู้พอจะเป็นครูอาจารย์ไม่ได้พอ หรืออ่อนเกินไป
บางทีเพียงแต่ให้ได้รับราชการ ในมณฑลของตน ๆ

ต่อมาปรากฏว่า การปกครองท้องถิ่นความ
สำคัญยิ่งตำแหน่งหน้าทนายอำเภอเป็นอันมาก จึง
ต้องการคนที่มีความรู้แบบแผนการปกครอง และมี
อัธยาศัยความประพฤติดีด้วย นักเรียนที่ได้ออกสอบ
ไว้ส่งไปให้รับตำแหน่งไม่ทัน กระทรวงมหาดไทย
จึงได้มีคำสั่งไปยังมณฑลต่าง ๆ ให้ทราบความต้อง
การดังกล่าวนี้ และแนะนำวิธีการที่จะเพาะวิชาสำหรับ
เป็นนายอำเภอชนอีกด้วย มีใจความว่า

“ควรชำระดวงเทศาภิบาลจะเลือกสรรผู้ชำนาญ
แบบแผนการอำเภอซึ่งมีความรู้ในมณฑลนั้น ถ้าเป็น
ผู้บรรดาศักดิ์ไม่ส่งกว่านายอำเภอ ก็ให้มาเรียนวิชา
อำเภอเมืองที่คงทว่าการมณฑล จัดทว่าการอำเภอ
เมืองเป็นโรงเรียนฝึกหัดการอำเภอด้วย และจัดหา
กรมการหรือเสมียนพนักงาน ที่เป็น ผู้มีอุปนิสัย ในทาง
การให้เป็นผู้เรียนฝึกหัดการอำเภอชน จนกว่าจะ

รูปปฏิบัติหน้าที่ การ อำเภอได้จะได้ เลิกคงไป เป็นปกติ
อำเภอทอน ๆ ส่วนนายอำเภอหรือปลัดอำเภอได้
รับราชการอยู่แล้ว คนใดที่ยังไม่ชำนาญแบบแผน
และวิธีการอำเภอ ก็ให้ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาศึกษา
จนกว่า จะมี ความรู้ และชำนาญ สดบได้ ได้ จึง ให้ กลับ
ออกไปรับราชการตามตำแหน่ง

“ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งเข้าใจแบบแผนในหน้าที่
ต่าง ๆ คือ ปลัดมณฑล ยกกรมบัตรมณฑล(๑)
ข้าหลวงมหาดไทย(๒) ข้าหลวงคลัง(๓) และข้าหลวง
สรรพากร(๔) ผลัดเปลี่ยนกันไปตรวจตราแนะนำถึ
เรียนบ้าง

“ถ้ามณฑลใดจัดการฝึกสอนหาผู้รู้และชำนาญ
การอำเภอได้มากขึ้น อาจจะหาคนออกไปเป็นกรมการ

(๑) ภายหลังเปลี่ยนเป็นอัยการมณฑล

17/09/2566

(๒) (๓) (๔) ภายหลังเปลี่ยนเป็นมหาดไทย

มณฑล คลังมณฑล สรรพากรมณฑล

อำเภอผลดีเบียดยผู้ที่ไม่เข้าใจหรือไม่สามารถขอกเสีย
จากตำแหน่ง กรมการอำเภอทั้งปวงก็จะได้ตั้งใจทำ
งานระหว่งรักษาหนาท ให้เรียบร้อยคชนกกว่าแต่ก่อน

“ถ้าหากว่าผู้ที่จะเป็นครูได้ดี มีบรรดาศักดิ์สูง
กว่าที่จะเป็นนายอำเภอ แม้จะเอามาเป็นข้าหลวง
รองไว้ สำหรับ ทำการ ผูกต่อน อย่างเดียว ก็จะอนุญาต
โดยเห็นว่าการผูกต่อนอำเภอเป็นการสำคัญมาก ขอ
ให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเขาใจได้จัดการเรื่องนี้ให้สำเร็จ
เป็นประโยชน์”

ครั้นถึง คราว ประชุม เทศาภิบาล มี ร. ศ. ๑๒๑
(พ.ศ. ๒๔๕๕) ข้าหลวงเทศาภิบาล ได้ชี้แจง ในวิรัชที่
จัดไปแต่ไว้ในบางมณฑลก็มี บางมณฑลยังไม่ได้จัด
ก็มี จึงตกลงเป็นยุติว่า จะจัดการต่อนวิชาอำเภอ
ตามวิธีของมณฑลอยุธยาและพิษณุโลกต่อไป คือ

๓. เวลาเรียนจะแบ่งเป็น ๒ เวลา ก็ออกต่าง
วัน ให้ไป ผูกซ้อม ทาการ อยู่ใน ที่ว่าการ อำเภอ เมือง
แล้วให้มี เวลา สำหรับ ธีแจง ให้เข้าใจ ในวิธีแบบแผน

และการอื่น ๆ ในเขตอาโต แล้วแต่เจ้าหลวงเทศาภิบาล
จะกำหนด

๒. ถึงจนโงน ให้ประชุมบรรดาผู้ผูกมัด เพื่อ
จะตั้งคนแตรขแรงแบบต่าง ๆ

๓. โรงเรียนหนนคร ตงชน ในที่ว่าการ อำเภอ
ทุกเมือง

๔. ผู้ที่จะตั้งต่อนนทก นายอำเภอเมืองนนทง
และให้เจ้าหลวงกรมการเมืองผัดกันไปตั้งคนด้วย

๕. ให้เจ้าหลวงเทศาภิบาลตั้งกรรมการดำรับ
เป็นผู้สอบได้ความรู้

ตวงมาอีกบทหนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ปรากฏว่า
การผูกมัดเช่นนี้โดยจตชนแล้วหลายมณฑล ได้ประ-
โยชน์อยู่บ้าง แต่ไม่ถึงความคาดหมายเพราะยากที่จะ
หาผู้เป็นครูที่รอบรู้และสอนให้ได้ทุกแผนการราชการประ-
การหนึ่ง ผู้ที่เข้าเรียนในโรงเรียนแห่งเดียวไม่มีใครรู้
การในหน้าที่โดยจริงทุกอย่างประการหนึ่ง เดี่ยวเวลา
ที่ของตอนคนทำการ เช่น เด่มียนเป็นต้น มาเป็นนทก-

เรียนอยู่ในโรงเรียนประเภทหนึ่ง การที่คิดตั้งโรงเรียน
ดังกล่าวแต่จริงยังไม่เป็นผลตติงประสงค์

ต่อมามณฑลอยุธยาได้รับอนุญาตให้เปิดเรียนวิชา
ฝึกสอนใหม่แก่ไขความซัดของท้าวมาแลว คือเด็ก
โรงเรียนเดี่ยว เขาทวาร(๑)เป็นทฝึกสอนทเดี่ยว ผู้
ใดจะเรียนการธรรพากร ก็ให้ไปทำการเป็นเสมียน
หรือนักเรียนในทวารการธรรพากร ส่วนแผนกมหาด
ไทย แผนกอัยการ ก็ตั้งกันในช่วงทนักเรียนทำการ
เป็นเสมียนอยู่ในทนั้น ๆ ส่วนหลักสูตรนั้น ได้คิดทำ
เป็นต้นคพิณพจนเดิมหนึ่ง เรียกว่าต้นคพิณของ พิมพ์
หัวขอการต่าง ๆ ทุกแผนก ทังขอกรขอพระราชภา

(๑) คือททำการของแผนกหน้าทต่าง ๆ สมัย
นั้นเรียกททำการมณฑลแต่จริงทวดทวารการมณฑ
ลแต่ทวารการเมือง ภายหลังจึงเปิดเรียนเรียกทว่า
การมณฑลทว่า ค้าดารัฐบาล และทวารการเมืองว่า
ค้าดารกต่าง

หนดกฎหมาย ขอบบังคับ คำสั่ง และท้องตราที่จะต้อง
 เรียนไว้ในสมุดคน^๕ และไว้ที่ว่างสำหรับจดบอก
 จำนวนวันที่ได้เรียนข้อใดกวัน^๕ และสำหรับลงชื่อผู้
 ชอบได้ความรู้ข้อนั้น ๆ ด้วย เวลาคนเข้าเป็นเสมียน
 หรือเป็นนักเรียน จะได้จ่ายสมุดหลังทอง^๕ ให้คนละเล่ม
 เรียนข้อใดไว้ในพนักงานแผนกใด หัวหน้าในพนักงาน
 นั้นเป็นผู้ตอบความรู้ เมื่อตอบได้ ผู้ตอบก็ลงชื่อให้
 เป็นสำคัญไปที่ตั้งข้อ ๆ เมื่อเรียนจบในพนักงานหนึ่ง
 แล้วก็ย้ายไปเป็นเสมียน เรียนความรู้ในพนักงานอื่นต่อไป
 จนจบทุกวิชาเมื่อใดก็เข้าสอบได้ความรู้ในท
 ษระชุมกรรมการ ผู้ใดตอบได้ ได้รับประกาศนียบัตร
 รับตำแหน่งเป็นปลัดอำเภอได้ และยังมีประโยชน์พิเศษ
 ด้านแผนกอื่นการอีกชั้นหนึ่ง ผู้ใดตอบประโยชน์พิเศษ
 ได้ ได้เลื่อนเป็นนายอำเภอก่อน วิธีฝึกสอนตามแบบ
 กวางเกาตังหนักกว่าแต่ก่อนหลายอย่าง คือนักเรียน
 เป็นเสมียนเรียนไปในที่ทำการนั้น ๆ ที่เดียว ไม่เสีย

เวลาและวิธีการนั้น ได้คิดว่า เร็วกว่าเรียน ในโรงเรียนที่
 ไม่ได้ทำการนั้น ๆ อย่างหนึ่ง ผู้เป็นหัวหน้าในการ
 อย่างใดย่อมชำนาญการอย่างนั้นอยู่เป็นธรรมดา จึง
 ดอนได้คิดว่าครูซึ่งตั้งว่าเป็นผู้แต่ไม่ชำนาญการก็ทำ
 นนอย่างหนึ่ง คนเรียน ๆ ได้ที่จะข้อ ข้อได้ที่จะข้อ
 ไม่พ้นเผื่อทอดขยประการหนึ่ง นั้นเป็นความคซึ่งเกิด
 ขึ้นในวิชากรุงเทพฯ แต่กระทรวงมหาดไทยได้ตรวจดู
 โดยละเอียดแล้ว เห็นว่าอาจจะคิดแก้ไขวิชากรุงเทพฯ
 ให้ดียิ่งขึ้นได้อีก จึงได้ปรึกษาหารือกับเจ้าหน้า
 ทงที่ ในกระทรวง มหาดไทย กรุง เทพ ฯ และ เจ้าหลวง
 เทศาภิบาลที่กรุงเทพฯ (อยุธยา) คิดแบบวิธีฝึกสอน
 และวิธีเลือกสรร คั้งแต่งคนรับราชการ ขึ้นใหม่อีกแบบ
 หนึ่งตั้งจะเอา ในข้อ (ก) ว่าด้วย การฝึกและ อบรมเจ้า
 ราชการเพื่อเลื่อนฐานะต่อไป บัดนี้ขอเอาถึงคณะรัฐ
 ประศาสน์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเดี่ยก่อน

(๒) ต้นกำเนิดของคณะรัฐประศาสน์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จำเดิมแต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ
ในสมัยเริ่มจัดการปกครอง ตามลักษณะ เทศาภิบาล
ได้ทรงพระดำริเห็นอยู่แล้วว่า จะต้องใช้คนที่มีความ
ในแบบแผนมากรชน ทั้งของการปกครองทั้งแก่เรียน
คุณธรรมความดี นานาประการใน อันที่จะระ ราชการ
ให้เกิดความเจริญแก่พระราชอาณาจักร และดามารถ
รับทุกขบำรุงสุข ของ อาณา ประชาชนให้สัมฤทธิ์ผล
ดังพระราชประสงค์ แม้ขณะนั้นข้าราชการที่ฝึก
หัดอยู่ตามมณฑลบางกึ่งน้อย เพียงแต่จะได้บรรจุ
ตำแหน่งหน้าที่ในมณฑลนั้นๆ เอง หากจะแบ่งไปให้
ต่างมณฑลไปบ้าง ก็ยังไม่พอ เป็นอันยังไม่ได้คนคง
แก่เรียนแท้ทันความต้องการดังกล่าวในข้อก่อนนั้นแล้ว
จึงได้ทรงตั้งโรงเรียนขึ้นในกระทรวงมหาดไทย เมื่อ
ยังทำการอยู่ในตึกศาลาอุดรชนใน (หลังใหม่) ตามที่

สมเด็จพระเจ้าของนิทานนี้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในภาคต้น
 แห่งนิทานนี้ (คือคัดตรงข้ามกับหอรัษฎากรพิพัฒน์ อัน
 เป็นที่ทำการกระทรวงการคลังอยู่ในบัดนี้) ใช้ห้องชั้น
 ต่ำด้านสกัดทางตะวันออกที่เคยเป็นศาลาอุทิศใหม่ฝ่าย
 ขวา เป็นห้องเรียนชั้นต้น บางทีเรียกว่า "ชั้นเตี้ยขึ้น"
 ห้องด้านสกัด ตะวันตก ที่เป็นศาลาอุทิศใหม่ ฝ่ายซ้าย
 เป็นห้องเรียนชั้นกลาง ส่วนห้องระหว่างกลางตามยาว
 อยู่นอกเขตทำการของกระทรวงมหาดไทย นักเรียน
 ค่อยจากชั้นกลางขึ้นไปเรียก "นักเรียนปกครอง" ต้อง
 ไปศึกษาวิชา การปกครอง ท้องที่ ณ มณฑลที่ทำการ
 ต่อมา คือ มณฑลอยุธยา หรือมณฑลพิษณุโลก
 ถ้านักเรียนคนใดไม่สมัครออกไปศึกษาที่มณฑล และ
 กรมใดในกระทรวงต้อง การไว้ให้รับ ราชการในกรม
 นั้น ก็ให้ไปฝึกงานในกรมที่ต่องการจนกว่าจะมีความ
 17/09/2566
 รู้พอทำการได้ จึงจะได้รับราชการเป็นชั้นเตี้ยขึ้นหรือ
 สูงกว่า สุดแล้วแต่ควรแก่ความรู้อยู่

วิชาที่สอนในท้องชนคนมีวิชาเสมียน ภูมิศาสตร์
 (ถึงขั้นแผนที่ได้แม่นยำ) เป็นต้น ๆ ๑๓ ๆ ทั้งชั้นกลาง
 ดอนและฝึกวิชาตำรวจบรรณมัตถลักษณะจดหมายรายงาน
 วิชาปฏิบัติราชการ ในกองเสมียนตรา ศึกษากฎข้อ
 บังคับราชการ ภายในของกระทรวงมหาดไทย ให้ผู้การ
 จำแนกหน้าที่ราชการของกระทรวง และการเก็บ
 หนังสือราชการ ๆ ๑๓ ๆ

ต่อมามีความจำเป็นที่จะต้องขยายขนาด ที่เรียน
 ขึ้น เนื่องจากจำนวนนักเรียนมีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ และ
 โดยพระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะเพิ่มวิชาให้สูง
 ขึ้นอีก เพื่อให้พร้อมออกไปรับราชการตามภูมิภาคซึ่ง
 กว้างต้องการอยู่ชุกมาก แต่เนื้อที่ไม่พอจะขยายห้อง
 เรียนออกไปได้ จึงถึงเวลาที่โรงเรียนของกระทรวงนี้
 จะต้องมีชั้นต่างหากจากศาลาดูขุนใน และมีพระดำริ
 ขึ้นอีกประการหนึ่งถึง ประเพณีโบราณซึ่งที่ใดทรงพระ

นิพนธ์ไว้ในนิทานที่ ๓๕ เรื่องโรงเรียนมหาดเล็ก^(๑)ซึ่ง
 ข้าพเจ้าขอยกมาไว้ ณ ที่นี้เพื่อความว่า ประเพณีโบ
 รานซึ่งให้บุตรที่จะเป็นขุนนางได้ถวายตัวเป็นมหาด
 เล็กหัดวงเดี่ยก่อนนั้นเป็นการดีมีคุณมาก เพราะพระ
 เจ้าแผ่นดินทรงรู้จัก ย่อมเป็นปัจจัยให้ทรงพระเมตตา
 กรุณาและไว้วางพระราชหฤทัย ตั้งแต่นั้นผู้เป็นข้าราช
 การเล่า เมื่อได้ทราบพระราชอัชฌาศัยแล้ว ย่อมเป็น
 ปัจจัยให้เกิดความจงรักภักดี และมหาดเล็กได้เข้า
 ถวายการรับใช้ มีโอกาสได้ศึกษาขนบธรรมเนียม และ
 ผลหัดกริยามารยาททรงได้ รู้จักกับผู้หลักผู้ใหญ่ในแผ่นดิน

(๑) ในหนังสือ นิทาน โบราณ คดี พระ นิพนธ์
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาทิพาราชานุภาพ

ดิน ใต้คนเคยกับเพื่อนมหาดเล็กซึ่งต่างก็จะได้ไปรับ
 ราชการด้วยกัน มีโอกาสผูกไมตรีจิตต่อกันไว้สำหรับ
 วันข้างหน้า เป็น ประเพณี ซึ่ง มีประโยชน์ นำ รักษาไว้
 หากควรปล่อยให้สูญเสียไป แต่ราชการในสมัยนั้นต้อง
 การคนท่โตเตาเรียนมีความรู้ การงานเป็นสำคัญ ควร
 จะให้มีโรงเรียนขึ้นในกรมมหาดเล็ก ให้เด็กเรียน
 ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก มีโอกาสได้เข้าเห็นได้ทรงรู้
 จัก ทงให้ศึกษาจนบรรรมเนียมในราชสำนักไปด้วย
 กันกับ ความรู้ของตน สำหรับ ชำราชการ พลเรือนใน
 กระทรวง ต่าง ๆ แล้ว ให้ ไป ดำรง ราชการ อยู่ตาม
 กระทรวงเดียวกันทรงก่อนจนทำงานได้ดั่งขนาด จึง
 ให้รับตำแหน่งชั้นสัญญาบัตร เมื่อทรงพระดำริเห็นว่า
 มานแล้วได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
 พุทธเจ้าหัวดวง ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย แต่จะ
 จะต้องได้ ผู้ทรงเกียรติคุณ ใน ทางวิชาความรู้ ถึงมีผู้คน
 น้อย เป็นอธิบดีอำนวยการ โรงเรียนจึงจะจัดการได้
 ๓๗๑ ใต้ทรงรอมานจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ ท่านเจ้าพระ

ยาพระเจ็ดจตุรนต์ราชบัณฑิต (ม.ร.ว. เบี้ย มาตากุล) เมื่อยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ในกรมมหาดเล็กกตัญญูจากยุโรป พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริเห็นว่าท่านผู้นั้นเหมาะแก่ตำแหน่งอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็กด้วยประการทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เป็นอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็ก และให้สมเด็จพระยาดำรงฯ เป็นที่ปรึกษา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก^(๑) ขึ้นที่ตึกยาว ต่อมาขึ้นข้างประตูพิมานชัยศรี ฝ่ายตะวันตก (ในพระบรมมหาราชวัง) ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ นั้นเอง หลังก่อตั้งโรงเรียนนี้ มีกำหนดให้เรียนเป็น ๓ ภาค ภาคละมีภาค ๓ ให้เรียนวิชาสามัญ อันเป็นความรู้เบื้องต้นของข้าราชการทุกกระทรวง ภาค ๒ จึงถวายตัวเป็น

(๑) ประกาศตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก ร.ศ. ๓๒๓

มหาดเด็กหลวง ผู้คัดชนบธรรมเนียมในราชสำนัก
 และความรู้พิเศษซึ่งต่างกระทรวงต้องการต่างกัน ภาค
 ๓ ให้ไปศึกษาวิชาการในกระทรวงซึ่งจะไปรับราชการ^(๑) แต่ยังคงเป็น มหาดเด็กไป จนได้รับราชการเป็น
 ตำแหน่งชั้นสัญญาบัตรในกระทรวงนั้นแล้ว จึงปลด
 ขาดจากโรงเรียน

เมื่อเปิดโรงเรียนแล้ว มีแรกกระทรวงมหาด
 ไทยได้โอนนักเรียนที่เรียน อยู่ในกระทรวงไป ประเดิม
 เป็นนักเรียนมหาดเด็กทั้งหมด นักเรียนชั้นต้น (คือชั้น
 เดิมชั้น) ให้เขาอยู่ในภาค ๑ ชั้นกลางให้เขาอยู่ใน
 ภาค ๒ ครูที่สอนอยู่ในกระทรวงมหาดไทยก็ได้โอนไป

---

(๑) ภายหลังที่วางหลักสูตรแล้ว ความต้องการนักเรียนออกไปรับราชการฝ่ายปกครองท้องถิ่น ซึ่ง
 มอญกอนกทอชน คงวางเงื่อนไขเพิ่มเติมให้นักเรียน
 ภาค ๓ ซึ่งสมัครรับราชการทางมหาดไทยได้ไปเรียน
 การปกครอง ณ มณฑลที่ทำการสอนด้วย

เป็นครูในโรงเรียนมหาดเล็กด้วย และได้เพิ่มครูตำ
หรับวิชาที่เพิ่มขนชอกมากด้วย ครูทั้ง ๒ ภาคจึงรวม
กันมากขึ้น

ต่อหน้าวิชาเดิมขึ้น พระวรราช ฯ (ก่อน.....)

เมื่อยังเป็นหลวงบรรโณวาท

อักษรศาสตร์ พระยาร้านาญอักษร (ปลดอบ)

เมื่อยังเป็นมหาดเล็ก ยังไม่มีบรรดาศักดิ์

วิชาคำนวณ หลวงบัญญัติวรโธวาท (รัตน)

ภาษาไทย หลวงอนุศาสน์วินิจฉัย (เพิ่ม)

ภาษาอังกฤษ มีสเตอร์คาตไรต์

” ” พระยาบรมบาทบำรุง (พิณ
ศรีวรราชนะ) เมื่อยังเป็นหลวงเชษฐกาโรวาท

หนังสืออังกฤษ ชั้นต้น และ คำนวณ เบื้องต้น

หลวงอนุภากรักษยานุศาสน์ (เต๋อ.....) เมื่อยังเป็นขุน

นาถสันติ

หน้าทมหาดเด็ก พระยาชัยนันทนพทศพงศ์

(ไชย ไชยนันท) เมื่อยังเป็นจ่าช่าง^(๑)

ผู้ช่วยมหาดเด็ก พระยาอร่ามมณเฑียร (เชอมน
บุณนาค) เมื่อยังเป็นนายฉันทุมแพ^(๒)

หน้าทมหาดเด็กรายงาน พระยาเชาวกิจบรร
หาร (เดือน ณ บ้อมเพชร) เมื่อยังไม่มีบรรดาศักดิ์

พงศาอัครและธรรมจรรยา พระมหานานราช
(จ่ามง นพวงศ์) เมื่อยังไม่มีบรรดาศักดิ์

ภูมิกำตครี่ต่ากต และตุงวิทยา พระยาสุรินทร-
ราชา (นกยูง วิเศษกุล) เมื่อยังเป็นหลวงอภิรักษ์
ราชฤทธิ

(๑) (๒) นามตำแหน่งบรรดาศักดิ์ข้าราชการ
ในกรมมหาดเด็ก

ผู้ช่วยภมิกำดกร์ดำกอดและด้ชวิตยา พระราช-
 นกุด (ริน ดยามานนท์) เมื่อยังไม่มีบรรดาศักดิ์
 ภาษาบาลี และธรรมจรรยา หาดวงภักดีอดิษฐ์
 (ปาน.....) เมื่อยังเป็นหาดวงจินดารักษ์ ขณะอุปสม-
 บทอยู่วัดบวรนิเวศ

ถัดมาพระยามหานามราช (ม.ร.จ. จำนง นพ
 วงศ์) เมื่อยังไม่มีบรรดาศักดิ์ตอนหน้าท้ออาเภอ พระยา
 กรุงศรีบริรักษ์ (ดุ่ม ดุมนานนท์) หน้าท้อยถาวร พระยา
 ญาณประกาศ (เดื่อน.....) เมื่อยังเป็นพระศรีเดณา
 กอหมายทางแพ่งและอาญา พระภิมยร์ราชา (พร้อม
 ชาญรัต) เมื่อยังไม่มีบรรดาศักดิ์ แสนท์และดำรงจรั
 วัตต์ หาดวงวิเทศ อดิษานุกำดณ (แห่ง กรมแผนก)
 วิชาทหาร (พอดำหรับใช้การปราบปรามโจรผู้ร้าย)
 พันโท พระนราธิราชภักดี (ฉัตร วีรโยธิน) กายกรรม
 หรือกายบริหาร ครูหยิน (มาจากกระทรวงกลาโหม)

รายนามครูอาจารย์ ทรบู่ใจ ทรงน ขาจ มีคถวด
 เกิดขึ้นได้บ้าง เพราะเป็นถรรพณาดัง ๕๐ ปีแล้ว

นักเรียน ภาค ๓ บัณฑิต เมื่อได้ ถวายตัวเป็นมหาด
เด็กแล้ว จึงถูกส่งไปฝึกฝน (แต่เรียกว่าศึกษา) การ
ปกครองท้องที่ ณ มณฑลอยุธยา ๖ คน คือ

๑. นายบุญ..... ภายหลังได้ เป็นหลวงราม
ฤทธิรงค์

๒. นายพร้อม ณ นคร ภายหลังได้เป็นพระยา
สุรเทพภักดี

๓. นายจร ศักุณคดีภักดี ภายหลังได้เป็นพระ
เสนาบดี ผู้ว่าราชการจังหวัดสระบุรีและสุรินทร์
แต่ต้องแก่กรรม

๔. นายดี ชนยะวณิช ภายหลังเป็น หลวง
บุรุษพวาร์ักษ์ นายอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสัง-
ครามแต่เป็นต้นต้นมณฑลนครราชสีมา และ ฯลฯ

๕. นายจำ ณ บ่อมเพชร ภายหลังได้เป็นพระยา
ชยวิเศษ ฯ อธิบดีกรมราชทัณฑ์

๖. นายศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา^(๑) คือ พระยา
ราชเดชา โดยเฉพาะคนที่ ๖ ส่งเข้าศึกษาราชการใน
กระทรวงมหาดไทยคนหนึ่ง ด้วยความประสงค์ของ
กระทรวง ให้ศึกษาเพื่อรับราชการในกองปลัดผู้ทูลฉลอง
หรือหนยหนงกรมมหาดไทยกต่าง เนื่องจากเป็นผู้ที่ได
ถวายตัว เป็น มหาดเล็กหอดวง มาก่อน เข้าเป็น นักเรียน
มหาดเล็กแล้ว ตั้งที่วัดเวตช โดยหอดวงเขชนายเว
(ไต้ยัก ภัทรวาทิก) ซึ่งภายหลังเป็นพระยาอภิธรรมเส
อวัตร เป็นผู้นำถวาย และได้ชักไปฝึกราชการในกอง
ข้าหลวง เมือง นคร เดียมราช และ พระตะบองถึง ๓ ปี

(๑) ใน สมุด ระเบียนการโรงเรียน ข้าราชการ
เรือนช พินพิแจกเมืองานพริกอกฤษ หรือวางคีตาฤษ
คึกหลังแรก ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แสดงราย
ชื่อนักเรียน รัฐประศาสน์ศาสตร์ รุ่นแรกหรือปีที่ ๑ ว่า
“๑ พระยศสุนทร (ศิริ เทพหัสดินฯ)”

จึงให้เขามาเรียนใน กระทรวง มหาดไทยแต่โรงเรียน
มหาดเล็กออกด้วย

ในปีหลัง ๆ ต่อมาจำนวนนักเรียนที่สอบได้ได้ออก
ชั้นเป็นลำดับ ขอย้อนแต่ถึงประโยชน์ของการศึกษา
สำหรับนักเรียนภาค ๒ ซึ่งโอนมาจากชนกต่างของ
กระทรวงมหาดไทย และมีใครมีใครตั้งเกตุนอกจาก
ผู้ใดประจักษ์แก่ตนเอง คือการศึกษาวชิราในชั้นน
พึงดูเผิน ๆ ก็ดูเหมือนจะไม่ใครเห็นประโยชน์เท่าใด
นัก แต่ความจริงเป็นวิชาที่อ่านด้วยประโยชน์แก่ผู้ศึกษา
เมื่อออกไปรับราชการ แล้วมิใช่ น้อยโดย มิใครรู้ตั้ง
ข้อตั้งเกตุก็เห็นได้ง่าย ๆ คือได้ฝึกหัดทำงานจริง
เป็นการช่วยเจ้าพนักงานประจำในฐานะลูกมือ ตั้งแต่
อยู่ในกองเส้มนั้น คราวใดศึกษา กฎข้อบังคับระเบียบปฏิ
บัติราชการของกระทรวง ได้อ่านหนังสือราชการซึ่ง
ต้องผ่านหน้าทันทงรับและส่งวันละหลายสิบเรื่อง ได้รู้
ว่าราชการชนิดใดจะต้องอยู่ในหน้าทพนักงานใดจัดทำ
และควรเก็บหนังสือออก แผนก หนังสือเวียน หน้าทเก็บรักษา

ด้รพหนังสือราชการอันได้จัดเสร็จไปแล้ว รวมเป็น
 เรื่อง ๆ เรียงลำดับจุด เก็บเป็น ส่วนตั้ง มีระเบียบ
 ร้อยมีให้ก้าวกายปะปนกัน ต้องการจะดูเรื่องใดเมื่อ
 ไรก็หยิบดูได้รวดเร็วทันการ ไม่เสียเวลาค้นหายุ่งยาก
 เมื่อได้มีโรงเรียนมหาดเล็กขึ้นแล้ว ครูอาจารย์ก็ได้ร้อ
 ยมคนเรื่องหนังสือเช่นงานจากกระทรวงมหาดไทยไป
 ใช้สอนนักเรียนภาค เช่นเดิม นักเรียนได้เห็นตัวอย่าง
 อันเป็นความรู้ทั้งในทาง ระเบียบการและรัฐประศาสตร์-
 โนบาย วิชาการได้ตอบการรายงานและบังคับบัญชา
 การ รู้ด้านฉนวนกระบวนความนาาชนิด รู้จักผิดและ
 ชอบช้นแข็งแห่ง วิชิตำเนิน การของ ผู้ รุ อย่างถูกคองทำ
 นองการ เป็นบทเรียนที่อ่านด้วยคุณวุฒิเป็นอย่างดีและ
 ยังเป็นประโยชน์แห่งงาน ในอนาคตอีกด้วย ซึ่ง
 นักเรียนบางคนมักจะได้ ดำเนิน เมื่อ ออกไป รับราชการ
 แล้ว บางที่ได้ประดับเรื่องอันได้เคยเกิดขึ้นก่อนนาน
 มาแล้วอดดมมถรรณชนอก จำเป็นตองได้ตรวจเรื่องเดิม
 หาหลักฐานประกอบการพิจารณา เพื่อดำเนินบทบาท

ตามควรแก่เหตุการณ์ ถ้าคนหยิบคนเรื่องได้เร็ว ย่อม
 สะดวกแก่ทางดำเนินการให้เป็นผลดีทันเวลาที่ มิฉะนั้น
 อาจจะเป็นปัญหาชดของยุ่งยากจน และถ้าเป็นเรื่อง
 ซึ่งเกี่ยวแก่การต่างประเทศด้วยแล้ว เมื่อหาหลักฐาน
 เก่าประกอบความคิดเห็นมิได้ ย่อมอาจพาให้ต้องรัง
 รonganัน ปรากฏ การ ถ้าชำรุด ประโยชน์ ของผู้เกี่ยวข้อง
 ของแก่กรณีนั้นขึ้นได้ และถ้าดำเนินการไปโดยเคา
 หากเพื่องพลาผิด หัก เกณฑ์ เคยมี ผิดค่อยแต่ก่อน
 แล้ว ก็จะกดยเสียผลของราชการเป็นการใหญ่ขึ้นใน
 ภายหลัง ทั้งเสียเกียรติประวัติของเจ้าพนักงานนั้นด้วย
 ข้าราชการที่ได้ผ่านการศึกษานั้นแล้ว ย่อมเห็นประ
 โยชน์ของการเก็บส่งวนเอกสารขึ้นเป็นหลักฐานในราช
 การไว้เป็นของสำคัญ ซึ่งบางเรื่องอาจเป็นประโยชน์
 ในทางประวัติศาสตร์ด้วย หาได้เหยียดหยามทอดทิ้ง
 ประตุฯ เศษกระดาษมุดฝอยไม่

นักเขียนภาค ๓ ตามหลักผู้ทรงจะต้องส่งไปศึกษา
 ข้าราชการของกระทรวง ซึ่งต้องการนักเขียนไป

เทศาภิบาล

๓๘๑

รับราชการ แต่มีผู้สมัครไปน้อย โดยมากสมัครเรียน
วิชาที่จะได้รับราชการมหาดไทย เมื่อคงนั่งต้องตั้ง
ไปศึกษาการปกครอง ท้องที่ ณ มณฑล ที่ได้จัดการ
ต่อนอยู่

ฝึกวิชาพิเศษ ฝึกเรียนภาค ๓ วันก่อน ๆ ยัง
ได้โอกาสไปฝึกวิชาพิเศษเพิ่มเติม ออกตรวจหนังสือให้
ได้ความรู้ความชำนาญสำหรับ เป็นข้าราชการฝ่ายปก
ครองท้องที่โดยเข้มแข็ง เช่นนี้เรียกกันว่า "วิชาตุล
ชาย" คือ

๑. ฝึกเดินทางไกลกันดาร คงกายหุงหาอาหาร
กินเอง เพื่อให้คุ้นแก่ความลำบากคราก
คร่ำและอดทน
๒. ฝึกกระโดดข้ามเครื่องกีดขวางและวังค
๓. ฝึกธนูมาดอดจนให้รู้วิธีเลียงและบารุงมา
ดด้วยฝีมือนักเรียนเอง
๔. ฝึกวิชาทหารใช้อาวุธปืน ทงยิงและถอด
เครื่องปั้นนอกกลางชำระปืนด้วย

๕. ผูกความกล้าหาญและอดสูสาหัส คือให้นักเรียนรับกระดาษจากครูแผ่นหนึ่ง แฉกเดินไปประทับตรา ซึ่งครูได้ไปมอบไว้ ณ ที่ใด ๆ และเขียนตำบลที่ประทับตราของตนลงในกระดาษนำกลับมาแสดงแก่ครู ซ่อนใช้ ผูกในเวลาดอกต่างคน และให้นักเรียนเดินไปมาแต่จำฟังคนเดียว

๖. ผูก และ อบรม การ รักษาความสะอาดของสถานที่พักและที่เรียน มีการบังคับวาดถนน (ในบริเวณที่พัก) เช็ดถูต่างสถานที่

๗. ขยายมาท่งไฟ และ นอกสถานที่ของโรงเรียน คำรวจ

๘. วิชาคำรวจแผนทีในภูมิประเทศ

การผูกวิชาพิเศษนี้ ชั้นแรกตั้งไปผูกทกของ

คำรวจภูธรมณฑลนครราชสีมา ให้ผู้บังคับการช่วยเป็นภาระจัด สถานที่ พักและ ผูกหัดคักนักเรียนนายร้อย คำรวจภูธร โดยกระทรวงมหาดไทยจ่ายเบบเบียงให้

อยู่ในความชอบบรมฉกต่อน ของ พันตำรวจตรี คอด ฝรั่ง
 ชาติเดนมาร์ก ซึ่งเป็นครูฝึกหัดวิชาตำรวจประจำ
 ภาคนี้ เรียกกันว่า “ครูคอด” พุดไทยได้ชุดเงินดี
 ครนตั้งโรงเรียนนายร้อยตำรวจขึ้นที่นครปฐม
 แล้ว นักเรียนวิชาพิเศษต้องไปฝึกที่นครปฐมโดย
 ปรกติพักอยู่บนโรงเรียนตำรวจจากไม่พอ ก็อยู่ที่เรือน
 พักเจ้าพนักงานฝึกแก่นักเรียน ครูฝรั่งที่โรงเรียนนี้เป็น
 ร้อยตำรวจเอก ชื่อว่าหิมัง เป็นชาติเดนมาร์ก ซึ่ง
 ในที่สุดได้มบรมราชาศักดิ์ เป็นพระยาเพชรรัตนราชปรีก
 ษาของกระทรวงมหาดไทย สมัยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม
 พระนครสวรรค์วรพินิตเป็นเสนาบดี กำหนดเวลาฝึก
 ดำเนินเดือน ตั้งแต่ขึ้นเข้ากรุงเทพฯ นักเรียนคนใดสอบ
 ได้ได้แล้วเป็นอนจบวิชาภาค ๓ หรือมีที่ ๓ โรงเรียน
 ดังควให้แก่กระทรวงมหาดไทยๆ ดังออกไปเป็นผู้ตรวจ
 การซึ่งภายหลังเรียกว่า “มหาดเล็กรายงาน” หน้าที่
 ของมหาดเล็กรายงานคือนั่งทำงานอันเป็นบทเรียนฝึกวิชา
 ไปในตัวด้วย ดังจะกล่าวต่อไป

นักเรียน ชะงักงาน

การผูกขาดพิเศษของชนอยุ่ครึ่งหนึ่ง เมื่อตั้ง
 นักเรียนรุ่นก่อน ๆ ในขณะที่พักใหม่ ก็ยังไม่มีอุปสรรค
 อะไร ครั้นถึงวิชาเตียงม้า และรักษาความสะอาดเขา
 นักเรียนทำการกวาดแปลงขัดสีขนม้าให้ชนม่น มีใหม่
 ผงรังแคคิด รักษาความสะอาดในคอกม้า มีภารกวาด
 ต่างบุตรคุดของม้า ชาวชาวเปิดอกและหอมหญ้าให้
 ม้ากินในคอกตามกำหนดเวลา (สำหรับม้าที่นักเรียน
 ใช้ตนเอง) นอกจากงานทางด้านม้า ต้องมีตัดกวาด
 เช็ดคอกพอก และที่เรียนในกองตำรวจ ๆ นักเรียน
 บางคนที่เป็นชาวกรุงเทพฯ เป็นกุดบุตรอื่นได้รับการ
 ทำนุบำรุงให้มีแต่ความสูงส่งบายฝ่ายเดียว มีงานอะไร
 ก็ใช้แต่คนใช้ทำ จึงถือชนวรรณะเห็นเป็นถูกใช้งาน
 17/09/2566
 ไพร่ รัดเกล้าตอยนอยใจถึงแก่ชวณกนขคชนไม่ยอม
 ทำงานเหตานั้น ครูต้องเทศให้เข้าใจระเบียบวินัยและ

หน้าที่ของกวดักษาวิชาเช่นน่านาประการ แต่นัก
 เรียนก็ยังหายอมทำงานไม่โดยอ้างว่าทางราชการมิได้
 ตั้งให้ไปทำงานเช่นนั้น ซึ่งเข้าใจเขาตามประดำผู้เขาว
 ถึงแก่มิโทรเลขร้องเรียนเข้ามายังท่านผู้ อำนวยการ
 โรงเรียนมหาดเล็ก ท่านได้นำความกราบทูลทูลหรือ
 ถ่มเค็ญ ๆ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงพระดำริและ
 มินตร่วมกันว่า เป็นด้วยวิสัยเด็ก ต้องโทรเลขตอบ
 ตกเตือนนักเรียนให้ดำเนินหน้าที่ของตน ว่าวิชาที่ครูให้
 ผูกติดทำการงานดังทรงเรียนมานั้น เป็นความประ
 ตั้งคดีของโรงเรียนทุกประการ ตามคดีต่างด้อมได้ถือ
 เบนงานตำซาเดอทราบ ตั้งหนักเรียนเข้าใจนั้นเลย
 พอนักเรียนได้รบทราบเช่นนั้น แดงต่างกกดบใจพร้อม
 กันปฏิบัตการตาม ทครู ตั้งสอนตลอด จนครูกล้า
 วมเชยอหนักเรียนทำไต่เคเกินคาด และชให้เห็นเป็น
 ประจักษ์พยานแห่งความเชื่อฟังว่า ไม่ว่าจะการงานประ

เกทโร ถ้าปฏิบัติด้วยความตั้งใจจริงพร้อมเพรียงกัน
 แล้วย่อมมีผลดีทั้งงานและตัวปฏิบัติด้วย เป็นอย่างงาม
 นักเรียนรุ่นหลังก็อดคิดปฏิบัติตามกันตลอดมา
 บัดนี้จะได้ชักใจความใน นิทานที่ ๑๕ เรื่อง ตั้ง
 โรงเรียนมหาดเล็กมาประกอบเรื่องต่อไปอีก “.....นัก
 เรียนที่ลงไปเป็นมหาดเล็กรายงานนั้น ยังตั้งกอดอยู่ใน
 กรมมหาดเล็กและแต่งเครื่องแบบมหาดเล็ก เป็นแค
 ไปรับราชการอยู่หัวเมือง ก็อยู่ใน ความปกครองบังคับ
 บัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาลและปลัดมณฑล เวลา
 พระบาท สมเด็จพระเจ้า อยู่หัว เสด็จไป ยัง มณฑลนั้น
 มหาดเล็กรายงานของเข้ไปสมทบ กับมหาดเล็กที่ตาม
 เสด็จรับราชการ ในพระองค์ การฝึกหัดของมหาดเล็ก
 รายงานนั้น สมเด็จพระ เสด็จมาดี กระทรงมหาดไทยได้มี
 รับสั่งให้ส่งมหเทศาภิบาลใช้ไปเที่ยวตรวจครางานต่างๆ
 ตามหัวเมือง ในมณฑล เพื่อให้รู้จักภูมิฉานาและผู้คน
 พลเมืองอย่างหนึ่ง ให้ไปทำการในหน้าที่ปลัดอำเภอให้
 รู้วิธีปกครองติดต่อ กับตัวราษฎรจะได้ รู้ถึงความทุกข์

ผู้ทรงราชฎรด้วยอย่างหนึ่ง ผดทได้ศึกษาอบรมจาก
โรงเรียนมหาดเล็กมากแล้ว ไปเป็นมหาดเล็กรายงาน
อยู่ไม่นาน ก็ชำนาญกิจการถึงขนาดที่จะเป็นตำแหน่ง
ข้าราชการสัญญาบัตรเช่นเป็นนายอำเภอเป็นต้นได้แทบ
ทุกคน

“โรงเรียนนี้เจริญมาโดยลำดับมีจำนวนนักเรียน
ตำเรีการศึกษ้ออกไปรับราชการเพิ่มช่นทุกปี แต่
เป็นผลไม่ตรงกบที่คาดไว้แต่เดิมอย่างหนึ่ง ด้วยนัก
เรียนที่ไ้เรียนตำเรี ทกภาค ต้มักรไป รับราชการกระ
ทรวงมหาดไทยต่งนน เพราะกระทรวงมหาดไทยมี
ตำแหน่ง มหาดเล็ก รายงานไว้ ให้ นักเรียน มหาดเล็ก
มณฑลละ ๒ คน รวมทุกมณฑลเป็น ๓๒ คน การ
ปกครของมณฑลเทศาภิบาลยังคงการคนมีความรู้ไป
เป็นกรมการต่างจังหวัดมาก ตำแหน่งมหาดเล็กราย
งานว่างบ่อยๆ แม่นักเรียนมหาดเล็กที่ไ้เรียนตำเรีจะมี
มากช่น ก็ยงหาพอกบที่กระทรวงมหาดไทยต้องการ
ไม่ แต่กระทรวงอื่นยงไม่ใคร่มาหาคนให้ โรงเรียน

มหาดเล็ก ๆ จึงเต็มอนฝึกสอนข้าราชการไว้ให้แตก
ทรงวงมหาดไทยแห่งเดียว เป็นเช่นนั้นมาตั้ง ๖ ปี

“ถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริถึงโรงเรียนมหาดเล็ก
ทอดวงว่า ได้ประโยชน์แต่เพียงในการปกครองหัวเมือง
ควรจะขยายประโยชน์ของโรงเรียนนี้ให้แพร่หลายไป
ถึงการพลเรือนฝ่ายอื่น ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
ให้สถาปนาโรงเรียนมหาดเล็ก ขึ้นเป็น^(๑) “โรงเรียน
ข้าราชการพลเรือน ของ พระบาท สมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว” พระราชทานเงินเหลือจากสร้างพระ
บรมรูปทรงมาให้ ใช้เป็นทุน และพระราชทานที่ดิน

(๑) ประกาศให้ยกโรงเรียนมหาดเล็กเป็นโรงเรียน
ข้าราชการพลเรือน ของ พระบาท สมเด็จพระจุ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งวันที่ ๓ มกราคม ร.ศ. ๑๒๘
(พ.ศ. ๒๔๕๓)

ใหญ่ของพระองค์ข้างที่ตำบลปทุมวันรวมทั้งตกที่สร้างไว้เป็นวัง ซึ่งเรียกกันว่า 'วังกลางทุ่ง' ดำหรับใช้เป็นโรงเรียนด้วย โปรดให้มีกรมการจัดการโรงเรียนนคณะหนึ่ง ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เจ้าพระยาพระเจ็ดสี ฯ (ม.ร.ว. เมีย มาตากุล) เจ้าพระยาอภัยราชา ฯ (ม.ร.ว. ดพ สุทัศน์) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) พระยาศรีวิรวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์) พระยาเทพวิฑูร (บุญช่วย วนิกกุล) รวม๑๑ ด้วยกันอำนวยความสะดวก และให้พระยาศรีวิรวงศ์คงเป็นอธิบดีอยู่เหมือนอย่างโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ได้ย้ายโรงเรียนจากพระบรมมหาราชวังไปตั้งอยู่ที่วังกลางทุ่ง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นต้นมา ได้เพิ่มวิชาแผนกใหญ่ๆ นอกโดยรวมวิชาครู ซึ่งแต่ก่อนเรียกโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ กับวิชาแพทย์ ฯลฯ เข้าไว้ในอุปการะของโรงเรียนด้วย

ฤ พ.ศ. ๒๔๕๗ ปลายปี ได้ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าฯ ให้ตราพระราชกำหนดเพิ่มโรงเรียนข้าราชการ
 พด เรือนชนเป็นเครื่องหมายนักเรียน ซึ่งได้สำเร็จวิชา
 ของโรงเรียนนแต่ออกไป รับราชการเรียบร้อย ตั้งแต่
 ๓ ปีขึ้นไป ได้ประดับอกเดือนเมองขวา และสำหรับ
 เจาหนาที่เช่นกรมการ และ ครุอาจารย์ของ โรงเรียน
 ประดับอกเดือนเมองซ้าย เช่นนมหาดยเงินเป็นรูปพระ
 เกยวประดิษฐานอยู่เหนือเบาะ ตามเค้าเครื่องหมาย
 โรงเรียนมหาดเล็ก ภายใต้เบาะจารึกอักษรย่อประเภท
 วิชาที่สอบได้ได้ เช่น "รัฐประศาสนศาสตร์" อักษร
 "ร" "แพทยศาสตร์" อักษร "พ" เป็นต้น(๑)
 เช่นนใต้ พระราชทานคือ พระราชหัตถ์ เป็นครั้งแรกใน

(๑) พระราชกำหนดเพิ่ม โรงเรียนข้าราชการ
 พด เรือน พ.ศ. ๒๔๕๗ และประกาศแก่ พ.ร.บ. เพิ่มโรง
 เรียนข้าราชการพด เรือนเป็น พ.ร.บ. เพิ่มจุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๖๐

งานพระฤกษ์ทรงวางศิลาแรกคิดโรงเรียนหญิงแรก ซึ่ง
ภายหลังได้ยกฐานะขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ต่อมาได้รับจากโรงเรียน

และได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญขึ้นอีกชนิด
หนึ่ง ชื่อว่า "เหรียญนักเรียนมหาดเล็กเดิม" หรือ
"เข็ม" ก็เรียก แต่ที่จริงรูปเป็นเหรียญมากกว่า
และหูห่วงสำหรับแขวนทรงกลมเล็ก (หาได้มีเข็มสำหรับ
กุดัดไม้) ทำด้วยทองคำ รูปเหมือนแผงคอเสื้อนักเรียน
มหาดเล็ก ด้านหน้าลงยาพันด้ายขาว แวด้านขวาตรง
กลางตามยาวเส้นเดียว และมีรูปพระเกี้ยวทองคำ
ประดิษฐานเหนือเบาะ ด้านหลังเกดยงจาร์กอกษรชื่อ
ผู้ทศิรมพระราชทาน วันเดือนปีที่ผู้มอบใ้ถวาย
หลังสุดตรของโรงเรียนมหาดเล็กได้ สำหรับพระราช
ทานแก่นักเรียนมหาดเล็กแห่งแรกตั้งกล่าวข้างคั้น ซึ่ง
ได้ขอกรับราชการเรียนร้อย ไซ้ห้อยทรงกลมเม็ดที่ ๒
(ของเสื้อคอปิด) นับจากคอกลงมา ถ้าเสื้อเม็ดคอแบบ

ต่างดงไทรวังคุมเม็ดแรกคือวังบน เป็นเครื่องหมายว่า
ได้เป็นนักเรียนมหาดเล็กเต็ม แต่เหรียญชนิดนี้หาได้
พบพระราชกำหนดไม่ ชะรอยจะทรงสร้างขึ้นเป็นต้น
พระองค์ และพระราชทานเป็นทรงดลถึงโรงเรียนมหาด
เล็กเต็มที่ได้เปิดขึ้นเป็นช้อขึ้นไปแล้ว ได้ทรงพระกรุณา
พระราชทาน โดยพระหัตถ์เป็น ครั้งแรกเมื่อวันนักเรียน
มหาดเล็กเต็ม เฝ้าทูล ถะของชุดพระบาทถวายรัชสมัยมรด
หน้าพระที่นั่งบรมพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง ณ วันที่
๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๘

ที่เรียก "มหาดเล็กเต็ม" นั้นหมายความว่า เป็น
นักเรียนมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
พระบรมหาราชเจ้า เพื่อมิให้พองกบนักเรียนมหาด
เล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้
ทรงสถาปนาชนออกแห่งหนึ่ง และเปิดขึ้นช้อเป็นโรงเรียน
วิชาวุฒิชัย

เข็มและเหรียญเครื่องหมายทั้งสองอย่างนี้กล่าว
มา ตั้งแต่ครั้งตั้งว่าไม่เฉพาะแต่เพียงเป็นเครื่องหมาย

ระดับกายภายนอก แต่เป็นเครื่องประดับวิญญาน
ของผู้ที่ได้รับพระราชทาน

(๑) ให้รู้จักกันในฐานได้ร่วม การศึกษาจาก
สำนักเดียวกัน

(๒) ปรากฏผล ของ ความพากเพียร ศึกษา
จนสำเร็จวิชาออกมาได้ช่วยกันทำประโยชน์ให้แก่ชาติ
บ้านเมือง ประพฤติตนดี รักษาเกียรติคุณ มุ่งปฏิบัติ
การเพื่อก้าวหน้า

(๓) บังเกิดความสามัคคีไมตรีจิตต่อหมู่คณะ
มีมากน้อย แม้ไม่เคยรู้จักกันแต่เมื่อได้เห็นเครื่อง
หมายร่วมสำนักศึกษาแห่งเดียวกันแล้ว ก็เกิดสนิท
เป็นตมามันสนิทกันจนได้โดยพลัน

(๔) เมื่อมีสำนักตั้งถาวรแล้ว ก็มีใจไมตรี
ซื่อซื่อกัน และกัน คามศวร แก่โอกาส และ ทำถึงความ
สามารถ

(๕) ผู้ร่วมคณะเครื่องหมายตั้งถาวรโดยมาก
ไม่ปรากฏว่าแสดงตัวเป็นปรปักษ์แก่กัน แม้พึงพลาด

ขาดเกินกันไปบ้าง โดยความจำเป็น บังคับ มิใช่เจตนา
 ขาขนาด ก็มักจะให้อภัยกันไม่ยากเหมือนคนอื่น

(๖) ช่วยกันชักจูงมิตร ร่วม คณะให้ตั้งอยู่ใน
 ทางที่ชอบ และศกเตือนหน่วงเหนี่ยวมิได้เห็นเพื่อนร่วม
 คณะตกประมาทพลาดตง และโดยมากก็เชอพรักกัน
 หงนหากจะได้มีผู้ประพฤติผิดจากที่ใดตั้งเกิดมา
 บ้างก็เป็นส่วนน้อยที่สุด รวมความว่าเครื่องหมายของ
 ด้านการศึกษาทางตองชนิคนั้นได้ช่วยคุณประโยชน์ทาง
 อ้อมแก่หมู่คณะไม่น้อย

ดู พ.ศ. ๒๔๕๘ ดมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระยาดำรง ๑
 ทรงประจวบทุกภาพ ดยกราบถวายบังคมทูลขอ
 เจมคิน ตำแหน่ง นายก กรมการ โรงเรียน ข้าราชการ
 พดเรือน แต่ในบั้นเองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 พระมหา ข้าราชการ เจ้าได้โปรดเกล้า ๑ ให้ประดิษฐาน
 โรงเรียนข้าราชการพดเรือนชนบทมหาวชิราวุธยมีนาม
 ว่า "จุฬาลงกรณ์มหาวชิราวุธ" และทรงพระกรุณา
 โปรดให้สมเด็จพระเจ้าดำรง ๑ เป็นที่ปรึกษาของ

มหาวิทยาลัย^{๖๕} ได้จัดการสอนวิทยากรชั้น^{๖๖}อีกหลาย
 สาขา ซึ่งรวมทั้งคณะรัฐประศาสนศาสตร์ด้วย และ
 อื่นๆ ดังแจ้งในประกาศลงวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๘^{๖๗}
 นั้นแล้ว และได้มีประกาศแก่พระราชกำหนดเพิ่มเติมโรง
 เรียนข้าราชการพลเรือนเป็น พระราชกำหนดเพิ่มเติมจุฬ
 ฬากรณ^{๖๘}มหาวิทยาลัย ลงวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ.
 ๒๔๖๐ ด้วย กำเนิดของมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ^{๖๙}นี้
 มาด้วยประการ^{๗๐}ดังนี้

การขอพระราชทานสัญญาบัตร^(๑)

บุคคลใดได้แต่งเรื่อง คัด คอ บรรดาคัด คง
ราชทินนาม ข้าราชการ โดย สัญญาบัตรที่ได้ พระราช
ทานจากพระมหากษัตริย์ และประทอนซึ่งได้มาแต่
ออกให้โดย พระบรมราชานุญาต เรื่องหนึ่งใด ๆ
ได้มาแต่กระทรวงมหาดไทย ได้มีพระดำริและครัดแก
ประชุมเทศาภิบาล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ว่า

(๑) รายงานประชุมเทศาภิบาล ปีที่ ๖ ร.ศ.
๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๕๓) หน้า ๒๓

การที่ข้าหลวงเทศาภิบาลมีใบบอกเข้ามา ขอ
รับพระราชทานสัญญาบัตรให้ข้าราชการคนหนึ่งคนใด
เป็นขุนนางนั้น เห็นว่าต้องพิเคราะห์ดูให้รอบคอบก่อน
เพราะสัญญาบัตรไม่ใช่เป็นของมีแต่คุณฝ่ายเดียว บาง
ทีผู้ซึ่งยังไม่สมควรจะรับพระราชทานสัญญาบัตรได้รับ
พระราชทานกลับเป็นโทษแก่ตัวผู้นั้น หรือบางทีเคย
เป็นโทษแก่ราชการก็มี ได้เคยเห็นเป็นตัวอย่างมาแล้ว
แต่ก่อนหลายราย

ที่ว่ามีคนไม่ควรรับสัญญาบัตรนั้น ในที่นี้ไม่ประ
สงค์จะกล่าวถึงผู้ซึ่งประพฤติดีไม่ดี บุคคลเช่นนั้นยัง
ไม่ควรจะรับสัญญาบัตรอยู่เองเป็นธรรมดาไม่ต้องบอ
ยการกล่าว ทว่าในที่นี้ประสงค์ในผู้ซึ่งประพฤติดี แต่
มีเหตุขัดข้องยังไม่ควรรับสัญญาบัตรอยู่ด้วยเหตุต่างๆ
ดังจะอธิบายต่อไปนี้ คือ

๑. คนซึ่งยังไม่มั่งคั่งพอหาหนี้ เช่นผู้ซึ่งยังมี
เงินเดือนน้อยเพียง ๒๐ หรือ ๓๐ บาทเป็นต้นยังไม่ควร
รับสัญญาบัตร เพราะไม่มีกำลังหาหนี้พอที่จะรักษา

บรรดาศักดิ์ใด ถ้าขุนนางรับสัญญาบัตรต้องอยู่ทับ
 กระหม่อม หรือต้องไปติดตามหาข่าวกันเองเช่นหม่อม
 เด็ยพระเกษรดิศย์ เพราะคนทั้งหลายย่อมจะครหา
 คุกหมิ่น และขุนนางเช่นนั้นจะเข้าในทีใดจะไม่เทียม
 หนาเพื่อน ก็ยอม จะมี ความ กระตาด กระเดื่อง ไม่เป็น
 ปกติ เพราะเหตุฉะนั้น ถ้าคนใดประพฤติดีมีความดี
 และความอุตสาหะในราชการ ส้มควรจะได้รับบำ
 เเหน็จรางวัลอย่างใด ต้องให้ได้รับบำเหน็จรางวัล
 อย่างอื่น คือเลื่อนขั้นเป็นตำแหน่งที่มีเงินเดือนสูงเป็น
 ดัน จนพอมีกาลถึงพำหนะที่จะรักษาบรรดาศักดิ์ได้จึง
 ควรรับสัญญาบัตร

๒. ผู้ที่ได้อำนาจแล้ว คือผู้ที่มีกำลังพำหนะ
 และมีความดี แต่เพิ่งเข้ารับราชการใหม่ ยังไม่คุ้นเคย
 ขนบธรรมเนียมใน ราชการหรือ กิจการที่ จะปฏิบัติ
 คนในตำแหน่งมาของข้าราชการ คนจำพวกนั้นก็ยังไม่
 ควรรับสัญญาบัตร จนกว่าจะได้มีความคุ้นเคยทั้ง
 ๒ ประการที่ว่ามาแล้ว เพราะถ้ารับสัญญาบัตรเร็ว

ไป ไม่รู้แบบแผนที่จะปฏิบัติคนใหญ่โตซึ่ง มักจะเกิด
เต็มเตี้ยในความประพฤติกี่มีความกำเริบเบ็ดเตล็ด

๓. ผู้ทรมักอ้างพาหนะแฉะมีความคุ้นเคย แต่
ทำราชการยังไม่ได้ตามสมควรแก่หน้าที่ ก็ยังไม่สม-
ควรจะให้รับสัญญาบัตร ดังจะยกเป็นตัวอย่าง เช่น
นายอำเภอ บว่าคนเป็นคน ซื่อตรง แฉะทำการ เก็บภาษี
อากรดี แต่ยังไม่ทำการอย่างอื่นในหน้าที่อำเภอไม่ถูก
ต้องตามแบบแผน เช่นยังไม่ควรจะให้รับสัญญาบัตร
เพราะความบกพร่องที่ยังมีอยู่ ไม่ได้เป็นด้วยเหตุอย่าง
อื่นนอกจากขาดความอดสำหระของผู้นั้น ถ้ามีความ
อดสำหระพากเพียรคงจะทำได้ มาเห็นจรวงจืดเช่น
สัญญาบัตรเป็นเครื่องดำหริบ มารุ่งความอดสำหระแฉะ
สามารถพอแก่หน้าที่ ควรให้รับตอเมื่อผู้นั้นมีความ
อดสำหระทำราชการได้เต็มที่ ถ้าให้รับไปเดี๋ยวกอน
ทั้งหมดความมุ่งหมอย ราชการที่ยังบกพร่องจะ
บริบูรณ์ขึ้นไม่ได้ เพราะฉะนั้นในบุคคลจำพวกที่ว่า
มาในรอนดของบอกให้รู้ควว่ายังบกพร่อง อยู่ตรงนั้น ๆ

ให้ทำการให้มีบริบูรณ์เสียก่อนจึงจะขอรับพระราชทาน
 ตัญญาบัตรให้ ถ้าเช่นนั้นก็จะได้ การก็จะดี ทั้ง ๒
 อย่าง

ด้วยเหตุดังอธิบายมานี้ ในการที่ข้าหลวงเทศา-
 ภิบาลจะมีใบบอกขอรับพระราชทานให้ผู้ใดรับตัญญา
 บัตร ต้องพิจารณาเหตุจึงดี ต้องให้ผู้นั้นประกอบคุณ
 ทั้ง ๓ ประการ คือ เป็นผู้ถนัดภาษาหนะที่จะรักษา
 บรรดาศึกคดีได้ประการ ๑ เป็นผู้เคยชนบธรรมเนียม
 และมอริยาศัย ควรเข้านมาคมข้าราชการชั้นเดียว
 ถิ่นได้ประการ ๑ และเป็นผู้ทำการได้เต็มตามหน้าที่
 ของตนประการ ๑ จึงขอรับพระราชทานตัญญาบัตร
 ที่ประชุมเห็นชอบตาม ข้อความและ เหตุผลที่ได
 ทรงช้แจง และข้าหลวงเทศาภิบาลจะได้พิจารณาให้ใน
 การขอรับ พระราช ทาน ตัญญา บัตร ตาม พระ คำว่าดังนี้
 คือไป^(๑)

(๑) รายงานประชุมเทศาภิบาล วันที่ ๖ ร.ศ.

ปีหลังต่อมา กระทรวงมหาดไทย ได้ทำคำ
แนะนำดำเนิน กระแต่ พระราชดำริ ในพระบาท สมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวง ตั้งไป ยัง ข้าหลวงเทศาภิบาล ทุก
มณฑล^(๑) ดังนี้

คำแนะนำ

เรื่องขอบำเหน็จรางวัลให้ข้าราชการ

“ด้วยเมื่อเร็ว ๆ นี้มีกระแต่พระราชดำริว่า ใน
การที่เจ้ากระทรวงต่าง ๆ กราบบังคมทูลขอให้ข้าราชการ
ในกระทรวงนั้น ๆ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตร

(๑) หนังสือพิมพ์เทศาภิบาล ปี ร.ศ. ๓๒๕

(พ.ศ. ๒๔๔๘) หน้า ๖๘

ไม่มีใครเป็นระเบียบแบบแผน มักไปเข้าใจผิดว่า
สัญญาบัตร ยศ เป็นรางวัลสำหรับตัวคน ที่มีความ
ชอบ ใครทำดีก็หมายจะให้คนนั้นได้เดือนยศขึ้นโดย
ลำดับ อย่างนี้จะป็นทางให้ยศฐาบรรดาศักดิ์พันเผอ
เกินกว่าสมควรไป มีพระราชกระแสตั้งน

“ธรรมเนียมการเสนอ ความชอบ เพื่อที่จะได้รับ
พระราชทาน สัญญาบัตร เดือนยศ กิตติ หรือเครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์กิตติ ส่วนข้าราชการตั้งกิตติกระทรวง
มหาดไทย บรรดาระดับราชการอยู่ตามหัวเมือง ข้าราชการ
หลวงเทศาภิบาลย่อมมี ใบบอก เข้ามายัง เดือนยศ กระทรวง
มหาดไทยให้พิจารณาก่อนแล้ว และนำความ
กราบบังคมทูลเป็นธรรมเนียมมาแต่เดิม บัดนี้
พระราชกระแสตั้งว่ามาข้างคนเป็นเหตุ การที่จะกราบ
บังคมทูลในเรื่องขอพระราชทานสัญญาบัตรกิตติ เครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์กิตติ ค่อยไปจะต้องระวังอย่าให้

พลาดพลั้งจากพระราชนิคม จึงได้ทำคำแนะนำตั้ง
ออกมา ไว้ให้เป็นที่ ตั้งเขต ของข้าหลวง เทศาภิบาลใน
การที่จะมีใบบอกเด่นขอความชอบ ข้าราชการ เข้ามายัง
กรุงเทพฯ ฯ จะต้องพิจารณาให้แต่ละทำให้ถูกต้องตาม
ขอความที่จะกล่าวต่อไป

ว่าด้วยสัญญาบัตร ยศ (บรรดาศักดิ์).....

“.....ฯลฯ

อีกประการหนึ่งให้เข้าใจว่าผู้ใดรับสัญญาบัตร
ยศ ครองหนงแดง ถ้าแต่มีได้เดือนตำแหน่ง ไม่ควร
ได้รับสัญญาบัตรเดือนยี่ภายใน ๓ ปี

อีกประการหนึ่งให้พึงเข้าใจว่า ผู้รับราชการใน
ตำแหน่งใดเมื่ออันมีกำหนดแล้วว่า ควรมียศได้เพียง
นั้น ๆ กติ ไม่จำเป็นที่จะต้องได้รับสัญญาบัตร ยศ แม้
อย่างต่ำ ในชั้นนั้นไป แต่แรกเข้ารับราชการในตำแหน่ง

นน ควรได้รับคัดเลือกเมื่อเห็นเป็นการแน่นอนแล้วว่า ผู้
รับราชการ ในตำแหน่งนั้นได้ และมีผลราชการใน
ตำแหน่งนั้นดีด้วย จึงควรรับสัญญาบัตรยศ แม้ชนตา
สำหรับตำแหน่งนั้น

“อีกประการหนึ่ง ว่าตาม ความเห็น (พระดำริ)
ของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย เป็นส่วนพระองค์ เห็นด้วยอัธยาศัยของ
บุคคลโดยมากย่อมต้องการ และเมื่อผู้ใดได้รับพระ
ราชทานแล้ว ย่อมเป็นประโยชน์แก่ตัวผู้ และ
เป็นประโยชน์แก่ราชการได้มากก็จริงอยู่ แต่จะมีคุณ
ฝ่ายเดียวนั้นหาไม่ ยศอาจให้โทษแก่ตัวผู้รับก็มี ยศ
อาจให้โทษแก่ผู้บังคับก็มี ยศอาจให้โทษแก่ราชการ
ก็มี เคยเห็นตัวอย่างมาเนือง ๆ

“ในข้อที่ว่ายศให้โทษแก่ผู้รับนั้น เคยเห็นตัว
อย่างไร บุคคลที่ ไม่มั่งคั่ง พอจะรักษา บรรดาศักดิ์ได้

กล่าวคือคนที่ยากจนมีแค่นี้ เวลาได้เป็นขุนเป็นหลวง
 ขน บางทีก็ใจว่าจะต้องบริโภคน้ำใช้ด้วยอย่างขุนนาง
 ให้ต้มยาค้ หลงไปในทางใช้ด้วยเกินกำลังที่จะมีมา
 หาได้ ตกลงตายถึงซึ่งความเดือดร้อนด้วยเหตุนี้
 บางคนหลงไปในทางมั่วยัดดี ไม่นำพาที่จะรักษา
 ยศศักดิ์ในยศคนทั้งหลาย แม้เพียงจะหาเงินใหม่
 ได้มาทำงานให้ชาว ๆ (ก็ไม่ได) เช่นนกเป็นเครื่อง
 รังเกียจในหมู่เพื่อนข้าราชการ

“ขอทวายน้้อาจให้โทษแก่ผู้บงกชบนน ประ-
 สงค์จะกล่าวในจำพวก บุคคลที่ ผู้บงกชบญชา ยังไม่แน
 ใจว่า ความดำมารกดี ความประพฤติที่ดี จะทำ
 ราชการไปได้ยังชนหรือไม่ คนเช่นนี้เมื่อได้รับพระราช
 ทานยศแล้ว ไปมีเหตุจะต้องถอดถอนผลัดเปลี่ยน
 ย่อมเป็น การยาก และเป็น ความ จำบาก ใจ แก่ผู้ บังคับ
 อย่างที่สุด

“ขอทว่า ยศอาจจะให้ โทษแก่ราชการ ได้นั้น
 หมายความว่า ยศศักดิ์ศักดิ์ไปให้แก่คนพาลสันดานชั่ว ไป
 ปราบฏว่าเป็นคนคดโกง หรือแม้แต่ว่าเป็นคนอัน
 อุปนิสัยความประพฤติในส่วนคัวเลวทราม ไม่สมควร
 เกียรติบรรดาศักดิ์นั้นแล้ว ก็เป็นเครื่องเสื่อมเสียใน
 ราชการ เพราะเหตุที่ททำให้คนทั้งหลายเห็นว่ายศศักดิ์
 อันเป็นเครื่องเชิดชูความดี ไม่เป็นเครื่องหมายสำหรับ
 คุณความดีจริงดังควรนิยม ด้วยคิดเห็นเช่นนั้น จึง
 เห็นว่าผู้ซึ่งควรจะได้รับพระราชทานสัญญาบัตรนั้น จะ
 เดอกดีรแต่ด้วย ความสามารถที่ทราชการ ในหน้าที่
 แต่ด้วยคนเดียวเป็นประมาณไม่ได้ จำต้องพิจารณา
 ถึงอุปนิสัยความประพฤติในส่วนคัว และความสามารถ
 ที่จะรักษาเกียรติยศบรรดาศักดิ์ได้ถงยงหรือไม่ถงยง
 ๐๑/2566
 หนังสือ

ด้วยเหตุที่ทวงทพรรณนามาน ชือแนะนำ

แก้ข้าหลวงเทศาภิบาลว่า ในการที่จะมีใบบอกขอ
 ให้ข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใดได้รับสัญญาบัตร รั้งใหม่
 กัด หรือเดิมนัยชนิดใด จงถือกำหนดที่จะกล่าวต่อไป
 นี้ใหม่คง คือ

๑. ยศ ต้องสัมพันธ์ตำแหน่ง

๒. ผู้ที่ได้รับ พระราชทาน สัญญาบัตร เป็นผู้
 คุณวุฒิทำราชการ ในตำแหน่งนั้นได้ดี อันเห็นเป็น
 แน่นนอนแล้ว

๓. การที่ขอสัญญาบัตรนั้น ไม่เร็วเกินไป
 หรือเมือว่าอีกอย่างหนึ่ง ในใบบอกที่ขอ สัญญาบัตรนั้น
 ต้องแสดงข้อความเหตุอันให้ชัดเจน คือ

(๑) ผู้ที่ได้รับ ราชการ ในตำแหน่ง นั้นมา
 แต่เมื่อใด

(๒) ผู้ที่ได้รับสัญญาบัตร และเครื่องราช
 อติริยาภรณ์ ในคราวหลัง ที่สุด ก่อน

ณเมื่อใด

- (๓) ที่ขอ ตัญญา บัตรใหม่^{นี้} เพราะเหตุใด
ความ ใน ใบ บอก ที่ขอ ต้องว่า ให้ ชัด
ตง^{นี้}

ว่าด้วยประทวน

“ประทวน^{นี้}เด^{นี้}นามค^{นี้}ตง^{นี้} ก^{นี้}ดำ^{นี้}ห^{นี้}ร^{นี้}บ^{นี้}ค^{นี้}ง^{นี้} ให้^{นี้}ม^{นี้}ย^{นี้}ศ^{นี้} (บ^{นี้}ร^{นี้}ร^{นี้}ค^{นี้}ค^{นี้}ก^{นี้}) เป็น^{นี้}ของ^{นี้}เด^{นี้}นามค^{นี้}ตง^{นี้} โดย^{นี้} พระ^{นี้}บรม^{นี้}ราชา^{นี้} น^{นี้}ุ^{นี้}ญา^{นี้}ค^{นี้}
พระ^{นี้}บาท^{นี้}ถ^{นี้}ม^{นี้}เด^{นี้}จ^{นี้}พระ^{นี้}เจ้า^{นี้}อยู่^{นี้}ห^{นี้}ว^{นี้}ไม่^{นี้}ได้^{นี้}ท^{นี้}ร^{นี้}ง^{นี้}ค^{นี้}ง^{นี้}เอง^{นี้} เพราะ^{นี้}
ฉ^{นี้}ระ^{นี้}น^{นี้}ย^{นี้}ศ^{นี้}ท^{นี้}ด^{นี้}ง^{นี้}ด^{นี้}วย^{นี้}ป^{นี้}ร^{นี้}ท^{นี้}ว^{นี้}น^{นี้}น^{นี้} ดำ^{นี้}ห^{นี้}ร^{นี้}บ^{นี้}ค^{นี้}า^{นี้}ห^{นี้}าง^{นี้}ง^{นี้}ซ^{นี้}
บ^{นี้}ร^{นี้}ร^{นี้}ค^{นี้}ค^{นี้}ก^{นี้}ไม่^{นี้}ก^{นี้}ง^{นี้}ร^{นี้}บ^{นี้}ต^{นี้}ัญ^{นี้}ญา^{นี้}บ^{นี้}ค^{นี้}ร^{นี้} เช่น^{นี้}จ^{นี้}า^{นี้}เม^{นี้}อง^{นี้}เบ^{นี้}น^{นี้}ค^{นี้}น^{นี้}
ห^{นี้}ร^{นี้}อ^{นี้}ค^{นี้}า^{นี้}ห^{นี้}าง^{นี้}ง^{นี้}อยู่^{นี้}ใน^{นี้}เก^{นี้}ณ^{นี้}ห^{นี้}ร^{นี้}บ^{นี้}ต^{นี้}ัญ^{นี้}ญา^{นี้}บ^{นี้}ค^{นี้}ร^{นี้}ได้^{นี้} แต่^{นี้}
ห^{นี้}าก^{นี้}ค^{นี้}ุณ^{นี้}ว^{นี้}ค^{นี้}ม^{นี้}ผู้^{นี้}ร^{นี้}บ^{นี้}น^{นี้}ย^{นี้}ง^{นี้}ไม่^{นี้}ก^{นี้}ง^{นี้}ท^{นี้}ค^{นี้}ว^{นี้}ร^{นี้}บ^{นี้}ต^{นี้}ัญ^{นี้}ญา^{นี้}บ^{นี้}ค^{นี้}ร^{นี้} จ^{นี้}ึง^{นี้}
ให้^{นี้}ร^{นี้}บ^{นี้}แต่^{นี้}ป^{นี้}ร^{นี้}ท^{นี้}ว^{นี้}น^{นี้}ก^{นี้}่อน^{นี้} เช่น^{นี้} ค^{นี้}า^{นี้}ห^{นี้}าง^{นี้}น^{นี้}าย^{นี้}อ^{นี้}ำ^{นี้}เภ^{นี้}อ^{นี้}
เบ^{นี้}น^{นี้}ค^{นี้}น^{นี้}

ยศที่คงด้วยประทวนเด่เนาบัด โดยปรกคิมี่ ๔
 ชน คือ หลวง ชุน หมัน นายเวร ผู้ใดได้รับ
 ประทวนยศชนใดแล้ว เมื่อต่อไปจะได้รับสัญญา
 บัตร คงได้รับยศไม่ต่ำกว่าที่มี่แล้วในประทวน

“ยศที่ คงด้วย ประทวน ย่อมมี กำหนด ตาม ตำแหน่ง
 แห่งทำนองเดียวกับสัญญาบัตร ลักษณะที่จะพิจารณา
 ในการเลื่อนต้วรณะ ขอประทวน ก็ทำนองเดียวกัน
 กับสัญญาบัตร นิดกันแต่ด้วยความสำคัญน้อยกว่า
 สัญญาบัตรเท่านั้น

ว่าด้วยเครื่องราชอิสริยาภรณ์

“ให้มี พระราช กำหนด โปรดเกล้า ฯ ให้วางไว้
 แล้วว่า ผู้มตาแห่งยศชนใด ควรได้รับเครื่อง
 ราชอิสริยาภรณ์อย่างสูงได้เพียงใด ได้คิดพระราช
 กำหนดนั้นให้มาในท้ายคำแนะนำด้วยแล้ว

“เครื่องราช อิศริยา ภรณ์ เป็นของ จำหรับ พระ
 ราชทานหมายบำเหน็จความชอบพิเศษที่ผู้หนึ่ง ๆ ได้ทำ
 และได้มีมาในราชการ ไม่ใช่ผู้รับราชการในตำแหน่ง
 ใด ควรจะได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
 จำหรับตำแหน่งนั้น เพราะฉะนั้นเครื่องราชอิสริยา
 ภรณ์ผดกบตั้งัญญาบัตร ยกตัวอย่างดังเช่น ผู้ว่าราช
 การเมืองซึ่งกำหนดยศไว้ว่าเป็นพระหรือพระยานั้น ถ้า
 ผู้ใดได้เป็นตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง รับราชการ
 ตามตำแหน่งได้เรียบร้อยดี ซื่อว่าผู้หนึ่งควรได้รับ
 ตั้งัญญาบัตรเป็นพระตามสมควรแก่ตำแหน่ง แต่ถึง
 ผู้หนึ่งจะรับ ราชการ ใน ตำแหน่ง ผู้ว่า ราชการ เมื่อ ได้
 เรียบร้อยก็ไปออกตั้งกบตั้งตาม ไม่ใช่แปลว่าสมควร
 จะได้รับพระราชทาน เครื่องราช อิศริยา ภรณ์ตามตำแหน่ง
 หนึ่งก็เป็นผู้ว่าราชการเมือง เพราะฉะนั้นจึงจะไม่
 เหมือนกับตั้งัญญาบัตรก็

“ การที่จะได้รับ พระราชทาน เครื่องราช อิศริยา-
ภรณ์นั้น ต้องอาศัยเหตุความชอบพิเศษซึ่งดำริ
จะยกยชมแรงได้ใน ๒ อย่างนี้ คือ

“ ๑. ความไม่ด้อย่างใดเกิดขึ้น หรือมอญุ โดยมี-
ใช้ความผิดของผู้อื่น และผู้อื่นหากเพียรทนความยาก
ความลำบาก แลใช้ระงับความชั่วร้ายอื่นให้สงบ
เรียบร้อย คดีด้วย ๑ ตับัญญาและความ อุตสาหะของผู้
นั้น เช่นขอว่าความชอบ ควรได้รับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นหนึ่ง

“ ๒. ชกตถานหนึ่งนั้น ความดีอันใดหากจะม
อยู่ได้แต่ด้วยความหมั่น ความเขื่อเฟือของผู้อื่น และ
ผู้อื่นอุตสาหะ พยายาม รักษาความดี อย่างนั้นให้ด้อยได้
เต็มชยคยชวานานไม่เสื่อมทราม ชื่อว่าเป็นความ
ชอบควร ได้รับ พระ ราชทาน เครื่อง ราช อิศริยา ภรณ์
เหมือนกัน แต่ต้องเข้าใจอย่างหนึ่งว่า พระราช
นิยมไม่พอ พระราชหฤทัยที่จะ พระราชทาน เครื่องราช
อิสริยาภรณ์แก่ผู้หนึ่งผู้ใดมอญุ ๆ ก่ง่าคือ ไม่ให้

ถือว่าผู้ใดทำความชอบครั้งหนึ่ง ควรจะได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดวงหนึ่งเสมอไป เพราะฉะนั้น ในเรื่องบำเหน็จ เครื่องราชอิสริยาภรณ์นั้น การที่จะบอกเด่นขอความชอบ ควรถือเป็นกำหนดดังนี้ คือ

(๓) เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ไม่ใช่บำเหน็จสำหรับตำแหน่ง เป็นบำเหน็จสำหรับความชอบ

(๒) เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ควรเป็นเป็นของได้ยากกว่ายศ ไม่ควรเข้าใจว่าเป็นของสำหรับพระราชทานดั่งกับสัญญาบัตร

(๑) การที่บอกเด่นขอความชอบผู้ควรรับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ต้องชี้แจงความชอบอย่างใด ๆ เป็นสำคัญเครื่องวินิจฉัย และต้องเข้าใจเสมอว่า ไม่เป็นของสำหรับพระราชทานบ่อย ๆ จะได้แต่เมื่อมีความชอบมาก หรือมีความชอบมานานเป็นเครื่องกำหนด ๒ อย่างเท่านี้

ว่าด้วยชนเงินเดือน

“เงินเดือนเป็นของมอตราตำแหน่ง และ
แต่ละตำแหน่ง ย่อมมีอัตราชนต่างกันเป็น ๕ ชั้น
๒ ๒๒ ๒๒ ๒๒ ๒๒ ความชอบของและ

เครื่องพิจารณา ว่าคนใด ควรจะ ได้รับ เงินเดือน ชั้นใด
ในตำแหน่งที่ควรรับราชการนั้น ยังไม่เข้าใจกันเป็นยุติ
มักจะต้องคัดรอนแกไขอยู่นอง ๆ จึงวางกำหนดไว้ใน
คำแนะนำ ให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเข้าใจด้วยดังนี้ คือ

ข้อ ๓ ทก ๆ คนเมื่อแรกรับราชการตำแหน่ง
ใด จะได้รับเงินเดือนในอัตราอย่างต่ำ คือชน ๕
ของตำแหน่งนั้น มีขอยกเว้นข้อยอย่างเดียวแต่เมื่อ
ย้ายรับราชการในตำแหน่งอื่นมารับราชการในตำแหน่ง
ใหม่ด้วยความดี แต่ข้าราชการคนนั้นเขาได้รับเงิน
เดือนในตำแหน่งเดิม ดังกล่าว อัตรา ชนต่ำของ ตำแหน่ง
ใหม่ จะได้รับเงินเดือนในอัตราชนต่ำของตำแหน่งใหม่
เป็นการ คดผิด ประโยชน์ที่เขาได้เคย รับขอยแล้ว เช่นนี้
จะคงอัตราเป็นชั้นสูงขึ้นไปพอเท่า เงินเดือนที่เขาได้เคย

รับแต่เงินเดือนอยู่ . นอกจากเหตุอันไม่ควรจะตั้ง
อัตราเงินเดือนให้สูงกว่าตำแหน่งตำแหน่งนั้นใน
ตนเอง

“ข้อ ๒ ในการที่จะขึ้นเงินเดือนให้ผู้ใดจาก
อัตราอย่างต่ำได้รับยกเว้น นอกจากขึ้นด้วยเหตุที่
ได้ความมาในข้อ ๑ แล้ว คือถือเป็นผู้สำคัญอย่างหนึ่ง
ว่าผู้ใดมีความสามารถทำการตามหน้าที่ในตำแหน่งนั้น
ได้ทุก ๆ อย่าง ได้ที่คิดองเห็นแน่นอนแล้ว ผู้
จึงขอว่าสมควร จะได้รับเงินเดือน สูงขึ้นกว่า ตำแหน่ง
ตำแหน่งนั้นได้

“อธิบายความที่กล่าวมาในข้อนี้ ยกตัวอย่าง
ดังเช่น นาย อำเภอ คนใด ที่ได้รับเงินเดือน อยู่ในอัตรา
ชั้น ๔ ถึงนายอำเภอคนนั้นจะตั้งใจใฝ่ร้ายแรงคิด
ตั้งเท่าใด ๆ ถ้าแต่ยังไม่เข้าใจการตามหน้าที่ของ
นายอำเภอทุกข้อดีแล้ว คนเช่นนั้นจะให้มาเห็นจ
รางวัลตกควรให้อย่างอื่น ไม่ควรจะขึ้นเงินเดือนให้เลย
เป็นอันขาด เหตุใดจึงว่าดังนี้ เพราะเหตุว่าราช-

(๒) ทำการดีทุกอย่าง ในหน้าที่ สำหรับ
 ตำแหน่งนั้น ไม่มีเหตุแต่งตั้งความบกพร่องเพิ่มเติม
 แม้ไม่ถึง ๓ ปี แต่มีการที่ใดกระทำเป็นการพิเศษ
 หรือ

(๓) ย้ายไปรับราชการที่อื่น ในตำแหน่ง
 เดียวกัน เพราะความจำเป็นเหตุให้ย้ายไป

(๔) เมื่อมีทวงในอตราที่กระทรวงพระ
 คตงได้กำหนดอนุญาตไว้ ถ้าเต็มอตราทุกปี ไม่มี
 ว่าง เดือนชนเงินเดือนชนไม่ได้ และห้ามมิให้ชอรอง
 แก้อตราที่ใด กำหนดไว้ สำหรับ จะชนเงินเดือนให้
 หนึ่งผู้ใด เพราะเหตุฉะนั้นขอแนะนำไว้ในส่วนนั้นว่า
 ควรจะระวังอตราที่มีให้ค่าไวกว่าที่ กระทรวง พระคตง
 ใ้อนุญาต จึงจะไม่ร้อนใจในชน

ข้อ ๔ การชนเงินเดือนตั้งขอความที่โดยหมาย
 มาให้เข้าใจว่า ไรแทนขอเพิ่มเงินเดือนให้เป็น
 ๗/๐๙/๒๕๕๖
 บำเหน็จรางวัล ตามใจผู้ ไร บาทหนึ่ง ต้องบาท อย่างแต่
 ก่อน ประเพณีนั้นเป็นอันเลิกแล้ว ไม่ควรใช้ต่อไป จง

เทศาภิบาล

๔๑๗

เข้าใจดังนี้ แม้การทเดอนชนเงินเดือน ถ้าไม่เหตุ
 จำเป็นแล้ว ไม่ควรเดือนในเวตาอื่น นอกจากเวตา
 งบประมาณใหม่ คือเดือนเมษายนใหม่ การทำ
 บัญชางจะไม่ยุ่งยาก แม้เหตุที่จำเป็นจะต้องเดือน
 ชนเงินเดือนในกตางมี เช่นย้ายคนไปรับราชการใน
 ตำแหน่งอย่างเดียวกันในท้องถิ่นด้วยความดี ดึงเป็นคน
 ที่จะเดือนชนเงินเดือนชนเป็นเท่าใด ควรจะมีใบบอก
 หรือโทรเลขหรือกระทรวงเสียก่อน ถ้าไม่หาหรือ
 กระทรวงก่อน แม้การทเดอนชน ขาดดวงเทศาภิบาล
 เข้าใจว่าถูกต้องด้วยแบบแผน บางทีมีเหตุขัดข้อง
 ไปปรากฏชนภายหลัง กระทรวงพระคลังไม่ยอมชน
 ให้ ก็เสียจางาและเป็นสัญญาเปล่า (โมฆะ) ให้
 ผู้น้อยขาดความเชื่อถือ หากควรไม่

17/09/ รวมความแนะนำ

ขอความที่ใดกตางมาแดงทงน เมอรจบรวม

ใจความ ขอให้เข้าใจว่า ที่ข้าราชการจะได้รับบำ-
เหน็จรางวัลใน ๓ อย่างนี้ คือ สัญญาบัตร ยศ อย่าง
หนึ่ง เครื่องราชอิสริยาภรณ์อย่างหนึ่ง เงินชชนชน
เงินเดือนอย่างหนึ่งนี้ ย่อมอาศัยเหตุและมีเกณฑ์
สำหรับพิเคราะห์ และมีกำหนดพระราชนิยามต่างกัน
ตามประเภทแห่งบำเหน็จรางวัลนั้น ๆ ข้าพหองเทศา-
ภิบาลจะ ต้อง พิจารณาตาม หลักฐาน ที่ได้ชี้แจง มา
และปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระราชนิยาม และข้อความ
สำหรับเป็นเครื่องพิเคราะห์การนั้น ๆ ถ้าไม่ระวังทำให้
ถูกต้อง การที่บอกเงินข้อความชอบผู้ใดเข้ามากก็ไม่
ผิดอันใด และบางที่กตัญจะถูกต้องโดยด้วย จึงแจ้ง
ความทงนไว้ให้ทราบทั่วกัน

พระราชนิยามสำหรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์

17/09/2566

“มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งว่า
เครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ ประเทศใดประเทศหนึ่ง

หาได้ใช้เป็นคะแนน สำหรับ ผู้มีความชอบครั้งหนึ่งของ
 เดือนคราดวงหนึ่งไม่ ย่อมกำหนดตามบรรดาศักดิ์ ผู้
 ช่างตง อยู่ใน ตำแหน่งต่ง และ ตำแหน่งคำ เป็นที่ ตงด้วย
 เพราะเหตุว่าผู้ซึ่งมีความชอบ ทงปวงใช้ จะได้บำเหน็จ
 แด่ด้วยเครื่องราชอิสริยาภรณ์อย่างเดียวกัน ย่อมได้
 เงินเดือนชนบาง เดือนตำแหน่งบ้าง เดือนบรรดาศักดิ์
 บ้าง เพราะฉะนั้นผู้ซึ่งตงอยู่ในตำแหน่งคำ จะได้รับ
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์อย่างต่ง จึงเป็นการไม่งาม
 และไม่สมควรอยู่เอง และคงจะเป็นการชักบมาเห็นใจ
 อย่างอนชอก ๓ ประการอันได้กล่าวมาแต่ฉนั้นด้วย ควร
 จะกำหนดไว้ให้เป็นเขตชน สำหรับ เครื่องราช อิสริยา
 ภรณ์ต่อไป

“แต่ตำแหน่งราชการและบรรดาศักดิ์ ในปัจจุบัน
 นี้ ย่อมยกเยื้องกันอยู่บ้าง ในบรรดาศักดิ์เองแล้ว จะ
 อาศัยศักดิ์นาเป็นหลักก็ไม่ได้ บางกรมศักดิ์นาสูง แต่
 บรรดาศักดิ์ต่ำ บางกรมบรรดาศักดิ์สูง แต่ศักดิ์นาต่ำ

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้ง อัครราชไวย เป็นอย่าง
กว้าง ดำรงกรมราชเลขาธุการและกรมเครื่องราช
อิสริยาภรณ์ จะเทียบชั้นเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ตั้งต่อไป

๑. ตำแหน่ง ขุน อย่างต่ำ เหรียญมงกุฎทอง
อย่างสูง ทิพยภรณ์

๒. ตำแหน่ง หอจวง อย่างต่ำ จิฉัตรภรณ์
อย่างสูง ภัทราภรณ์

๓. ตำแหน่ง พระ อย่างต่ำ ทิพยภรณ์
อย่างสูง ภูษณาภรณ์

๔. ตำแหน่ง พระยา ชั้นที่ ๓ อย่างต่ำ ภัทรา
ภรณ์ อย่างสูง มั่นชานาภรณ์

๕. ตำแหน่ง พระยาชั้นที่ ๒ อย่างต่ำ ภูษณา
ภรณ์ อย่างสูง นิภาภรณ์

๖. ตำแหน่ง พระยาชนบท ๓ อย่างต่ำ มีนันทนา
ภรณ์ อย่างสูง จตุตถภรณ์

๗. ขุนนางผู้ใหญ่ ชั้นที่ ๓ อย่างต่ำ นิภาภรณ์
อย่างสูง จตุตถภรณ์

๘. ขุนนางผู้ใหญ่ ชั้นที่ ๒ อย่างต่ำ จตุตถรา-
ภรณ์ อย่างสูง มหาตถภรณ์

๙. ขุนนางผู้ใหญ่ ชั้นที่ ๑ อย่างต่ำ จตุตถรา-
ภรณ์ อย่างสูง มหาตถภรณ์

๑๐. เจ้าพระยา ปฐมจตุตถอมเกล้า

“ข้าราชการซึ่งไม่มีตำแหน่งเป็น ขุน หลวง
พระ พระยา เช่นกรมมหาดเล็กและกรมพระตำรวจ
เทียบชั้นตามนิยมซึ่งเป็นแบบอย่างมาแต่ก่อน หรือถ้า
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะพระราชทานข้ามชั้น
เป็นพิเศษ ก็พระราชทานเฉพาะครั้งคราว

“ให้กรมราชเลขาธิกร และกรมเครื่องราช
อติริยาภรณ์เทียบขอตราตามพระราชกำหนดฉบับไป”

พระราชกำหนดตั้งไว้แต่วันที่ ๓๐ มกราคม

ร.ศ. ๑๒๐

ขอเครื่องราชอติริยาภรณ์ ได้เปลี่ยนใหม่ใน
รัชกาลที่ ๖ ดังนี้

ขอเดิม ข้างเผือก ชั้น ๑ มหาวราภรณ์ ขอ
ใหม่ที่ไข้อยู่ในบदन ประถมวราภรณ์ ข้างเผือก

ขอเดิม ข้างเผือก ชั้น ๒ จตุรวราภรณ์ ขอ
ใหม่ที่ไข้อยู่ในบदन ทวิดิยาภรณ์ ข้างเผือก

ขอเดิม ข้างเผือก ชั้น ๓ นิภาภรณ์ ขอใหม่
ที่ไข้อยู่ในบदन ครีตวราภรณ์ ข้างเผือก

ขอเดิม ข้างเผือก ชั้น ๔ ภูษณาภรณ์ ขอ
ใหม่ที่ไข้อยู่ในบदन จตุรตาภรณ์ ข้างเผือก

เทศาภิบาล

ชื่อเดิม ข้างเผือก ชั้น ๕ ทิพยารณ ชื่อ
ใหม่ที่ใช้อยู่ในบัดนี้ เบญจมารณ ข้างเผือก

ชื่อเดิม มงกุฎดงยาม ชั้น ๓ มหาตุรารณ
ชื่อใหม่ที่ใช้อยู่ในบัดนี้ ประภมารณ มงกุฎดงยาม

ชื่อเดิม มงกุฎดงยาม ชั้น ๒ จุดตุรารณ ชื่อ
ใหม่ที่ใช้อยู่ในบัดนี้ ทวิติยารณ มงกุฎดงยาม

ชื่อเดิม มงกุฎดงยาม ชั้น ๓ มณฑนากรณ
ชื่อใหม่ที่ใช้อยู่ในบัดนี้ ตริตยารณ มงกุฎดงยาม

ชื่อเดิม มงกุฎดงยาม ชั้น ๔ ภัทรารณ ชื่อ
ใหม่ที่ใช้อยู่ในบัดนี้ จตุรธากรณ มงกุฎดงยาม

ชื่อเดิม มงกุฎดงยาม ชั้น ๕ วิจิตรารณ ชื่อ
ใหม่ที่ใช้อยู่ในบัดนี้ เบญจมารณ มงกุฎดงยาม

และในรัชกาลที่ ๖ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงสถาปนาเครื่องราชอิสริยากรณ ข้างเผือก

และมงกุฎดงยามชั้นสูงสุด ชั้นเอก คือ ข้างเผือกสูงสุด
ชื่อ มหาปรมากรณ มงกุฎดงยามสูงสุด ชื่อ มหา

จริรมงกุฎ

ฤ พ.ศ. ๒๔๔๗ ตั้งแต่ ๗ เดือนที่กระทรวง
 มหาดไทยรับสั่งให้ประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๒ ว่า
 เพราะเหตุว่าแดนไปจะกวดขันเรื่องวิชาความรู้ให้คน
 ตามหัวเมือง จึงขอออกแก่ข้าหลวงเทศาภิบาลทั้งปวง
 ให้เป็นที่เข้าใจว่า ถ้าจะขอขอดีญาบัตรก็ดี ขอ
 ขอบัตรทวนก็ดี หรือจะขอเดือนชนเงินเดือนก็ดี ให้
 เลิกตั้งรผู้ทศความราชการตามหน้าที่เป็นสำคัญว่า
 อย่างอื่น ถ้าบอกขอเข้ามาเมื่อใดจะเรียกตัวคนเหต
 วนั้นเข้ามาสอบสวนใน กระทรวง มหาดไทย ก่อนทุกราย
 ถ้าเห็นว่าเป็นผู้ไม่มีความรู้ ต้องยกแก้ตำแหน่งแล้ว
 จะไม่นำความขึ้นกราบบังคมทูล เว้นไว้แต่ที่เป็นเหตุ
 การซึ่งสมควรอันพิเศษ

ข้าหลวงเทศาภิบาลรับว่าจะเลิกตั้งรผู้ทศความ
 รุจนตั้งควร ตั้งเข้ามาสอบที่กระทรวงมหาดไทย ก่อน
 แล้วจึงจะขอประทวนและดีญาบัตร และขอเดือน
 ชนเงินเดือนโดยลำดับ

เรื่องการขอบำเหน็จความชอบให้
ข้าราชการที่สังกัดต่างกระทรวง^(๑)

ข้าราชการหัวเมืองที่ สังกัด กระทรวงมหาดไทย
นับแต่กรมการอำเภอ^๕ขึ้นมาจน ถึง ผู้ว่าราชการ จังหวัด
ยอมมีหน้าที่ราชการหลายแผนก นอกจากการมหาด
ไทย เช่นการศึกษ การไปรษณีย์โทรเลข และสุรา

---

(๑) รายงานประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล

๒๕
ปีที่ ๒๕ พ.ศ. ๒๔๖๒ หน้า ๓๘

ย่ามัน เป็นคน เมื่อผู้ใดทำความดีความชอบในแผนก
 ใด ตมฺหเทศาภิบาลก็เสนอขอบำเหน็จไปเฉพาะแผนก
 นั้น ททาดคงหนักถูก แต่อาจเป็นเหตุให้ราชการแผนก
 อื่นไม่ดำเนินเจริญขึ้นได้อยู่ เพราะเหตุว่าถ้าผู้ใดถนัด
 ทางไหนก็มุ่งหมายทำแต่ทางนั้น ไม่ใคร่จะได้ใจการ
 งานในแผนกอื่นให้ดีขึ้นด้วย เพราะฉะนั้นแต่ไปไป
 บอกรายงานเด่นขอความชอบ ข้าราชการที่มหาดราช
 การหลายแผนก ขอให้ตมฺหเทศาภิบาลจำแนกราชการ
 ไปด้วยว่าราชการแผนกใดเจริญขึ้นอย่างไร และ
 แผนกใดคงอยู่หรือเลวลง เพื่อกระทรวงมหาดไทยจะ
 ได้วินิจฉัยขอบำเหน็จ หรืองดไว้ ตามที่เห็นสมควร
 แต่ให้พึงเข้าใจว่า ถ้าดีแต่อย่างเดียวอย่างอื่น ๆ มีแต่
 ทรงอยู่กับทรุดลงแล้ว ก็ไม่ควรจะขอบำเหน็จมาที่เดียว
 หนึ่งบาง มณฑล เคยเสนอขอความชอบ ข้าราชการ ดังกิด
 มหาดไทยไปยังกระทรวง ต่าง ๆ ที่ได้ บังคับบัญชาการ
 การแผนกนั้น ๆ เจ้ากระทรวง กิดของมหาดไทยแจ้งมายัง

กระทรวงมหาดไทยอีกต่อหนึ่ง เป็นการอ้อมค้อม ต่อ
 ไปไบบอกลี เสนอ ความชอบไปยังเจ้า กระทรวงต่าง ๆ
 นั้น ขอให้บอกไปเสียด้วยทีเดียวว่าได้บอกเสนอความ
 ชอบข้าราชการผู้นั้นมายังกระทรวงมหาดไทยด้วยแล้ว
 ดงน

ถ้าประชุมเห็นชอบพร้อมกันตกลงว่า ทว่าการ
 ได้กำหนดไว้อย่างนั้นทางที่ใดก็ขอให้คงตนปฏิบัติ
 ตามระเบียบนั้นตั้งแต่นั้นไป

อุปราชและ สมุหเทศาภิบาล ทั้ง หดาย เห็นชอบ
 ด้วยความเห็น และรับรองจะถือเป็นระเบียบปฏิบัติ
 ต่อไป.

(ค) **ฝึกสอนอบรมข้าราชการสำหรับ
เลื่อนวิทยฐานะ**

หลังจากที่ได้มีการฝึกสอน วิชา การปกครองชั้น
แล้วที่มณฑลอยุธยา และ มณฑลพิษณุโลกราว ๕ ปี
เศษ และได้มีโรงเรียนมหาดเล็กซึ่งได้สอนการปก
ครองด้วยอักษรโรมันเศษ ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ปรากฏว่า นัก
เรียนและข้าราชการที่ได้ออกฝึก และสอบได้สำเร็จวิชา
จ่ายออกรับราชการ ยังไม่พอแก่จำนวนที่ตองการ
โดยเหตุที่การ เทศาภิบาลได้ ขยาย กว้าง ขวาง ออกไป
และได้มีตบตกฎหมาย ขอบบังคับและ แบบแผนสำหรับ
เจ้าหน้าที่ของปฏิบัติมากขึ้น จำนวนข้าราชการจึงยัง

ไม่พอแก่ความต้องการของทางการ สืบแต่เจ้า
 บดินทรเดชาไทยไตรรงค์ปรึกษากับเจ้าหน้าท่งปวงในกระ
 ทรวงมหาดไทย และข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา
 ซึ่งได้จัดการตอนอยู่แล้ว ได้ช่วยกันคิดแก้ไขแบบวิธี
 ผูกต่อนและวิธีเลือกสรร แต่งตั้งคนรับราชการและ
 จัดหลักสูตรขึ้นใหม่ชก ให้มีการผูกต่อนอบรมชน
 ในกระทรวงและมณฑลอื่น ๆ ด้วย ไม่เฉพาะแต่
 มณฑลอยุธยา กับพิษณุ โถกเท่านั้น ให้ทำการทุก
 แผนกกระทรวงการท่งในกระทรวงมหาดไทยและศาลา
 รัฐบาลมณฑลศาลากลางจังหวัด ให้รับนักเรียนและ
 เสมียนเข้าฝึกหัดความรู้ราชการในพนักงานแผนกนั้นๆ
 และเจ้าพนักงานในต้นตองเป็นพระในการฝึกต่อนด้วย
 มีหลักสูตรรวมหัวขอความรู้และชอกกฎหมาย ชอบงคืบ
 แบบแผนเข้าเป็นเล่มสมุดเด็ก เรียก "สมุดหลังทอง"
 ทำนองเดียวกับทมณฑลอยุธยาขึ้นก่อน

เมื่อแรกคนเข้ารับราชการเป็นเสมียนกิต เป็น

นักเรียนนักศึกษา ให้รับสมุดหลังทองไปไว้สำหรับตัวตั้ง
 ศึกษาความรู้ ในส่วนพนักงานทนายทนายกรรณคดี และ
 ให้มีการตอบทุกหัวข้อแผนกการจะตอบที่ตะแฉกหรือ
 ทุกแผนกในคราวเดียวกันได้ ผู้ตอบต้องลงชื่อและคน
 สอบไว้ในสมุดหลังทองโดยลักษณะเดียวกันกับที่มณฑ
 ทลอยุธยาตั้งกล่าวแล้ว

ความรู้ที่สอบจัดเป็น ๒ อย่าง คือให้เข้าใจวิ
 ธีปฏิบัติการ ซึ่งบางคนเรียก "ภาคปฏิบัติ" อย่างหนึ่ง
 และให้เข้าใจในทางวิชาเช่นเข้าใจจริงในกฎหมายข้อ
 บัญชีและแบบแผนอย่าให้คลาดเคลื่อนอย่างหนึ่ง

กรรมการสำหรับสอบความรู้นั้น คือข้าหลวง
 เทศาภิบาล หรือผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งข้าหลวงเทศา
 ภิบาลจะได้จัดให้แทนตัวเป็นประธาน พร้อมด้วยข้า
 ราชการผู้เป็นหัวหน้าแผนกการต่าง ๆ ในมณฑลนั้น
 หรือผู้ที่จะได้ตั้งขึ้นเป็นผู้สอบโดยเฉพาะ รวมกรรมการ
 ไม่น้อยกว่า ๕ คน

๒. ผู้ที่เข้ารับราชการ เป็นเสมียนหรือนักเรียน
 ผูกพันราชการกัก ย่อมเห็นทางที่จะหาตำแหน่งรับราชการ
 การได้แน่นอน ชาติยศแต่ความอุตสาหะของคนเป็น
 ประมาณ

๓. การเข้าเรียนของเสมียนหรือนักเรียน
 อาจจะได้ผลตามความสามารถ แม้จะไม่สามารถรอบ
 รู้ทั่วไปทุกอย่างก็พอจะหวังตำแหน่งในการที่สามารถ
 ทำได้ ไม่บ่ด้วยการเรียน ถ้าผู้ใดสามารถเรียนรอบรู้
 ได้มาก ก็จะได้ตำแหน่งดียิ่งขึ้น

๔. จะมีคนดำหริบเลือกเข้ารับราชการในตำแหน่ง
 ทางราชการต้องการได้มากจน เมื่อตั้งนแล้ว
 ราชการก็ยอมจะดั้น เพราะจะหาตัวคนคงแต่งผลัด
 เปลี่ยนกันได้ง่าย

กระทรวงมหาดไทยได้นำเรื่องนี้เข้าเสนอในที่
 ประชุมเทศาภิบาล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ที่ประชุมได้
 พิจารณาเห็นชอบพร้อมกันเป็นเอกฉันท์

ในกระทรวง และ หัวเมือง มากจน จนตำแหน่ง ไม่มีพอ
 ถึงกับคงกัน จึงได้ตั้งขอรับยกไว้สำหรับการเด็ก
 ด้รคนเข้ารับราชการต่อไปในภายหน้า เอาความรู้
 เป็นหลักประกอบกับความคุ้นงาน คือ ใครรู้มากได้
 ตำแหน่งก่อน รัเท่ากันใครมาก่อนได้ตำแหน่งก่อน
 ดงนเป็นเคำ และได้กำหนดวิธีการไว้ดังถ่าวโดย
 ดังเขป

(๓) กำหนดวิชาเป็น ๔ ชั้น คือ

๑. ความรู้ชนเดิมชน
๒. ความรู้ชั้นตำรของราชการ
๓. ความรู้ในตำแหน่งชั้นโท
๔. ความรู้ในตำแหน่งชั้นเอก

ความรู้ชนเดิมชน

เดิมชนชนก ๓ ชั้นก ๒ ควรเป็นผู้สอบได้ได้ตาม
 ๒๗๐๒/๒๕๖๖

หลุดคู่ครของมณฑลทุกคน แต่จแต่เทศาภิบาลจะ
 กำหนดและคงกรรมกาสอบ ในจังหวัดหนึ่งสอบ

ไม่ต่ำกว่าระดับกระทรวง ผู้ที่สอบได้จะได้รับหนังสือ
สำคัญเป็นคุณ

ความรู้ชั้นสำรวจราชการ

ความรู้ชั้นสำรวจราชการนี้ แบ่งเป็นแผนก
มหาดไทย ขัยการ ตำรวจ ไร่ หักที่ดิน ครุฑอย่าง
เดียวกับความรู้ชั้นโท ให้หัวหน้าแผนกการเป็นผู้สอบ
แต่ระดับข้อสอบไม่ต่ำกว่าระดับกระทรวง ผู้ที่สอบได้
ครบทุกข้อในแผนกใดแล้ว ก็นับว่าเป็นพวกสำรวจ
ราชการในแผนกนั้นได้ หัวหน้าแผนกต้องนำเสนอบ
เทศาภิบาลและจตุตถบดีไว้เป็นสำคัญ ไม่ต้องให้หนังสือ
สำคัญ

ความรู้ในตำแหน่งชั้นโท

17/09/2566

ผู้เข้าสอบจะสอบในคราวเดียวกัน ๑ แผนก
หรือแต่แผนกใดแผนกหนึ่งก็ได้ ข้อสอบได้ครบทั้ง

๓ แผนกแต่จ้งจะได้รับหนังสือสำคัญ นับว่าเป็นผู้
 ความรู้ในวิชาชน

ในการ สอบนั้น แต่แต่ เทศาภิบาล จะ กำหนดที่
 และเวลาสอบ เทศาภิบาลหรือผู้ว่าราชการเมือง
 ผู้ใดคนหนึ่งคองห้งเป็นประธาน

มหาดเด็กนักเรียนที่สอบได้ได้ตามหลักสูตรของ
 กระทรวงมหาดไทย ได้หนังสือสำคัญจากโรงเรียน
 มหาดเด็กแล้ว นับเหมือนกันผู้สอบได้ความรู้ใน
 ตำแหน่งชนโทได้จากหัวเมืองแล้ว

ความรู้ในตำแหน่งชนเอก

ลักษณะการทำงานของแต่ละชนโท ต่างกัน
 แต่สอบวิชาสูงชน โดยที่กระทรวงมหาดไทยจะเป็นผู้
 ออกข้อถาม คั้งกรรมการ กำหนดที่และเวลาสอบ
 ผู้สอบได้ในแผนกใดแผนกหนึ่งนั้น กระทรวงมหาด-
 ไทยจะจัดชื่อไว้ในบัญชีเป็นลำดับไป

ประโยชน์ที่สอบไล่ได้

ผู้ที่สอบไล่ความรู้นั้นเต็มย่นได้ เมื่อมีตำแหน่ง
ว่างจะได้รับเข้าเป็นเต็มย่นตามสมควรแก่คุณวุฒิ
ผู้ที่สอบความรู้นั้นตำรวจราชการได้ เมื่อมีตำแหน่ง
รองกรมการ คอปลัดอำเภอ ตำบุดำเนิน ศึกษ
มาตรา จำเมือง ว่างลง ข้าหลวงเทศาภิบาลจะ
เลือกผู้สอบไล่ใหม่ในชั้นที่สอบไล่ได้ ในแผนกตำแหน่งว่าง
นั้นก่อน แต่ก็ไม่จำเป็นต้องให้สูงกว่าชั้นที่ ๔

ผู้ที่สอบความรู้นั้นในตำแหน่งชั้นโทได้ เมื่อมีตำแหน่ง
รองกรมการ และตำแหน่งนายอำเภอว่างลง จะ
ได้เลือกผู้สอบไล่ได้ใหม่ในชั้นนั้นก่อน แต่ถา
เป็นตำแหน่งนายอำเภอ แม้ไม่จำเป็นต้องให้สูงกว่า
ชั้นที่ ๔

ผู้ที่สอบความรู้นั้นในตำแหน่งชั้นเอกได้นั้น เมื่อ
มีตำแหน่งนายอำเภอ ผู้ช่วยราชการเมือง ยกกระ
บัตร์เมือง ข้าหลวงมหาดไทย ข้าหลวงสรรพากร
ยกกระบัตร์มณฑล ในมณฑลใดว่างลง จะได้เลือก

ผู้ท่ชอบได้ไ้ค้มชอในบญชนนทกอนผู้อื่น

ตามขอความทกตาวมาแฉฉน ไม่ไ้ค้หมายถง

ผู้ท่มีความชอบอย่างฉนเป็นพิเศษ ซึ่งอาจจะเป็นตำแหน่งใด ๆ ตามควรแก่ความค้ทท่านนทเป็นไ้

กระทรวงมหาดไทยไ้ค้นำเรื่องนเขาเต้นอที่ประชุม

เทศาภิบาลใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ที่ประชุมเห็นชอบด้วย

ของบงค้บหนแฉฉ ซ้าหลวงเทศาภิบาลค้ถงจะไปจัดการ

ผกฉฉนถ้าหรับการชอได้ตามแบบน

พระเกียรติคุณ

ของสมเด็จพระองค์ผู้ทรงประสลาทวิชา

ตามที่สมเด็จพระเจ้าของนิทานนี้ ได้ทรงส่งพระทัย
จัดให้มีการ ศึกษาวิชา สำหรับ ผู้หวังจะเป็นข้าราชการ
ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา ดังได้ทรงดำดบไว้ในประชุมพระ
นิพนธ์ มีเรื่องทรงตั้งโรงเรียนที่พระตำหนักอัญม
หลายในพระบรมมหาราชวังเป็นปฐม และตั้งโรง-

เรียนนายร้อยทหารบก^(๑) โรงเรียนในกระทรวง
มหาดไทยอันเป็นต้นกำเนิดของ โรงเรียนมหาดเล็กและ
โรงเรียนข้าราชการพลเรือน ในที่สุดได้เป็นคณะ
รัฐประศาสน์ ศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย
และตั้งโรงเรียนนายร้อยตำรวจขึ้น และยังได้โปรด
ให้มีการฝึกหัดอบรมวิชาข้าราชการตามตำแหน่งราชการ
ต่าง ๆ ดังที่ได้เล่ามาแล้วนั้น ก็ด้วยทรงตระหนัก
เห็นว่าราชการ ทั้งปวง จะบังเกิดผล ความเจริญรุ่งเรือง
เป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ ย่อมต้องมีปัจจัย
มาจาก บุคคล ซึ่งจะเป็นข้าราชการ ได้ปฏิบัติกร ด้วย
หลักวิชาสามารถและประพฤติคนดีเป็นสำคัญ ต้อง
ได้คน คงแก่ เรียบ และ เขียว ชาญ งานเป็น ข้าราชการ
ดำเนินการดีพอแก่หน้าที่ จึงได้ทรงขอพระราชทานให้กุล

(๑) อหอสุมัคแห่งชาติพิมพ์รวมเป็นเล่มแล้วให้
ชื่อว่า 'ชุมนุมพระนิพนธ์ ของสมเด็จพระยาดำรง
ราชานุภาพ'

บุตรและข้าราชการได้ศึกษาอบรมกันเป็นลำดับมามิได้
 หยุคยง ข้าราชการที่ไดรับการศึกษาและฝึกหัด
 อบรมแล้ว รัฐบาลเดิกลดคนดรับราชการก็มีผลดี
 เห็นปรากฏ บ้านเมืองเจริญขึ้นตามควรแก่กำลัง
 ทางเศรษฐกิจของประเทศ โจษผู้ร้ายก็สงบเบาบาง
 ราษฎรตั้งจนมากนอนคาหัดบมิได้หวาดหวั่น ประชา
 ชนได้รับความร่มเย็นเป็นสุข ได้ตั้งหน้าทำมาหากินโดย
 ปลอดภัย จนเป็นที่ชอบด้วยพระราชประสงค์ของ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างเห็นประจักษ์ ได้
 ทรงรับพระราชทานพระเกียรติยศยิ่ง ถัดจากคือเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๔๘ ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรด
 เกดฯ พระราชทาน พระเกียรติยศยิ่ง แต่พระองค์เจ้า
 ของนิทานนเมือทรงตำแหน่ง เสด็จมาที่ กระทรวง มหาค-
 ไทย โดยทรงมอบให้ทรงตั้งลอนดมเด็จพระเจ้าลูก
 ยายาของค้โปรดของพระองค์ คือสมเด็จพระเจ้าบรม
 วงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเม-
 ศวรร เมื่อทรงพระอิสริยยศเป็นกรมขุน ซึ่งได้สำเร็จ

วิชาฝ่ายพลเรือนชั้นปริญญามาจาก มหาวิทยาลัยเคม-
 บริชอนเป็นทนายมากกว่าเป็นความรู้นั่งอยู่แต่ แต่
 ก็ยังโปรดให้มาทรงฝึกหัดราชการใน กระทรวงมหาด-
 ไทยอีกคราวหนึ่ง เพื่อให้ได้ทรงทราบวิถีทางดำเนิน
 การปกครองจากศูนย์กลาง บัญชาการ โดย ทอดกองยงชน
 แด่จึงจะได้รับตำแหน่งหน้าข้าราชการต่อไปดังปรากฏ
 นัยในตำนานพระราชหัตถเลขาซึ่งได้ขุญเชิญมาประดิษ
 ฐานไว้ ณ ที่นี้ด้วยความเคารพสูงสุด อันเกิดจากพระ
 หม่อมของผู้เขียน

ตำนานพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๕

พระที่นั่งจักรมหาปราสาท

วันที่ ๒๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ถึงกรมหลวงดำรงฯ

ด้วยชายยุดออกไปเด้าเรียนจนได้เปรียญ
 ในเคมบริชวิทยาลัย เป็นอนัหมวิชาข้างฝ่าย

พลเรือน ครนเมือ (กลบ) มาถึงแล้ว ต้อง
ไปตามฉันทย์..... บดินเห็นว่าเป็นเวลา
สมควรที่จะให้เขามกหัตราชการแล้ว

ฉนเห็นฉาราชการ ที่เป็นสำคัญ จะใคร่ทอ
ถึงก้อยู่ในกระทรวงมหาดไทย ทั้งไว้ฉางใจ
ตัวเชื่อว่า จะช่วยแนะนำ และฉนเคราะห์คตออก
ไปทั้งในทาง ราชการ และฉ่วนคัว ซึ่งจะได้ทำ
ราชการ ให้เป็นคูน แก่บ้านเมือง และเป็นคตฉง
ของคัวถูกได้ จึงขอฝากให้เขามกหัตราชการ
ในกระทรวงมหาดไทย ขอให้เขารับไว้ฉง
ฉอนและใช้ให้ทำงานตามที่เห็นสมควร

(พระบรมนามาภิฉัย) สยามินทร์

ฉมคัว ๆ เจ้าฟ้า พระองคฉน ไคทรง ผกหัตค้อยูพอ
ฉมคัวแก่ฉเวลา ไม่ฉากไคทรงเจ้าพระทยฉฉทาง
ราชการของกระทรวงมหาดไทย และราชการ หัวเมือง
ได้เป็นอย่างคั ด้วยฉฉาที่ไคทรงศักษามาและพระ

ปรีชาชนม์อยู่ในพระอุปนิสัยของพระองค์แล้ว ตม
 เด็ฯ ๆ เด็ฯ บัดี้กระทรวง มหาคไทย จังได้ทรวง นำความ
 กราบบังคมทูล ขอให้ทรวงรับตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูล
 ฉดองกระทรวงมหาคไทย แด้วเม็ฯ เจ้าหัดวงเทศาภิบาล
 มณฑลนครศรีธรรมราช และเม็ฯ อุปราชมณฑล
 ภาคบักษ์ไคในรัชกาลที่ ๖ เม็ฯ ของค้อภริษุมนตรีใน
 รัชกาลที่ ๗ และเด็ฯ บัดี้กระทรวงมหาคไทย เม็ฯ ที่สุด
 รวมเวลาคังแต่ไคทรวงราชการมาถึ ๒๓ ปี จังได้เม็ฯ
 เด็ฯ บัดี้ ทงนแต่คังว่าทางราชการฝ่ายปกครองตมย
 ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐
 ทมบุคคลซังไคคักษาวชาตุง ซนแต่ก กตองการ ไซคนท
 คงแกเร็ฯ นและรำนานฎการเม็ฯ ต้าคัญ และการครอง
 ตำแหน่งกตองเตอนซนทละซนเม็ฯ ต้าคับไป ไม่จว่า
 เม็ฯ มุคคต ซนไค คตองเม็ฯ ไป ตาม ระเบียบ ๒๓ จังหวะ
 ประกอบด้วยเหตุผลตมมูรณ ไม่ไคใช้ราชรถไป
 เท็ฯ วเก็ฯ เขา ไครต้อไคร มาเด็ฯ ย ตำแหน่ง บัญชาการ
 ในหน้าท้ต้าคัญไคง่าย ๆ

รายชื่อหนังสือที่ออกจำหน่ายแล้ว
ของ สำนักพิมพ์คลังวิทยา

๑. นิทานโบราณคดี	กรมพระยาดำรง	๓๕ ป.
๒. ชุมนุมพระนิพนธ์ ภาค ๑	กรมพระยาดำรง	๒๘ ป.
๓. ชุมนุมพระนิพนธ์ ภาค ๒	กรมพระยาดำรง	๓๐ ป.
๔. ไทยรบพม่า ภาค ๑	กรมพระยาดำรง	๓๐ ป.
๕. ไทยรบพม่า ภาค ๒	กรมพระยาดำรง	๓๐ ป.
๖. ความทรงจำ	กรมพระยาดำรง	๒๕ ป.
๗. นิทาน น.ม.ต.	น.ม.ต.	๓๕ ป.
๘. ตีบราชดัมมบดี	น.ม.ต.	๒๕ ป.
๙. นางพญาของไทเฮา	น.ม.ต.	๒๕ ป.
๑๐. วรรณกรรม ของ เสฐียรโกเศศ		๓๐ ป.
๑๑. คำราชาศัพท์เรียนเองโดยผู้แต่ง		
ชุด ๑ ของ เอ. ซี. เอ็ด.		๕๐ ป.
๑๒. คำราชาศัพท์เรียนเองโดยผู้แต่ง		
ชุด ๒ ของ เอ. ซี. เอ็ด.		๕๐ ป.
๑๓. เฟื้องฟ้า	ความดีด้วยานันท์บุรี	๓๗ ป.
๑๔. คำราชาศัพท์พยางค์	พยางค์	๓๗ ป.
๑๕. ความพยายาม	แม่วัน	๒๐ ป.

๑๖. คำของคน	ม. ชุพนัง	๑๘ ๖.
๑๗. นกปฏิกัตถ์หม่ม	ฉันทศิริ	๑๖ ๖.
๑๘. ทาษาประเพณี	ฉันทศิริ	๒๐ ๖.
๑๙. บ้านทรายทอง	ก. ตรางคนางค์	๓๕ ๖.
๒๐. พงมาว ถ่วงวงค์	ก. ตรางคนางค์	๓๕ ๖.
๒๑. เทพราช	ก. ตรางคนางค์	๒๕ ๖.
๒๒. นางไพร	ต่วนฉวี วรรคต	๒๕ ๖.
๒๓. ดัดจริต	น้อย ชตานุเคราะห์	๒๐ ๖.
๒๔. ตัวต๋องพันปี	ไชยวัฒน์	๒๐ ๖.
๒๕. พระนางพิพระนางน้อย	ไชยวัฒน์	๒๐ ๖.
๒๖. ตระนอมฤตยู	ไชยวัฒน์	๓๐ ๖.
๒๗. เทวรูปางช้าง	ตำราญ กัตยานมิตร	๒๕ ๖.
๒๘. เซอรัตอกไฮล์ม	เคิม รัตนางกูร	๒๕ ๖.
๒๙. คอยก่อนแต่งตะวัน	ฉันท เอกชัย	๒๐ ๖.
๓๐. เคาหม่มองเคครีตโค	ศรีอัฐิศักดิ์	๒๕ ๖.
๓๑. เด็กกำพร้าว้า	ไทยไต้	๒๐ ๖.
๓๒. รุเบน	ตมท สิริใจ	๒๕ ๖.
๓๓. แยกกษัตริคอน	จามจุรี	๒๕ ๖.
๓๔. นิตกนหน	จามจุรี	๒๐ ๖.
๓๕. พิฆาตดาวใจ	ฉ. บุญอึ้ง	๒๕ ๖.

มีค่าต่างกันว่า.....หวานเป็นลม.....ขมเป็นยา

แต่หวานบริสุทธ์ที่สุดน่าจะหยดจากรวง เช่นหวาน

น้ำตาล "รัก" ของ ยาขอบ นี้ จะกลับทำให้ท่านชุ่มชื่น

ดื่มความขมขื่นใดๆ ได้ดื่มน้ำผึ้งหวานระโถมใจ

เรื่องรัก ของ ยาขอบ ที่จะ เป็น บริการ นำมา เสนอ
ท่าน ท่านเจ้าของเรื่องให้ชื่อว่า...

รักลอยลม

รักลอยลม—ไม่ใช่รักสังวียนลอยลมเหมือนชื่อ

—เพราะเป็น—

รักลอยลม ของ ยาขอบ

หนังสือหนากว่า ๕๐๐ หน้า ปกแข็งหุ้มผ้า เค้น
ทอง ปกหุ้มนกกโดยฝีมือพนม พิมพ์ตลอดด้วยงาม
กำหนดออกในเดือนนี้

ราคาของเล่มละ ๒๒ บาท ราคาจำหน่ายเล่มละ ๒๕ บาท

จัดพิมพ์จำหน่ายโดย

สำนักพิมพ์คลังวิทยา

เรื่องนี้จะเข้าประสาทของท่านให้
สิ้นสับสนตั้งแต่หน้าต้นจนหน้าสุดท้าย

คือ

บุบผาศักดิ์สิทธิ์

จากเรื่อง

The Holy Flower

ของ เซอร์ เอช. ไรเดอร์ แฮ็กการ์ด

"บุบผาศักดิ์สิทธิ์" เป็นเรื่องเอกเรื่องหนึ่งของ

ท่านแฮ็กการ์ด ซึ่งนายพราน อีตัน ควอเตอร์
เมน กับ ยันส์ คนใช้ผู้ซื่อสัตย์ของเขา เป็นควงโรง
ศตอกคเวง เรื่องนอตตัน ควอเตอร์เมนจะนำท่านไปสู่
นครซึ่งมี บุบผาศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพบูชา เมื่อใด
ที่นายพราน อีตัน ควอเตอร์เมน เป็นนายโรงแล้ว
ท่านจะไม่พลาดหวังเลย ในเรื่องความสมบูรณ์และ
ดินแดน ซึ่งยังกว่า สมบัติพระผู้ศักดิ์ และ พระนางพิพระ
นางน้อง ที่ท่านเคยอ่านมาแล้ว

ไชยวัฒน์ แปลและเรียบเรียง

สำนักพิมพ์คลังวิทยา ผู้จำหน่าย